

JAVNA ETIKA IN INTEGRITETA:

ODGOVORNOST ZA SKUPNE VREDNOTE

INTEGRITETA, ODGOVORNOST, VLADAVINA PRAVA

KOMISIJA ZA
PREPREČEVANJE
KORUPCIJE

 REPUBLIKA SLOVENIJA

Ljubljana 2012

JAVNA ETIKA IN INTEGRITETA:

ODGOVORNOST ZA SKUPNE VREDNOTE

INTEGRITETA, ODGOVORNOST, VLADAVINA PRAVA

Bećir Kečanović

JAVNA ETIKA IN INTEGRITETA: ODGOVORNOST ZA SKUPNE VREDNOTE

ZNANSTVENA MONOGRAFIJA

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

172(082)

177(082)

17(497.4)(082)

JAVNA etika in integriteta : odgovornost za skupne vrednote :
integriteta, odgovornost, vladavina prava / [uredil Bećir Kečanović]. -
Ljubljana : Komisija za preprečevanje korupcije, 2012

ISBN 978-961-93390-0-8

1. Kečanović, Bećir

263893504

Monografija je financirana s sredstvi Komisije za preprečevanje korupcije in je brezplačna

Izdajatelj: Komisija za preprečevanje korupcije

Recenzent: dr. Samo Uhan

Uredil: Bećir Kečanović

Lektoriranje: Irena Androjna

Oblikovanje naslovnice: MNZ RS, Matjaž Mitrović

Oblikovanje besedila: MNZ RS, Mirsada Dželadini

Tisk: Tiskarna Pleško, d. o. o.

Naklada: 1.100 izvodov

KAZALO

5	PREDGOVOR
7	UVODNIK
29	I. poglavje: Prihodnost je v odnosu do sveta in temeljnih vrednot
	ČLOVEKOVO DOSTOJANSTVO IN ČLOVEKOVE PRAVICE
31	dr. Friderik Klampfer
	VREDNOTE, DRUŽBA PRIHODNOSTI IN SLOVENIJA
51	dr. Janek Musek
	ETIKA IN GLOBALIZACIJA
63	dr. Borut Holcman
	ETOS OSEBE (VRLIN)
77	Peter Kovačič Peršin
91	II. poglavje: Etika in znanstveni izzivi
	ETIKA ŽIVLJENJA IN DOSTOJNE SMRTI
93	Urška Lunder
	NEVROETIKA
105	dr. Olga Markič
	OKOLJSKA ETIKA IN SKUPNO DOBRO
117	dr. Luka Omladič
	SPOZNAVNE VRLINE, INTEGRITETA IN ETIKA JAVNE UPRAVE
127	dr. Vojko Strahovnik
139	III. poglavje: Javna etika in družbene vrednote
	JAVNA ETIKA
141	dr. Igor Pribac
	ETIČNI POMEN USTAVNE PRISEGE
151	dr. Tine Hribar
	NA INTEGRITETI UTEMELJEN ODNOS DO SKUPNIH VREDNOT
155	mag. Bećir Kečanović

187	IV. poglavje: Etika in politika
	VREDNOTE V ZAKONODAJNI DEJAVNOSTI
189	dr. Albin Igličar
	ETIKA V PARLAMENTU
201	dr. Katarina Žagar
	ETIČNA NAČELA V LOKALNEM JAVNEM ŽIVLJENJU
211	dr. Stane Vlaj
233	V. poglavje: Spodbujanje etike in integritete v šolstvu in javni upravi
	ETIKA V ŠOLSTVU
235	dr. Zdenko Kodelja
	ETIKA SODNIKA
251	dr. Miro Cerar
	URADNIŠKI ETOS IN DOBRA JAVNA UPRAVA
261	dr. Polonca Kovač
	VREDNOTE IN ZAZNAVE URESNIČENOSTI TERMINALNIH, INSTRUMENTALNIH IN VOJAŠKIH VREDNOT PRIPADNIKOV SLOVENSKE VOJSKE
287	dr. Manica Jakič Brezočnik
305	VI. poglavje: Družbena odgovornost in poslovna etika
	DRUŽBENA ODGOVORNOST POLITIKOV NAMESTO PODPORE ZA NEOLIBERALIZEM
307	dr. dr. Matjaž Mulej, Anita Hrast
	DILEME POSLOVNE ETIKE V SLOVENIJI
321	dr. Vojko Potočan, dr. dr. Matjaž Mulej

PREGOVOR

Pričujoča monografija je rezultat javnih razprav in dogodkov, ki jih je Komisija za preprečevanje korupcije pričela izvajati leta 2009 po ratifikaciji prve globalne konvencije s področja omejevanja korupcije – Konvencije združenih narodov proti korupciji. Slednja je bila pomembna tudi zato, ker je preseгла tipičen kazenskopравни, represiven pogled na omejevanje korupcije in dala osrednji poudarek preventivnim ukrepom, krepitvi vladavine prava, integritete javnega sektorja in vrednot javnega dobra.

Čeprav gre za zbir pisanj o integriteti in etiki na različnih področjih človekovega delovanja skozi oči vrste priznanih avtorjev, je obenem monografija o vladavini prava in o omejevanju korupcije. Vladavina prava je tisti institut, ki si edini še lahko (in mora) privoščiti načelnost; načelnost in integriteto, ki umanjka javnemu in političnemu prostoru. To načelnost črpa moč iz vseh pridobitev pravne, filozofske in politične misli, ki zahodni družbi dajejo pečat svobodne družbe. Zato se je treba k temu vračati, odpirati in širiti prostor razprave o vrednotah, etiki in integriteti. Ne kot nadomestilo za razprave o pravni državi, načinu in kvaliteti vladanja, ampak kot njihova podstat.

Vladavina prava brez etične in vrednostne podstat ter občutka za odgovornost ne more opravljati svoje ključne naloge – postavljati meje dvema demokraciji lastnima anomalijama: diktaturi javnega mnenja in inertni koruptivnosti oblasti. Danes se moramo tega zavedati bolj kot kadarkoli prej. Živimo v času velike regresije vrednot, vrednostne razslojenosti, idejne izčrpanosti, fizične in ekološke ranljivosti ter medijske zvulgariziranosti. Posledica tega je zgodovinsko nizko zaupanje ljudi v institucije pravne države in politični sistem ter vsesplošni občutek, “da nič ne deluje”.

Pravna in socialna država, če naj si zasluži to oznako, mora zagotavljati visoko raven spoštovanja človekovih pravic in zadovoljivo raven omejevanja oblastne korupcije. Oboje pa ne more sloneti na policijskem pendreku, ampak zahteva vrednostna sidra, na katerih je utemeljena etika in integriteta delovanja v javnem prostoru.

Pričujoče delo je prispevek k tej razpravi, ki se mora nadaljevati in poglobljati. Zato iskrena zahvala vsem avtorjem, ki so prispevali svoje misli in poglede, v prvi vrsti pa sodelavcu mag. Kečanoviču za idejno zasnovo in večletno vodenje projekta oblikovanja sistematične protikorupcijske doktrine na Komisiji, katerega del je tudi pričujoča monografija.

Goran Klemenčič
predsednik Komisije za preprečevanje korupcije

UVODNIK

Anekdota o starogrškem filozofu Diogenu iz Sinope, med drugim znanem po tem, da je živel v sodu, opisuje, kako ga je nekoč obiskal sam Aleksander Veliki in ga povprašal, ali lahko kaj stori zanj, da mu olajša življenje. Diogen mu je menda zabrusil, da lahko, in dodal, naj se umakne, ker mu zakriva sonce. Anekdoto lahko vzamemo tudi kot prisposodbo »kraljestva soda«, v katerem vsakdo živi sam s svojimi pričakovanji, da mu nihče, niti najvišja oblast »ne zakriva sonca resnice«. Toda čemu vsa resnica sveta in vrlina intelektualnega poguma, ki resnico spoznava in brani, če tega ni mogoče deliti z nikomer? Pravijo, da je tako tudi Diogen verjel, kako se resnica in resnicoljubnost ter druge vrednote in vrline bolj kot v samotni in goli teoriji razodevajo v medčloveških odnosih in skupnosti. Njegovo življenje in filozofijo kljub vsemu, kar naj bi čudaškega počel, opisujejo kot neutruden protest proti tedanjim družbenim razmeram, v katerih sta naravnost »v oči bodla« skorumpiranost oblastnikov in neučinkovitost institucij, ki jih je zaradi tega z razlogom kritiziral.

Današnji človek ve in od javne oblasti pričakuje precej več kot takrat, ko je živel Diogen. Še vedno vsakdo sicer sam kotali svoj »sod življenja«, pereči družbeni problemi pa vse skupaj zadevajo in razumnega težko pustijo živeti brezbržno in ločeno od zunanjega sveta. Kljub vsem težavam pa se ne kaže odpovedati upanju na boljšo prihodnost. Kadar koli se je človeštvo znašlo pred težkimi izzivi preživetja, so se našli *dobri ljudje*, ki so zmogli dovolj poguma, da so sčasoma, potrpežljivo, vztrajno in tudi z odpovedovanjem znova vzpostavili porušeno ravnovesje med dobrim in zlom, da bi tako zopet našli pot do lepše in srečnejše prihodnosti. Etika je k temu od nekdanj veliko prispevala, politika pa je izbirala poti, da bi se ljudje skupnim ciljem in vrednotam čim uspešneje približali. Aristotel v *Nikomahovi etiki* pravi, da je zato potrebno poleg naravnih danosti, značaja, vrednot, znanja, vzgoje in zakonov nenehno pozivati ljudi k vrlinam in jih spodbujati, da ravnajo iz plemenitih nagibov.

Klasična antika je izoblikovala etična pravila v obliki šeg in navad (gr. *ethos*, lat. *mos maiorum*). Te so vsebovale jasna vrednostna izhodišča in zahtevale ravnanje, ki je ustrezalo tradicionalnim vrednotam. Ker se lahko razodenejo šele v odnosu do drugega, narave in skupnosti, premislek, kako skupaj živeti dobro in srečno življenje, od nekdanj ni in ne more biti stvar osebne, temveč javne etike in družbene morale, utemeljene na vzajemnosti in soglasju *skupnosti umnih in razumnih ljudi* o tem, kaj so skupne vrednote in kakšen bi moral biti skupen odnos do teh vrednot. Potem ko je politika šla svojo pot, kakor je vladarjem svetoval Machiavelli, se zdi, da je etika (p)ostala le še stvar osebne okusa in občutka posameznika, kaj je dobro zanj osebno, ne glede na posledice, ki jih zaradi tega utrpijo drugi. Čeprav rojena iz navad, običajev,

skupnosti in značaja ljudi, je tako etika danes praktično izrinjena iz političnega življenja. Tam, kjer so opazna prizadevanja in poskusi, da zaživi, pa je ob vsesplošnem razvrednotenju kvečjemu sama sebi v posmeh.

Z razvojem sodobne nacionalne države, ki v ospredje postavlja univerzalne vrednote človečnosti in je odprta za zблиževanje narodov tudi na naddržavni in svetovni ravni, odnos do skupnih vrednot in odgovornost za moralni razcvet ljudstev sveta vse bolj dobiva razsežnosti svetovnega etosa. Ponovno obujanje izročila, ki je etiko in politiko obravnavalo kot neločljiv predmet praktične filozofije, z novodobno idejo *javne etike* od začetka 80. let prejšnjega stoletja pridobiva legitimnost tudi v znanstvenih razpravah, v mednarodnih konvencijah in etičnih standardih. Medtem ko osebna etika še naprej išče odgovore, kako živeti sam v »kraljestvu svojega soda«, javna (institucionalna) etika zadeva cel sklop vprašanj, kako živeti v skladu s skupnimi vrednotami, obe skupaj pa tvorita podlago integriteti kot univerzalnemu etičnemu načelu, vrlini in standardu celostne odgovornosti za skupne vrednote človeka, naravnega okolja, skupnosti in sveta.

Razmejitev med osebno in javno etiko, čeprav zgolj teoretična in navidezna, je v današnjih razmerah nujna zaradi potrebe po prevrednotenju odnosa do skupnih vrednot in družbene morale. Javno razpravo je treba namreč razbremeniti osebnih frustracij in posamičnih interesov, da lahko soglasje umnih in razumnih ljudi zopet spodbudi široko razpravo o krepitvi vrednotnega jedra družbene skupnosti in države. Če to postavimo v kontekst svetovnih dogajanj, se prizadevanja za javno etiko in integriteto pokažejo kot pomemben člen tudi v verigi iskanj novega načina življenja (*modus vivendi*) in odgovorov, kako v javnem in predvsem političnem prostoru okrepiti odgovornost za sočloveka, naravo in skupnost.

Ker se politiki in politikom pri upravljanju države ni mogoče odreči, je treba z njimi sodelovati, a pri tem odločno zahtevati, da država ni njihov plen in da morajo skrbeti za njen ugled in moralni razcvet v domačem in svetovnem okolju. Politiki bi se zato morali izogibati tudi preživetim miselnim vzorcem, ko je bilo v nacionalnem interesu dopustno lagati celo zaveznikom. Hannah Arendt v delu *Resnica in laž* v politiki pravi, da politični prevarantje, ki so izgubili občutek za pravo mero, slej ko prej postanejo žrtve svojih laži. Kjer se dejstva sistematično nadomeščajo z lažmi in totalnimi fikcijami, poudarja, se na koncu izkaže, da nadomestila za resničnost ni. Primeri neverodostojne politike in laži »v nacionalnem interesu«, zaradi katerih države izgubljajo mednarodni ugled in plačujejo visoke kazni spričo neizpolnjenih zavez, politične korupcije in kriminala, opozarjajo, kako dogovori in mednarodni etični standardi celo boleče zavezujejo, tako v pravnem kot moralnem in finančnem, ekonomskem pogledu.

Razprava o etiki in morali je lahko tudi tvegano početje, ker utegne razpravljajoči v zanosu iskanja, *kaj je dobro za vse*, obtičati na čereh praznega moraliziranja, *kaj je dobro zanj osebno*. Tudi zato je potrebno široko soglasje, na kate-

rem je mogoče, tako kot poudarja France Bučar, postopno, a vztrajno krepiti vrednotno jedro države, kar je pogoj etični, pravni in politični odgovornosti za skupne vrednote, zapisane v naši ustavi. S krepitvijo odgovornosti za ustavne vrednote, upošteva poseben položaj in vlogo ustave tudi v razmerju do Evropske unije in mednarodnega prava, ne nazadnje do univerzalnih vrednot sveta, bi bilo treba spodbujati še globalno etiko. Pri tem bi morali politiki služiti kot zgled, ki državljanje prepriča, da državo resnično jemljejo kot vrednoto javnega in skupnega pomena.

Spričo perečih razmer smo torej ponovno postavljeni pred dejstvo, da moramo prevzeti odgovornost ne le za sedanost, temveč tudi za prihodnost. Glede tega velja spomniti na preroške besede Antona Trstenjaka: »Ker noben rod ne more poznejšim posredovati vrednot, ki jih je sam zapravil, je naša skupna naloga 'prepoznati znamenja časa', ki nas ogovarjajo in nam sproti razgrinjajo kopreno trenutka, v katero je zavita sedanost. Znamenja nas kličejo na odgovornost, oživljajo v nas zavest svobodnosti in nas spodbujajo k ustvarjalnosti. Kdor prepozna znamenja časa, v katerem živi, ta reši svoj trenutek in preživi«.

Pričujoča monografija se pridružuje prizadevanjem za javno etiko in integriteto, ne toliko s poudarjanjem težav, ker se z njimi vsak dan soočamo in jih občutimo, pač pa predvsem z iskanjem odgovorov, kako s krepitvijo odgovornosti za skupne vrednote do boljše in srečnejše prihodnosti. Ideja za njen nastanek je zorela s prevzemanjem mednarodnih konvencijskih obveznosti države in etičnih standardov preprečevanja korupcije in drugih nevarnih pojavov, ki ogrožajo sodobne družbe in svetovno skupnost. S tem namenom je Komisija za preprečevanje korupcije leta 2009 – po ratifikaciji Konvencije Združenih narodov proti korupciji – organizirala prvo razpravo o skupnih vrednotah v javnem prostoru, v kateri so sodelovali pravni strokovnjaki, filozofi in teologi. Skupno sporočilo je že na prvem srečanju potrdilo večno resnico, da so univerzalne vrednote človečnosti, dostojanstvo, sočutje, sožitje, mir in varnost tako življenjsko pomembne za vse, da jih moramo enako spoštovati, ne glede na siceršnje razlike.

Nadaljevanje razprave o skupnih vrednotah in etiki v javnem prostoru je v letu 2010 sovpadalo z zakonodajnim postopkom za sprejem Zakona o integriteti in preprečevanju korupcije, ki je v duhu Konvencije združenih narodov proti korupciji nadgradil prejšnji zakon tako, da je sam koncept preprečevanja korupcije postavljen v vlogo krepitve odgovornosti za skupne vrednote in pravno državo, ki z načelom integritete zavezuje politično in pravno odločanje v zadevah javnega pomena k celostnemu spodbujanju javne etike in upoštevanju njenih standardov v zadevah javnega pomena. Naslednja razprava je potekala 29. 11. 2011, organizirana je bila v počastitev 20. obletnice osamosvojitve Republike Slovenije in dneva Konvencije ZN proti korupciji.

K nastajanju monografije so torej prispevali vsi, ki so od leta 2009 naprej sodelovali v razpravah o javni etiki in integriteti, zato gre vsem enaka zahvala. Nekateri razpravljavci žal niso mogli pripraviti pisnih prispevkov, so pa

s svojimi predavanji pomembno obogatili razpravo. Med njimi so dr. Janez Kranjc, profesor Pravne fakultete v Ljubljani, dr. Rafko Valenčič, moralni teolog in duhovnik Rimskokatoliške cerkve, dr. Nedžad Grabus, pedagog in mufti Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji, ter gospod Peran Bošković, paroh in duhovnik Srbske pravoslavne cerkve v Ljubljani. Prispevek je dalo tudi Gibanje za družbeno prenovo SINTEZA, ki s svojo dejavnostjo povezuje posameznike v prizadevanjih za promocijo in krepitev skupnih vrednot ter obzorij javne etike v okviru delovanja civilne družbe, ko je na prošnjo urednika prijazno odstopilo prispevke avtorjev dr. Tineta Hribarja, dr. Matjaža Muleja in dr. Vojka Potočana.

Pri izdaji zbornika so pomagali državni organi in njihovi uslužbenci. Ministrstvo za notranje zadeve je zagotovilo pomoč pri oblikovanju in pripravah besedila za tisk. Prevod angleškega besedila je zagotovil Sektor za prevajanje Generalnega sekretariata Vlade Republike Slovenije. Urednik se zahvaljuje njihovim uslužbenkam in uslužbencem za korektno in profesionalno opravljeno delo. Upravna akademija Ministrstva za pravosodje in javno upravo je zagotovila pomoč pri lektoriranju. Glede tega urednik posebno zahvalo namenja lektorici, gospe Ireni Androjna, ki je kljub obilici delovnih obveznosti besedilo skrbno pregledovala in s prijazno, a odločno zavzetostjo bedela nad lepoto jezika.

Prispevki so razdeljeni tako, da vsako poglavje zase tvori bolj ali manj zaočrjeno celoto, skupaj pa predstavlja izbiro besedil, namenjenih nadaljnjemu spodbujanju javne etike in integritete ter krepitvi odgovornega odnosa do skupnih vrednot.

I. poglavje: Prihodnost je v odnosu do sveta in temeljnih vrednot

1. dr. Friderik Klampfer, Človekovo dostojanstvo in človekove pravice
2. dr. Janek Musek, Vrednote, družba prihodnosti in Slovenija
3. dr. Borut Holcman, Etika in globalizacija
4. dr. Peter Kovačič Peršin, Etos osebe (vrlin)

V prvem poglavju so prispevki o človeškosti in dostojanstvu, odnosu do znanja in prihodnosti, svetovnega etosa ter vrednot človeka in sveta. Začenja se s prispevkom filozofa dr. Friderika Klampferja, ki ugotavlja, da naj bi tako dostojanstvo kot človekove pravice imeli, prvič, vsi ljudje (ali, v nekoliko drugačni dikciji, vse človeške osebe), in drugič, vsi *ljudje v enaki meri*. Ker nam dostojanstvo in človekove pravice pripadajo preprosto kot ljudem in niso pogojene s to ali ono osebno okoliščino (spolom, barvo kože, starostjo, izobrazbo, versko in etnično pripadnostjo, družbenim položajem in močjo, premoženjskim stanjem, zaslugami in dosežki ipd.), ker je, skratka, edini pogoj zanje pripadnost človeškemu rodu, temu pa vsi pripadamo v enaki meri, ne pa eni bolj in drugi manj, nam vsem pripadata enako dostojanstvo in enak nabor pravic. Sklepna misel ni ohrabrujoča, manj zaradi filozofskih dilem, ki jih avtor izpostavlja, bolj pa zaradi splošnega odnosa do človekovih pravic, brez katerih bi bila prihodnost še bolj negotova.

Psiholog dr. Janek Musek poudarja, da je stabilna družba prihodnosti lahko samo družba znanja in vrednot. Brez visokih vrednotnih in etičnih meril ni zagotovila, da bo znanje uporabljeno v korist človeštva. Zato bi morali učinkoviteje delovati tudi mehanizmi medgeneracijskega prenosa znanja in vrednot, vključno z večjo vlogo etike in vrednotne vzgoje. Slovenija trenutno ni na dobri poti v stabilno družbo prihodnosti. Na področju znanja izgubljammo veljavo v odnosu do za nas referenčnih držav EU in drugega razvitega sveta. Na področju vrednot je situacija še slabša. Zgolj poznavanje vrednot in etičnih načel ne zadostuje, potrebno je njihovo udejanjanje v življenju posameznikov in družbe. To pa med drugim pomeni večje investiranje v vrednotno in etično vzgojo in v institucije, ki bi morale skrbeti za uveljavljanje vrednot in morale v družbenih sferah. Žal pri nas omenjena spoznanja še niso dovolj prodrla in zadnji čas je, da storimo potrebne korake. V naših šolah in izobraževalnih institucijah je treba oblikovati kakovostnejše (globinsko, strukturno in strateško) znanje in doseči večjo integracijo vrednotnih, moralnih in etičnih vsebin.

Teolog in zgodovinar dr. Borut Holcman meni, da je sicer zavedanje potrebe po etiki in vrednotenju staro kot samo človeštvo, a za sistematično in zavestno uveljavljanje etičnih načel v svetu, ki vedno bolj postaja globalna vas, to ni tako samoumevno. Izhodišč, ki jih omenja, je več, pri čemer poudarja potrebo po zavestni odločitvi za dialog. Teolog, slavist in pisatelj Peter Kovačič Peršin se s podobno mislijo sklicuje na Hansa Künga, očeta ideje svetovnega etosa, ki meni, da je današnja ekonomska, socialna, politična in ekološka kriza v svojem temelju etična kriza. Brez etične zavesti posameznika družbene norme in zakoni ne veljajo kaj dosti. Zato je spričo sodobne globalne etične krize bistveno vprašanje, kako prebuditi v človeku etični čut in s tem tudi v družbi okrepiti moralno zavest.

II. poglavje: Etika in znanstveni izzivi

5. Urška Lunder, dr. med., Etika življenja in dostojne smrti
6. dr. Olga Markič, Nevroetika
7. dr. Luka Omladič, Okoljska etika in skupno dobro
8. dr. Vojko Strahovnik, Spoznavne vrline, integriteta in etika javne uprave

Duh časa z znanstvenimi izzivi in tehnološkim napredkom postavlja pred človeka vedno nove etične dileme in moralne zahteve. Zdravnica Urška Lunder, specialistka paliativne medicine, v prispevku ugotavlja, da novi, multidisciplinarni pristopi paliativne oskrbe oz. celostne obravnave človeka ob koncu življenja odpirajo globoke moralne dileme na medicinskem področju, ki neposredno zadevajo etiko življenja in dostojne smrti. Demografske spremembe ob doseganju daljše življenjske dobe in s tem staranju populacije so privedle do novih potreb v zdravstvu. Večina ljudi ima v zadnjih letih svojega življenja eno ali več napredovalih neozdravljivih kroničnih bolezni, ki prinašajo počasnije in bolj zapleteno umiranje kot v preteklosti. Čeprav smrt ni nič drugega kot življenje, ki se izteka, je splošno uveljavljeno prepričanje, da med rojstvom in smrtjo nenehno visi nerazrešljiv konflikt ali celo boj. Preseganje tega

miselnega vzorca v več pogledih zahteva sistematičen pristop in znanstveno podprte rešitve, da lahko človek pogumno stopa po življenjski poti in jo ob spoznanju neizogibnega konca sklone z dostojno in spokojno smrtjo.

Filozofinja dr. Olga Markič meni, da že empirična odkritja o strukturi in funkciji možganov ter o kognitivnih strategijah, ki so nastajale skladno z razvojem možganov, pomagajo iskati odgovore na vprašanja, ki so bila prej skoraj izključno v domeni humanistike in družboslovja. Odkritja, za katera pravijo, da bodo 21. stoletje zaznamovala kot stoletje možganov, na področju nevroznanosti hkrati odpirajo globoka etična vprašanja. Avtorica v prispevku sledi razdelitvi Adine Roskies, ki je nevroetiko razdelila na dve podpodročji: etiko nevroznanosti in nevroznanost etike. Predstavi nekaj najznačilnejših vprašanj in diskusij, povezanih z vprašanji etike nevroznanosti, ki imajo tudi potencialne etične in družbene implikacije. Okoljska etika in dileme, s katerimi se ta sooča v povezavi z dobrinami na eni in posledicami tehnološkega napredka na drugi strani, je prav tako dokaj nova disciplina.

Filozof dr. Luka Omladič v prispevku sledi štirim vprašanjem, ki jih opredeljuje kot temeljne točke problematike okoljske etike: 1. Kaj je okoljska etika? 2. Kaj je njen praktični imperativ in njeno osnovno vrednostno izhodišče? Ali obstaja zanjo specifičen etični pojem? 3. Kaj je okoljska pravičnost? 4. Kakšna je etična okoljska politika in kaj je v njej skupno dobro? Prebujena starodavna modrost o življenju v skladu z naravo in temeljnimi vrednotami skupnosti se danes v razpravah nekaterih spoznavnih teoretikov in moralnih filozofov kaže kot povezovanje spoznavnih oziroma intelektualnih vrtilin na eni ter značajskih oziroma moralnih vrtilin na drugi strani.

Filozof dr. Vojko Strahovnik v uvodu prispevka kratko predstavi sodobno spoznavno-teoretsko stališče vrlinske spoznavne teorije oz. vrlinske epistemologije. V nadaljevanju se ukvarja z vprašanjem odnosa med spoznavnimi in moralnimi vrtilinami, na koncu pa predstavi razumevanje integritete, ki izhaja iz vrlinske teorije. S tem ko poudari pomembnost integritete v luči celostno razvite etike javne uprave in etike v javnem življenju, odpre pot nadaljnji razpravi o javni etiki in integriteti kot celostnem odnosu odgovornosti do temeljnih vrednot.

III. poglavje: Javna etika in družbene vrednote

9. dr. Igor Pribac, Javna etika

10. dr. Tine Hribar, Etični pomen ustavne prisege

11. mag. Bečir Kečanović, Na integriteti utemeljen odnos do skupnih vrednot

Poglavje se začne s prispevkom o javni etiki, v katerem filozof dr. Igor Pribac najprej predstavi notranjo členitev etike na deskriptivno in normativno etiko ter na metaetiko in praktično etiko. Nekaj več pozornosti nameni zasebnosti in javnosti kot dvema območjema delovanja, ki sta lahko vir različnih etičnih presojev. V prispevku razvije idejo, da je ambicija univerzalne veljavnosti etičnih sistemov merilo, ki ločuje med družbeno sprejemljivimi in nesprejemljivimi

razumevanji etike. Univerzalnost etike je nadalje členjena z idejo javnosti; ob tej ugotovitvi zagovarja stališče, da se potegovanje za univerzalno veljavnost posamezne etike kaže kot njeno javno preverjanje v moralno pluralnem kontekstu. Razumevanje javne etike, ki ga predlaga, je mnogo širše od koncepta etike javnih funkcionarjev in uslužbencev, ki ga sicer določajo (pravno veljavni) kodeksi in ga je mogoče strniti v trditev, da javna etika oblikuje merila vrednotenja, ki naj usmerjajo javne izbire. To razume kot upravičevanje, ki je tudi samo javno.

Razprava o javni etiki in odnosu do temeljnih vrednot konkretne družbe je v samem izhodišču povezana z zgodovinsko preizkušenim konceptom ustavnosti in doktrino ustavne etike. Gre za vprašanje spoštovanja ustave v družbeni praksi, ki na prvem mestu zadeva politične funkcionarje, zlasti ko odločajo o spremembah in uresničevanju ustavnih določb z delovanjem zakonodajne, izvršilne in sodne veje oblasti. Odgovornost pri najvišjih funkcionarjih do ustave se kaže že v samem odnosu do ustavne prisega. Filozof dr. Tine Hribar v prispevku o pomenu ustavne prisega odpira prepotrebno razpravo o etičnem pomenu ustavne prisega in o etični podlagi slovenske ustave sploh. Problem z ustavno prisego je, da kljub svoji etični vsebini in zakonodajni obliki v praksi deluje povsem formalistično. V zvezi s pomenom ustavne etike in ustavne prisega gre tudi za definicijo pojma vesti in za problem upoštevanja vesti. Z vidika ustave je ravnanje po svoji vesti več ko pravica. Je dolžnost. Ne le etična, ampak za tiste, ki prisežejo, tudi pravna dolžnost in moralna obveznost. V povezavi z javno etiko in spoštovanjem ustave je torej ključno vprašanje integritete javnih funkcionarjev in uslužbencev, njihove odgovornosti do ustavnih vrednot.

Zadnji prispevek v tem poglavju je prispeval urednik in se začel z novodobnim zanimanjem za javno etiko in integriteto. Sklicujoč se na mednarodne konvencije in etične standarde, ki jih s povzemanjem teorij novega institucionalizma povezuje z zgodovinsko preizkušenim konceptom ustavnosti, predstavi koncept integritete kot celostnega odnosa do temeljnih vrednot človeka, narave in skupnosti. V povezavi s preprečevanjem korupcije opozarja na potrebo po sistematičnem proučevanju javne etike in razvoju doktrine integritete. Glede tega meni, da bi moralo sistematično proučevanje in izobraževanje na tem področju upoštevati tudi spoznanja novega institucionalizma, kognitivne znanosti in vrlinske etike. Prispevek sklene s praktičnimi izkušnjami glede možnosti za preprečevanje, odkrivanje in obvladovanje pojavov, ki predstavljajo tveganja za integriteto in pojave korupcije v javnem sektorju.

IV. poglavje: Javna etika in politika

12. dr. Albin Igličar, Vrednote v zakonodajni dejavnosti
13. dr. Katarina Žagar, Etika v parlamentu
14. dr. Stane Vlaj, Etična načela v lokalnem javnem življenju

Zaradi dogodkov, ki znova potrjujejo, da sta etika in politika na dveh različnih bregovih, se nujnost njenega sobivanja vedno bolj kaže v procesih, kjer politika izbira in s pomočjo prava določa načine uresničevanja in varovanja temelj-

nih družbenih vrednot. Pravniki dr. Albin Igličar ugotavlja, da pravo sestavljajo norme, odnosi in vrednote. Za pravno življenje so najbolj tipične pravne norme, ki pa se morajo udeležati v družbenih odnosih ter izhajati iz določenih družbenih vrednot. Vrednote izhajajo iz potreb posameznikov in družbenih skupin ter postanejo, potem ko jih sprejme večina članov globalne družbe, sestavina javnega mnenja. Vrednote v pravnem svetu se pojavljajo najprej kot predpostavka urejanja družbenih odnosov s pravnimi normami in potem kot predmet tega urejanja. Zato je izhodišče oblikovanja ter sprejemanja splošnih in abstraktnih pravnih norm vrednotni sistem, ki ga mora nacionalni zakonodajalec v skladu z ustavo ter mednarodnimi pravnimi in etičnimi standardi, za katere se je država zavezala, da jih spoštuje, po vnaprej določenem postopku prenesti v zakone in družbeno prakso.

Razpravo o javni etiki in politiki nadaljuje politologinja dr. Katarina Žagar in ugotavlja, da ima etika članov parlamenta posebno mesto v javnem delovanju. Zaradi ustavnega položaja in avtonomije zakonodajalca so parlamentarna etika, moralno-etična drža in samoregulacija poslancev prvovrstno vprašanje ustavne doktrine demokratične delitve oblasti, vladavine prava in pravne države. Etične standarde za poslance oziroma za zaposlene imajo tako evropske kot neevropske države, pristop k oblikovanju in postavitvi etičnih pravil pa je različen. Učinki uveljavitve etičnih pravil in njihovo spoštovanje so pozitivni; vplivajo na ugled institucije, ki ji posameznik pripada, etična pravila pa so pomembna tudi za njega samega. Na lokalni ravni se razmerje etike in politike neposredno odraža v samem okolju, v katerem ljudje živijo in delajo.

Pravnik dr. Vlaj v prispevku o etičnih načelih v lokalnem javnem življenju navaja, da je javna etika na lokalni ravni in v praksi dobrega upravljanja lokalne skupnosti, s katerim gre javna etika z roko v roki, vse pomembnejša tudi v dejavnost mednarodnih institucij, pri čemer posebej izpostavlja prizadevanja Sveta Evrope v zadnjih letih. Najvišjo stopnjo odgovornosti za etično upravljanje v lokalnih skupnostih imajo lokalni funkcionarji in zaposleni v upravljaljskih telesih na lokalni ravni. Sprejem in implementacija etičnih standardov ter razvoj in implementacija kodeksa etike za lokalne funkcionarje in javne uslužbenke so temelji učinkovite lokalne demokracije in ključni instrumenti v boju proti korupciji in drugim negativnim praksam, kot so npr. nepotizem, klientelizem, pomanjkanje integritete in s tem izguba javnega zaupanja.

V. poglavje: Spodbujanje javne etike in integritete v šolstvu, sodstvu in javni upravi

15. dr. Zdenko Kodelja, Etika v šolstvu
16. dr. Miro Cerar, Etika sodnika
17. dr. Polonca Kovač, Uradniški etos in dobra javna uprava
18. dr. Manica Jakič Brezočnik, Vrednote in zaznave uresničenosti terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot pripadnikov Slovenske vojske

Pedagog in filozof vzgoje dr. Zdenko Kodelja uvodoma pripominja, da je razprava o etiki v šolstvu običajno napačno razumljena kot razprava o aplikaciji

etike na neko specifično področje. Takšno razumevanje je preozko, saj gre za problematiko, ki vključuje vsaj še pouk etike v šoli. Ta je v osnovni šoli omejen na spoznavanje temeljnih etičnih pojmov, na visokošolski ravni pa vključuje bodisi študij etike kot posebne filozofske discipline bodisi spoznavanje ene od aplikativnih ali poklicnih etik. Slednje so pogosto normativno predstavljene v kodeksih poklicne etike. To velja tudi za etični kodeks učiteljev. Vendar obstaja kar nekaj razlogov, ki pričajo o tem, da je zaradi pluralizma etičnih teorij in različnih razumevanj pravic in dolžnosti težko sestaviti etični kodeks, ki bi bil sprejemljiv za vse učitelje in bi jim bil lahko tudi uporaben vodnik za ravnanje v primerih, ko se znajdejo pred etičnimi dilemami. Če je na primer neko učiteljevo ravnanje v kodeksu opredeljeno na načelih utilitaristične etike, je moralno nesprejemljivo z vidika kantovske deontološke etike, in nasprotno, seveda. V kontekstu katere izmed teh dveh etik naj bo torej v kodeksu določeno neko učiteljevo ravnanje?

Pravnik dr. Miro Cerar v prispevku o integriteti sodnika ugotavlja, da so pravo, politika, običaji in drugi vrednotno-normativni svetovi nujni spremljevalci etične družbene zavesti, pri čemer je slednja za velik del teh svetov temeljna predpostavka in osnovno vodilo. Temeljna predpostavka prava in s tem tudi sodniškega poklica je predvsem univerzalna etika, to je tista etika, ki ji pripisujemo veljavnost in relevantnost za vsa človeška bitja, ne glede na razlike v njihovih osebnih lastnostih in življenjskih okoliščinah (rasa, nacionalnost, verska pripadnost, spol, starost, intelektualna in voljna sposobnost itd.). Ob vseh etičnih temeljih sodnikovega odločanja prispevek omenja (samo)spoštovanje sodnika. Le sodnik, ki spoštuje sodniško funkcijo in sebe v sodniški vlogi, je resnično motiviran za etično in pravno delovanje, da lahko odgovorno in kakovostno opravlja sodniško delo.

Strokovnjakinja za javno upravo dr. Polonca Kovač obravnava različne vidike etičnega ravnanja uradnikov in celotne javne uprave v okviru dobrega vladanja. Izpostavlja, da je ključni etični izziv uradnikov kot nosilcev javnih nalog odzivnost na potrebe družbe pri vseh tipih dejavnostih, za katere so upravni organi pristojni, zlasti pri snovanju novih predpisov in odločanju v konkretnih upravnih zadevah. Zaradi posebnega pomena javne uprave za družbeni razvoj, temelje etičnega ravnanja uradnikov opredeljuje v dobršni meri že (upravno) pravo s temeljnimi pravnimi načeli in vrednotami, ki jih pravo varuje. Pravi, da je Slovenija glede na pravna načela in etične kodekse deklarativno gledano srednje uspešna evropska država, v praksi pa je za sistemsko ozaveščenost in udejanjenje uradniškega etosa potrebno več proaktivnega vladanja in vodenja. Razprava o etiki, integriteti in odnosu do skupnih vrednot v oboroženih organih države ima vedno poseben pomen, ker so pripadniki teh organov v izjemnih situacijah, ko temeljnih vrednot ljudi in države ni mogoče zavarovati na noben drug način, pooblaščen, da lahko uporabijo tudi oboroženo silo.

Avtorica prispevka o vrednotah v Slovenski vojski, dr. Manica Jakič Brezočnik ugotavlja, da z globalizacijo in prevzemanjem mednarodnih obveznosti pri zagotavljanju nacionalne, regionalne in mednarodne varnosti pripadniki obo-

roženih organov sodelujejo pri zaščiti temeljnih vrednot tudi izven državnega ozemlja. Glede na podobno vrednotno naravnost ciljnih skupin, zajetih v empirični raziskavi o odnosu do vrednot, prispevek sklene z ugotovitvijo, da vendarle imamo opraviti z motiviranimi posamezniki, ki težijo k »idealni« organizaciji in s tem tudi k dobri organizacijski kulturi.

VI. poglavje: Družbena odgovornost in poslovna etika

19. dr. dr. Matjaž Mulej, Anita Hrast, Družbena odgovornost politikov namesto podpore za neoliberalizem

20. dr. Vojko Potočan, dr. dr. Matjaž Mulej, Dileme poslovne etike v Sloveniji

Ideja družbene odgovornosti je še eden od poskusov, da ekonomski subjekti, zlasti tisti, ki delujejo globalno (multinacionalke), prevzamejo svoj del odgovornosti ne le pri oblikovanju gospodarstva, ampak tudi družbe v celoti. Ekonomist in doktor menedžmentskih znanosti dr. dr. Matjaž Mulej in komunikologinja Anita Hrast obravnavata družbeno odgovornost kot eno od možnih poti iz mednarodne in slovenske družbeno-gospodarske krize. Ponujata alternativo neoliberalizmu, v katerem vidita vzrok uničevalne prakse globalnega kapitalizma, ki je pozabil na svoje korenine in bistvo. Dr. Vojko Potočan in dr. dr. Matjaž Mulej razpravljata o poslovni etiki, ki naj bi temeljila na poštenosti, enakovrednosti in zanesljivosti, kar prav tako vključuje skrbnost do ljudi, živali in okolja ter zavzetost za ukvarjanje z vplivi dejavnosti in odločitev na interese deležnikov. Poslovna etika je dejansko aktualna, saj je njeno pomanjkanje eden bistvenih vzrokov sedanje krize, odkar je neoliberalizem namesto »nevidne roke« Adama Smitha kot etike soodvisnosti uveljavil etiko sebične pristranskosti.

Bećir Kećanović
urednik

Public ethics and integrity: responsibility for shared values

SUMMARY

An anecdote about Greek philosopher Diogenes of Sinope, also known for living in a barrel, says that he was visited by Alexander the Great, who asked whether there was anything he could do to make his life easier. Diogenes is said to have replied in the affirmative asking Alexander to step out of his sunlight. This anecdote can be seen as a metaphor for 'the kingdom of the barrel' in which everyone lives on one's own and expects nobody, not even the highest authority, to 'cast a shadow over the sun of truth'. But what purpose do the truth of the world and the virtue of intellectual courage that discovers and defends the truth serve if not shared with others? Diogenes was said to have believed that, rather than through solitude and pure theory, truth and truthfulness and other values and virtues are revealed through human relations and the society. Regardless of his eccentric behaviour, the life and philosophy of Diogenes are described as a vigorous protest against the social conditions of the time in which the corruption of authorities and the inefficiency of institutions, which he justifiably criticised, were more than obvious.

The people of today are knowledgeable and expect much more from authorities than in the time of Diogenes. It still holds true that even today everyone rolls one's own 'barrel of life', but the outstanding social issues concern us all and make it difficult for a reasonable person to be indifferent and separated from the outside world. Despite all the troubles, we should not give up hope for better future. Each time mankind faced the difficult challenges of survival there were *good people* around who were able to muster enough courage to gradually, patiently, persistently, and through renunciation, restore a disturbed balance between good and bad and ease the way to a better and happier future. Ethics has always made an important contribution towards this end, whilst it has been the role of politics to choose the paths allowing people to advance towards the common objectives and values. In his *Nicomachean Ethics*, Aristotle says that next to faculties, character, values, knowledge, education and laws, people should be constantly called to virtues and encouraged to act out of generosity.

Classical antiquity formulated ethical rules in the form of customs and traditions (Greek *ethos*; Latin *mos maiorum*). They were based on clear values and required behaviour that complied with traditional values. They can only be revealed through relationship to others, to nature and to society; hence, reflection on how to live a good and happy life together is not and cannot be a matter of personal but rather of public ethics and social morals, which must be based on mutuality and consensus, reached within a *society of wise and*

reasonable people, about what these common values are and what common attitude should be taken towards these values. After politics took its own way, as Machiavelli had recommended to the rulers, ethics seems to have (be)come a matter of personal taste and regard for one's own benefit, not considering the consequences to other people. Though born out of habits, traditions, community and character of people, nowadays ethics is virtually banished from political life. Whenever there are efforts and attempts to make it come to life, the widespread devaluation only renders it the butt of jokes.

With the development of modern state, which puts universal values of humanity at the forefront and is open to nations coming closer together at supranational and global level, the attitude towards common values and the responsibility for moral flourishing of the peoples of the world have started to evolve into a global ethos. A modern idea of *public ethics*, which has been around from the beginning of the 1980s, and a revival of tradition, which viewed ethics and politics as inherent to practical philosophy, are gaining legitimacy in scientific papers, international conventions and ethical standards. While personal ethics continues a quest for answers on how to live alone in the 'kingdom of the barrel', public (institutional) ethics refers to a whole set of questions on how to live in keeping with common values; together, the two provide a foundation for *integrity* viewed as a universal ethical principle, virtue and standard relating to a comprehensive responsibility for common values of humanity, natural environment, society and the world.

In the present situation, personal and public ethics differentiation, even if only theoretical and virtual, is necessary because of the need to reassess the attitude to common values and social morals. A public discussion must be relieved of personal frustrations and particular interests so that a consensus between wise and reasonable people can again facilitate a broad discussion on strengthening the core values of a social community and a state. Viewed in the context of global development, the efforts for public ethics and integrity are an important link in the process of searching for a new way of life (*modus vivendi*) and in the pursuit of the answers on how to strengthen the responsibility for fellow human beings, nature and community in the public and, primarily, political spheres.

It would not be possible to govern a state without politics and the politicians; hence, cooperation with them is needed, however with a firm requirement not to see the state as a source of plunder and to make every effort to uphold its moral growth and reputation, both nationally and internationally. Those who are holding political offices should avoid obsolescent patterns of thought, which allowed lies to be told even to the allies if that was in the national interest. In the texts *Truth in Politics* and *Lying in Politics*, Hannah Arendt says that sooner or later the political deceivers who have lost all sense of restraint fall victim of their own falsehoods. Arendt argues that, in the final analysis, there is no replacement for reality even if facts are systematically replaced by lies and

total fiction. The cases of deceitful politics and lies in the 'national interest' – which cause countries to lose their international reputation and make them pay high penalties for unfulfilled commitments, political corruption and crime – point to the fact that agreements and international ethical standards are harshly binding in legal, moral, financial and economic terms.

A discussion on ethics and morality can be risky as a zealous search of *what is good for all* can easily entrap a debater in empty moralising on *what is good for him personally*. According to France Bučar, a broad consensus is needed to enable the core values of the state to be strengthened progressively, given that they are a precondition for ethical, legal and political responsibility for our common values as set out in the Constitution. The strengthening of the responsibility for constitutional values, bearing in mind a specific status and role of the Constitution in relation to the European Union and international law and, last but not least, to the universal values, should also aim at promoting global ethics. The politicians should set an example to the citizens, convincing them that they indeed perceive the state to be a value of public and common concern.

Given the urgency of the current situation, we are again confronted with the fact that we have to assume responsibility not only for the present but also for the future. In this respect, the prophetic words of Anton Trstenjak should be recalled: 'The values wasted by one generation cannot be transmitted to future generations and it is therefore our common task to *recognise the signs of time*, which approach us every day discarding the veil of the present. These signs call for us to take responsibility, revive our awareness of liberty and encourage our creativity. Those who recognise the signs of time in which they live rescue their moment and survive.'

The present monograph goes hand in hand with the efforts to promote public ethics and integrity not by pointing to the difficulties we encounter and deal with every day but rather by searching for answers on how to strengthen the responsibility for common values to ensure a better and happier future. The idea to publish it began to evolve when the commitments under international conventions were undertaken and the ethical standards relating to the prevention of corruption and other irregularities, which may pose a threat to modern society and the global community, started to apply. Following the ratification of the United Nations Convention against Corruption, the Commission for the Prevention of Corruption organised the first discussion on common values in the public sphere in 2009; it featured legal professionals, philosophers and theologians. The message that came from the first meeting upheld the timeless truth that the universal values of humanity, dignity, compassion, coexistence, peace and security are of such vital importance to all that they have to be equally respected, notwithstanding the other differences.

A further discussion on common values and ethics in the public sphere was organised in 2010 and coincided with the legislative procedure for the adop-

tion of the Integrity and Prevention of Corruption Act; in the spirit of the United Nations Convention against Corruption, it amended a previous piece of legislation by attributing the role to strengthen the responsibility for common values and rule of law to the very concept of corruption; through the principle of integrity, it requires that public ethics and compliance with its standards in public matters be comprehensively promoted in the relevant processes of political and legal decision-making. The next discussion was organised on 29 November 2011 to mark the 20th Anniversary of independence of the Republic of Slovenia and the UN Convention against Corruption Day.

All participants who have been engaged in the discussions on public ethics and integrity since 2009 have contributed to the contents of this monograph and many thanks go to them all. Regrettably, some of them could not submit written contributions, but their lectures significantly enriched the discussion. Among those whose articles are not featured in the monograph are dr. Janez Krajnc, Professor at the Faculty of Law in Ljubljana, dr. Rafko Valenčič, moral theologian and Roman Catholic Church priest, dr. Nedžad Grabus, educationalist and mufti of the Islamic Community in the Republic of Slovenia, Mr Peran Bošković, paroch and Serbian Orthodox Church priest in Ljubljana. The articles written by dr. Tine Hribar, dr. Matjaž Mulej and dr. Vojko Potočan are published with kind permission of the Movement for Social Renovation SYNTHESIS, which links individuals in their efforts to assert and strengthen common values and public ethical horizons within the civil society.

The state bodies and their employees contributed to the publication of the monograph. The Ministry of the Interior provided help in the texts layout and preparation for publication. The Translation and Interpreting Division at the Secretariat-General of the Government of the Republic of Slovenia provided the translation into English. The editor would like to extend special thanks to his fellow colleagues for professional work well accomplished. The Administration Academy of the Ministry of Justice and Public Administration provided assistance in language editing of the texts. The editor extends special thanks to the language editor, Irena Androjna, for kind dedication and care for language she had shown despite her heavy workload.

The articles are divided into more or less self-contained chapters aiming at promoting public ethics and integrity and strengthening a responsible attitude towards common values.

Chapter I: Future lies in the attitude towards the world and basic values

1. dr. Friderik Klampfer, Človekovo dostojanstvo in človekove pravice (Human Dignity and Human Rights)
2. dr. Janek Musek, Vrednote, družba prihodnosti in Slovenija (Values, Society of the Future and Slovenia)
3. dr. Borut Holcman, Etika in globalizacija (Ethics and Globalisation)
4. dr. Peter Kovačič Peršin, Etos osebe (vrlin) (Ethos of a Person (of Virtues))

Chapter I contains articles on personhood and dignity, and ethics of life and dignified death; it also addresses the attitude towards knowledge and future, global ethic and values of the human being and the world. The chapter opens with the article by philosopher dr. Friderik Klampfer who finds, firstly, that dignity and human rights are to be of *all persons* (or in slightly different words of all human persons), and, secondly, of *all persons to the same extent*. Dignity and human rights simply belong to us as humans and are not conditional on any personal circumstance (gender, skin colour, age, education, religious and ethnic affiliation, social status and power, financial standing, merits and achievements, etc.), because, indeed, their only precondition is our belonging to the human race to which we all belong equally – no one belongs to it more than the other – therefore, we are all entitled to equal dignity and human rights. The final thought is not encouraging, not because of the philosophical dilemmas mentioned by the author, but because of the general attitude to human rights without which the future would be even more uncertain.

Psychologist dr. Janez Musek stresses that a stable society of the future can only be a knowledge and value-based society. Without high ethical and value standards, there are no guarantees that knowledge will be used to the benefit of humanity. For this reason, the mechanisms for passing knowledge and values from generation to generation should be more efficient, and education on ethics and values should be given a more prominent role. At present, Slovenia is not heading towards a stable society of the future. In terms of knowledge, our position to the reference countries of the EU and other developed world is weakening. The situation is even more worrying in the sphere of values. Mere knowledge of values and ethical principles is not sufficient, they need to be actualised in the lives of people and the society. This implies, among other things, a need for increased investment in education on values and ethics and in institutions expected to promote values and morality in the society. Regrettably, we have seen no breakthrough on this matter and it is now high time for us to act. Our schools and educational institutions need to develop quality (in-depth, structural and strategic) knowledge and ensure stronger linking of value, moral and ethics related contents.

Theologian and historian dr. Borut Holcman argues that despite being as old as humanity itself, the awareness of the need for ethics and values is not very self-evident when it comes to a systematic and wilful assertion of ethical principles in the world which is rapidly becoming a global village. He makes reference to several basic premises and underlines the need to take a conscious decision to opt for dialogue. Theologian, Slavist and writer Peter Kovačič Peršin expresses a similar thought and refers to Hans Küng, the father of the idea of a global ethic, who holds that it is the ethical crisis that underlies the economic, social, political and ecological crises of today. Without the ethical consciousness of people, there is not much worth in social norms and laws. A crucial question prompted by the global ethical crisis is how to encourage personal ethical instinct and, as a result, strengthen the moral consciousness of the society.

Chapter II: Ethics and scientific challenges

5. Urška Lunder, dr. med., Etika življenja in dostojne smrti (Ethics of Life and Dignified Death)
6. dr. Olga Markič, Nevroetika (Neuroethics)
7. dr. Luka Omladič, Okoljska etika in skupno dobro (Environmental Ethics and Common Good)
8. dr. Vojko Strahovnik, Spoznavne vrline, integriteta in etika javne uprave (Cognitive Virtues, Integrity and Public Administration Ethics)

The *spirit of the era* with the emerging scientific challenges and technological progress makes people face the constantly occurring ethical dilemmas and moral demands. Urška Lunder, medical doctor, specialist in palliative care, points out in her article that new multidisciplinary palliative care – or holistic care for patients at the end of life – gives rise to profound moral dilemmas in medicine, which directly entail the ethics of life and dignified death. Demographic change, longer life expectancy and consequent ageing of the population have created new needs in health care. The majority of people suffer from one or more advanced, incurable, progressive diseases that make a process of dying slower and more complex than in the past. Though death is but a life drawing to an end, a widespread opinion says that there is an insoluble conflict, or even a battle, between birth and death. Methodical and scientifically supported solutions are needed to enable people to go beyond this pattern of thought and boldly walk the path of life, recognising the inevitable end and die in dignity and peace.

Philosopher dr. Olga Markič argues that empirical findings on the structure and functioning of the brain and the cognitive strategies, which have evolved in parallel with the development of brain, help us to find answers to the questions which used to be in the almost exclusive domain of the humanities and social science. The discoveries, which are expected to turn the 21st century into the century of the brain, give rise to profound ethical issues involved in neuroscience. The author follows Adina Roskies who has identified two major divisions in neuroethics: the ethics of neuroscience and the neuroscience of ethics. The article presents some of the most typical issues and discussions related to the ethics of neuroscience, which also point to the potential ethical and social implications. The environmental ethics – with its dilemmas relating, on the one hand, to the goods and, on the other hand, to the consequences of technological progress – is yet another relatively new science.

Philosopher dr. Luka Omladič elaborates on four questions, which he defines as the main problem points of the environmental ethics: 1. What is the environmental ethics? 2. What is its practical imperative and its underlying value premise? Is there a specific ethical concept related to it? 3. What is the environmental justice? 4. What is an ethical environmental policy and what is the common good within this context? In philosophical thought of some cognitive theorists and moral philosophers, the ancient wisdom about living in har-

mony with nature and core values of the society can be seen as an integration of cognitive or intellectual virtues on the one hand, and character or moral virtues on the other.

Philosopher dr. Vojko Strahovnik starts his article by a brief outline of a contemporary theoretical cognitive framework of the virtue theory or the epistemology of virtues. He then deals with the relation between cognitive and moral virtues and concludes the article by presenting integrity as comprehended by the virtue theory. He underlines the importance of integrity from the viewpoint of a fully-developed public administration ethics and ethics in the public life; thus, he opens the way for further discussion on public ethics and integrity viewed as a comprehensive stance of responsibility in relation to core values.

Chapter III: Public ethics and social values

9. dr. Igor Pribac, Javna etika (Public Ethics)
10. dr. Tine Hribar, Etični pomen ustavne prisege (Ethical Implications of the Constitutional Oath)
11. mag. Bećir Kečanović, Na integriteti utemeljen odnos do skupnih vrednot (Attitude to Common Values Based on Integrity)

The chapter opens with an article on public ethics by philosopher dr. Igor Pribac. He first sketches the internal structure of ethics, i.e. a division to descriptive and normative ethics, and to metaethics and practical ethics. Then he devotes attention to the private and the public as two spheres of action that can give rise to different ethical judgements. The author elaborates on the idea that the ethical systems' ambition to be of universal validity serves as a criterion delineating socially acceptable from socially unacceptable perceptions of ethics. The universality of ethics is further structured through the idea of public, which then provides a rationale for the argument that efforts for universal validity of particular ethics are socially processed in public verification through the alternative ethical premises in a morally plural context. The concept of public ethics as suggested by the author is much broader than the concept of the ethics of public officers and employees, which is stipulated by (legally valid) codes and can be summarised in the statement that public ethics amplifies the valuation criteria which should guide public choices. He understands this as a justification process which is public in itself.

The discussion on public ethics and attitude towards core values of a particular society is related to a historically verified concept of constitutionality and the constitutional ethics doctrine. It refers to the observance of the constitution in social practice and primarily relates to people in political offices, especially when making decisions to amend the constitutional provisions and implement them through the functioning of the legislative, executive and judicial powers. The responsibility of people holding the highest political offices towards the constitution is revealed through the attitude to the constitutional

oath. Philosopher dr. Tine Hribar opens a much needed discussion on ethical implications of the constitutional oath and on ethical foundation of the Slovenian Constitution. There is a problem associated with the constitutional oath, i.e., despite its ethical contents and legislative form, its practical manifestation is a pure formality. Two further issues associated with the implications of the constitutional ethics and the constitutional oath relate to the definition of the concept of conscience and the problem of adherence to conscience. From the viewpoint of the constitution, to act according to one's conscience is more than a right. It is a duty. Not only an ethical duty, but also a legal duty and moral obligation for those who take the oath. A key issue related to public ethics and observance of the constitution is the integrity of public officials and employees, their responsibility to the constitutional values.

The chapter closes with an article by the editor on the contemporary interest in public ethics and integrity. Recalling international conventions and ethical standards, the author summarises the theories of new institutionalism and links them with the historically-tested concept of constitutionality, thus presenting the concept of integrity as a comprehensive approach to core values of human being, nature and community. In connection with the prevention of corruption, the author points to the need for a systematic study of public ethics and the requirement to develop a doctrine of integrity. He is of the view that systematic research and education in this area should also include findings of the new institutionalism, cognitive science and virtue ethics. The article concludes with a presentation of practical experience regarding the possibilities to prevent, detect and manage the integrity risks and corruption occurrences in the public sector.

Chapter IV: Public ethics and politics

12. dr. Albin Igličar, *Vrednote v zakonodajni dejavnosti* (Values in Legislative Activity)
13. dr. Katarina Žagar, *Etika v parlamentu* (Ethics in Parliament)
14. dr. Stane Vlaj, *Etična načela v lokalnem javnem življenju* (Ethical Principles in Local Public Life)

The necessity of coexistence of ethics and politics, which have recently been found on different sides, is becoming increasingly apparent in the processes in which politics chooses and, through the law, also defines the way to implement and safeguard the core social values. Lawyer dr. Albin Igličar notes that the law is composed of norms, relations and values. The legal sphere is characterised by legal norms; these norms must be exercised in social relations and must be based on social values. Values derive from the needs of individuals and social groups and become an element of public opinion after having been accepted by the majority of members of global society. In the legal sphere, values initially appear as an assumption on social relations being regulated through legal norms and afterwards become the object of this regulation. Hence, the value system is to provide a basis on which general and

abstract legal norms are designed and adopted; the legislator must transpose it to legislation and social practice following a predetermined procedure and observing the constitution and international legal and ethical standards the state has undertaken to follow.

Public ethics and politics are further discussed by political science expert dr. Katarina Žagar who points to the fact that ethics of members of parliament has a special place in public activities. The constitutional status and the autonomy of the legislator cause the parliamentary ethics and the moral and ethical stance and self-regulation of the deputies to become the first-rate issues linked with the constitutional doctrine of democratic division of power and the rule of law. European and other countries have adopted ethical standards for deputies and/or employees; the methods they use in drafting and establishing ethical rules differ. The impacts of the implementation and observance of ethical rules are positive; they influence the reputation of the institution to which a person belongs and are also of significance to him or her personally. At the local level, the environment in which people live and work is a mirror of the relation between ethics and politics.

Lawyer dr. Stane Vlaj is the author of the article on ethical principles in local public life; he points to the increasing importance of the role played by public ethics at a local level and in local good governance practices, which go hand in hand with public ethics; this rise in importance can be attributed to the activities of international institutions, particularly the efforts pursued by the Council of Europe in recent years. The highest level of responsibility for ethical governance of local communities rests with local officials and employees of managing bodies at local levels. The adoption and compliance with ethical standards and the development and implementation of the code of ethics for local officials and public employees constitute the basis for effective local democracy, being of vital importance in fighting corruption and other improper practices, such as nepotism, clientelism, lack of integrity and consequent loss of public confidence.

Chapter V: Promotion of public ethics and integrity in education, judiciary and public administration

15. dr. Zdenko Kodelja, *Etika v šolstvu* (Ethics in Education)
16. dr. Miro Cerar, *Etika sodnika* (Ethics of a Judge)
17. dr. Polonca Kovač, *Uradniški etos in dobra javna uprava* (Administrative Ethos and Good Public Administration)
18. dr. Manica Jakič Brezočnik, *Vrednote in zaznave uresničenosti terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot pripadnikov Slovenske vojske* (Values And Perceptions Regarding the Realisation of Terminal, Instrumental and Military Values of Slovenian Armed Forces Members)

Educationalist and philosopher of education dr. Zdenko Kodelja initially notes that the debate on ethics in education is generally misinterpreted as a debate

on the application of ethics to a particular area. Such an understanding is too simplistic since this is an issue which includes at least the instruction of ethics in schools. At the primary school level, the lessons in ethics are limited to learning about fundamental ethical concepts, while the higher studies include ethics as a specific philosophical science or learning about one of the applied or professional ethics. These are often presented as norms in codes of professional ethics. The same applies to the code of ethics for teachers. However, there are quite a few reasons testifying to the fact that the pluralism of ethical theories and different understanding of rights and responsibilities make it difficult to draw up the code of ethics that would be acceptable to all teachers and could serve as a useful guide for behaviour when confronted with ethical dilemmas. For example, a teacher's behaviour which is defined in the code according to the principles of utilitarian ethics is morally unacceptable in terms of Kantian deontological ethics, and vice versa. The question is in the context of which of these two ethics the teacher's behaviour should be defined.

Lawyer dr. Miro Cerar writes in his article about the integrity of a judge and notes that the law, politics, customs and other normative and value spheres must invariably be accompanied by ethical social consciousness, which also represents a fundamental presumption and an underlying principle of the majority of these spheres. The fundamental presumption of the law, and also of the service of a judge, is indeed universal ethics, that is to say the ethics recognised as being valid and relevant to all human beings regardless of their different personal attributes and life circumstances (race, nationality, religious affiliation, gender, intellectual capacity and volition, etc.). Besides all ethical foundations of adjudication, the article mentions (self)respect of a judge. Only a judge who respects judicial office and himself or herself in the role of a judge has a genuine motivation to act ethically and legally with a view to well and responsibly performing duties of judicial office.

The expert in public administration, dr. Polonca Kovač, discusses different aspects of ethical conduct of civil servants and the entire public administration in the context of good governance. The author draws attention to the key ethical challenge that civil servants meet as holders of public tasks, namely, the responsiveness to society's needs in all types of activities falling under the competence of administrative authorities, particularly when drafting new regulations and deciding on concrete administrative cases. In view of particular importance of public administration for social development, the foundations of civil servants' ethical conduct are already defined, to a large extent, by the (administrative) law through fundamental legal principles and values, which the law protects. She argues that, declaratively and given the legal principles and codes of ethics, Slovenia is an averagely successful European country; but in practice, the systemic awareness and the pursuit of administrative ethos require enhanced proactive governance and management. A discussion about ethics, integrity and attitude towards common values in the state's armed authorities always has a special importance because in exceptional circumstanc-

es, when the basic values of people and the country can not be protected in any other way, the members of these authorities are authorised to use armed force.

The author of the article on values in the Slovenian Armed Forces, dr. Manica Jakič Brezočnik, notes that with globalisation and international commitments for ensuring national, regional and international security, members of the armed authorities contribute to the protection of fundamental values outside the national territory. Given similar value orientations of target groups included in the empirical study on attitude toward values, the author concludes the article with the finding that we deal with motivated individuals who aim to achieve an 'ideal' organisation and, thus, a good organisational culture.

Chapter VI: Social responsibility and business ethics

19. dr. dr. Matjaž Mulej, Anita Hrast, Družbena odgovornost politikov namesto podpore za neoliberalizem (Social Responsibility of Politicians instead of Support for Neo-liberalism)
20. dr. Vojko Potočan, dr. dr. Matjaž Mulej, Dileme poslovne etike v Sloveniji (The Dilemmas of Business Ethics in Slovenia)

The idea of social responsibility is one of the attempts to make economic entities, in particular those who operate globally (multinational companies), assume their share of responsibilities in shaping not only the economy but the entire society. The economist and PhD in management science, dr. dr. Matjaž Mulej, and the BA in communication studies, Anita Hrast, address social responsibility as one of the possible paths towards overcoming the global and Slovenian socio-economic crisis. They offer an alternative to neoliberalism, which they see as the cause of the destructive practice of global capitalism that has forgotten its roots and essence. Dr. Vojko Potočan and dr. dr. Matjaž Mulej discuss business ethics that should be based on integrity, equality and reliability, which also includes concern for people, animals and the environment, and the commitment to dealing with the implications that the activities and decisions have on the interests of stakeholders. Business ethics is indeed topical, its lack being one of the essential sources of the current crisis arising after neoliberalism had fostered an ethics of selfish partiality rather than the 'invisible hand' of Adam Smith – the ethics of interdependence.

Bećir Kečanović
Editor

I. POGlavJE:
PRIHODNOST JE V ODNOSU DO SVETA IN
TEMELJNIH VREDNOT

I. POGLAVJE: PRIHODNOST JE V ODNOSU DO SVETA IN TEMELJNIH VREDNOT

ČLOVEKOVO DOSTOJANSTVO IN ČLOVEKOVE PRAVICE

dr. Friderik Klampfer

POVZETEK

Ideji o človekovem dostojanstvu in človekovih pravicah se pogosto pojavljata skupaj. Številni mednarodni dokumenti omenjajo vsem ljudem skupno človekovo dostojanstvo ter univerzalne in enake človekove pravice tako rekoč v isti sapi. Tudi moralni in politični filozofi, ki sta jim ideji o pravicah in dostojanstvu blizu, o njiju praviloma govorijo kot o nečem zamenljivem, enakovrednem ali vsaj koekstenzivnem (vsa in samo tista bitja, ki premorejo dostojanstvo, so nosilci celotne palete pravic).

Tesno vez med dostojanstvom in pravicami pa se v pravni in filozofski literaturi vendarle praviloma predpostavi in le redko dokazuje. V pričujočem članku si zato zastavim naslednjo uganko: Ali so človekovo dostojanstvo in človekove pravice povezani med seboj, in če da, kako? Ali je povezava med njimi bolj ali manj naključna ali v nekem smislu nujna? Ali imajo nemara prav tisti, ki dokazujejo, da ne more biti dostojanstva brez pravic in ne pravic brez dostojanstva, ali pa je, denimo, o človekovih pravicah smiselno govoriti, tudi če bi morda tehten premislek razkril, da je dostojanstvo zgolj (koristna) utvara?

Dostojanstvo in pravice bi bili lahko povezani na različne načine. Dostojanstvo (oz. brezpogojno spoštovanje, ki nam ga to nalaga) bi bilo lahko (i) predmet (določenih) pravic; (ii) drugo ime za celoto človekovih pravic; (iii) nekakšna (meta)pravica do tega, da sploh imamo pravice; ali pa (iv) vir, temelj ali podlaga za pravice. V članku se osredotočam na zadnji predlog, torej na idejo, da je mogoče enake, univerzalne in neprekršljive/neodtujljive pravice utemeljiti na vsem ljudem skupnem dostojanstvu. V zvezi s tem dokazujem, da je ta ideja kljub svoji nedvomni priljubljenosti zgrešena. Ker pestijo dostojanstvo enake težave kot človekove pravice (pomanjkljiva utemeljitev, neopredeljiva normativna vsebina in arbitrarni obseg), bomo s sklicevanjem na dostojanstvo težko razkadili tradicionalne dvome o naravi, vsebini, obsegu in normativni moči pravic (pa tudi teoretski potrebi po njih). Po kolikor toliko trdnem temelju človekovih pravic se bo zato treba ozreti drugam.

Ključne besede: človekovo dostojanstvo, človekove pravice, moralna enakost, moralno delovanje.

1 UVOD

Ideji o človekovem dostojanstvu in človekovih pravicah se pogosto pojavljata skupaj. Številni mednarodni dokumenti omenjajo vsem ljudem skupno človekovo dostojanstvo in univerzalne in enake človekove pravice tako rekoč v isti sapi.

Splošna deklaracija človekovih pravic iz leta 1948 pravi v 1. členu takole:

»Vsi ljudje se rodijo svobodni in imajo enako dostojanstvo in enake pravice.«

Države podpisnice Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah gredo še dlje, ko v preambuli zapišejo, da »izvirajo te pravice iz dostojanstva, ki je prirojeno človekovi osebnosti«. Podobno vneseno dikcijo najdemo tudi v nekaterih drugih mednarodnopravnih dokumentih. Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ki ga je Generalna skupščina ZN sprejela 16. decembra 1966, denimo, uporabi do črke identično formulacijo: „te (enake in nedotakljive) pravice izvirajo iz dostojanstva, ki je prirojeno človekovi osebnosti«. Tudi Konvencija ZN proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim in ravnanju iz leta 1984 izreka v uvodnem delu bolj ali manj enako misel, ko ugotavlja »*da te (človekove - op. avt.) pravice izhajajo iz dostojanstva, neločljivega od človekove osebnosti*«. (poudarek avt.)

Ideja o tesnem prepletu dostojanstva in pravic pa ni omejena le na mednarodne pravne dokumente. Tudi moralni in politični filozofi, ki sta jim ti dve ideji blizu, o njiju praviloma govorijo kot o nečem zamenljivem, enakovrednem ali vsaj koekstenzivnem (vsa in samo tista bitja, ki premorejo dostojanstvo, so nosilci celotne palete pravic). Eden od tvorcev Splošne deklaracije človekovih pravic, francoski filozof Jacques Maritain, tako, denimo, zapiše:

»Z izrazom ‘dostojanstvo človeške osebe’ označujemo, da ima človeška oseba pravico do spoštovanja, da je subjekt pravic, da ima pravice. Vse to so stvari, ki jih osebam dolgujemo preprosto zato, ker so osebe.« (navedeno po Pojman 1992; 606)

Maritainovo stališče ni ne osamljeno in ne zastarelo. Podobna ideja odzvanja v še čisto sveži monografiji o človekovih pravicah angleškega filozofa Jamesa Griffina:

»Zgodovinski pojem (človekovih pravic) je trdno zasidran v našem političnem življenju in je bil, kolikor lahko sodim, v glavnem v službi napredka. Poleg tega igra ključno vlogo v etiki. Idejo človekovih pravic namreč mnogi povezujejo z idejo ‘dostojanstva človeške osebe’ (v določenem pomenu te besede). V človekovih pravicah vidimo varovala za to dostojanstvo in jih povezujejo z znanimi filozofskimi pomisleki glede spoštovanja oseb, njihove nedotakljivosti in omejitev pri uresničevanju skupnega dobrega.« (Griffin 2008; 3)

Tesna vez med dostojanstvom in pravicami pa se v strokovni in poljudni literaturi vendarle praviloma predpostavlja in le redko dokazuje. V pričujočem članku bom skušal zato razvozlati naslednjo uganko: Ali so človekovo dostojanstvo in človekove pravice povezani med seboj, in če da, kako?

Vsaj na prvi pogled so možnosti za trajno in srečno zakonsko zvezo med dostojanstvom in pravicami obetavne. Dostojanstvu in pravicam je namreč skupna cela vrsta značilnosti. Na prvem mestu sta to brezpogojnost in iz nje izha-

jajoč egalitarni značaj.¹ Tako dostojanstvo kot človekove pravice naj bi imeli, prvič, *vsi ljudje* (ali, v nekoliko drugačni dikciji, vse človeške osebe) in drugič, *vsi ljudje v enaki meri*. Ker nam dostojanstvo in človekove pravice pripadajo preprosto kot ljudem in niso pogojene s to ali ono osebno okoliščino (spolom, barvo kože, starostjo, izobrazbo, versko in etnično pripadnostjo, družbenim položajem in močjo, premoženjskim stanjem, zaslugami in dosežki ipd.), ker je, skratka, edini pogoj zanje pripadnost človeškemu rodu, temu pa vsi pripadamo v enaki meri, ne pa eni bolj in drugi manj, nam vsem pripadata enako dostojanstvo in enak nabor pravic. Z brezpogojnostjo in egalitarnostjo je povezana še ena skupna značilnost pojmov dostojanstva in pravic, namreč njun obseg ali ekstenzija. Ker je pripadnost človeškemu rodu za imetje dostojanstva in za imetje pravic ne samo zadostna, ampak hkrati tudi nujna, je normativni status, ki ga zagotavljata ljudem, podobno ekskluziven – ne le da gredo dostojanstvo in pravice vsem ljudem (v enaki meri), temveč gredo zgolj in samo njim.² Seznam podobnosti pa se tudi s tem še ne izčrpa. Dostojanstvo in človekove pravice zaznamuje še podobna normativna moč ali teža. Vsaj za dostojanstvo (nekoliko manj pa za pravice) velja, da nam samim in vsem drugim ljudem nalaga vrsto absolutnih oz. neprekršljivih dolžnosti, dolžnosti torej, ki jih je treba brez izjeme izpolniti oz. za neizpolnitev katerih ni mogoče najti nobenega moralnega opravičila. Neprekršljivost človekovih pravic je nekoliko spornejša. Najprej zato, ker so ene od njih nedvomno pomembnejše od drugih v smislu, da so kršitve prvih resnejše in težje popravljive od kršitev drugih, nato pa še, ker se je spričo skoraj nepregledne množice pravic že v izhodišču težko izogniti konfliktom med njimi, v primeru konflikta pa se mora ena pravica pač neizogibno ukloniti drugi. Ne glede na to, ali so pravice po tej plati povsem primerljive z dostojanstvom ali ne, pa je nesporno vsaj to, da imajo tudi one ogromno težo v vsaki moralni enačbi. To se kaže po eni strani v tem, da je kršitve pravic, če že ne nemože, pa vsaj izjemno težko opravičiti, po drugi pa v tem, da ima skrb zanje v moralni presoji vedno prednost pred še tako nesebično skrbjo za skupno korist ali seštevek individualnih koristi.

Žal so vse navidezne prednosti navezovanja pravic na dostojanstvo obenem že tudi slabosti slehernega tovrstnega projekta. Dostojanstvo in pravice namreč pestijo tudi precej podobne težave. Na prvem mestu je gotovo njihov podobno majav temelj. Da bi se izognili moralno arbitrarnim razlikovanjem, v katerih je v večtisočletni zgodovini človeštva vsakokratna oblast iskala izgovore za hi-

¹ Navedena formulacija iz Splošne deklaracije človekovih pravic na prvi pogled ne dopušča nobenega dvoma o egalitarnem značaju dostojanstva. V resnici pa slednji še zdaleč ni samoumeven. Kot opozarja Tarling (2007; 141), je pripisovanje dostojanstva kar vsem ljudem povprek novodobna pogruntavščina s koreninami v razsvetljenjskih idealih. Izvorno pa je izraz 'dostojanstvo' označeval ekskluzivno vrednost (*worth*), ki so jo tistim na vrhu družbene lestvice zagotavljali njihov položaj, funkcija ali plemiški naziv, in ki jih je dvigala nad množico nepomembnih in brezvrednih anonimnežev. Z ločitvijo dostojanstva od družbenega statusa in njegovo navezavo na (vsem ljudem v enaki meri skupno) osebnost (*personhood*) je ta pojem doživel nemara najradikalnejši obrat v svoji tudi sicer dolgi in živahni zgodovini.

² To, v čemer čedalje več filozofov vidi obžalovanja vredno moralno in pravno ekskluzivnost, se tako izkaže za postransko škodo čaščenja pravnega in moralnega egalitarizma.

erarhične družbene odnose in v oči bijoče razlike med ljudmi v stopnji blaginje, bogastvu, moči in vplivu, priložnosti za srečo ipd., sta egalitaren značaj in univerzalen obseg dostojanstva in pravic ('vsi in vsi v enaki meri') zasnovana na minimalnem skupnem imenovalcu, to je na pripadnosti človeškemu rodu. Dostojanstvo je v skladu s tem opredeljeno kot tista posebna vrednost ali status, ki jo imamo ljudje *preprosto kot ljudje*, neodvisno od svojih sposobnosti, talentov, integritete, dosežkov, osebne in moralne zgodovine ipd., človekove pravice pa podobno kot pravice, ki jih imamo ljudje *preprosto kot ljudje*, torej neodvisno od barve kože, spola, verske pripadnosti, spolne usmeritve in kakršnikoli osebnih okoliščin, vključno s tem, ali nam jih je vsakokratna oblast pripravljena priznati, ali so zapisane v zavezujočih pravnih aktih, ali izvršna oblast preganja in sodna sankcionira njihove kršitve itd. Toda čemu neki bi sploh verjeli v vrednost, ki ni odvisna od nobenih konkretnih partikularnih določil, temveč zgolj in izključno od abstraktne 'človeške narave', in v pravice, za katere ti ni treba storiti drugega, kakor da se živ rodiš? Kaj je na pripadnosti človeškemu rodu, tem navidez trivialnem biološkem določilu, takega, da zmore samo po sebi vsem drugim akterjem nalagati bremena in omejevati svobodo delovanja?³ In ali je ideja, da že sama pripadnost človeškemu rodu in edino ta odpira vrata v privilegirani klub moralno polnopravnih članov, z moralnega gledišča res kaj manj arbitrarna, kot pa sta bili še pred borimi stoletjem zveličavni merili pripadnosti 'pravemu' spolu in 'pravi' rasi?

Seznam težav, ki pestijo ideji pravic in dostojanstva, pa s tem še zdaleč ni zaključen. Podobni očitki letijo tudi na njuno neopredeljivo normativno vsebino in problematičen obseg. Zagovorniki dostojanstva, denimo, se enkrat bolj in drugič manj uspešno trudijo odgovoriti na naslednja zagatna vprašanja: Kaj sploh ima tisti, ki ima dostojanstvo (in kaj manjka onemu, ki ga nima), kakšno vrednost (ali pa morda status?) naj bi ta izraz sploh označeval? Ali imamo dobre razloge za prepričanje, da kaj takega sploh obstaja? Pa tudi če da, kaj smejo bitja s tako vrednostjo oz. statusom upravičeno zahtevati ali pričakovati od drugih? Kako to, da edino ljudje premoremo dostojanstvo, in kar je še bolj skrivnostno, kako to, da ga premore prav vsako človeško bitje, od (če vzamemo samo dve skrajnosti) človeškega zarodka do človeškega trupla? In za povrh še v enaki meri? Zoprna vprašanja in dvomi pa niso prihranjeni niti zagovornikom ideje o človekovih pravicah: Na čem, tj. na katerih naravnih človeških dejstvih in značilnostih naj bi temeljile vsem ljudem skupne pravice? Do česa vse imamo pravice preprosto kot ljudje? Zakaj imamo vsi in zgolj ljudje enake pravice do vseh teh reči? Kaj sploh pomeni imeti pravico do nečesa? Ali označuje ta izraz eno samo ali več različnih stvari? Kaj sploh izhaja iz imetja take ali drugačne pravice? Na koga so vse te pravice sploh

³ Pravice niso nikoli brezplačne – ko priznamo pravice enim ljudem, istočasno z dolžnostmi obremenimo druge. Kako zelo pravice enih omejujejo svobodo odločanja in delovanja drugih in kolikšna bremena tem nalagajo, pa je seveda odvisno od narave (oz. pojmovanja) pravic – v manjši meri, če je pravica negativna (tj. legitimna zahteva, da se drugi nečesa *vzdržijo*) in v večji, če je pozitivna (torej legitimna zahteva, da drugi nekaj *storijo*).

naslovljene, kdo je sploh dolžan izpolniti vse te zahteve? Ali se je pravicam mogoče odreči? Jih zapraviti? Zlorabiti? Ali lahko (namerne) kršitve pravic kdaj opravičimo? V kakšnem smislu, če sploh, so človekove pravice absolutne oz. neodtujljive?

In končno, čeprav še zdaleč ne nepomembno, je tu še resen dvom o teoretski potrebi po dostojanstvu in pravicah in pa koristih od njih. Teorije človekovih pravic in teorije dostojanstva obravnavajo pravice (oz. dostojanstvo) kot temeljni moralni pojem oz. predpostavljajo, da so pravice (oz. dostojanstvo) logično, ontološko in teoretsko (pojasnjevalno) primarne. V kar nekakšen nevprašljiv aksiom se je pri tem utrdilo prepričanje, da lahko v razmerju do njih (in samo tako) opredelimo vse druge moralne pojme (moralna načela, obveznosti, dolžnosti, najstva, vrline itd.), da lahko z njihovo pomočjo (in samo tako) pojasnimo vsa druga moralna dejstva oz. da lahko iz sodb o pravicah (brez njih pa ne) vsaj v načelu izpeljemo vse druge resnične moralne sodbe. Toda kako trdno podlago sploh imajo trditve o nepogrešljivosti in vsemogočnosti pravic in dostojanstva? Ali so res kaka taka normativna/moralna dejstva, ki jih ne moremo pojasniti brez sklicevanja na dostojanstvo ali pravice? Dejanja ali prakse, ki se nam globoko upirajo, pa za to ne najdemo nobene druge razlage kot te, da nekemu krnijo človekovo dostojanstvo oz. kratijo njegove pravice? Ali pa je, nasprotno, kot spet dokazujejo neumorni kritiki, za vse, kar je po naših trdnih prepričanjih moralno napačno ali nedopustno, vedno mogoče najti drugačno, ponavadi prepričljivejšo alternativno razlago, zakaj je takšno: ker povzroča bolečino in trpljenje, ker nekemu onemogoča uresničenje pomembnih interesov ali načrtov, ker mu poslabša kakovost življenja ali ga onesreči, ker spremeni svet na slabše namesto na boljše, ker obravnava enake primere različno oz. ker brez utemeljenega razloga privilegira ene in diskriminira druge, ker krši to ali ono veljavno moralno načelo, ipd.? V sodobnih moralnih razpravah sklicevanja na človekovo dostojanstvo in človekove pravice nikoli ne zmanjka, toda kako pogosto opredelitev kakega moralnega problema ali dileme v izrazih dostojanstva ali pravic sploh prispeva k njegovemu jasnejšemu razumevanju, kaj šele elegantnejši rešitvi?⁴

Ne trdim, da je čas, da z iskanjem odgovorov na ta in sorodna vprašanja odnehamo in si dokončno priznamo poraz. Nekatere filozofske teorije do-

⁴ Razprava o tem, ali so ljudem, ki trpijo kronično lakoto, kršene njihove človekove pravice ali zgolj okrnjeno njihovo človekovo dostojanstvo, je ilustrativna tako za nenadzorovano kopičenje pravic kot tudi za pragmatične razloge, ki velikokrat stojijo za odločitvijo, da se ta ali ona moralna dilema zavije v besednjak pravic. Ali so kronično sestradanim kratene njihove elementarne človekove pravice? Toda čemu bi si sploh razbijali glavo s tovrstnimi vprašanji? Ali ni za moralno motivacijo in spodbudo k delovanju dovolj že spoznanje, da je lakota hudo moralno zlo, ki bi ga veljalo zato izkoreniniti? Hinsch in Stepanians (2005) navajata dva razloga za tako početje. Prvič, če nam uspe nekaj moralno nezaželenega opredeliti kot kršitev človekovih pravic, s tem okrepimo občutek nujnosti, da je treba v zvezi s tem nekaj storiti. In drugič, taka opredelitev naj bi nam bolje kot kakšne druge pomagala videti, zakaj je, denimo, opustitev pomoči nedopustna oz. kaj točno je narobe z njo. Sam, priznam, ne vidim, da bi kakorkoli poglobili svoje razumevanje normativnih plati lakote, če za nikogar problematično *potrebo* po hrani pretvorimo v marsičem sporno *pravico* do hrane. Podobne dvome vzbujajo tudi v zadnjem času priljubljeni predlogi o priznanju pravice do miru in do čistega okolja.

stojanstva in nekatere filozofske teorije pravic ponujajo za našete zadrege ravno dovolj obetavne rešitve, da ohranjajo plamen upanja pri življenju. Kantov(sk)a teorija dostojanstva, denimo, razume dostojanstvo kot posebno vrednost ali status, ki narekuje brezpogojno in brezizjemno spoštovanje;⁵ tovrstno spoštovanje, pravi, v enaki meri dolgujemo vsem (in samo) razumnim akterjem, ker je edino ustrezen odziv na njim vsem (in samo njim) skupno zmožnost razumne in avtonomne presoje in delovanja; in končno, s takim spoštovanjem naj bi bilo nezdržljivo vsaj to, da bi ljudi obravnavali izključno kot sredstva za uresničitev svojih lastnih ciljev ali smotrov oz. jih instrumentalizirali. Odgovori, ki jih omenjena teorija ponuja na vprašanja o normativni vsebini, obsegu in temelju dostojanstva, so vsekakor notranje skladni in vsaj na prvi pogled dovolj prepričljivi. Podobno velja za najbolj razdelane sodobne teorije, ki razumejo pravice kot upravičene zahteve, ki jih poganja bodisi preudarna (in v toliko legitimna) skrb za življenjsko pomembne interese bodisi naše specifično samorazumevanje – kot družbenih bitij, ki jih zaznamujejo rodovno specifične in v toliko človeško univerzalne potrebe, ali pa kot razumnih (tj. preudarnih in moralnih) akterjev, katerih normativne sposobnosti, ki jih v sebi in v drugih neizogibno cenimo (ne glede na naše siceršnje pojmovanje dobrega), dajejo legitimnost določenim normativnim zahtevam in pričakovanjem.

Čeprav so moje simpatije v tem sporu na strani skeptikov, se v pričujočem članku do tega kompleksnega vprašanja ne želim opredeljevati. Moje ambicije so precej skromnejše. Skušal bom opozoriti, da so problemi z dostojanstvom zgolj preslikave problemov s pravicami in da je zato v dostojanstvu naivno iskati rešitev za težave, ki tarejo teorije pravic. Oz. če nekoliko poenostavim: ker je dostojanstvo samo problem, ki kar kliče k rešitvi, ne more biti zadovoljiva rešitev za nič, tudi za tradicionalne zagate s pravicami ne. Teorija, ki gradi veličastno zgradbo človekovih pravic na dostojanstvu, zida hišo v pesku. Ali, če uporabim nekoliko drugačno prisposodbo, skuša kot nekoč Lažnivi Kljukec samega sebe za lase potegniti iz močvare.

V pričujočem članku mi torej ne gre za sejanje dvomov v nedvomno plemeniti ideji človekovega dostojanstva in pravic. S tovrstnim 'projektom' se ukvarjam drugje. Moj namen je drugačen in v pomembnem smislu skromnejši. Posvariti želim pred nestvarnimi pričakovanji, da nam bo uspelo s pomočjo dostojanstva nekako čudežno razkaditi temne oblake, ki se nad naravnimi, človekovimi pravicami zbirajo od samega nastanka te ideje dalje. Dostojanstvo ni le samo po sebi problematična entiteta, za povrh je tudi njegov pojasnjevalni in utemeljevalni potencial hudo omejen. Tudi če bi torej uspeli odmisлити resne dvome o obstoju in značaju dostojanstva in zavoljo argumenta sprejeli, da premoremo ljudje oboje, dostojanstvo in pravice, bi tehten premislek verjetno razkril, da se dostojanstvo in pravice pri hoji opirajo na isto palico, na oseb-

⁵ Brezpogojno, ker si ga ni treba z ničimer zaslužiti in ga ni mogoče z ničimer zapraviti, in brezizjemno, ker ni razumnega in avtonomnega bitja nikoli dopustno prikrajšati zanj.

stvo.⁶ Za zagovornike dostojanstva in pravic je to morda dobra novica (seveda ob predpostavki, ki še zdaleč ni samoumevna, da smo vsi ljudje osebe in da smo vsi osebe v enaki meri),⁷ manj pa za sam projekt utemeljevanja pravic na dostojanstvu. Če namreč premoremo dostojanstvo, zato ker smo (dejanske ali potencialne) osebe, hkrati pa nam iz enakega razloga gredo tudi vse pravice, potem pač ne more biti res, da nam pravice zagotavlja dostojanstvo, temveč premoremo oboje zavoljo nečesa tretjega, to je osebstva. Drugače rečeno, kot osebam nam v tem primeru gredo tako pravice kot dostojanstvo, nimamo pa ne pravic zaradi dostojanstva in ne dostojanstva zaradi pravic, temveč je osebstvo skupen temelj ali podlaga za oboje, za pravice in za dostojanstvo. Tak sklep je po svoje optimističen, ker ohranja nedotaknjeno našo vero v oboje, v pravice in v dostojanstvo. Slaba novica je le, da moramo za to plačati določeno ceno – da bomo prisiljeni vreči v koš idejo, da pravice izvirajo iz nam vsem skupnega človeškega dostojanstva. Ker namreč v tej shemi vso pojasnjevalno delo opravi osebstvo, ker je mogoče vse, kar je treba pojasniti – zakaj sploh imamo pravice, zakaj imamo ravno take pravice, kakršne imamo, zakaj so vsaj nekatere med njimi neodtujljive/neprekršljive, zakaj imamo kljub številnim medsebojnim razlikam vsi enake pravice, ipd. – pojasniti s tem, da smo po svojem bistvu osebe, sleherna potreba po dostojanstvu izgine, samo dostojanstvo pa postane resda lep, a nepotreben teoretski okrask.⁸

A zdaj že nekoliko prehitvam. V nadaljevanju bom najprej na kratko opisal tri osrednje in doslej nezadovoljivo rešene probleme vsake ideje človekovih pravic (problem temelja, problem univerzalnosti/enakosti in problem ekskluzivnosti), nato pa dokazoval, da se s skoraj do potankosti enakimi izzivi soočajo tudi najboljše razpoložljive teorije dostojanstva in da bomo zato pri slednjih zaman iskali oporo pri iskanju poti iz labirinta prvih.

3 TEŽAVE S ČLOVEKOVIMI PRAVICAMI

Ideja o univerzalnih, za vse ljudi enakih, prirojenih in neodtujljivih pravicah je bila od svojega nastanka dalje navdih za številne revolucije in reforme, vstaje in opore, pa tudi tarča številnih kritik. Jeremy Bentham jo je, denimo, zaničljivo odpravil kot 'neumnost na berglah'. Spet drugi kritiki so zanikali obstoj točno določenih pravic, njihov domet ali pa teoretsko potrebo po njih. Lagali bi torej, če bi dejali, da so bile ideji človekovih pravic zvezde kaj bolj naklonjene kakor pravicam samim, ki jih nedemokratični režimi po vsem svetu še danes sistematično zanikajo in teptajo.

⁶ Tu je ilustrativen odlomek: »Na čem temeljijo človekove pravice? V prvi vrsti na osebstvu (*personhood*)... Na človekove pravice lahko gledamo kot na zaščito našega človeškega položaja oz., če uporabim izraz, ki mi je ljubši, našega osebstva.« (Griffin, nav. delo)

⁷ Da ni tako, na dolgo in široko dokazujem v Klampfer (2008).

⁸ Kar ni njuno slabo – glede na to, da bi nam nekaj tako neartikulanega, kot je ideja dostojanstva, tako ali tako težko pomagalo bolje razumeti nekaj drugega, kar tudi slabo razumemo, namreč idejo prirojenih in neodtujljivih pravic, in da nam nekaj, kar samo sloni na majavih temeljih (kot velja za idejo brezpogojnega spoštovanja), ne more pomagati utrditi šibkih temeljev nečesa drugega, tudi pravic ne.

A tudi soglasje o obstoju in značaju pravic je, kadar nam ga že uspe doseči – in v drugi polovici prejšnjega stoletja so te končno le dočakale svoj polni razcvet – pogosto površinsko. Predstave o tem, kaj pravice so, na čem temeljijo, kaj iz njih izhaja, ipd. se od avtorja do avtorja in od teorije do teorije močno razlikujejo. Ker me v danem kontekstu te drobne nianse in razhajanja ne zanimajo, naj namesto tega najprej ponudim, nato pa še problematiziram oris nekakšnega skupnega jedra vseh teorij človekovih pravic.

Pravica do x je upravičena zahteva ene osebe, A , naslovljena na drugo osebo, B , po nečem, po x . Vsaki pravici zato ustreza, in jo smiselno dopolnjuje, določena dolžnost – v danem primeru je hrbtna stran A -jeve pravice do x B -jeva dolžnost, da A -ju x bodisi priskrbi (t. i. pozitivna dolžnost) bodisi ga na poti do x ne ovira (t. i. negativna dolžnost). A -jeva pravica do x je kršena vsakič, ko B -ju ne izpolni svoje (pozitivne ali negativne) dolžnosti v zvezi z x . Pravice so torej preprosto lokalizirane dolžnosti enih bitij do drugih.⁹ Varujejo pomembne interese in jih (vsaj v osnovi, morda pa sploh nikoli) ne smemo žrtvovati na oltarju individualnih ali splošnih koristi. V primerjavi z nelokaliziranimi, iz načel izvirajočimi dolžnostmi, pa tudi z interesi, ki smo jih sicer dolžni upoštevati, ne pa tudi brez izjeme in za vsako ceno uresničevati, razpolagajo s presežno normativno močjo. Njihovo kršenje je resnejše in bolj obsojanja vredno kot pa neizpolnjevanje splošnih dolžnosti ali onemogočanje nekogaršnjih interesov – ko nekomu kršimo pravico, namreč ne ravnamo le narobe (*doing wrong*) in v njegovo škodo (*harming him*), temveč mu za povrh delamo še krivico (*wronging him*).

Človekove pravice so podzvrst (moralnih) pravic nasploh. To so pravice, ki jih imamo ljudje preprosto kot ljudje, neodvisno od barve naše kože, spola, verske pripadnosti, spolne usmeritve in drugih osebnih okoliščin, pa tudi ne glede na to, ali nam jih je vsakokratna oblast pripravljena priznati, ali so zapisane v zakonih, ali izvršna oblast preganja, sodna pa sankcionira njihove kršitve itd. Človekove pravice naj bi, skratka, bile, če si sposodim popularno dikcijo, neodtujljive in prirojene – ker nam jih nihče ni podelil ali podaril, nam jih nihče tudi vzeti ne more.

Ideja o človekovih pravicah se po vsem sodeč napaja iz čisto določene predstave o ljudeh: (i) vsak od nas je strašansko pomemben; (ii) vsi ljudje smo enako pomembni; in (iii) zgolj in edino ljudje smo tako neznanško pomembni. Od prepričljive teorije človekovih pravic zato upravičeno pričakujemo odgovore na naslednja vprašanja: (i) Kaj je tako posebnega, pomembnega in dragoceneega na ljudeh, da jim določene stvari vedno moramo, drugih pa nikoli ne smemo storiti? (ii) Kako je mogoče, da s(m)o vsi ljudje enako pomembni? in končno (iii) Zakaj so samo ljudje tako pomembni in nihče drug? Imenujmo prvo vprašanje problem utemeljitve, drugo problem moralne enakosti in tretje problem moralne ekskluzivnosti. Kako uspešno se teorije človekovih pravic spoprijemajo z vsakim od njih?

⁹ Ena od težav s tretjo generacijo pravic, t. i. blaginjskimi pravicami, je ravno v tem, da ni jasno, kdo naj bi bili naslovniki takih pravic, se pravi, čigavo opustitev ravnanja bomo šteli za njihovo kratenje in koga bomo določili za njihovega kršitelja.

3.1 Problem utemeljitve

Pravice so za svoje nosilce blagoslov, naslovníkom pa prinašajo obveznosti in bremena.¹⁰ Če ima, denimo, A pravico dobiti x, postane vsako nadaljnje premissljanje drugih o tem, za kaj vse bi se dalo x uporabiti, odveč – x preprosto preneha biti razpoložljiv za sleherno nadaljnje načrtovanje in uporabo. Pravice v tem smislu vedno na novo izrisujejo moralne zemljevide – svojim nosilcem prinašajo koristi, vsem drugim pa nalagajo bremena in omejujejo svobodo. Če nič drugega, vsaka pravica nekomu, in sicer naslovníku te pravice, omejuje svobodo delovanja, s tem ko ga prikrajša za možnost izbire o dobrini ali priložnosti, ki je predmet oz. vsebina omenjene pravice. Noben pripis, nobeno priznanje pravic zato ni kar samoumevno, vsak(o) zase zahteva posebno in dovolj prepričljivo utemeljitev.

Ki pa jo je vse prej ko enostavno priskrbeti. Če naj so namreč pravice, kot se zaklinjajo teorije človekovih pravic, najbolj temeljna moralna dejstva, potem jih ne moremo opreti na kaka bolj osnovna moralna dejstva, sodb o pravicah pa ne izpeljati iz kakih drugih, bolj temeljnih moralnih sodb.¹¹ Edini temelj, na katerega se bodo pravice lahko oprle, bodo taka ali drugačna naravna, izvenmoralna dejstva o ljudeh – tipične in hkrati moralno pomembne značilnosti bodisi človeških bitij samih bodisi njihovega naravnega in/ali družbenega okolja. Toda katere značilnosti neki bi lahko bile hkrati dovolj pomembne, da vsem drugim avtomatično nalagajo omejitve in bremena, in univerzalno porazdeljene med vse in samo pripadnike naše vrste?

Kakor da ni utemeljevanje pravic zaradi njihove intrinzične normativnosti (tj. dejstva, da same po sebi generirajo dolžnosti) že samo po sebi dovolj zapleteno, ga dodatno zapleta še razširjena domneva, da so pravice (v nasprotju z, denimo, potrebami ali interesi) neodtujljive oz. neprekršljive. Po ustaljenem prepričanju je tako trditev, da ima A pravico do x (in ne le, recimo, da je v A-jevem interesu, da dobi ali počne x), enakovredna trditvi, da bi bilo A-ju narobe/nedopustno vzeti x ali preprečiti, da ga dobi, tudi tedaj, ko bi bilo za vse skupaj, vključno

¹⁰ Ali, če si izposodim hudomušno formulacijo avstralskega filozofa Johna Mackieja: »Pravice so prijetne. Omogočajo nam, da od drugih zahtevamo, da kaj storijo za nas. Dolžnosti so nadležne. Silijo nas, da sami kaj storimo za druge.« (navedeno po Pojman 1992)

¹¹ Glej Persson 1995. Naj to zahtevo ponazorim z naslednjim. Pravice so od nekdaj veljale za naravnega zaveznika deontoloških moralnih teorij. V konsekvencialističnih etikah, ki na prvo mesto postavljajo skrb za blaginjo in interese posameznikov, naj po mnenju kritikov zanje ne bi bilo prostora, če so jim ga te že odmerile, pa naj bi pravicam po pravilu pripadel negotov status in stranska vloga. Ta tradicionalni očitek pa je v marsičem zavajajoč. Če bi se namreč izkazalo, da je mogoče edino s priznanjem neprekršljivih (ali skoraj takih) pravic učinkovito zaščititi blaginjo in interese vseh in vsakogar pred samovoljnimi in škodljivimi posegi drugih ljudi in/ali samovoljne oblasti, potem bi to tudi konsekvencialistom priskrbelo tehten razlog za vpeljavo in dosledno uveljavljanje elaboriranega sistema pravic. Konsekvencializem skratka pravic ne obravnava nujno zgolj kot koristno moralno ali pravno fikcijo. Pravice so lahko tudi zanj del objektivne moralne realnosti, le da tvorijo v primerjavi z interesi, ki veljajo za temeljna moralna dejstva, nekakšno, če si pomagam z marksističnim pojmovnim aparatom, moralno nadgradnjo. S problemom utemeljitve, kot ga razumem v tem članku, so se zato prisiljene ubadati zgolj tiste teorije, ki vidijo v pravicah temeljna oz. neizpeljana moralna dejstva. Konsekvencialistične teorije in njim sorodne interesne teorije pravic so za tako razumljen utemeljitveni izziv imune.

z njim samim, bolje (tj. ko bi bolj povečali skupno korist ali količino sreče ali kako tretjo brezosebno vrednost), če A ne bi imel x oz. če bi ga namesto njega dobil nekdo drug.¹² Medtem ko torej potrebe in interesi *nam samim priskrbijo razloge* za to, da jih zadovoljimo in uresničimo, pa pravice *drugim nalagajo*, da nekaj storijo za nas, za povrh pa še ne dopuščajo nobenih izgovorov in opravičil.

Teorije človekovih pravic skratka težko pojasnijo, zakaj naj bi, denimo, rojstvo vsakega novega bitja na novo izrisalo zemljevid mojih brezpogojnih dolžnosti, s tem pa samodejno zožilo področje/ozemlje moje osebne svobode odločanja in delovanja. Če so pravice prirojene in samoumevne, ne pa podarjene ali odvisne od dobrohotnosti tretje osebe, nam ne šele legitimna volja in pričakovanja, pač pa že sam obstoj drugih ljudi nalaga obveznosti in oži meje svobode odločanja in delovanja. Bolj nepremakljive ko so te meje, bolj ko nas vse te heteronomne obveze (tj. obveze, ki ne izvirajo iz naše, temveč iz tuje volje) obremenjujejo, težje razumemo lahkost in samoumevnost, s kakršno naj bi nam jih nalagala moralni red in pa dogajanje v svetu, na katero imamo skrajno omejen vpliv.

3.2 Problem moralne enakosti

V nasprotju z dostojanstvom (glej opombo št. 1) za človekove pravice velja, da je enakost vpisana v sam njihov pojem:

“Praktično edini kandidat za teorijo pravic – vsaj ko gre za razumna človeška bitja – je dandanes egalitarizem. Čeprav so med sodobnimi argumenti za egalitarizem razlike, pa vsi egalitaristi sprejemajo to, kar je Ronald Dworkin poimenoval ‘egalitarni plato’ in ‘najgloblja moralna podmena našega časa’, namreč da ima vsaka oseba enako intrinzično vrednost ali ‘dostojanstvo’ in da jo je zato treba obravnavati z enakim spoštovanjem in ji priznati enake pravice.« (Pojman 1992)

Ideja o moralni enakosti vseh ljudi uživa dandanes najširšo podporo. S praktičnega vidika je to nedvomno velika moralna zmaga. (Knapp 2008) Teorije, ki propagirajo neenakost, so namreč praviloma moralno arbitrarne, mnoge med njimi pa so se brez sramu udinjale pri upravičevanju sebičnih in globoko škodljivih praks in politik. Če pogledamo na zgodovino človeštva skozi optiko idej o rasni, etnični, verski, spolni idr. vrstah večvrednosti, ni prav nobenega dvoma, da je naš svet boljši, odkar na njem prevladuje prepričanje, da si (vsaj) vsi (odrasli) ljudje zaslužijo enako spoštovanje in skrb.

Po drugi strani pa splošno soglasje, da so človekove pravice univerzalne, da torej pripadajo vsaki človeški osebi v enaki meri, samo prikriva neko temeljno

¹² Neodtujljivost oz. neprekršljivost pravic je seveda mit. V teoriji in praksi velja, da oblast – vsaj začasno, za čas trajanja grožnje – v imenu zaščite javnega zdravja ali varnosti sme omejiti ali odpraviti določene (politične) pravice in svoboščine svojih državljanov. Omenjeni privilegij oblasti je mogoče razumeti na dva načina: kot implicitno žrtvovanje pravic zaradi povečanja blaginje ali kot žrtvovanje pravic enih zaradi ohranitve pravic drugih. Samo druga interpretacija zagotavlja človekovim pravicam poseben, odlikovan normativni status v primerjavi s človeškimi interesi in potrebami.

zadrego egalitaristov ob soočenju z naslednjim antiegalitarističnim izzivom: Kako je, glede na velikanske razlike med ljudmi (po spolu, željah in potrebah, znanju in spretnostih, talentih, ambicijah, dosežkih itd.), mogoče, da smo vsi ljudje moralno enaki – da si onkraj vseh teh razlik in neodvisno od njih zaslužimo enako (spoštljivo) obravnavo oz. da smo upravičeni do enakega nabora dobrin, svoboščin in pravic? Glavni izziv moralnemu egalitarizmu pomeni tako spoznanje, da je težko, če ne celo nemogoče najti kako tako opisno lastnost, ki ne bi bila podobno moralno arbitrarna, kot so bile, denimo, spol ali barva kože ali spolna usmerjenost, in ki bi jo imeli vsi ljudje v enaki meri. Sodobni egalitaristi iščejo temelj oz. izvor pravic v skupni človečnosti (*common humanity*), v zmožnosti preudarnega in moralnega delovanja (*capacity for normative agency*), v zmožnosti nenehnega moralnega izpopolnjevanja (Coons & Brennan 1999), v bogupodobnosti in podobnih fikcijah.¹³ Težava z vsemi temi predlogi pa je, da ni težko najti skupine ljudi, ki deklarirane zmožnosti ali sploh ne izkazuje ali pa vsaj ne izkazuje v polni meri. Ob (razumni) predpostavki, da pripada tistim, pri katerih najdemo lastnost v večji meri ali količinah, višji moralni status, medtem ko bi ga morali zavoljo doslednosti onim, ki je sploh ne izkazujejo, v celoti odreči, se tako težko izognemo neprijetnemu in nepopularnemu sklepu, da vsi ljudje nis(m)o moralno enaki oz. da vsem ljudem ne dolgujemo enake skrbi in/ali spoštovanja.

3.3 Problem moralne ekskluzivnosti

Problem moralne ekskluzivnosti je zgolj hrbtna plat problema moralne enakosti. Malce ironično bi lahko ekskluzivnost opisali kot postransko škodo prizadevanj po rešitvi problema enakosti. Ali kot to posrečeno izrazi Paola Cavalieri: »Razglašeni cilj sodobnih moralnih teorij, odprava drugorazrednega statusa nekaterih človeških bitij, je bil uresničen za ceno povzdignjenja vseh ljudi nad preostanek živega sveta.« (Cavalieri 2006) V čem je torej problem moralne ekskluzivnosti? Tudi če nam morda uspe najti kako tako opisno lastnost, ki je moralno relevantna in pri vseh ljudeh prisotna v enaki meri (čutnost oz. zmožnost doživljanja ugodja in bolečine je tradicionalno najobetavnejši kandidat za tako lastnost), se bo zanj po premisleku verjetno pokazalo, da ni značilna le za ljudi, temveč jo v enaki ali podobni meri premorejo tudi nekatere druge, nečloveška bitja. Omejevanje celotnega nabora pravic na človeška bitja pa se bo težko izognilo očitkom o poljubnosti. Če pa lastnosti, ki bi ustrezala vsem navedenim merilom, ni mogoče najti, če torej za vsako moralno relevantno opisno lastnost velja, da jo različni ljudje uprimerjajo v različni meri, pa nas to vseeno ne ovira, da jim ne bi priznali enakega moralnega statusa, ali ni potem najmanj dvolično, če enak moralni status odrekamo nečloveškim bitjem – z izgovorom, da omenjene lastnosti pač ne uprimerjajo v enaki meri kot tipični ali povprečni človek?

¹³ Tu je še zadnjič Griffin: »Za imetje človekovih pravic je odločilna trenutna zmožnost za normativno delovanje; pravice pa varujejo tako zmožnost za normativno delovanje kot tudi njeno uporabo.« (prav tam)

3.4 Nerešljiva moralna enačba?

Vsaj na prvi pogled so zagovorniki človekovih pravic torej prisiljeni izbirati med samimi slabimi možnostmi. Ali (i) se odpovedo obojemu, tako egalitarizmu kot ekskluzivizmu (»ničesar takega ni, v čemer bi si bili vsi ljudje med seboj podobni in po čemer bi se vsi ljudje razlikovali od vseh neljudi«); ali (ii) ohranijo egalitarizem, vendar za ceno odpovedi ekskluzivizmu (»neki minimalni skupni imenovalec povezuje vse ljudi, vendar pa ne povezuje le njih«); ali pa (iii) ohranijo ekskluzivizem, vendar za ceno odpovedi egalitarizmu (»nekatero dragoceno stvari najdemo – v zadostni meri oz. iznad določenega praga – edino pri ljudeh, žal pa je res, da jih bomo pri marsikom iskali zaman«).

Večina filozofov je optimistov in verjame, da je zgornja enačba v načelu rešljiva. Sam dvomim, da bi lahko ločnico med človeškimi in nečloveškimi bitji zarisali tako, da ta ne bo samovoljna, hkrati pa človeških bitij ne bo razdelila na prvo- in drugorazredne člane moralnega kluba. Dokazovanje take teze bi seveda zahtevalo samostojen članek.¹⁴ Naj zato v kontekstu dane razprave zgolj na kratko predstavim nekaj pomislekov ob predlogu, da bi si lahko pri reševanju zgornje enačbe kakor koli pomagali z dostojanstvom. Ko skušamo pravice utemeljiti na dostojanstvu, iščemo v dostojanstvu tak temelj za pravice, ki jim bo po eni strani priskrbel dovolj trdno oporo (se pravi, jih varoval pred dvomi v njihov obstoj), po drugi pa pravicam zagotavljal primeren obseg in vsebino (se pravi, pojasnil, zakaj imajo določene pravice – in ne kake druge, ki bi jim jih tudi lahko pripisali – prav določena bitja – in ne kaka druga, ki bi jim vsaj v načelu lahko pripisali enak nabor pravic).

4 TEŽAVE Z DOSTOJANSTVOM

Podobno kot idejo o prirojenih in neodtujljivih pravicah tudi idejo o človekovem dostojanstvu že od samih začetkov spremljata nejevera in številni pomisleki. Ti se napajajo iz različnih virov. Prvi zadeva 'čudaški' ontološki značaj dostojanstva. Če namreč ta izraz označuje, kot trdijo zagovorniki dostojanstva, 'nepriemerljivo, nezamenljivo, brezpogojno, intrinzično in/ali končno vrednost', ki narekuje njeno 'brezpogojno spoštovanje, čaščenje in občudovanje' (ne pa, kot bi morda pričakovali, njenega 'povečevanja' in 'množenja'), kakšne razloge imamo sploh za prepričanje, da nekaj tako čudnega in nenavadnega v svetu sploh obstaja?¹⁵ Drug vir skepticizma je domnevna teoretska odvečnost dostojanstva. Kot je pred leti v članku, ki je dvignil veli-

¹⁴ Za podobno črnogledo stališče v zvezi z omenjeno enačbo gl. McMahan 2008.

¹⁵ Nič bolje se po tej plati ne odrežejo poskusi, da bi dostojanstvo opredelili kot predmet brezpogojnega spoštovanja – glede na to, da je spoštovanje v osnovi reaktivna vrednostna naravnost, se pravi bolj ali manj primeren odziv na prepoznano vrednost, napor, zasluge ali dosežke, čemu neki bi verjeli, da je v svetu kar koli takega, čemur dolgujemo *brezpogojno* spoštovanje, spoštovanje torej, ki si ga ni treba zaslužiti in ki ga tudi ni mogoče zapraviti?

ko prahu, zapisala ameriška filozofinja Ruth Macklin: »Ko enkrat sprejmemo načelo avtonomije, 'dostojanstvo' ne doda ničesar več.« Vse teoretsko delo, prihranjeno za načelo spoštovanja dostojanstva, lahko namesto njega enako dobro opravi načelo spoštovanja avtonomije. In končno, veliko nezadovoljstva vzbujajo v oči bijoče slabosti vseh ali vsaj večine doslej ponujenih teorij dostojanstva – nobeni od njih ne uspe zares prepričljivo razrešiti najtrdovratnejših pojmovnih in ontoloških dilem v zvezi s tem pojmom, kar je toliko bolj moteče, ker je v ostrem nesorazmerju z osrednjo vlogo, ki mu je sicer namenjena v sodobnih moralnih razpravah.

4.1 Pojemovna in ontološka zmeda

Podobno kot ideja pravic vzbuja v laični javnosti tudi ideja dostojanstva skoraj nedeljene simpatije. In podobno kot pri pravicah je tudi omenjeno soglasje o dostojanstvu pogosto povsem površinsko. Onkraj popularnega zaklinjanja na dostojanstvo se odpira širen svet razhajanj o tako rekoč sleherni njegovi značilnosti, od ontološkega statusa in normativne vsebine do obsega in primerjalne teže. Naj v podkrepitev take ocene opozorim le na prerekanja o njegovem ontološkem značaju, torej o tem, na katero lastnost naj bi se nanašal oz. jo označeval. Tu so trije povedni navedki:

»Dostojanstvo je natanko notranja/vrojena moralna značilnost človeških bitij ... v nasprotju z njihovimi številnimi drugimi značilnostmi ni odvisna od posameznikovega statusa, dejanj, sposobnosti ali položaja. Je *tista značilnost, zaradi katere si ljudje zaslužimo oz. nam pripada spoštovanje.*«

»Reči o nekom, da premore dostojanstvo, je isto kot zanj reči, da je oseba, katere dejanja, misli in prizadevanja so sama po sebi vredna spoštovanja.«

»Določena stvar premore dostojanstvo, če ima določene lastnosti in če ji te lastnosti zagotavljajo višji status, kot pa ga imajo druge stvari. Ta status zahteva, da z njo ravnamo na poseben način.«

Katera od zgoraj navedenih treh ontoloških oznak najustrezneje opiše, povzame oz. opredeli dostojanstvo, katero od zgoraj naštetih pojmovanj je pravilno: (i) da je imeti dostojanstvo isto kot zaslužiti si brezpogojno spoštovanje oz. biti upravičen do njega, (ii) da je dostojanstvo tista značilnost, ki upravičuje oz. narekuje tako spoštovanje, ali (iii) da je dostojanstvo lastnost (višjega reda), da imamo lastnosti, ki narekujejo tako spoštovanje? Kdo ima torej prav, ti, ki vidijo v dostojanstvu lastnost, *zaradi katere si zaslužimo brezpogojno spoštovanje*, tisti, ki jo enačijo z lastnostjo, *da si 'zaslužimo brezpogojno spoštovanje'*, ali oni, ki jo razumejo kot lastnost višjega reda, *'da imaš lastnosti, zaradi katerih si zaslužiš brezpogojno spoštovanje'?*

4.2 Problem utemeljitve

Nič bolje ni s poskusi utemeljitve dostojanstva. Čeravno je za mnoge človekovo dostojanstvo neovrgljivo dejstvo in samorazvidna resnica,¹⁶ ni na dostojanstvu v resnici nič samoumevnega. Reči, da premorejo vsi ljudje enako dostojanstvo, in da to pomeni, da vsem ljudem dolgujemo osnovno in brezpogojno spoštovanje preprosto kot ljudem, naredi zadevo kvečjemu bolj in ne manj skrivnostno. Kaj neki je takega na ljudeh, da si ti – pač zato, ker so ljudje, kar je kvečjemu danost in ne poseben dosežek, za katerega bi si kdor koli od nas lahko lastil osebne zasluge – zaslužijo brezpogojno spoštovanje?

Kdor pričakuje jasen in enoznačen odgovor na omenjeno vprašanje, bo, kot se lahko prepričamo iz naslednjih dveh odlomkov, prej ko ne razočaran.

»Z intrinzičnim dostojanstvom imam v mislih tisto vrednost, ki jo imajo ljudje preprosto zato, ker so ljudje, in ne zaradi svojega družbenega položaja, sposobnosti, da vzbudijo občudovanje, ali kakšne posebne zbirke talentov, veščin ali moči ... ta vrednost jim ni podeljena ali ustvarjena na podlagi človeških odločitev, bodisi individualnih bodisi kolektivnih, temveč obstaja pred vsakim takim pripisom ... Ne glede na to, kakšno vrednost so drugi pripravljene priznati osebam na podlagi barve njihove kože, ali sposobnosti, da počnejo, kar hočejo, premorejo dostojanstvo, zato ker so nekdo (*somebodies*) – namreč človeška bitja. Biti nekdo, namreč biti človeško bitje, je temelj ideje človeškega dostojanstva.« (Sulmasy 2007; 12, moj poudarek)

Malpas (2007; 19) ni nič konkretnejši, ko zapiše:

»Vprašanja človeškega dostojanstva prav gotovo ni mogoče ločiti od vprašanja, kaj pomeni biti človek. To je najbolj očitno v dejstvu, da je pojem človeškega dostojanstva tesno povezan z idejo o vrednosti človeka – biti dovteten za človekovo dostojanstvo pomeni biti dovteten za vrednost ali pomen, ki je značilen za človeška bitja ... tovrstna dovtetnost pa že predpostavlja razumevanje narave človeških bitij, tega, kaj človeška bitja so.«

Navedena odlomka lepo opozorita na neko osnovno neoprijemljivost dostojanstva. O njem zna vsak avtor povedati veliko negativnega (kaj vse dostojanstvo ni) in le malo ali nič pozitivnega (kaj torej dostojanstvo je). Dostojanstvo je, nas z visoko zvonečimi, a praznimi besedami prepričujejo njegovi zagovorniki, povezano s tem, zaradi česar smo ljudje ljudje oz. zaradi česar smo ljudje nekdo (osebe?) in ne zgolj nekaj (stvari?). A kaj neki naj bi bilo to skrivnostno človekovo bistvo, ki nam daje posebno vrednost in status? V skladu z danes prevladujočo miselnostjo je to (menda tipično človeška) sposobnost za normativno delovanje – naš status normativnih akterjev (bitij, ki presoajajo, premišlujejo, tehtajo razloge za in proti in se na podlagi teh razlogov odločajo in delujejo) je tisti, ki nam je posebej ljub in ki se mu nismo pripravljene od-

¹⁶ »Pojasnitve ali opravičila ne zahteva toliko samo dostojanstvo osebe kot odločitev, da v svojih osebnih, znanstvenih, političnih in gospodarskih prizadevanjih drugim ne bomo priznali dostojanstva,« se nad Macklinovo zgražajo navni komentatorji.

povedati za nič na svetu, tudi v zameno za srečo ne. Toda eno je dokazati, da je nekaj takega, kar vsi ljudje ali vsaj večina med nami ceni bolj kot vse drugo, nekaj povsem drugega pa dokazati, da je to, kar cenimo nad vsem drugim, tudi zares najbolj dragoceno. Ne bi bilo prvič, da bi ljudje cenili kaj brezvrednega. Ali torej imamo kak dober razlog za prepričanje, da je naša zmožnost razumne in avtonomne presoje in delovanja tista, ki nas po vrednosti ne dviguje le nad celotno stvarstvo, ampak nas dela nedotakljive?

Kantu smo lahko hvaležni, ker je nase prevzel breme takega dokaza. Njegov argument je preprost, žal pa v končni fazi tudi neuspešen. Kant sklepa takole. Kot akterji si zastavljamo cilje in skušamo te cilje uresničiti; torej očitno verjamemo, da so naši cilji dragoceni, taki torej, da (si) jih je vredno (prizadevati) uresničiti; toda vrednost naših ciljev je vedno zgolj pogojna; izvira iz tega, da smo jih razumno izbrali; zmožnost razumne izbire je torej vir vrednosti vsega, kar je (zgolj pogojno) dragoceno; to, od česar je odvisna pogojna vrednost, pa mora imeti samo brezpogojno vrednost; torej je naše človeštvo oz. osebstvo, naša zmožnost razumne in avtonomne presoje in delovanja, dragocena samo po sebi; kot taka pa je končni smoter naših prizadevanj in prizadevanj (ter obvezujoč predmet volje) vseh drugih razumnih bitij in jo moramo brez izjeme varovati, spoštovati in uresničevati.

Tu je Kantovo razmišljanje še v nekoliko bolj formalnem in preglednem zapisu:

- (1) Kot akterji ne moremo delovati brez prepričanja, da so naši projekti, načrti in cilji dragoceni (oz. vredni našega prizadevanja);
- (2) hkrati moramo priznati, da je njihova vrednost zgolj pogojna – dragoceni niso preprosto zaradi samih sebe;
- (3) nujni pogoj za njihovo vrednost je, da smo jih razumno izbrali.

Potemtakem

- (4) smo mi sami (kolikor smo razumna bitja, tj. zmožni razumne presoje in izbire) vir njihove vrednosti

in

- (5) mora biti vrednost nas samih (kot razumnih bitij) brezpogojna;
- (6) le tisto, kar ima sámo brezpogojno vrednost (se pravi, kar je dragoceno po sebi, neodvisno od nagnjenj, želja, potreb koga drugega), je lahko smoter, ki enako obvezuje vsa razumna bitja.

Torej

- (7) razumna in svobodna narava vsakega človeka obstaja kot smoter po sebi
- in
- (8) razumno in svobodno naravo je treba vedno obravnavati tudi kot smoter po sebi, nikoli zgolj kot sredstvo za druge, bolj ali manj naključne smotre
- oz.

(9) vsem ljudem skupna zmožnost razumske in avtonomne presoje in delovna narekuje vsakomur brezpogojno spoštovanje do vsakega človeka.¹⁷

Ne glede na to, kako zelo nam končni sklep laska, pa zgornji argument šepa. Kar tri njegove premise so namreč tako ali drugače sporne: druga, ki pravi, da imajo naši projekti zgolj pogojno vrednost;¹⁸ tretja, ki določa, da je njihova vrednost odvisna od tega, ali smo jih razumno izbrali (ne pa, kot bi morda pričakovali, da je razumnost naše odločitve odvisna od tega, ali so dobri za nas), in četrta, kjer Kant iz njiju očitno prenašajo izpelje (vmesni) sklep, da smo potemtakem mi, razumni akterji (kot razumni akterji), edini vir in jamstvo njihove vrednosti. Razen tega zakrivi Kant v svojem sklepanju še vsaj dve precej očitni logični napaki: prvič, ko brez dokaza predpostavi, da mora imeti izvor pogojne vrednosti nečesa drugega sam brezpogojno vrednost; in drugič, ko še enkrat brez dokaza predpostavi, da če nujno ceniš svojo lastno razumno in svobodno naravo, potem doslednost od tebe zahteva, da priznaš brezpogojno vrednost tudi razumni in svobodni naravi vseh drugih ljudi oz. razumnih bitij.

Kantu torej ne uspe dokazati, da pripada brezpogojno spoštovanje vsem in samo ljudem (kot razumnim akterjem). Če ob tem predpostavimo, da je to sploh najboljši argument, kar jih imamo na voljo v podporo omenjeni trditvi, je zato povsem na mestu dvom, ali ni vsaka tovrstna argumentativna strategija že vnaprej obsojena na neuspeh. Prepričanje, da ljudje premoremo dostojanstvo (kaj šele, da dostojanstvo premoremo prav vsi ljudje, od prvega do zadnjega, od pravkar spočetega zarodka do razkrajajočega se trupla, in to v enaki meri), če s tem mislimo, da smo vsi in samo ljudje upravičeni do brezpogojnega spoštovanja, kakor koli že tako samorazumevanje godi naši nečimrnosti in kakor koli močno je že ukoreninjeno med nami, torej nima opore ne v logiki in ne v dejstvih.

Brezuspešno iskanje temelja dostojanstva pa spremlja še vrsta drugih težav. Na prvem mestu sta prav gotovo skrajno ohlapna normativna vsebina in pa težko določljiv obseg tega pojma. Zahteva, da je treba v vseh svojih razmišljanjih, odločitvah in dejanjih brezpogojno spoštovati dostojanstvo človeških bitij, je lahko udaren slogan politične kampanje, kot napotek za konkretno ravnanje pa je ta formula brezupno prazna in abstraktna. Kakšno bi moralo biti naše razmišljanje, odločanje in ravnanje, da bomo z njim izkazali dolžno spoštovanje do vseh

¹⁷ Pri rekonstrukciji in oceni Kantovega argumenta se močno opiram na izvrsten članek Michaela Ridgea (Ridge 2005).

¹⁸ Ta trditev ima vsaj na prvi pogled naslednjo protiintuitivno posledico: da ni štetje las na glavi ali travic na travniku nič manj dragoceno kot pa prizadevanje, da bi bolje razumeli svet ali sklepali in ohranjali prijateljstva, če si je le tudi prvo dejavnost mogoče razumno in avtonomno, se pravi po tehtanju razlogov in ne pod vplivom bolj ali manj naključnih nagnjenj, izbrati za svoj osebni projekt. In zakaj si konec koncev prešteta las na glavi ali travic na travniku vsaj v načelu ne bi bilo mogoče zastaviti za razumen končni cilj svojega prizadevanja? Edini razlog bi lahko bil, da je taka informacija oz. k njej usmerjena dejavnost objektivno brez sleherne vrednosti – a ta odgovor Kantu ni na voljo, ker pač ni objektivna vrednost izbranih stvari tista, ki bi določala, katere od naših izbir so razumne in katere ne, temveč je, obratno, razumna izbira ta, ki določa, katere stvari so objektivno vredne našega prizadevanja in katere ne.

ljudi, kdaj pa to prekorači mejo in postane nespoštljivo bodisi do našega lastnega bodisi do dostojanstva drugih? Jasnega odgovora na to vprašanje še vedno ni, a dejstvo, da se nekateri najbolj izpostavljeni zagovorniki dostojanstva v njegovem imenu zgražajo celo nad trganjem hrane z zobmi ali lizanjem sladoleda,¹⁹ nas ne navdaja ravno s pretiranim optimizmom, da ga bomo prej ali slej tudi res dočakali. Tudi na področju določitve obsega pojma dostojanstva stanje ni veliko boljše. Če je dostojanstvo posebna vrednost ali status, ki jo vsakomur (ki tako vrednost premore) zagotavlja njegova zmožnost razumske in avtonomne presoje in delovanja, kako verjetno je tedaj, da nam bo uspelo pod ščit zapovedi po brezpogojnem spoštovanju (dostojanstva) spraviti vse in izključno ljudi? Težko je namreč zanikati, da ne le da se ljudje tako po tej zmožnosti kot po njeni uporabi močno razlikujemo med seboj, temveč so določena človeška bitja zanj začasno ali celo trajno prikrajšana. Na kakšni podlagi torej vsem ljudem pripisujemo enako človekovo dostojanstvo? In v čem je za empirijo slepa fikcija, s katero skušamo zakrpati luknje v temeljih egalitarizma glede človekovega dostojanstva, boljša ali bolj teoretsko sprejemljiva od za empirijo slepe fikcije, na kateri skušamo utemeljiti univerzalne in enake človekove pravice?

Težave z dostojanstvom so, skratka, zgolj preslikava težav, s katerimi se že ves čas spoprijemajo teoretiki človekovih pravic. Problemi utemeljitve, ohlapne normativne vsebine, nedoločljivega obsega in neopredeljive teže so skupni obema, tako dostojanstvu kot pravicam, in dokler nimamo tehtnih razlogov za vero v večji potencial teorij dostojanstva, je tudi upanje v utemeljitveni projekt jalovo.

4.3 Pojasnjevalna nemoč in odvečnost dostojanstva

Trditev, da je dostojanstvo (edini?, zadostni?) vir ali temelj pravic, je mogoče razumeti še drugače, kot nekakšno razlagalno hipotezo ali poskus razlage. Takšno branje ni iz trte izvito. Podpira ga že sama stavčna oblika - »pravice imamo, zato ker imamo dostojanstvo«. Kako se torej dostojanstvo odreže v vlogi eksplanansa oz. pojasnjevalca človekovih pravic?

Hipoteza o človekovem dostojanstvu bi lahko zadovoljivo pojasnila

- (i) kako je mogoče, da v svetu, kakršen je, sploh obstaja nekaj takega, kot so pravice? (tj. pomagala rešiti uganko njihovega ontološkega statusa), ali
- (ii) na čem pravice temeljijo oz. od kod izvirajo? (tj. pomagala rešiti uganko njihovega temelja ali izvora), ali
- (iii) zakaj nam pripada točno določen nabor pravic? (tj. pomagala rešiti uganko njihove vsebine)²⁰

¹⁹ Kot Leon R. Kass, predsednik Bushevega Sveta za bioetiko in eden glavnih oznanjevalcev mantre o sodobnih biotehnologijah kot pglavitnem viru groženj človeškemu dostojanstvu. Tej in nekaterim drugim, nič manj bizarnim predstavam o dostojanstvu se upravičeno posmehuje Pinker (2008).

²⁰ Kako neki naj bi nam temelj pravic pomagal osvetliti njihovo konkretno vsebino? Za pokušino je tu

- (iv) zakaj so različne pravice porazdeljene tako, kot (menimo, da) so? (tj. pomagala rešiti obe uganki v zvezi z njihovim obsegom – o njihovi enakomerni porazdeljenosti in pa o njihovi ekskluzivnosti), ali pa
- (v) zakaj so pravice sploh potrebne, čemu služijo, kakšno (teoretsko) korist si sploh lahko obetamo od njih? (tj. pomagala upravičiti njihovo vključitev v teorijo).

Kako obetavne so na prvi pogled tovrstne razlage? Bojim se, da ne pretirano. Več pomislekov govori v prid tovrstnemu pesimizmu. Najprej so tu že omejnene pojmovne in ontološke zadrege v zvezi z dostojanstvom. Poskusi, da bi podrobneje opredelili izmuzljiv pojem dostojanstva, se kot po pravilu iztečejo v ugotovitev, da je dostojanstvo pač tisto neznano, neopredeljivo in izmuzljivo v (človeških) osebah, zaradi česar jim dolgujemo brezpogojno spoštovanje. Nekakšen moralni faktor X, skratka, če si izposodim Schulmanov posrečen izraz.²¹ V tem smislu je vera v dostojanstvo vedno že oblika praznoverja. Brez zadostnega jamstva za sam obstoj dostojanstva pa je tudi jamstvo, ki bi nam ga le-to znalo priskrbeti za obstoj pravic, jalovo. Kar se samo opoteka, si namreč na pleča težko oprta še kaj drugega, še najmanj veličastno zgradbo pravic.

Poleg tega so razlogi za dvom v obstoj dostojanstva vse preveč podobni razlogom za dvom v realnost pravic. Če nam je, recimo, nedoumljivo, kako so lahko pravice univerzalne in neprekršljive, bi nas morala, če smo dosledni, v enaki meri begati tudi univerzalnost in neprekršljivost dostojanstva. Tovrstno spoznanje ima dve neprijetni posledici. Prvič, sleherni poskus, da bi s pomočjo dostojanstva pojasnili obstoj, značaj, nabor ali vsebino pravic, je vnaprej obsojen na neuspeh, ker v tem primeru eno stvar, ki zahteva razlago, namreč

spet nedvomno zanimiv, a po moje nazadnje spodletel Griffinov predlog: »Iz predstave o osebstvu lahko izpeljemo pretežni del tradicionalnega seznama človekovih pravic. Vsakomur pripada pravica do življenja (brez nje je osebstvo nemogoče), do osebne varnosti (iz enakega razloga), do sodelovanja pri političnem odločanju (ključno za izvrševanje avtonomije), do svobode izražanja in združevanja ter svobodnega tiska (brez teh bi bilo izvrševanje avtonomije prazno) in do čaščenja (ključno za uveljavljanje predstave o smislu življenja). Iz nje prav tako izhajajo, bi si upal reči (čeprav je to hudo sporno), pozitivne svoboščine: denimo pravica do osnovne izobrazbe in pa do minimuma dobrin, ki šele omogočajo, da se lahko ohranimo in razvijemo kot osebe – v nasprotju z našim golim telesnim preživetjem. Končno pa tudi pravica do tega, da nas ne mučijo, kajti med drugimi zli mučenja uniči našo zmožnost odločanja in vztrajanja pri odločitvi. In tako naprej. Že iz tega kratkega seznama bi moralo biti jasno, da je pojem osebstva nadvse produktiven.« (Griffin 2008; 32–33)

- 21 Schulman (2008). Zato se ni težko strinjati s Stevenom Pinkerjem, ki v svoji recenziji knjige Človekovo dostojanstvo in bioetika nekoliko privoščljivo zapiše: »Če sodimo izključno na podlagi prepričljivosti njihovih argumentov, kako dobro uspe avtorjem osvetliti pojem dostojanstva? Celo po njihovih lastnih ocenah ne pretirano dobro. Skoraj vsi avtorji priznavajo, da ostaja pojem izmuzljiv in nedoločljiv. Še več, iz enega protislovja nas potiskajo v drugo. Tako lahko preberemo, da sta suženjstvo in razvrednotenje moralno nedopustna, ker žrtvi takega ravnanja odvzameta njeno dostojanstvo. Hkrati pa beremo, da ni mogoče s prav ničimer, niti z zaslužnjenjem in razvrednotenjem, ljudem vzeti dostojanstva. Beremo lahko, da je dostojanstvo znamenje odličnosti, prizadevanja in vestnosti, tako da je dosegljiva le redkim ljudem nepokorljive volje in trdnega značaja. Hkrati pa v isti sapi dokazujejo, kako dostojanstvo premore vsak, ne glede na stopnjo lenobe, hudobije in duševnih zmožnosti.« In resumirano zaključni: »Tako da ostaja pojem dostojanstva vsem dobrohotnim prizadevanjem avtorjev prispevkov navkljub še naprej ena sama zmešnjava.« (Pinker 2008)

obstoj oz. značaj pravic, pojasnujemo z drugo stvarjo, ki tudi sama zahteva razlago, namreč z obstojem oz. značajem dostojanstva. Eksplanans pa v tem primeru ni le enako nedoumljiv in skrivnosten kot eksplanandum, temveč je za povrh tak še iz povsem enakih razlogov. To pa še ni vse. Ker če je verjeti najpopularnejšim teorijam pravic in najvplivnejšim teorijam dostojanstva, tako dostojanstvo kot pravice temeljijo na osebnosti, bomo, kadar koli se bomo ta ali oni vidik pravic (njihov obstoj, obseg, normativno moč ipd.) lotili pojasnjevati s primerljivim vidikom dostojanstva, vedno že zaobšli oz. spregledali vsaj eno prepričljivejšo in metodološko superiorno razlago, tisto namreč, ki najde izvor obojega, tako pravic kot dostojanstva, v samorazumevanju in temu samorazumevanju inherentnem samovrednotenju razumnega in svobodnega akterja. Po tej plati niso poskusi razlage pravic s pomočjo dostojanstva nič obetavnejši kot poskusi, da bi, denimo, uspavalni učinek uspavala ali protibolečinski učinek analgetika pripisali barvi ali obliki zaužite tablete.

5 SKLEP

Moji odgovori na uvodno zastavljena vprašanja niso ohrabrujoči. Prvič, vsak poskus, da bi pravice izpeljali iz dostojanstva oz. utemeljili na njem, se bo moral sprijazniti z zelo omejenim pojasnjevalnim dometom. Tudi če odmislimo omenjene težave z ontološko opredelitvijo dostojanstva in njegovo umestitvijo v znanstveno podobo sveta, težko zanikamo, da je kljub častitljivi filozofski tradiciji, ki ga je zapisala na prapor in se mu klanjala, ta pojem še bolj skrivnosten in zagaten kakor pojem človekovih pravic, ki naj bi nam ga pomagal osvetliti. Poleg tega se mora teza, da smo vsi (in zgolj) ljudje obdarjeni z enakim dostojanstvom, otepati bolj ali manj enakih ugovorov in očitkov kot ideja, da imamo vsi ljudje (in samo mi) enak nabor političnih, ekonomskih in kulturnih pravic preprosto kot ljudje, torej neodvisno od domnevno površinskih in bolj ali manj naključnih razlik v individualnih sposobnostih in talentih, dosežkih in zaslugah. Če je tako, pa je prizadevanje, da bi utemeljili pravice na dostojanstvu, podobno zidanju hiše na pesku, in ima onkraj nespornih retoričnih učinkov bolj skromno teoretsko vrednost in domet. Dostojanstvo je brez dvoma navdihujoč ideal in udarno politično geslo, toda pri izgradnji filozofske teorije pravic si z njim žal ne moremo veliko pomagati.

6 NAVEDENA LITERATURA

1. Arneson, R., »What, if anything, renders all people equal?«, v: Jamieson, D. (ur.), Peter Singer and His Critics, Oxford: Blackwell, 1999; 103-128.
2. Cavalieri, P., Živalsko vprašanje, Ljubljana: Krtina, 2006.
3. Clapham, A., Human Rights. A Very Short Introduction, Oxford University Press, 2007.
4. Coons, J. E. & Brennan, P. M., By Nature Equal. The Anatomy of the Western Insight, Princeton University Press, 1999.

5. Dembour, M. B., *Who Believes in Human Rights? Reflections on the European Convention*, Cambridge University Press, 2006.
6. Griffin, J., *On Human Rights*, Oxford University Press, 2008.
7. Hinsch & Stepanians, »Severe poverty as a human rights violation – weak and strong«, v: Follesdal, A. & Pogge, T. (ur.), *Real World Justice. Grounds, Principles, Human Rights, and Social Institutions*, Dordrecht: Springer, 2005; 295–316.
8. Klampfer, F., »Raziskave na embrionalnih matičnih celicah in moralni status človeških zigot in zgodnjih embrijev«. *Analiza*, 2008, letn. 12, št. 4, str. 5–49.
9. Knapp, C., »Equality and proportionality«, *Canadian Journal of Philosophy*, 37/2 (2007); 179–202.
10. Malpas, J., »Human dignity and human being«, v: Malpas, J. & Lickiss, N. (ur.), *Perspectives on Human Dignity: A Conversation*, Springer, 2007; 19–26.
11. McMahan, J., »Challenges to human equality«, *The Journal of Ethics*, 12 (2008); 81–104.
12. Perry, Michael J., *The Idea of Human Rights: Four Inquiries*, Oxford, Oxford University Press, 1998.
13. Persson, I., »The groundlessness of natural rights«, *Utilitas* 7/1 (1995); 55–66.
14. Pinker, S., »The stupidity of dignity«, *The New Republic*, 28. 5. 2008.
15. Pojman, L., »Are human rights based on equal human worth?«, *Philosophy and Phenomenological Research*, 52 (1992); 605–22.
16. Ridge, M., »Must we treat humanity with respect? Evaluating the regress argument«, *European Journal of Analytic Philosophy*, 1/1 (2005); 57–73.
17. Schulman, A., »Bioethics and the question of human dignity«, v: *Human Dignity and Bioethics. Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*, Washington, 2008; 3–18.
18. Sulmasy, Daniel P., »Human dignity and human worth«, v: Malpas, J. & Lickiss, N. (ur.), *Perspectives on Human Dignity: A Conversation*, Springer, 2007; 9–18.

I. POGLAVJE: PRIHODNOST JE V ODNOSU DO SVETA IN TEMELJNIH VREDNOT

VREDNOTE, DRUŽBA PRIHODNOSTI IN SLOVENIJA

dr. Janek Musek

POVZETEK

Stabilna družba prihodnosti je lahko samo družba znanja in vrednot. Brez visokih vrednotnih in etičnih meril ni zagotovila, da bo znanje uporabljeno v korist človeštva. Zato morajo učinkoviteje delovati mehanizmi medgeneracijskega prenosa znanja in vrednot, vključno z večjo vlogo vrednotne vzgoje. Slovenija trenutno ni na dobri poti v stabilno družbo prihodnosti. Na področju znanja izgublamo pozicije v odnosu do (za nas referenčnih) držav EU in drugega razvitega sveta. Na področju vrednot je situacija še slabša, skoraj katastrofalna. Vzgojni moment je praktično izbrisan iz naših šolskih programov. Vrednotna in značajska vzgoja nista v zadostni meri in dovolj organsko integrirana v učne programe. Zato je treba v naših šolah in izobraževalnih institucijah oblikovati kakovostnejše (globinsko, strukturno in strateško) znanje in doseči večjo integracijo vrednotnih, moralnih in etičnih vsebin.

Ključne besede: znanje, kakovostno znanje, vrednote, vrednotna vzgoja, etika.

1 UVOD

Perspektiva človeštva temelji na dveh velikih in medsebojno povezanih temeljih. Eden od teh temeljev je znanje. Na eni strani je že dolgo jasno, da je lahko družba prihodnosti le družba znanja. Brez znanja ni mogoče reševati nalog in problemov, s katerimi se človek sooča, vključujoč tudi probleme, pred katere ga postavlja sam znanstveni in tehnološki napredek. Drug, še globlji temelj, pa so vrednote kot življenjska vodila in na njih temelječi etika in morala človeške civilizacije. Od tega temelja je namreč odvisno, kako bomo uporabljali znanje, ki je za naš obstoj in preživetje nujno. Daleč najusodnejši problemi človeštva so povezani z odpovedovanjem na tem področju, neupoštevanjem in kršenjem vrednot, morale in etike. Vrednotna usmeritev in oblikovanje značaja sta pogoj za to, da bo tudi v šolah in drugje pridobljeno znanje kakovostno strukturirano.

2 DRUŽBA PRIHODNOSTI: DRUŽBA ZNANJA IN VREDNOT

2.1 Znanje in vrednote

Stabilno družbo bodočnosti lahko torej definiramo kot družbo znanja in vrednot: kot družbo znanja, temelječo na trajnih vrednotah. Gre za družbo, ki

je znanstveno in tehnološko napredna, inovativna in ustvarjalna, hkrati pa polno delujoča tudi v etičnem, moralnem in vrednotnem pogledu. Za družbo, ki je ne samo odprta za vrhunski napredek znanja in tehnologije, temveč tudi vodilna v tem napredku, ki pa se tega napredka loteva odgovorno in etično, v skladu s svojimi kulturnimi in civilizacijskimi vrednotami in normami.

Za sodobno razvito družbo, torej tudi našo, je ključnega pomena, da poskrbi za trajno in stabilno delovanje obeh temeljev, znanja in vrednot.

V sodobnem razvitem svetu se je v znatni meri že razvilo spoznanje, da stabilne družbe bodočnosti ni mogoče oblikovati brez večjih naporov in prizadevanj na področju vrednot, morale in etike in še posebno bioetike. Poznavanje vrednot in etičnih načel ne zadostuje, potrebno je njihovo udejanjanje v življenju posameznikov in družbe. To pa med drugim pomeni večje investiranje v vrednotno in etično vzgojo in tudi investiranje v institucije, ki bi morale skrbeti za uveljavljanje vrednot in morale v družbenih sferah. Žal pri nas omejnena spoznanja še niso dovolj prodrla in zadnji čas je, da storimo tudi pri nas potrebne korake.

2.2 Medgeneracijski odnosi in prenos vrednot med generacijami

Kakovost medgeneracijskih odnosov in prenos vrednot in znanja iz generacije v generacijo sta dva temeljna pogoja družbene stabilnosti v vsej zgodovini človeštva. Človeška družba in kultura preprosto ne moreta obstati, če ne zmoreta kakovostne nege prihodnjih generacij in prenašanja znanj ter vrednot prihodnjim generacijam. To seveda velja tudi za družbo bodočnosti. Stabilna družba bodočnosti je lahko samo družba, ki bo poskrbela za kakovostne medgeneracijske odnose in za kakovosten prenos vrednot ter znanja med generacijami.

Funkcioniranje temeljev družbe bodočnosti ni mogoče brez kakovostnih medgeneracijskih odnosov. V zadnjem času postaja pomen medgeneracijskih odnosov vse večji, ne nazadnje tudi zaradi čedalje manjšega procentualnega deleža novih generacij v »starajočem se« razvitem svetu. Zagotavljanje kakovosti medgeneracijskih odnosov je pogoj za trajno kakovost integracije in prenosa vrhunskega znanja, znanstvene miselnosti in visoko etičnih vrednot mladim generacijam. Gre torej za zagotavljanje trajnega in učinkovitega neposrednega dialoga nosilcev vrhunskega znanja in vrednot z mladimi (predšolska mladi, učenci, dijaki, študenti) ter z njihovimi vzgojitelji in učitelji.

3 PSIHOLOŠKI POGLED NA VREDNOTE

3.1 Psihološki teoretski model vrednot

Poznavanje vrednot, vrednotnih orientacij in njihove vloge v obnašanju in doživljanju posameznikov in skupin je torej izjemno pomembno, če hočemo razumeti sodobni čas in izzive prihodnosti. Ne samo pri nas, tudi v svetu so

to vse premalo raziskane teme. Ko sem skušal z znanstvenim raziskovanjem zapolniti to vrzel, se je nabralo kar lepo število ugotovitev in izsledkov. Na njihovi podlagi je nastal celovit teoretski model vrednot, ki zajema najpomembnejše psihološke vidike vrednotnega univerzuma (Musek, 1993, 1998, 2000, 2010):

- strukturni vidik vrednot,
- razvojni vidik vrednot,
- vidik univerzalnosti in medkulturne veljavnosti vrednot,
- vidik povezanosti vrednot z drugimi pomembnimi psihološkimi, osebnostnimi in demografskimi spremenljivkami,
- vidik vloge vrednot v življenju (doživljanju, obnašanju in odločanju) posameznika,
- vidik spreminjanja in oblikovanja vrednot v odnosu do pomembnih sprememb in prehodov v družbeni sferi (družbeno politične, ekonomske, socialne spremembe in tranzicije),
- vidik vloge vrednot v integralnem delovanju osebnosti (v delovanju struktur jaza, identitete in samopodobe),
- kavzalni, etiološki in sistemsko determinacijski vidik vrednot.

3.2 Temeljne kategorije vrednot

Vrednote lahko zelo na splošno opredelimo kot pojmovanja in prepričanja, ki nam pomenijo življenjska vodila. Že antični misleci so razmišljali o njih. Vsaj od Platona dalje je govor o trojici antičnih vrednot: resnično, lepo, dobro (*verum, pulchrum, bonum*). Krščanska misel je tej trojici dodala vrhunske krščanske vrednote vero, upanje in ljubezen. Novejši raziskovalci vrednot (med njimi znani slovenski filozof France Veber, 1924) so še razširili ta seznam in njihove klasifikacije vrednot zajemajo večje število vrednotnih kategorij (Musek, 1993, 2000, 2010).

V najpomembnejših vrednotnih kategorijah se zrcalijo tudi najpomembnejši človekovi motivi ter interesi. Zato lahko vrednotne usmeritve pojmujejo kot nekakšna kristalizacijska jedra vseh naših najpomembnejših prepričanj, motivov in interesov. Vrednote zavzemajo torej sam vrhunec naših motivacijskih ciljev in vodil. Opredelimo jih lahko kot posplošena in relativno trajna pojmovanja o ciljih in pojavih, ki jih visoko cenimo, ki se nanašajo na široke kategorije podrejenih objektov in odnosov in ki usmerjajo naše interese in naše vedenje kot življenjska vodila (Musek, 2000, str. 9). Podobno jih definirata Schwartz in Bilsky (1987; po Musek, 2000, str. 10), namreč kot a) pojmovanja ali prepričanja o b) zaželenih končnih stanjih ali vedenjih, ki c) presegajo specifične situacije, d) usmerjajo in vodijo izbiro ali pa oceno ravnanj in pojavov ter e) so urejena glede na relativno pomembnost in jih f) ocenjujemo kot vodila v našem življenju. Po Murrayu in Kluckhohnu (1953) ter Rokeachu (1973) lahko vrednote razdelimo na terminalne in instrumentalne: prve pomenijo za-

čelena končna stanja (npr. svoboda, nacionalna enakopravnost, lepota, zveličanje), druge pa predstave o vedenju, ki omogoča doseganje zaželenega (npr. poštenost, pogum).

Najpomembnejše vrednote tvorijo kompleksne kategorije vrednot. Te nam pomenijo življenjska vodila ali smernice, ki jim pravimo vrednotne usmeritve, ker se pojavljajo kot prioritete v vrednotnih hierarhijah ali vrednotnih sistemih posameznika, skupin in družbe. O kategorijah vrednotnih usmeritev govorijo uveljavljeni modeli in teorije vrednot, npr. model izraelskega psihologa Schwartza (Schwartz, 1992, 1994; Schwartz in Billsky, 1987, 1990; Schwartz in Sagiv, 1995) in moj lastni model (Musek, 1993, 1998, 2000, 2010). V naših študijah se je na podlagi empiričnega raziskovanja postopno oblikoval model strukturne hierarhije vrednot (Musek, 1993, 1998, 2000). Naši raziskovalni rezultati so bili pridobljeni na več vzorcih iz Slovenije in od drugod, med njimi sta bila tudi dva večja vzorca, eden okrog 1000 oseb (dokaj reprezentativen za slovensko populacijo) in drugi blizu 2000 oseb. V večini primerov je bila uporabljena Muskova lestvica vrednot (MLV; Musek, 2000, str. 30–40).

Kot vidimo na sliki 1, obsega model štiri ravni hierarhične strukture. Njegovo izhodišče so posamezne vrednote (spodaj), te se nato združujejo v vrednotne kategorije srednjega obsega in te potem v štiri vrednotne kategorije večjega obsega ali vrednotne tipe. Na vrhu hierarhije sta samo dve vrednotni velekategoriji, vrednotni kategoriji največjega obsega, dionizične in apolonske vrednote.

DIONIZIČNE VREDNOTE		APOLONSKE VREDNOTE	
HEDONSKI TIP	POTENČNI TIP	MORALNI TIP	IZPOLNITVENI TIP
čutne zdravstvene varnostne	statusne patriotske legalistične	tradicionalne družinske societalne	kulturne estetske aktualizacijske spoznavne verske
veselje in zabava, družabnost, vznemirljivo življenje, udobje, spolnost, dobra hrana, prosto gibanje, (svoboda) zdravje varnost, počitek	moč, ugled, slava, denar, politični uspeh, prekašanje drugih, dolgo življenje ljubezen do domovine, narodnostni ponos red, zakoni	poštenost, dobrot, delavnost družinska sreča, razumevanje s partnerjem, ljubezen do otrok, ljubezen, upanje enakost, nacionalna enakopravnost, mir, sloga, pravica, (svoboda)	kultura, umetnost, ustvarjalnost lepota, narava samoizpopolnjevanje znanje, napredek, resnica, modrost vera

Slika 1: Vsebina vrednotnih kategorij na štirih ravneh vrednotnega prostora (gl. besedilo). Na najvišji ravni najdemo samo dve kategoriji največjega obsega (dionizične in apolonske vrednote). Temu sledijo štiri kategorije večjega obsega (vrednotni tipi) in več kategorij srednjega obsega. Na najnižji ravni so posamezne vrednote, uporabljene v Muskovi lestvici vrednot MLV.

Vrednote imajo v našem življenju izjemno pomembno vlogo. Povezujejo se namreč z vsemi področji našega življenja in to tam, kjer je najbolj pomembno, to je pri življenjskem odločanju. Naše življenjske odločitve so povezane z vrednotnimi usmeritvami in to tem bolj, čim pomembnejše so odločitve in čim bolj dolgoročne so. Tako so vrednote med najpomembnejšimi prediktorji izbire šolanja in poklica, nazorskih odločitev, kot so naša politična in verska prepričanja, še zlasti pa so pomembne pri izbiri partnerja. Izjemno majhna je verjetnost, da se bomo trajno navezali na partnerja, s katerim ne delimo podobnih stališč, prepričanj in vrednot. Celotno število otrok lahko do neke mere napovedujemo na podlagi vrednotne usmerjenosti staršev (multipla korelacija znaša 0,412). A vrednote korelirajo tudi z drugimi odločitvami, zlasti pa z različnimi drugimi stališči in prepričanji, npr. z odnosom do manjšin, priseljencev, do kaznovalne politike, evtanazije, splava, demokracije, zdravega načina življenja in še in še. Izpolnjenost vrednot je pomemben dejavnik našega psihičnega blagostanja in zdravja. Celotne temeljne dimenzije osebnosti (npr. ekstravertnost, nevroticizem in druge), ki sicer niso močno povezane z vrednotami, lahko do neke mere napovedujemo na podlagi informacij o vrednotnih usmeritvah posameznika (Musek, 2000, str. 479–480) in generalni faktor osebnosti, najbolj temeljna dimenzija osebnosti (Musek, 2007) do neke mere odraža tudi moralno in izpolnitveno vrednotno usmeritev (Musek, 2010).

3.3 Vrednote skozi življenje: razvoj vrednotnih usmeritev

Naše raziskave so pokazale tudi, da se vrednote oblikujejo skozi vse naše življenje. Vrednotne presoje se v razvoju posameznika pojavijo že zgodaj, vendar predstavljajo le predstopnjo abstraktnih vrednotnih pojmovanj, značilnih za mladostnike in odrasle (takšna pojmovanja se ne morejo oblikovati, dokler posameznik definitivno ne doseže nivoja formalnih operacij, to pa je navadno šele po puberteti). Kakor zveni morda presenetljivo, pa je res, da so naše vrednotne usmeritve do neke mere celo genetsko pogojene. Seveda ne podedujemo vrednot kot takšnih, temveč naše osebnostne nagnjenosti, ki določajo, kako bomo tolmačili svet in oblikovali svoja prepričanja in vrednote. Zanimivo vprašanje je, ali se vrednotne usmeritve spreminjajo v življenju tudi potem, ko se v zgodnjem mladostništvu oblikujejo vrednotne kategorije. Ljudska modrost zahoda in vzhoda nas namreč uči, da naj bi bil človek kot mladostnik bolj usmerjen k užitkom in zabavi, torej k hedonskim vrednotam, nato postajajo vse pomembnejši uspehi in dosežki (potenčne vrednote), nato odgovornosti in dolžnosti (moralne vrednote) in končno življenjska izpolnitev (izpolnitvene vrednote). Raziskave vrednotnih usmeritev skozi življenje (Musek, 1993, 1998, 2000) resnično kažejo, da se naše vrednotne usmeritve nekoliko spremenijo. Čeprav ves čas ocenjujemo apolonske vrednote za pomembnejše od dionizičnih, pa mladostniki hedonske vrednote bolj cenijo kot zreli odrasli. Relativni pomen hedonskih in dionizičnih vrednot postopno upada, medtem ko pomen apolonskih vrednot ostaja nespremenjen ali rahlo naraste.

Ta podatek je pomemben, ker nam pomaga razumeti psihološko ozadje generacijske konfliktnosti v vrednotah. V vseh dobah so se starejši pritoževali, češ da mladina nima pravih vrednot, mlajši pa prav tako, da starejši ne razumejo njihovih vrednot. V resnici je konfliktnost posledica preprostega dejstva, da se vrednotne usmeritve pri posamezniku spreminjajo in da ista oseba pri 18 letih bolj ceni zabavo in hedonske vrednote, kot jih bo pri 40 ali 50 letih. Ta konfliktnost pa v večini primerov ni tako huda, kot mnogi mislijo. Raziskave kažejo, da so mladostniki glede lastnih vrednotnih orientacij še najbližje vrednotnim usmeritvam svojih staršev. Kot rečeno, so razvojne spremembe v vrednotnih orientacijah relativne, nasploh pa velja poudariti, da so vrednotne orientacije med najstabilnejšimi osebnostnimi karakteristikami (podobno kot sposobnosti, osebnostne poteze in samopodoba).

4 VREDNOTE V PRAKSI

4.1 Vrednote in obnašanje

Vrednote pojmuje kot življenjska vodila, kot kategorije pojmovanj in prepričanj, ki naj bi usmerjale in vodile naše ravnanje in naše življenje. Raziskave potrjujejo velik pomen in vlogo vrednot v življenju posameznikov, skupin in kultur. A vendar ni generacije, ki se ne bi pritoževala nad krizo vrednot. In ta kriza ni v nepoznavanju vrednot. Vrednote poznamo, pa se vse prepogosto ne ravnamo po njih. Če bi se, potem bi čez noč izginili skoraj vsi negativni pojavi, pred katerimi trepetamo: nasilje, vojne, kriminal, korupcija ... Kriza vrednot, ki je permanentna, danes pa morda še bolj upravičeno opozarjamo nanjo, ni v tem, da vrednot ne poznamo, ampak v tem, da jih vse preveč in prepogosto kršimo. Kriza je v razhajanju med vrednotami na eni strani in praktičnim obnašanjem na drugi strani. Znanstveno raziskovanje razlogov za ta razkorak nam lahko pomaga pri njegovem premagovanju.

Vrednote imamo za življenjska vodila, toda zakaj se pogosto ne obnašamo v skladu z njimi? To je psihološko, a tudi življenjsko sila pomembno vprašanje. Če bi se obnašali v skladu z vrednotami, potem na svetu ne bi bilo nasilja, kriminala, izkoriščanja in drugih negativnih pojavov. Naloga psihologije je, da razišče, kateri dejavniki tako pogosto preprečujejo, da se v svojem obnašanju ne ravnamo po vrednotah, ki jih sicer sprejemamo. Teh dejavnikov pa je precej (glej Musek, 1993, 2000). Naše obnašanje se ne ujema z vrednotami, kadar je pod prevladujočim vplivom urgentno delujočih potreb: nekdo si bo prilastil najdeni denar, nekdo bo izdal soborce, ker so ga k temu prisilili z mučenjem ali smrtno grožnjo. Vrednote so lahko tudi v konfliktu z drugimi vrednotami: nekdo, ki je sicer velik pacifist, a tudi velik patriot, bo segel po orožju, ko je domovina ogrožena in takrat njegovo obnašanje ne bo v skladu s pacifizmom. Na razkorak med vrednotami in obnašanjem vplivajo tudi drugi dejavniki, npr. prejšnje obnašanje (ki recimo ni v skladu z vrednotami), ki smo ga vajeni. Vedeti pa moramo tudi, da vrednote ne vplivajo na naše obna-

šanje toliko neposredno kolikor posredno, namreč s pomočjo vedenjskih namer. Vrednote ne sprožijo zaželenega obnašanja same po sebi, temveč takrat, kadar smo notranje trdno odločeni, da se bomo ravnali po njih. Vedenjske namere torej posredujejo med vrednotami in obnašanjem, in če jih nismo uspeli oblikovati, se prav lahko zgodi, da se ne bomo ravnali po svojih vrednotnih presojah. Vrednotna vzgoja lahko bistveno prispeva k oblikovanju ustreznih vedenjskih namer (z zgledi in predvsem s posredovanjem izkušenj, da imamo več koristi, če delamo v skladu z vrednotami, kot če ne). Če smo oblikovali trdne vedenjske namere v zvezi z našimi vrednotami, bo naše obnašanje bistveno manj odstopalo od njih. Zato niso tako redki primeri, da ljudje ne izdajo svojih načel, idealov in vrednot tudi za najvišjo ceno. Kot je dejal Konfucij (Kong Zi), je srečen tisti, ki ostane pošten, pa čeprav je moral za to plačati z življenjem, nesrečen pa tisti, ki je ravnal nepošteno, čeprav zato, ker si je samo tako lahko rešil življenje.

4.2 Postmoderni zaton vrednot

Ob nedvornem in velikem znanstvenem in tehničnem razvoju in napredku sodobnega človeštva nam številni negativni pojavi upravičeno vzbujajo skrb. Dokazujejo nam, da je nekaj vendarle hudo narobe s sodobno razvito družbo in civilizacijo. Zadnje stoletje nam je postreglo z najstrašnejšimi vojnami, pogromi in iztrebljanji, kar jih pozna zgodovina. V mnogih državah razvitega in razvijajočega se sveta so se v zadnjih desetletjih za nekaj sto odstotkov povečali kriminal, nasilje, družinski polomi. Nesluten je razmah alkoholizma, odvisnosti, spolnega nasilja. Samomorilnost, nekoč med mladimi neznan pojav, je postala pereč problem odraščajoče mladine. Uničevanje narave in lastnega okolja je že zdavnaj prešlo vsako razumno mero in ga je komajda še mogoče brzdati. A priznajmo: kako veliko manj bi bilo vsega tega zla, če bi se ravnali po načelih in vrednotah, ki jih vsi poznamo in tudi v veliki večini sprejemamo – toda žal zgolj deklarativno.

Sodobni človek je zanemaril vprašanja morale in vrednot. Podredil jih je individualizmu in relativizmu, ki v bistvu pomenita konec morale in vrednot. Če postaneta dobro in zlo, resnica in laž, stvar osebnega okusa in osebne računice, potem grozi konec civilizacije. In če je tako, potem seveda tudi ni več mogoče govoriti o vzgoji in oblikovanju posameznikovega značaja. Brez vrednot in morale namreč ni niti vzgoje niti značaja. Moralna in vrednotna preobrazba sodobnega človeka je edina alternativa, ki bo človeka in človeštvo novega tisočletja, v katerega vstopamo, obvarovala pred tem, da bo zaznamovano kot doba največjega barbarstva, vsemu znanju, tehniki in materialnim dobrinam navkljub. Ob moralnem razsulu lahko človeštvo doseže le to, da bo te dobrine zlorabljalo, namesto da bi jih uporabljalo v splošno korist, to pa seveda pomeni konec civilizacije in morda tudi človeka.

4.3 Vrednotna in značajska vzgoja

Ni družbe, družbenega sistema in kulture brez značilnega sistema vrednot. Ta sistem usmerja in osmišlja ohranjanje, reprodukcijo in napredek družbe ali kulture. Na eni strani usmerja družbene in kulturne dejavnike in ustanove (starše, šolo ...), da pri posamezniku oblikujejo ustrezen individualni vrednotni sistem. Na drugi strani usmerja vrednotni sistem posameznike v njihovem ravnanju in medsebojnih odnosih tako, da bo to ustrezalo temeljnim občin in družbenim vrednotam in omogočilo reprodukcijo družbe in kulture iz ene generacije v naslednjo. Vrednotni sistem tako posreduje med družbo (kulturo) in posameznikom. Vzgojni in izobraževalni proces je pomemben del tega odnosnega dogajanja med družbo in posameznikom. Na podlagi vrednot poteka socializacija, vzgoja in izobraževanje posameznika, na podlagi vrednot prispeva posameznik svoj delež k reprodukciji, ohranjanju in napredku družbe. V tem ne more uspeti, če sam ne oblikuje svojega vrednotnega sistema. In tega ne more oblikovati brez vzgoje in izobrazbe. Vzgoja je steber učinkovitega medgeneracijskega prenosa vrednot in vrednotnih usmeritev. Na žalost se prav na področju vzgoje premalo odločno prebija spoznanje o pomembnosti dejavnejše integracije vrednot v življenje in delovanje posameznika. To je svojevrsten paradoks, kajti vzgoja, ki naj bi pomagala oblikovati posameznika in njegovo osebnost, je že po definiciji brez vsakega smisla, če ne temelji na vrednotah. Če vzgoja ne temelji na vrednotah, potem je ni. V sodobnem svetu se pomena dejavne integracije vrednot temeljito zavedajo delovne organizacije in institucije: najučinkovitejše in najuspešnejše so prav tiste, ki jim je uspelo izoblikovati jasno poslanstvo, utemeljeno na vrednotah. Upravljanje, ki temelji na vrednotah, je postalo geslo sodobnega organizacijskega duha. Skrajni čas je, da (ponovno) postane tudi merilo sodobne vzgoje. Danes se mnogi strokovnjaki zavedajo, da so vrednote premalo prisotne v sodobni vzgoji, ki je kljub številnim opozorilom in kritikam še vedno močno zaznamovana s permisivno, neoliberalistično in postmodernistično miselnostjo. Relativiziranje morale in razblinjanje odgovornosti je nujen spremljevalec tega trenda, ki je v zadnjem času izkazal vrsto negativnih posledic na vseh pomembnih področjih družbenega delovanja. Čeprav je oblikovanje značaja od antičnih časov temeljni cilj vzgoje, imajo težnje po bolj organizirani vrednotni in značajski vzgoji danes ponovno zelo aktualne razsežnosti. Kot da danes še posebno pomenljivo odmevajo besede Martina Luthra Kinga izpred desetletij (King, 1947): „Razum in znanje nista dovolj. Intelekt IN značaj - to je cilj prave vzgoje.“ Strokovnjaki in raziskovalci upravičeno opozarjajo, da se je v zadnjih desetletjih ob ekonomskem napredku in razvoju v glavnem povečevala tudi stopnja negativnih pojavov, zlasti odvisnosti, nasilja, zlorab in kriminala v družbi, medsebojnih odnosih, pa tudi v sami vzgoji.

4.4 Učinkovita vrednotna vzgoja: oblikovanje vedenjskih namer

Stanje vzgoje je danes ponovno kritično, vendar v drugačni smeri, kot je bilo kritično v času prevladujočih avtoritarnih in tudi totalitarnih vzgojnih indoktrina-

cij. V vsakem primeru pa zadeva vrednotno in moralno zrelost ter odgovornost posameznika ter družbe. Če se je človek moral v imenu svobode in odgovornosti postavljati v preteklosti zoper avtoritarno vzgojo in indoktrinacijo, mora danes spet v imenu svobode in odgovornosti reševati vrednote same. Odstranjevanje neutemeljenih avtoritet (beri indoktrinacija) iz vzgojnih načrtovanj je pomembno, odstranjevanje avtoritete samih vrednot pa je nedopustno. A zakaj si lahko od dejavnejše vrednotne vzgoje obetamo izboljšanje? Razlog je preprost. Če bi se ljudje v svojem obnašanju ravnali v skladu z vrednotami, potem bi bilo vseh omenjenih in drugih negativnih pojavov bistveno manj. Pomanjkljivost vrednotne vzgoje je v tem, da ne spodbuja dovolj odločenosti (vedenjskih namer), da bo posameznik ravnal v skladu s svojo vrednotno usmeritvijo. Poznavanje vrednot ne zadošča, potrebne so vedenjske namere, da bomo ravnali v skladu z njimi, te pa lahko pridobimo samo z vrednotno vzgojo. Danes dokaj dobro poznamo psihološke razloge, zaradi katerih nastaja neskladje med vrednotami in obnašanjem (Musek, 1993, 2000). In jasno je, da bi na podlagi tega znanja lahko z ustreznijšim oblikovanjem dejavnih vrednot (k temu pa lahko prispeva ustrezna vrednotna vzgoja) vplivali na obnašanje in zmanjšali obseg negativnih pojavov v družbi. Za začetek se lahko vprašamo, ali je in kako daleč je pri nas dozorelo spoznanje o integraciji vrednot v našo vzgojno in izobraževalno prakso. V naši obsežni raziskavi so osebe, ki jih lahko označimo kot eksperte na področju vzgoje in izobraževanja, jasno izpričale prepričanje v ključni pomen vrednot v vzgoji in vrednotne vzgoje same in tudi prepričanje o bistveno večji potrebi integracije vrednot v vzgojne cilje in vsebine.

5 SLOVENIJA KOT DRUŽBA ZNANJA IN VREDNOT

Če se vprašamo, kako je s Slovenijo na poti v stabilno družbo prihodnosti, moramo ponoviti, da trenutno nismo na dobri poti. Na področju znanja izgublamo pozicije v odnosu do (za nas referenčnih) držav EU in drugega razvitega sveta (Musek Lešnik, 2011 a, b). Znanje, ki ga dajejo naše šole, vsebuje veliko informacij, ki pa niso kakovostno strukturirane. Naši učenci in dijaki se v tej poplavi informacij ne znajdejo, saj trdnega skeletnega znanja ni, zato ni ločevanja bistvenega od manj bistvenega in pridobljena kakovost znanja premočno zaostaja za količino. Mednarodne primerjave kažejo, da rezultirano znanje zaostaja za referenčnimi državami, da je v njem premalo kritičnosti in ustvarjalnosti in da je vse bolj ogrožena sama pismenost.

Na področju vrednot je situacija še slabša, da ne rečem katastrofalna. V našem izobraževalnem sistemu in v šolah je vzgojni, s tem pa tudi vrednotni, etični in moralni moment izrinjen, prisoten zgolj deklarativno. To pa pomeni velikanško in težko popravljivo izgubo pri oblikovanju vedenjskih namer in vzorcev, ki jih vsak potrebuje za etično, moralno in vrednotno držo in ravnanje. Že pred leti je naša raziskava jasno pokazala, da je po mnenju ekspertov področje vrednot in vrednotne vzgoje v našem šolskem sistemu preveč zapostavljeno (Musek in Musek Lešnik, 2003).

Zavedati se moramo, da Slovenijo šele oblikujemo kot družbo znanja in vrednot in družbeno gospodarska kriza, v kateri smo, je dovolj jasno razgalila pomanjkljivosti te naše zaželene poti in ovir, ki smo si jih na njej sami ustvarili. Med najusodnejšimi, a še popravljivimi, je velikanski zdrs vzgojnega in izobraževalnega sistema, v katerega smo odločno premalo vgradili vrednote. Tako zapuščajo naš šolski sistem ljudje brez trdno izoblikovanih vedenjskih namer na področju vrednot, morale in etike, ljudje ki so pomanjkljivo značajsko in osebnostjo oblikovani. Od njih ne moremo pričakovati, da bodo kos etičnim nalogam, ki jih postavljata pred nas poklicno delo in življenje. Integracija vrednot in na njih utemeljenega kakovostno strukturiranega znanja je torej največji imperativ slovenske družbe, če naj se razvije v stabilno družbo prihodnosti. Odločno je treba preseči moralni relativizem in postmoderni zaton vrednot. Človeštvo jima plačuje preveliko ceno. Na srečo se tega vse bolj zavedamo.

Tako Slovenija kot druge razvite države pa seveda ne želijo ustvarjati le stabilnih družbenih odnosov, ampak družbo, ki bo konkurenčna in prodorna v primerjavi z drugimi. To pa pomeni, da je treba ustvariti pogoje za zelo visoko kakovost medgeneracijskih odnosov in za učinkovito prenašanje vrednot in vrhunskega znanja med generacijami. Ta naloga še izostruje svojo imperativnost, če upoštevamo populacijske zakonitosti in trende sodobnega sveta: ob manjšanju odstotka mladih so družbeni vložki v mlajše generacije še toliko pomembnejši in dragocenejši. Populacijski in demografski premiki v sodobnem svetu, zlasti seveda relativno povečevanje deleža starejših in relativno manjšanje deleža mlajših, še potencirajo pomen medgeneracijskega sodelovanja. V prvi vrsti gre pri tem za usmerjanje posebne skrbi in pozornosti družbe v dialog in sodelovanje z najmlajšimi generacijami (otroci in mladostniki) in v tvornejšo participacijo starejše generacije.

Učinkovito ravnanje ustanov in drugih družbenih subjektov se mora pri ustvarjanju družbe bodočnosti torej opreti na temeljne premise, ki določajo družbo znanja in vrednot ter njene medgeneracijske odnose. V perspektivi postajata zato vse pomembnejša investiranje družbe v celovito, na vrednotah temelječo vzgojo in izobraževanje ter z njo povezano investiranje v učinkovit medgeneracijski dialog. Prav to je že danes pomembna družbena prioriteta – morda celo najpomembnejša, v prihodnje pa bo še bolj. To, kar lahko nemudoma začnemo, je temeljito kakovostno strukturiranje šolskega znanja v učnih načrtih in njihovi realizaciji in temeljita integracija vrednotnih vsebin v te načrte, ki bo pomenila oblikovanje učinkovitih vedenjskih namer in vzorcev na področju moralnega in etičnega delovanja.

6 ZAKLJUČKI

Naj mi bo dovoljeno, da svoje zaključke oblikujem v obliki tez, ki zavezujejo k ukrepanju in k ustreznim spremembam v naši družbi. Vsi namreč želimo

Slovenijo kot organski del stabilne družbe prihodnosti, družbe znanja IN vrednot.

Torej, namesto zaključkov teze, ki terjajo ukrepanje:

- Temeljne in civilizacijske vrednote so (poleg znanja) nujno vodilo stabilne družbe prihodnosti.
- Brez njih ni zagotovila, da bo znanje uporabljeno v korist človeštva.
- Zato morajo delovati mehanizmi učinkovite vrednotne vzgoje in medgeneracijskega prenosa vrednot.
- Slovenija trenutno ni na dobri poti v stabilno družbo prihodnosti.
- Na področju znanja izgubljam položaje v odnosu do (za nas referenčnih) držav EU in drugega razvitega sveta.
- Na področju vrednot je situacija še slabša, da ne rečem katastrofalna.
- Vzgojni moment je praktično izbrisan iz naših šolskih programov.
- Vrednotna in značajska vzgoja nista organsko integrirani v učne programe.
- Potrebna je učinkovita revizija naših šolskih programov: integracija vrednotnih, moralnih in etičnih vsebin.
- Potrebno je kakovostnejše strukturiranje informacij in znanj v naših šolah in izobraževalnih institucijah.

7 LITERATURA

1. King, M. L., Jr. (1947, January/February). The purpose of education. Maroon Tiger (Morehouse College, Atlanta, GA), p. 10. Dosegljivo: www.stanford.edu/group/King/papers/vol1/470200-The_Purpose_of_Education.htm.
2. Murray, H. A., in Kluckhohn, C. (1953). *Personality in Nature, Society, and Culture*. New York: Knopf.
3. Musek, J. (1993). *Osebnost in vrednote*. Ljubljana: Educy.
4. Musek, J. (1998). Political and religious adherence in relation to individual values. *Studia Psychologica (Bratislava)*, 1998, 40, 1-2, 47-59.
5. Musek, J. (2000). *Nova psihološka teorija vrednot*. Ljubljana: Educy.
6. Musek, J. (2007). A general factor of personality: Evidence for the Big One in the five-factor model. *Journal of Research in Personality*, 41, 1213-1233.
7. Musek, J. (2010). *Psihologija življenja*. Brezovica: Inštitut za psihologijo osebnosti.
8. Musek, J., Musek Lešnik, K. (2003). Ekspertni pogled na vlogo vrednot v vzgojno-izobraževalnem sistemu. *Anthropos (Ljublj.)*, 2003, 35, 1/4, 97-142.
9. Musek Lešnik, K. (2011). *Siva knjiga o osnovni šoli v Republiki Sloveniji*. Brezovica: IPSOS.
10. Musek Lešnik, K. (2011). *Bajke in povesti o devetletki*. Brezovica: IPSOS.
11. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York, The Free Press.
12. Schwartz, S. H., in Sagiv, L. (1995). Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26, 92-116.

13. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (ed.), *Advances in experimental social psychology*, Vol. 25 (str. 1-65). Orlando, FL.: Academic Press.
14. Schwartz, S. H. (1994). Beyond individualism-collectivism: new dimensions of values. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitçibasi, S. C. Choi and G. Yoon (eds.), *Individualism and collectivism: Theory application and methods*. Newbury Park, CA: Sage.
15. Schwartz, S. H., in Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 3, 550-562.
16. Schwartz, S. H., in Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878-891.
17. Veber, F. (1924). *Očrt psihologije*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna.

I. POGLAVJE: PRIHODNOST JE V ODNOSU DO SVETA IN TEMELJNIH VREDNOT

ETIKA IN GLOBALIZACIJA

dr. Borut Holcman

POVZETEK

Je mogoče govoriti o globalni etičnosti? Vsem nam je samo po sebi umevno, da govorimo o globalnem dogajanju na področju prava, gospodarstva ali okolja, za področje etičnosti pa nam vse to ni tako samo po sebi umevno. Zavedanje o tem, da je potrebno tudi etično vrednotiti pravno, gospodarsko in okoljsko globalizacijo, je staro toliko, kolikor samo človeštvo – o tem pričata izbrani in priobčeni ilustraciji v besedilu – za sistematično in zavestno uveljavljanje etičnih načel na svetu, ki vedno bolj postaja majhna vas, pa to ni tako samoumevno. Kako in od kdaj se svetovni teoretiki etičnosti zavedajo tega problema, poskuša odgovoriti pričujoča razprava na osnovi štirih vprašanj, in sicer *zakaj*, *kaj*, *kdo* in *kako*. Izhodišč je več, vendar, gledano generalno, je mogoče na vprašanja odgovoriti z vidika teoretske etičnosti, kjer so izpostavljena določena izhodišča profanih in religiozних mislecev, ter kakšno težo temu vprašanju pripisuje pravo. Kljub vsemu temu in podanim izhodiščem ter relativnim rešitvam je in bo pojem globalne etičnosti pod vprašajem vsaj toliko časa, dokler se prebivalci te »male vasi« ne bodo zavestno odločili za dialog.

Ključne besede: globalna etika, svetovni etos, lokalna etika, *regula aurea*, dialog.

1 UVOD

V slovenskem prostoru je pojem globalen v povezavi z etiko nov ali vsaj bolj redko v rabi, pogosteje boste srečali pojem svetovni. Razlog je vsaj eden in izhaja iz dogajanja, ki je povezano s teologom Hansom Küngom. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je začel s pobudo svetovnega etosa. Glede na izhodišča, ki jih Küng v svojih delih postavlja, nekatera dela so celo prevedena v slovenski jezik¹, je mogoče ugotoviti, da sta, vsaj omejeno na pričujočo razpravo, "globalen" in "svetovni" sinonima. Za pričujočo razpravo je pojem globalen zavestno izbran in predstavlja v pojmovniku izhodišče pojma

¹ Küng, H. (2008). Svetovni etos. Ljubljana, Društvo 2000 (Deklaracija o svetovnem etosu, Projekt svetovnega etosa, Čemu svetovni etos); Küng, H., Kuschel, K.-J. (izd.) (1998). Wissenschaft und Weltethos. Piper, München, Zürich; Küng, H., Bader, E. (izd.) (2007). Weltethos, Weltfrieden, Weltreligionen. Lit Verlag, Wien, Berlin.

“glocal”², ki ga je razvila Hutchingsova na osnovi “global”³ (Hutchings, 2010, 225–226).

Drugo izhodišče razprave predstavljata dve ilustraciji, nastali v obdobju, ko ljudje pojmov globalen in svetovni še niso poznali, zavedali so se le procesov in vzvodov, ki so zaradi globalnosti delovali na lokalnem nivoju (*dober primer po Lucienu Febvru predstavlja kanonsko pravo, ki je ves srednji vek s svojim mogočnim delovanjem vseskozi prestopalo šibke meje kalejdoskopskih kraljestev in širilo velike in nikjer ukoreninjene tokove krščanske civilizacije, pomagalo dati Zahodnjakom skupno zavest, ne glede na meje, ki so jih ločevale, skupno zavest, ki se je počasi sekularizirala in posatajala evropska zavest* (Bloch, 2006), *in primer Primoža Trubarja, ki je bil glede na okolje in čas njegovega delovanja in ob uporabi kriterijev globalno zagotovo velik globalist, hkrati pa je znal za prostor, kjer je živel, izbrati tisto, kar je prostoru ustrezalo – inkulturacija religioznega in pravno etičnega*. Rajhman, 1988). Prva je ilustracija Goblerjevega⁴ bakroreza Justicije iz 16. stoletja, ki jo je založnik Sigmund Feyerabend dal izdelati in natisniti kot okras na naslovnici prevoda Hexabiblosa iz Harmenopoulusa. Neverbalna komunikacija, ki jo predstavlja ilustracija pravičnosti – poseblja Pravičnost (Justicija), ki sedi na globusu z mečem in tehtnico v roki ter s prosojno tančico zavezanimi očmi. Upodobljeni položaj nakazuje povsem netipično upodobitev Justicije, in to vseh atributov, od prosojne tančice do položaja tehtnice in meča ter smeri, v katero je obrnjena. S celotnim telesom, posebej še s pogledom in tehtnico, je obrnjena v smer katur v razcapanih oblačilih in se ne meni za lepo oblečena moža z napolnjenimi mošnjami na drugi strani, celo žugajoče je proti njima obrnjen meč. Ideal, ki ga je avtor želel upodobiti, je v motu ilustracije: “nec temporis nec personae ratio muneris”, kar bi naj bil ideal vsakega sodnika, gotovo pa tudi vsakogar, ki deluje z naslova avtoritete (*niti čas niti položaj osebe ne moreta vplivati na odločitev sodnika*).⁵ Ilustracija je izbrana povsem zavestno, saj je prav pravičnost organsko povezana z moralno in s tem vednjem o dobrem in zlu (Welan, 2007, 197).

² Je hibriden pojem, sestavljen iz pojma globalno in lokalno. Ustreza globalnemu dogajanju na lokalnem nivoju (tako Hutchings, 2010, 226).

³ Proces globalizacije je proces, ko vodi v vse večjo enotnost (svet postaja velika vas) in soodvisnost svetovnega prebivalstva kot celote. Proces globalizacije je lahko bolj ali manj napreden, a je vedno odvisen od različnih okoliščin in lastne intenzivnosti razvoja, ki se navadno odraža v gospodarstvu, politiki, tehnološkem razvoju, medijih in komunikaciji ter na področju kulture. Strokovnjaki s področja sociologije, ekonomije in političnih znanosti ločijo različne stopnje razvoja in procesa globalizacije glede na obseg, intenzivnost in časovno primernost (tako Hutchings, 2010, 225–226).

⁴ Gobler, J. (1566), v: Ostwaldt, L. (2009). *Aequitas und Justitia. Ihre Ikonographie in Antike und Früher Neuzeit*, Signa Iuris, Magdeburg.

⁵ Lars Ostwaldt, *Aequitas und Justitia, Ihre Ikonographie in Antike und Früher Neuzeit*, Signa Iuris, Magdeburg 2009, str. 105 in nasl., ilustracija št. 56.

Slika 1: Justin Goble, Justitia, 1566.

Druga ilustracija, posebej izbrana za pričujočo razpravo, predstavlja korupcijo. Tabela podoba je iz 15. stoletja, original se nahaja v Madridu v nacionalnem muzeju Prado. Hieronim Bosch, avtor celotne ilustracije, je naslikal podobe sedmih naglavnih grehov; del te ilustracije je tudi izbran in govori o pohlepu. Ilustracija prikazuje sodni prostor in sodno obravnavo ter podkupljivega sodnika. Sodnik je upodobljen kot osrednja oseba, sedeč na klopi, naslonjen na sodno lipo, v roki drži sodno palico, sklonjen v desno k stranki, z levo roko drži odprto možnjo, pripravljeno na vplačilo nasprotne stranke. Na levi strani je upodobljena klop, na kateri sedita prisodnika, na spodnjem delu so na tleh upodobljeni sodni predmeti (knjiga - vpisnik).

Slika 2: Koruptivni sodnik

Uporabljeni ilustraciji nakazujeta izhodišče definicije globalne etike, ki jo bomo uporabili pri definiranju globalne etike in sta jo izoblikovala Hutchingsonova in Küng. Po Hutchingsonovi je globalna etika »področje teoretskih raziskav, ki ima za svoje raziskovalno področje etična vprašanja in probleme zaradi globalne povezanosti in soodvisnosti svetovnega prebivalstva« (Hutchings, 2010, 1). Pri Küngu lahko definicijo razberemo iz Deklaracije o univerzalnem etosu, ki jo je pripravil za Svet Parlamenta svetovnih verstev v Chicagu leta 1993 in ga definira kot nujnost obvezujočih in obveznih norm, vrednot, idealov in ciljev (Küng, 2008). V grobem moremo zaključiti, da omenjena avtorja oba ugotavljata nujnost univerzalnega etosa za celotno človeštvo, razlikujeta se samo v izhodiščih; prva gradi na sekularnem pristopu, drugi na sakralno-univerzalnem pristopu.

Izhodišče celotnega prizadevanja, kakor ugotavljata omenjena avtorja, je mogoče skržiti na štiri vprašanja, in sicer *zakaj, kaj, kdo in kako?* Način reševanja se razlikuje le glede na pristop, pri čemer Küng rešitev enigme vidi v obstoječih svetovnih religijah.⁶

⁶ »Ni miru med narodi brez miru med religijami. Ni miru med religijami brez dialoga med religijami. Ni dialoga med religijami brez globalnih etičnih standardov. Ni človeškega sobivanja brez svetovnega etosa narodov. Ni preživetja našega planeta v miru in pravičnosti brez nove paradigme mednarodnih odnosov kot temelja globalnih etičnih standardov.« (Küng, 2008, Deklaracija o svetovnem etosu).

1.1 Kaj je globalno?

V naravoslovnem pomenu beseda globalno, če poenostavimo, predstavlja oblo, v družboslovno-humanističnem pomenu pa svet, poseljen z ljudmi, organiziran prostor hiš, vasi, mest, držav, narodov in regij (podobno definicijo najdemo v definiciji globalnega gospodarstva). Kadar pojem presega materialno, izraz predstavlja ljudi v odnosu in s tem povezano oblikovanje posameznika. Glede na zgodovinsko izkušnjo lahko rečemo, da smo vedno živeli v globalnem svetu, vendar ostaja vprašanje, koliko so oziroma smo to razumeli oziroma razumemo kot tako. Osnovno izhodišče pri tem predstavljajo skupnost in razmerja in z zgodovinskega izhodišča je bila v zgodovinskem obdobju skupnost merjena s plemenom, mestom ali državo. Danes živimo v svetu, v katerem segajo te značilnosti preko meja kolektivne identitete, jezika, kulture, prava in politike, podobnosti med zgodovinskim in sodobnim pa so v sovplivanju in sooblikovanju (npr. *nastanek Ljubljanskega malefičnega privilegija na začetku 16. stoletja predstavlja za tisti čas globalno soodvisnost na področju normativnega urejanja*, ali *Trubarjeva Cerkovna ordninga*). Smo udeleženci svetovnega trga, smo subjekti mednarodnega prava, vsem nam pripadajo univerzalne človekove pravice vse do tega, da nam bonitetna hiša v odnosu do drugih zniža bonitetno oceno. To pa pomeni, da ena stran globusa čuti vpliv dejavnosti z drugih delov sveta. Soodvisnost deležnikov gre v »glokalno«, saj je npr. nakup določenega predmeta sodobnega globalnega življenja (npr. Applov i-Phone) odvisen od cenene delovne sile, ki je odvisna od smernic podjetja in mednarodne banke, ki financira hipoteko lastnika proizvodnih sredstev in delavca, čigar delo je podcenjeno. Ekonomsko, socialno, kulturno in politično smo odvisni od odnosov z vsakim posameznikom na svetu.

Kje je ločnica med lokalnim in globalnim? Življenje slehernika, njegove prehranjevalne navade na primer ali religioznost, z življenjem drugih ljudi oble ni več daleč vsaksebi. Na te odnose se vpliva namerno ali manj namerno, vse pa nastaja v odvisnosti z lokalnimi deležniki. Obče velja, da živimo v globalnih razmerjih, ki jih determinirajo zmanjšan prostor, politične meje med državami postajajo nepomembne. Država vedno bolj izgublja svoj pomen, na njeno mesto stopajo mednarodne korporacije in globalne nevladne organizacije. To stališče še posebej zastopa Held (Held, 2004). Spet drugi teoretiki zastopajo stališče, da država ostaja in krepi svojo vlogo zaradi terorizma, ki postaja vedno bolj globalen in v prostoru negativno deluje (Rosencrance in Stein, 2006).

1.2 Etično v odnosu do globalno

Identiteta človeka in intenzivnost medčloveških odnosov sta odvisna od globalizacije, sta z njo determinirana. Če izhajamo iz dejstva, da vedenjski kodeks in vrednote določajo, kaj je prav in kaj narobe, je treba odgovoriti na vprašanje, koliko globalni determinizem razveljavlja ali uveljavlja vedenjski kodeks in vrednote. V aplikativnih oz. normativnih etičnostih, kjer so smernice za po-

samezen profil določene in sprejete, je stvar jasna, problematična postaja, ko te preidejo v odnos, npr. odnos učitelj-učenec, ali učitelj-učenčevi starši in sorodniki, ali učitelj-politično-gospodarski lobiji, ki želijo čimprej uporaben rezultat. Povsod je v ozadju interes, interes učenca, staršev in sorodnikov, politično-gospodarskih lobijev. Etičnost seveda presega posamezne interese in to, kar bo v nadaljevanju razprave poudarjeno, vključuje poskus odgovorov na vprašanja *zakaj* – na osnovi katerega kriterija naj verjamem, da je neko slabo dejanje res slabo, *kaj* – katera so tista dejanja, ki veljajo za etična, *kdo* – naj prevzame odgovornost (npr. samo intelektualci, kakor pravi Chomsky, Chomsky, 1967, ali kakor pravita Howard in Korver, 2008, v svojih napotkih za oblikovanje lastnih etičnih izhodišč) in *kako* se določena etična načela ali vrednote uresničujejo v odnosu do globalnega.

2 ZAKAJ, KAJ, KDO IN KAKO ALI ENIGMA GLOBALNEGA ETOSA

Vprašalnice v naslovu so izhodišča za raziskovanje in ocenjevanje standardov delovanja posameznika ali skupnosti v globalni družbi. Problem nastane, ko se s standardi soočijo različni teoretiki etičnosti, ki svojih teoretičnih razglabljanj ne vidijo vedno v globalnem kontekstu. Pogosto se namreč postavlja izhodiščno vprašanje, katere vsebine prenesejo preizkus globalnega. Hutchingsova ob tem odgovarja, da je pri postavljenih vprašanjih treba paziti predvsem na to, da so izpolnjeni pogoji globalnosti (Hutchings, 2010).

Ob vprašanju *zakaj* je treba poiskati utemeljitve, zakaj naj bi sprejeli ali zavrnili posamezne etične vrednote ali načela kot vodila naših dejanj ali dejanj drugih posameznikov ali skupnosti v kontekstu globalnih odnosov in medsebojnega vplivanja. Ta vrsta vprašanj je vedno zaposlovala razmišljanja moralnih filozofov, ki so se trudili odkriti pojavne oblike »resnice« o dobrem in pravičnem. Zavedati se je namreč treba, da so v nasprotju z empiričnimi ugotovitvami o dejstvih, ali logičnim sklepanjem ali estetskim doživljanjem, moralna vprašanja povezana z etičnimi vrednotami. Postavlja se vprašanje, na osnovi katerih kriterijev je mogoče določiti hierarhijo vrednot? Religiozna izhodišča kriterij za hierarhijo vrednot utemeljujejo v nadnaravnem, sekularna pa avtoriteto izvajajo iz naravnega prava, človeške narave, dialoga in čustev. Vse to je mogoče, če človek ostaja v določenem okviru, kadar je postavljen okvir globalne etičnosti, pa je vprašanje izhodišč problematično, saj je težko najti utemeljitev za hierarhijo vrednot, kjer je treba upoštevati pluralnosti kulturnih, filozofskih in religioznih tradicij, od katerih so nekatere bolj, spet druge manj intenzivne.

Ob vprašanju *kaj* pridemo do bistva globalne etike, treba se je namreč odločiti, katera moralna izhodišča ali moralne zahteve bomo šteli kot globalne. In kaj je vsebina vrednot in načel globalne etike? Iz literature o globalnoetičnih vprašanjih izhaja, da so nekatere vsebinska vprašanja globalne etičnosti jasno izoblikovana. Hutchingsonova navaja Dowra, ki je predlagal seznam osnovnih

vprašanj globalne etičnosti, in sicer: mir in vojna; pomoč, trgovina in razvoj ter seveda okolje. Küng navaja podoben seznam prioritet kakor Dower, Singer pa poudarja predvsem vprašanja v zvezi z ekologijo in humanitarnimi intervencijami ter vprašanja v zvezi z ekonomsko pravičnostjo (navajam po Hutchings, 2010, 15; Dower, 2007; Küng, 1990; Singer, 2004). Kriterij, ki ga omenjeni avtorji predlagajo, je dvojen, in sicer ali glede na izvor in učinek v sodobnem globalnem svetu moralno vprašanje prečka nacionalne meje – največkrat so v ospredju vprašanja vojne oziroma miru, okolja in gospodarstva – ali je problem globlji in se nanaša na očitna etična nesoglasja, povezana z globalizacijo na normativnem nivoju, kjer so mednarodna pravila (splošno) v nasprotju z lokalnimi vrednotami ali kjer različne kulturne vrednote ne ustrezajo določenemu lokalnemu okolju (problem inkulturacije). Spopad kulturnih vrednot, kadar le-te zadevajo določena področja, ki veljajo tradicionalno za del »intimnosti« – tukaj predvsem mislim na vprašanja reprodukcije, seksualnosti in družinskega življenja – je zagotovo vprašanje za globalnega etika in hierarhijo vrednot (da je to težko vprašanje, soglaša tudi Küng v Deklaraciji o svetovnem etosu (Küng, 2008, 16 in nasl.)) in ne za »humanitarne delavce«.

V zvezi z vprašanjem *kdo* se problem nanaša na moralno ustrezne akterje na področju globalne etičnosti. Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da moremo računati tako s kolektivnimi kakor tudi posameznimi deležniki, od katerih se zahteva visoka stopnja etičnosti oziroma moralnosti. Pri kolektivnih deležnikih gre predvsem za državo, ki je pojav pooblaščenega kolektiva z oblastjo in kot taka del svetovne politike. Kolektivni deležniki pa so lahko tudi nadnacionalne korporacije (v zadnjem času npr. imajo veliko vlogo pri določanju bonitet bonitetne hiše, ki močno vplivajo na stanje globalne ekonomije in so nadnacionalne) ali meddržavne mednarodne vladne organizacije kot Svetovna trgovinska organizacija ali Združeni narodi, in mednarodne nevladne organizacije in mednarodne dobrodelne organizacije, kakor npr. Amnesty International, Rdeči križ, vse do mednarodnih terorističnih mrež. Pri tem moramo poudariti, da stvar zapletajo razhajanja zaradi izbora pristopov in področij, saj se določeni teoretiki in s tem teorije raje bolj ukvarjajo z določeno vrsto deležnikov kakor druge; eno pa jim je skupno: vprašanja glede na deležnike in njihovo obravnavo so vedno povezana z njihovo moralnostjo. Pri vsem tem je gotovo, da brez opredelitve izhodišča in vprašanja *kdo* ni mogoče preiti na četrto vprašanje – *kako*.

Vprašanje *kako* postavlja pred teoretika nalogo, ugotoviti način, kako so moralni deležniki na globalno etičnem področju v odnosu drug z drugim z vidika etičnosti identitete, pravic, dolžnosti in odgovornosti. Če je nekdo določil vprašanje o izhodiščih in vsebini globalne etičnosti in postavil morebitne deležnike moralnosti, potem mora nekdo določiti, kdo dolguje komu in kaj dolguje komu ter na kakšen način bo dolg poplačal – težišče je treba prenesti od filozofskih teoretičnih vprašanj o etičnih izhodiščih za presojanje na področje normativnega in delovanja. Nekateri teoretiki so bolj osredotočeni na vprašanje, kako v razmerju do posameznikov, v primeru globalne etičnosti in

pri oblikovanju etičnih načel, le-to vključuje ukrepanje na institucionalnem, pravnem in političnem nivoju.

Skratka, v odgovor na enigmo globalizacije in vprašanje o naravi in obsegu globalne etike lahko rečemo, da: a) vprašanje *zakaj* predpostavlja različna moralna izhodišča; b) na osnovi različnih vsebinskih izhodišč (mir in vojna, globalna politična ekonomija, globalna vprašanja okolja), nastaja vsebina – *kaj*; c) z vprašanjem *kdo* se postavljajo moralni kriteriji za izbor deležnikov na globalnem nivoju in d) z vprašanjem *kako* nastaja osnova za prenos idej v prakso.

3 RELIGIOZNOST – ENA IZMED MOŽNOSTI REŠITVE PROBLEMA?

Küng, ki že od leta 1990 razvija vprašanje svetovnega etosa, ki ga je nadgradil s fundacijo Svetovni etos, trdi, da je mogoče vprašanja globalne etičnosti (svetovne etičnosti) rešiti s pomočjo dialoga med svetovnimi religijami. Postavlja se sicer cela vrsta vprašanj, in sicer, katere religije je mogoče šteti za svetovne religije. Pojmovanje je sporno ali vsaj ni enoznačno, saj imamo opraviti s sistemi različnih religiozних prepričanj, kakor jih poznamo pri hinduizmu, konfucianizmu in taoizmu, budizmu, judovstvu, krščanstvu in islamu. Naštete religije zagovarjajo etične vrednote in načela, kar se sicer zdi smiselno izhodišče prizadevanj za vzpostavljanje globalnih etičnih standardov. Vendar če pogledamo pobliže v vire, ki jih za imenovanje globalnoetičnih vprašanj predlagajo religije, nastopijo določeni problemi.

Prvi problem pri vzpostavljanju in reševanju globalnega etosa s pomočjo svetovne religioznosti, tako tudi Küng, je v pojmovanju presežnega, obstoja onostranstva (nematerialnega, duhovnega sveta). To je še posebej očitno v tistih religijah, ki podobno kot pri abrahamovski tradiciji izhajajo iz obstoja enega mogočnega božanstva in zaradi tega jasno ločijo med transcendentnim in človeškim. Tako na vprašanje *zakaj* ob upoštevanju religiozних izhodišč ni mogoče enoznačno odgovoriti ne s pomočjo filozofskega niti s pomočjo empiričnega dokaza; to vprašanje v tem primeru predpostavlja vero in zaupanje v božansko avtoriteto, kar pa je običajno del doktrine, zapisane v sakralnih spisih, ali utelešeno v osebi zastopnika božanstva, tako npr. v duhovniški. Tudi tam, kjer se v religiozni tradiciji ne sklicujejo neposredno na avtoritete, kakor je to običaj pri konfucianizmu in budizmu, lahko oviro predstavlja uveljavljena *tradicija*, ki s pomočjo zapisanega in dogem sama po sebi predstavlja avtoriteto (tako je zapisano in konec). Elementi filozofsko-nravstvenega nauka zahtevajo zaupanje v avtoriteto, katere osnova je moralnost. Takšno izhodišče pa postavlja pred določanje izhodišč globalne etičnosti svojevrsten izziv in zahtevo po prepričljivosti (Sullivan in Kymlicka, 2007: 238). Ob tem se seveda postavlja tudi vprašanje o obstoju izhodišč, ki bi jih religiozno utemeljena etika za reševanje nesoglasij med religijami uporabila. Kakor koli že, zdi se, da reševanje vprašanja *zakaj* z religiozних izhodišč ni tako enoznačno, in če vemo, da je v ozadju vsega v večini primerov božanstvo kot avtoriteta

in seveda besednjak, ki je identičen z besednjakom sekularnih etičnih teorij, stvar ni tako preprosta, kakor se zdi na prvi pogled.

Drugi problem je tradicija oziroma zgodovina delovanja, ki vedno znova kaže na razlikovanje med »insajderji« in »autsajderji«, saj etične vrednote, ki naj bi določale povezave med člani iste religiozne skupnosti, tradicionalno ločujejo med pripadniki skupnosti in tistimi, ki so zunaj. Poleg tega nobena od zgoraj navedenih religij ni enovita, temveč obstajajo znotraj posamezne religije različna mnenja in struje o tem, kaj avtoriteta spisov ali tradicije smatra kot etično. Argumenti o etičnosti se znotraj religioznih tradicij, zaradi omenjenega, ukvarjajo z identičnimi problemi, kakor jih je mogoče opredeliti v sekularnih teorijah o etičnosti.

Kljub temu, da so na Küngovo pobudo predstavniki verskih skupnosti ugotovili, da obstaja temelj, skupen vsem religioznim tradicijam, in da predstavljajo močnejšo osnovo za globalni etos kakor sekularni filozofski argumenti, pa že omenjena transcendentnost v marsičem otežuje dialog. Izhodišče deklaracije temelji na t. i. zlatem pravilu (*regula aurea*), načelu, ki zahteva od posameznika, da ravna z drugim tako, kakor bi želel, da bi drugi ravnal z njim. Temu pravilu podrejena načela, ki so jih sprejeli, so še: zavezanost k nenasilju in spoštovanju življenja; zavezanost k človeški solidarnosti in pravični gospodarski ureditvi; zavezanost k strpnosti in resnici; zavezanost k enakosti in pravičnosti za vse in enakopravnemu partnerstvu med moškim in žensko.

Glede na znana izhodišča lahko rečemo, da se je mogoče strinjati s Küngovim predlogom o globalni etičnosti na temelju soglasja med svetovnimi religijami. Obstajajo sicer prepreke, ki so posledica različnih pristopov, zaradi česar lahko rečemo, da sicer religije ne predstavljajo bližnjice do odgovorov na vprašanja *zakaj, kaj, kdo* in *kako*, gotovo pa so ena od možnosti uveljavitve globalne etičnosti.

4 ETIKA ALI ETIKE – IZHODIŠČE GLOBALNE ETIČNOSTI IN PRAVO

Temeljno izhodišče vsake etike, naj bo lokalna ali globalna, naj bo religiozna ali splošno človeška, predstavljajo visoka etična pričakovanja in zahteve ter radikalno udejanjanje le-teh. Pri prvem izhodišču – visoka etična pričakovanja in zahteve, več ali manj ni težav, kadar gre za občečloveška etična izhodišča; pri religioznih etičnih izhodiščih sama radikalnost izpolnjevanja ne bi bila vprašljiva, če ne bi pri tem šlo za izključevanje, ki kot tako pravzaprav potrjuje tisto, kar je zapisal Judt: »... kaj imamo sploh skupnega z drugimi. ... Če si vsakdo med nami izbira le tiste koščke znanja in informacij, ki ga zanimajo, obenem pa se izogiba izpostavljenosti vsemu drugemu, potem pravzaprav ustvarjamo globalne skupnosti na podlagi poljubnih simpatij – pri tem pa izgubljamostik s sosedi.« (Judt, 2011, 101).

V tem primeru je treba razrešiti odnos med etičnim in moralnim. V večini primerov se pojma prekrivata in se nanašata na vrednotenje odnosov. Etos

ustreza določenemu načinu življenja v določeni skupnosti in navade (*mores*) ustrezajo določenim vrednotam in standardom, vgrajenim v določen način življenja. Tradicionalno se vprašanja teh vrednot in standardov vežejo na religiozna in kulturna prepričanja in navade in seveda prav tako tudi na v določenem kontekstu določene položaje posameznika (ni bilo vseeno, kdo je bil kdo, in s tem je bilo tudi nekomu dovoljeno in drugemu prepovedano neko dejanje ali govorjenje). Posamezni teoretiki etičnosti moralnost opredeljujejo kot vrednote, pravila in načela, ki nam govorijo o tem, kaj je prav ali narobe na splošni ali univerzalni ravni za človeka kot takega, medtem ko se etičnost naša na človekovo obnašanje izključno znotraj določenih vlog in kontekstov.

In pravo? Profesor Baltl je ob 200-letnici študija prava na Univerzi Karla in Franca v Gradcu (Blatl, 1979, 12–13) zapisal zanimivo trditev o povezanosti učiteljev prava in samega normativnega procesa. V vsej pravni zgodovini je mogoče spremljati tesno povezanost pravnikov in normativnega v družbenem dogajanju – Tribonian pri cesarju Justinijanu, Eike von Repgow v 12. stoletju ali Schwarzenberg pri nastajanju kazenskega zakonika cesarja Karla V. leta 1532 ali pri pred 200-letni nastalem Občnem državljskem zakoniku (ODZ) von Martini, von Zeiller, von Savigny, ali pri nemškem civilnem zakoniku (BGB) ali švicarskem civilnem zakoniku (ZGB) von Gierke, Huber, in pri delnih novelah ODZ-ja Unger in njegov učitelj Josip Krajnc. Pri vseh teh velikih, marsikje še danes zelo uveljavljenih in veljavnih normativnih delih, so bili »botri« univerzitetni učitelji prava. In kako je danes? Obstaja sicer povezava med posameznimi univerzitetnimi učitelji in normativnim procesom, vendar so ti bolj za okras kakor ljudje z vplivom zaradi strokovnega znanja, in kakor pravi Welan (Welan, 2007, 197), se je pravo kot standard vedenja o tem, kaj je dobro in kaj slabo (*ars boni et aequi in Justitia fundamentum regnorum* – stavek, ki so si ga kot simbol svojega delovanja pisali habsburški cesarji) »otreslo« moralnega in postalo politika. In kakor se sprašuje omenjeni avtor, kaj pomeni danes vladati, hkrati odgovarja, da to pomeni izdajati zakone, producirati zakone ali drugače, juridizirati družbo. In ko politiki skrbijo za pravo, s tem opravičujejo sami sebe. V ta sklop gre zgoraj omenjena trditev – strokovnjaki prava kot okras normativnih komisij, pretežno sestavljenih iz politikov, kjer ni pomemben strokoven argument, temveč argument kompromisa. Po njegovem (Welan, 2007) se je zgodil kopernikanski obrat, ko je človek z Deklaracijo o človekovih pravicah postal subjekt mednarodnega prava. Zanj postaja staro načelo »ignorantia iuris nocet« pozitivno načelo globalnega vpliva prava, saj računa s tem, da bo manj znanja privedlo do več vesti (»Je weniger Wissen, desto mehr Gewissen«) in s tem ponovno do »mores«. S tem je opravičena uporaba obeh ilustracij, ki s svojo tradicionalnostjo upodobitve prava in neverbalno komunikacijo kažeta na novo orientacijo v pravu in pravičnosti v smeri svetovne tradicije in to v smeri človečnosti, utemeljene v *mores*, ki naj postane merilo in usmeritev. Kakor je nekoč prav kanonsko pravo skrbelo za evropsko zavest, tako naj sedaj »ignorantia iuris« preko vesti – *mores* – pripelje do nove globalne etične zavesti.

5 TEORETIKI IN GLOBALNA ETIČNOST

Med prve teoretike, ki so uporabili pojem globalen (svetoven) in hkrati opisali raziskovalno področje, spada teolog Hans Küng. V svoji knjigi *Globalna odgovornost (svetovna odgovornost): V iskanju nove globalne etičnosti* (1990), Küng trdi, da brez morale, brez univerzalno zavezujočih etičnih norm, brez »globalnega standarda« preti narodom nevarnost, da bodo zapadli v krizo, ki bi lahko na koncu pripeljala do nacionalnega propada, to je (gospodarskega) bankrota, družbenega propada in politične katastrofe (Küng, 1990: 25). Küng svoje trditve utemljuje na dejstvu, da se svet ne sooča samo z gospodarskimi, političnimi in okoljskimi izzivi, temveč je treba svetu kot celoti nameniti skupno etičnost, podobno kakor je za srednji vek ugotovil Febvre za nastanek evropske zavesti (Bloch, 2006). Nadalje poudarja, da je samo v svetovnih religijah posamezniku mogoče najti zaveze do obeh obveznosti, in sicer univerzalne in absolutne etičnosti. Zaradi tega je prepričan, da je mogoče vzpostaviti globalno etičnost, ki bo vplivala na soglasje vseh ljudi sveta s pomočjo dialoga med svetovnimi religijami in njihovimi tradicijami, ki bodo ugotovile in izoblikovale skupne vrednote, ki so temeljnega pomena in skupne vsem. Po Küngu je potreben samo medreligiozni dialog.

6 SKLEP

Temeljno sporočilo pričujoče razprave ni toliko, da globalno vrednotenje in soodvisnost človekovega ravnanja obstaja; pomembnejše od tega je, da posamezniki na lokalni in globalni ravni zavzamejo do vsega določen odnos (dober zgled za to sta Trubar in Febvrovo predavanje). Odnos ne glede na to, ali gre za globalno ekonomijo v najširšem ali najožjem pomenu besede, kakor je npr. pri pisanju pričujoče razprave avtor uporabljal orodje, ki ga je sestavil nekdo na drugem koncu sveta, in je tisti na drugem koncu sveta uporabil sestavne dele, ki so nastali v tovarnah, razsejanih po različnih koncih sveta, in naprava deluje tako, kakor deluje, zaradi znanja, ki je vsebovano v obliki programskega orodja, in je to programsko orodje povežalo vse te materialne sestavine v celoto in dialog. Ali da zavzame stališče takrat, ko pije vino iz Avstralije ali Argentine, jé sadje, ki je zraslo in dozorelo na povsem drugem koncu sveta. Odnos, kadar gre za politično ali kulturno ali versko dogajanje po svetu, ponovno ne z vidika posameznih etičnih načel, temveč z vidika življenja teh načel, naj bo to v obliki odstopa nemškega predsednika s položaja predsednika v primerjavi s prelivanjem krvi v arabskem svetu v zadnjem letu, čeprav za osebe, kot so nemški predsednik ali šefi držav arabskega sveta, veljajo identična temeljna načela in visoka etična merila in bi naj bil človek z veliko začetnico najvišje merilo. Merjeno z vidika razlogov, ki so pripeljali do ravnanja nemškega predsednika in bi morali biti razlog za podobno ravnanje šefov držav v arabskem svetu (*ilustracija je bila izbrana povsem zavestno, da bralcu omogoči izbiro vloge: enkrat v vlogi oškodovanega in drugič v vlogi tistega, ki želi s prikritim dejanjem opravičiti svoje dejanje*), je prav zaradi

izredne radikalnosti razumevanja etičnosti v ravnanju posameznika in zavedanja te vrednote prišlo do radikalno različnih dejanj. Na eni strani je prišlo do odstopa in sprostitev, na drugi do krčevitega oklepanja in krča, obarvanega s krvjo in zanikanjem ene izmed skupnih stvari, ki globalno združujejo, in to je spoznanje, da moč ni in nikoli ne bo enaka pravici in da človeška oblast ne more zadoščati sama sebi in ni absolutna.

Temeljno sporočilo je v pojmovanju etičnosti, ki je nujna in bi se morala nenehno dogajati. Le-ta je v zavzetju odnosa do posameznika oziroma je preprosto v sposobnosti zavzeti stališče do odnosa, kar pa je mogoče samo v dialogu. V to lepo uvede prva ilustracija, ki pokaže na odnos do človeka, kjer nastopi *regula aurea* – odnos do sebe in do drugega – česar ne želiš, da bi drugi tebi storil, tega ne stori ti njemu. In nazadnje, kar še vedno velja, ker tega nihče ni preklical – sodnik je neodvisen in ga niti čas niti položaj osebe niti njegovo bogastvo ne moreta odvrniti od pravičnega odločanja.

Glede na vse lahko rečemo, da na vprašanje *zakaj* odgovorimo z *zato*, ker je vrednota subjekt; da na vprašanje *kaj* odgovorimo *zato*, ker je subjekt del lokalnega in lokalno kamenček v mozaiku globalnega; da na vprašanje *kdo* odgovorimo z *vsi* glede na možnost in intenziteto doživljanja subjekta kot najvišje vrednote in na vprašanje *kako* odgovorimo z udejanjanjem *regulae auae*.

7 LITERATURA

1. Baltl, H. (1979). Zur Situation der Rechtswissenschaft und der Jurisentausbildung. Eine kritische Betrachtung. Novak, R., Wesener, G., Wunsch, H. (izd.), Reformen des Rechts. Festschrift zur 200-Jahr-Feier der Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität Graz. Leykam-Verlag, Graz, str. 9–24.
2. Bloch, M. (2006). Apologije zgodovine ali zgodovinarjev poklic. ISH, Ljubljana.
3. Chomsky, Noam (1967), The Responsibility of Intellectuals, The New York Review of Books, <http://www.chomsky.info/articles/19670223.htm> (23. 2. 1967, str. 1–19).
4. Dower, N. (2007). World Ethics. The New Agenda. 2. izdaja, Edinburg University Press, Edinburg.
5. Held, D. (2004). Global Covenant. The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus. Polity, Cambridge.
6. Howard, R. A., in Korver, C. D. (izd.) (2008). Ethics {for the real world}. Creating a personal code to guide decisions in work and life. Harvard Business Press, Boston, Massachusetts.
7. Hutchings, K. (2010). Global Ethics. An Introduction. Polity Press.
8. Judt, T. (2011). Deželi se slabo godi. Premiki. Mladinska knjiga. Ljubljana.
9. Juhant, Janez (2009), Etika I., Na poti k vzajemni človeškosti, Claritas, Ljubljana.
10. Kocher, G. (1992). Zeichen und Symbole des Rechts. Eine historische Ikonographie. Verlag C. H. Beck, München.

11. Küng, H. (2008). *Svetovni etos*. Ljubljana, Društvo 2000.
12. Ostwaldt, L. (2009), *Aequitas und Justitia, Ihre Ikonographie in Antike und Früher Neuzeit*, Signa Iuris, Magdeburg.
13. Rajhman, J. (1988). *Trubarjeva cerkovna ordninga – prvi slovenski tiskani pravni dokument*. *Pravnik* 88, let. 43, 8-10, Ljubljana, str. 508-509.
14. Rosencrance, R. N., in Stein, A. A. (izd.) (2006). *No More States? Globalisation, National Self-Determination and Terrorism*. Rowman and Littlefield, Lanham.
15. Schepers, H. (2011), *Ist Unsere die Beste der Möglichen Welten? Was fordert Leibniz zur Affirmations einer These?*, v: *Rechtstheorie* 42 (2011), str. 1-20.
16. Singer, P. (2004). *One World. The Ethics of Globalization*. 2. izdaja, Blackwell, Oxford.
17. Sullivan, W. M., in Kymlicka, W. (izd.) (2007). *The Globalization of Ethics*. Cambridge University Press. Cambridge.
18. Welan, M. (2007). *Weltrecht und Weltethos*. Erwin Bader. *Weltethos – Weltfrieden – Weltreligionen*. Initiative Welt Ehtos Österreich, *Ethische Bewusstseinsbildung in Österreich*. LIT VERLAG GmbH&Co. KG, Wien.

I. POGLAVJE: PRIHODNOST JE V ODNOSU DO SVETA IN TEMELJNIH VREDNOT

ETOS OSEBE (VRLIN)

Peter Kovačič Peršin

POVZETEK

Razprava izhaja iz ugotovitev Hansa Künga, da je današnja ekonomska, socialna, politična in ekološka kriza v svojem temelju etična kriza. Vidni filozofi so od Soerena Kierkegarda do Emmanuela Levinasa ugotavljali, da se človek počlovečuje, humanizira, po etični zavesti in moralnem ravnanju in da se uresničuje kot etično bitje prvenstveno v medčloveških odnosih. Za etično uzavestitev je bistven odnos staršev do otroka, ker se v primarni vzgoji oblikujejo temeljni vzorci človekovega ravnanja. Tu se vzpostavi osnovna etična drža sprejemanja in odgovornosti do drugega. Brez etične zavesti posameznika družbene norme in zakoni ne veljajo kaj dosti. Zato je spričo sodobne globalne etične krize bistveno vprašanje, kako prebuditi v človeku etični čut in s tem tudi v družbi okrepiti moralno zavest. Le iz humanih odnosov med ljudmi je mogoče graditi pravičnejši družbeni in gospodarski sistem.

Ključne besede: etika, etos, morala, kriza, medčloveški odnosi, odgovornost, humanost, pravičnost.

1 UVOD

Naraščanje družbene anomalije, ki razkrajata sodobno družbo in medčloveške odnose, terja, da nanovo premislimo o etični držbi – etosu sodobnega človeka. Leta 2001 je Hans Küng, snovalec ideje o svetovnem etosu in njen pobudnik, pred Generalno skupščino Združenih narodov prebral izjavo o nujnosti sprejetja univerzalnega etosa, torej o »skupnih etičnih vrednotah, standardih in državah kot temelju svetovnega etosa«, ki bi jih morali usvojiti vsi ljudje in vse družbe sveta. K temu nas sili naraščajoča globalna kriza. Nagla rast svetovnega prebivalstva zahteva drugačno prerazporeditev dobrin, odpravo revščine in velikih socialnih razlik, če naj zagotovimo socialni mir. Sedanji način proizvodnje in izkoriščanja naravnih virov terja spremembo potrošniške mentalitete, ki propagira užitek kot temeljno gibalno življenje, v držo samoomejevanja, pa tudi opustitev nebrzdanega izkoriščanja narave, da bi tudi bodočim generacijam zagotovili primerno življenjsko okolje. Vse manj obvladljiva gospodarska in politična kriza kliče po novem družbenem redu. Vsa ta dejstva zahtevajo prevrednotenje obstoječih vrednot in vzpostavitev humanih odnosov med ljudmi in narodi sveta. Zato Küng opozarja, da »katastrofalen ekonomski, socialni, politični in ekološki razvoj ... kliče po

svetovnem etosu kot vsaj *ex negativo* nujno potrebnem za preživetje človeštva na tej zemlji.«¹

Na osnovi preučevanja kultur in verstev sveta je prišel do sklepa, da je svetovni etos lahko utemeljen na dveh temeljnih univerzalnih načelih – načelu človečnosti: da je z vsakim človekom »treba ravnati človeško«; in načelu vzajemnosti, ki je zlato pravilo vseh etik: kar nočeš, da drugi storijo tebi, tega ne stori nikomur.² Ta minimum moralnih standardov je skupen vsemu človeštvu v vsej doslej znani zgodovini, ker izhaja iz potreb konkretnega človeka. Zato deklaracija o univerzalnem etosu ni pomembna samo zaradi foruma, ki jo je sprejel, in zaradi jasne zahteve, da človeštvo nujno potrebuje novo svetovno gospodarsko in politično ureditev, utemeljeno na etosu, pač pa tudi zato, ker postavlja težišče novega svetovnega reda na moralno držo posameznega človeka, torej na osebno raven. V dobi ideoloških koncepcij človeka in družbe smo izgubili iz vida dejstvo, da je moralno ravnanje vedno osebno in da je prav osebni etos podlaga vsake stabilne in humane družbene ureditve. Temeljni pomen deklaracije o svetovnem etosu pa je nedvomno v uveljavitvi spoznanja, da je sodobna globalna kriza, tako gospodarska, politična in kulturna, v prvi vrsti moralna kriza človeka.

1.1 Primarnost etične uzavestitve

Obrat k življenju po vrednotah postaja torej življenjska nuja sodobnega človeka. Ne gre le za vprašanje osmislitve življenja, ampak za samo preživetje človeške vrste. Odgovora na to pa ni mogoče iskati zgolj v racionalističnih konceptih in njihovih praksah, ker so se izčrpali, pač pa v izkustvu osebnegetosa. Judovski mislec Emmanuel Levinas, ki je preživel holokavst in se je živo soočil s spoznanjem, da racionalistična filozofija ni znala uveljaviti najosnovnejše etične zahteve o nedotakljivosti človeškega življenja, je prišel do spoznanja: »Pred odkritjem biti kot temelja razumevanja in smisla bivajočnosti stoji odnos z bivajočim; ta se izraža v dejstvu, da etično stoji pred ontološkim.«³ V tem stavku ni izražena le kritika Heideggerjeve pomanjkljive filozofije biti in njegove intelektualne podpore nacizma, pač pa celotne pohegeljanske filozofske paradigme.

Že danski eksistencialistični filozof 19. stoletja Soeren Kierkegaard je prišel v svoji kritiki nemške idealistične filozofije in njenega racionalističnega utemeljevanja etike do ugotovitve, da etična drža ne more biti zadeva takšne ali drugačne racionalne argumentacije in s tem pač poljubnega racionalističnega utemeljevanja, pač pa da gre za izvorno bivanjsko izbiro, po kateri človek postaja to, kar postaja. »Etično je v človeku to, po čemer on postaja to, kar

¹ Hans Küng, Svetovni etos, Založba 2000, Ljubljana 2008, str. 59.

² Hans Küng, Svetovni etos, Založba 2000, Ljubljana 2008, str. 8-9.

³ Emmanuel Levinas, Totalitet i beskonačno (Totalité et infini), VM, Sarajevo 1976, str. 310.

postaja.«⁴ Etična drža potemtakem ne določa le človekovega položaja v svetu, njegovih odnosov do soljudi in narave, pač pa tudi njegovo samopostavitve, to, kar ga dela človeka, njegovo *humanitas*. Človeka ne vzpostavlja prvenstveno njegov razum, iz česar je izhajala racionalistična filozofija, pač pa etična uzavestitev. Če pa je etično človeka vzpostavljajoča moč, je torej temeljni dej človekove uzavestitve nasploh. Etično je torej za človeka pred ontološkim, saj rešuje naš temeljni eksistencialni položaj: bivanje samo in njega osmišljanje.

Tudi utemeljitelj moderne filozofije Immanuel Kant je v svoji »Kritiki praktičnega uma« postavljal temeljni zakon praktičnega uma na osebno stališče: »Deluj tako, da lahko velja maksima tvoje volje vselej hkrati kot načelo obče zakonodaje.«⁵ Osebno etično načelo naj bo takšno, da velja za obče načelo zakonodaje, kar pomeni, da je osebna etična drža kriterij etičnosti. Kant je namreč izhajal iz njemu samoumevnega stališča humanizma, da človek ne more postati golo sredstvo, vedno mora ostati cilj in kriterij moralnega delovanja. Če to apliciramo na krizo današnje svetovne družbe, je treba reči, da smo zamenjali vrednostni kod. Človek je postal sredstvo, kapital ali delo pa sta cilj in kriterij delovanja. Izvor sodobne krize je torej prvenstveno etične narave. In če jo hočemo premagati, moramo dati etičnemu prvenstvo, ker etičnost nalaga spoštovanje življenja, ga omogoča in mu daje smisel, ki presega omejenost posamične človeške eksistence. Zato mora biti etično ravnanje brezpogojno in univerzalno. Takšno pa je, če je človekova osebna nuja, izvirajoča iz zavesti, da se po njem vzpostavlja človečnost človeka in da je etično ravnanje pogoj za človekov obstoj.

Po etični zavesti in zmožnosti, da moralno deluje, človek presega nižje biološke vrste. Ne morda po sposobnosti obvladovanja narave, ali morda po čustvovanju, saj v zametkih te lastnosti izkazujejo tudi višje razviti primati. Protestantski teolog moralist Paul Tillich je nedvoumen: »Morala je funkcija človeka kot človeka.«⁶ Po moralnem ravnanju postajamo humana bitja, torej se tudi socialno, kulturno in duhovno vzpostavljamo. Človek brez morale ni razvil ene temeljnih razsežnosti svoje humane narave namreč človečnosti. V tem smislu bi bil človeško bitje le v biološkem, ne pa tudi v socialnem, kulturnem in duhovnem smislu. Z moralno zavestjo in delovanjem človek presega zamejenost zgolj zase in s tem omejenost na golo biološko življenje ter stopa v presežno bivanje. Človek je bitje v nastajanju, še ne dovršeno v svojem socialnem, kulturnem in duhovnem smislu. In prav po samopreseganju raste k polnini samouresničevanja.

⁴ Soeren Kierkegaard, Brevijar (Brevier), Grafos, Beograd 1979, str. 29.

⁵ Immanuel Kant, Kritika praktičnega uma (Kritik der praktischen Vernunft), Analecta, Ljubljana 2003, str. 37.

⁶ Tillich: »Moralnost je isto kot konstituiranje sebe kot osebe ... Akt, v katerem človek udejanja svoje esencialno osredinjenje, je moralni akt. Moralnost je funkcija življenja, ki konstituira območje duha.« glej: Cvetka Hedžet Toth, Med metafiziko in etiko, ZIFF, Ljubljana 2002, str. 98-99.

1.2 Biti za drugega

Človek nujno teži po nečem onkraj sebe, sega preko svojega interesa, če je naravnan vsaj na drugega ob sebi, na svojega bližnjika. In tedaj stopa v območje etičnega zavedanja in ostvarja svet vrednot. Zlato pravilo etike, ki je načelo vzajemnosti, človeka bistveno usmerja na drugega, na odgovornost do drugega, torej v preseganje sebičnosti, ki je sicer izraz nagonske volje po ohranjanju lastnega življenja. Veličina človeka se torej kaže v preseganju biti zgolj za sebe, torej v odprtosti biti tudi za drugega. V tej altruistični drži se oblikujejo vrednote.

Človekova izjemnost v naravi je prav v tem, da oblikuje svet vrednot in te vrednote udejanja. S tem raste v človečnosti in si odpira polje življenjskega smisla. Človek brez vrednot, kar v motivacijskem smislu pomeni brez idealov, se izgublja v brezcilnosti zgolj obstajanja, gole skrbi za svoj lastni obstoj. Ker je človek soodnosno bitje, ostaja v položaju egocentrizma nase omejeno in zato neizpolnjeno bitje. Če hočemo osmisliti svoje življenje, moramo prestopiti meje svoje sebičnosti. Človek išče smisel svojega bivanja onkraj samega sebe, onkraj zadovoljevanja svojih potreb. Šele živeti za nekoga drugega pri- naša polnino življenja.

Levinas postavlja za edini možni kriterij moralnega ravnanja odnos do drugega, torej konkretno medsebojnost, ker ta odnos je dejanskost, ni abstrakcija. »Prvenstvo etike izvira iz soodnosnosti človeka do človeka.«⁷ V dejanskem odnosu do drugega se udejanja moralna zavest človeka in človek postaja človek. Zato pomeni biti za drugega biti hkrati za sebe, za lastno samouresničevanje. Šele ko živim za drugega, dejansko živim. Človek je namreč po svoji strukturi soodnosno bitje. Najprej v tem, da je v vsem soodvisno bitje, tako v biološkem pogledu od spočetja do smrti, kakor tudi v socialnem, kulturnem, ekonomskem in osebnostnem smislu. Živimo, delujemo in se uresničujemo v odnosu z drugimi. Ker smo bitno in neodtujljivo naravnani na drugega, prav v odnosnosti temelji etičnost človeka.

Filozof soodnosnosti Martin Buber izhaja iz tega temeljnega eksistencialnega uvida: »Svet je človeku dvoj; zaradi dvojnosti njegove drže.«⁸ Prva drža je odnos jaz – ti, osebni odnos človeške medsebojnosti. Drugi odnos je jaz – ono, to je odnos do stvari. V drži jaz – ti stopa človek v sobivanje s sočlovekom. V drži jaz – ono stopa v razmerje do stvari, ki so mu v uporabo. Če nisem sposoben sočloveka sprejemati kot moj drugi jaz, kot mojega sodruga, ga predmetim, ga jemljem kot predmet uporabe. V tem primeru ostajam tudi jaz neizpolnjen in izgubljam človečnost, se človeško praznim, saj se kot človek lahko uresničujem samo v odnosu do drugega. Šele sobivanje me kot človeka omogoča. Zato je sobivanje eno temeljnih načel vsakega medčloveškega bi-

⁷ Emmanuel Levinas, *Totalitet i beskonačno (Totalité et infini)*, VM, Sarajevo 1976, str. 64.

⁸ Martin Buber, *Princip dialoga (das dialogisches Prinzip)*, Založba 2000, Ljubljana 1982, str. 7–8.

vanja, tembolj danes spričo naraščajočega razvrednotenja medčloveških odnosov. Danes smo prisiljeni opustiti ne le predmetenje medčloveških odnosov, uporabo sočloveka, pač pa tudi uporabo narave. Sodobna globalna kriza nam nalaga, da se odvrnemo od izkoriščevalskega odnosa tudi do narave, da tudi tu sestopimo iz procesa vsesplošne dehumanizacije sveta ter uveljavimo načelo sobivanja. Tudi tu moramo storiti obrat k etičnemu. V tem je naša zgodovinska naloga. Ta obrat pa je možen, če moralno ravnanje dojemamo kot brezpogojno, kot primarno bivanjsko izbiro, s katero se odločamo za človeškost in s tem za humano bivanje.

V odnosnosti se etično razkriva kot odgovornost in skrb za drugega. Zato smo bitja z zavestjo odgovornosti do drugega. Temeljna moralna drža oziroma vrлина človeka je torej odgovornost. Iz antropološkega vidika je odgovornost tista vrлина, ki človeka vzpostavlja kot moralno bitje. Tako psiholog Anton Trstenjak definira človeka kot bitje odgovornosti: »Človek je odgovorno bitje. V tem stavku je zaobsežena ena bistvenih človekovih lastnosti.«⁹ Odgovornost za drugega je jedro osebnega etosa in temelj etičnosti zato, ker le z brezpogojno odgovornostjo do drugega priznamo sočloveka v njegovi nedotakljivosti in ga ne jemljemo kot predmet polaščanja. S tem priznavamo človeka in življenje za absolutni vrednoti. Če človek in življenje nista absolutni vrednoti, je možno človeka izkoriščati, mu kratiti pravice in pogoje za življenje, ki jih zakon sicer načeloma priznava, možno ga je tudi uničiti, mu odvzeti življenje. Zato sta ti vrednoti nad vsakršnim zakonom in sta predpostavka vsakega moralnega pravnega reda.

Racionalistične ideologije so naredile idejo o človeku, torej to, kar razumemo pod pojmom človek, za mero vseh stvari. S tem so le utrjevale svojo prakso gospodstva človeka nad naravo in človeka nad človekom. Zato je lahko npr. rasna ideologija z »racionalnimi« argumenti uveljavila svoj pojem nadčloveka in iz te temeljitve izvajala genocidno politiko. Že sam polaščevalni odnos do narave, ki danes ogroža kar obstoj človeka kot biološke vrste, govori za to, da človek ne more biti merilo delovanja. Človek ni središče in mera vsega bivajočega. Merilo nisem jaz, ker sem omejeno bitje, ampak moj odnos do drugega, moja moralna drža. Moralnost pa je drža posameznega človeka, osebe. Zato ne more biti mera moralnosti abstraktna kategorija, kar je pojem o človeku. Mera etičnosti je lahko le konkretna dejanskost. Zato na področju etike šteje moralna drža, vrлина posameznika kot tisto dejstvo, ki drugega nagovarja k prav tako moralnem ravnanju. Levinas govori o obličju drugega kot o kriteriju mojega ravnanja. Ko človek izgubi izpred svojega vida obličje drugega, v katerem bi, če bi ga uzrl, prepoznal svoje lastno obličje, je zmožen ubijati in izkoriščati sočloveka v imenu lastnega interesa.¹⁰ Vse totalitarne

⁹ Anton Trstenjak, *Hoja za človekom*, MD, Celje 1968, str. 121.

¹⁰ Emmanuel Levinas: „Skušnja ubijanja in nezmožnost ubijanja sestavljata vizijo obličja.“ Catherine Chalier, *V pričakovanju obličja, Personalizem in odmevi na Slovenskem*, Založba 2000, Ljubljana 1998, str. 375.

ideologije 20. stoletja so izbrisale iz svojega zornega vida obličje človeka in so zato zmogle izvajati množične genocide. Ta praksa se nadaljuje v naš čas.

1.3 Vzgoja za vrednote

Vrednote ostvarja oseba. Uresničuje jih kot svobodno izbiro med dobrim in slabim. Zavedanje razlike med dobrim in slabim, kar postaja pri mlajših generacijah že občuten problem, ki ga opažajo vzgojitelji, je podlaga vsakega moralnega presojanja. To razlikovanje je mogoče otroku le privzgojiti, ker je zakoreninjeno v eksistencialnih koreninah, in ne v racionalnem dojemanju. Razum moralna ravnanja le racionalno utemelji in tematizira. Moralni občutek ali vest pa izvira iz otrokove oziroma človekove bivanjske izkušnje, iz temeljnega medčloveškega odnosa, ki se izvorno vzpostavi med starši in otrokom. Tu se oblikujejo osnovni bivanjski vzorci, torej tudi moralna zavest. In sicer iz temeljnega odnosa med jaz in ti. Ta je ali sobivajoč ali polaščevalen. V sobivajočem odnosu, ki ohranja svobodo osebe drugega, se oblikuje v otroku temeljni moralni nagib – altruizem. Človek spozna, da živi polno le, če živi z drugim in za drugega. Tako presega svojo sebično zamejenost in se počlovečuje, humanizira. Polaščevalen odnos oblikuje sebičnost in s tem v osnovi nemoralno držo.

Zato je moralno zavest in ravnanje nujno privzgojiti že v otroštvu. Otrok jo namreč razvije ob skrbečem odnosu staršev in vzgojiteljev do njega. Danes vodilni slovenski pedagog Robert Kroflič pravi, da je vzgoja komunikacija z vrednotami.¹¹ Vloga vzgojitelja je torej v tem, da omogoča gojencu komunikacijo z vrednotami. »Osebnostno usvajanje vrednot je stvar izkustva, doživetja humanih odnosov in s tem vrednot, na katerih ti odnosi temeljijo.«¹² Če naj postane moralno ravnanje osebna drža človeka, mora v procesu vzgoje že otrok ponotranjiti etične norme. Moralna zavest človeku ni *a priori* dana, pač pa jo je treba privzgojiti. Temeljna pomanjkljivost sodobne šole je prav v tem, da je naravnana predvsem na posredovanje znanja in veščin, ne pa tudi na vzgojo osebnosti. In njena največja napaka v tem, da podpira tekmovalnost in rivalstvo (in sicer z argumentom, da s tem otroka pripravlja na tekmovalnost kot gibalo sodobnega življenja), podpira torej lastnosti sebičnosti, namesto da bi vzgajala k solidarnosti in sodelovanju, torej k moralnemu čutu in ravnanju.

Le z vzgojo se etična načela prelijejo v življenje. Vzgoja naravna človeka na pot vrlin. Le ob osebnem izkustvu moralnega ravnanja drugega v odnosu do mene je mogoče sprejeti moralna načela kot nekaj za življenje brezpogojnega. Namreč le brezpogojno lahko zavezuje k brezpogojnosti. V medčloveških odnosih je to ravnanje drugega, mojega sočloveka. Tako k brezpogojnemu

¹¹ Kroflič, Kovačič Peršin, Šav: Etos sodobnega bivanja, Založba 2000, Ljubljana 2005, str. 243.

¹² Kroflič, Kovačič Peršin, Šav: Etos sodobnega bivanja, Založba 2000, Ljubljana 2005, str. 209.

sprejetju moralnosti ne more navajati zakon, pač pa le moralna drža sočloveka in iz nje izvirajoča vzgoja k človečnosti. Kakor pravi slovenski pregovor: Besede mičejo, zgledi vlečejo. Zato je pomen vzgoje prvenstven za razvoj in oblikovanje zrele človeške osebnosti. Vpliv vzgoje in družbenega okolja na vrednostno usmerjenost je torej odločilen.

Tu, kako oblikujemo svet vrednot in kako ga udejanjamo, se uveljavlja naša temeljna svoboda, svoboda izbire: ali ostajamo v polaščevalnem odnosu do bivajočega ali pa se dvignemo do sobivanja. Ali ostajamo v območju statičnega prebivanja v svetu ali pa ga presegamo. Čut za dolžnost in odgovornost, torej vrline altruizma, solidarnosti, dobrodelnosti ... predstavljajo tisti vzgon človekove zavesti in volje, s katero presegamo individualno in kolektivno sebičnost. V zdravi družbi so te vrline izraz samoumevne umestitve človeka v skupnost, v sožitje z drugimi. Danes živimo v družbi sprevrženih vrednot, ki to niso. Sedanja gospodarska in politična ureditev svetovne družbe in tudi naše temelji v prvi vrsti na sebičnosti in so socialni korektivi razumljeni le kot nujno blažilo, ki naj zagotovi znosen socialni red pod prisilo. V tem je jedro moralne sprevrženosti sodobne globalne civilizacije.

1.4 Moralnost in družbeni red

Za Kanta je bila osnova moralnega delovanja zavest o dolžnosti. To stališče je bilo samoumevno v družbi, ki je izkazovala trdno privrženost zakonitosti in je človeka vrednotila po njegovih vrlinah. Danes, ko prevladujejo sebični interesi, ta argument nima veljave. Prepoudarjanje pravic je zasenčilo njihovo soodvisnico – odgovornost. A brez odgovornosti ni pravic, saj pomeni uveljavljanje pravic brez odgovornosti in iz nje izhajajočih dolžnosti izkoriščanje družbe in oškodovanje drugih, kar je danes splošno sprejet način ravnanja. To največkrat ni posledica neustrezne zakonodaje ali nefunkcioniranja vladavine prava, pač pa izgube moralne zavesti. Izguba moralnega čuta, kar imenujemo tudi vest, je temeljni vzrok za družbeno brezpravje in današnjo vsesplošno krizo.

Zakon sicer zapoveduje moralno delovanje, a pod grožnjo sankcije. Zato je njegov argument prisila, ki jo človek brez težav zaobide. V dobi anomalije, kar je naša, to postane »normalno« obnašanje večine. Zakon zavezuje pod prisilo, ne pa osebno, zato ga je mogoče tako zlahka kršiti, saj vsakdo gleda na njegovo objektivnost subjektivno, se pravi iz lastnega stališča dojemanja zakona in njegove koristnosti za njega osebno. Zato tudi poznamo različne razlage zakonov in različne aplikacije moralnih aksiomov. Tako je mogoče z racionalnimi argumenti opravičevati tudi zločin. Tak sprevrženi pravni formalizem postaja danes vse pogostejše orodje odvetniškega diskurza.

Zavesti odgovornosti in dolžnosti, kar je osnova človekovih vrlin, ni mogoče zapovedati z zakonom, ampak jo je mogoče le privzgojiti. Odgovornost namreč ne vključuje samo obveznosti do drugega človeka in s tem tudi dol-

žnosti, da odgovarjamo pred zakonom za protičloveško ravnanje, pač pa tudi zavest, da sem jaz sam zagotovilo načela odgovornosti.¹³ Zato k moralnemu ravnanju brezpogojno zavezuje posameznika le njegova etična ozaveščenost, ne pa strah pred kaznijo. Dogovorna etika, ki je predmet zakonodaje, ne more biti brezpogojna in tudi ni univerzalna. Univerzalno je le etično načelo, ki izhaja iz človekove osebne zavesti. Zakon pa je odvisen od civilizacijskega in kulturnega okolja in se spreminja. Zato zakon nikoli ni *a priori* etičen, kar dokazujejo npr. rasni zakoni. Je seveda racionalno utemeljen, toda razum kot tak nima etičnega kriterija. Etični kriterij izvira iz moralne zavesti človeka, ki je vedno osebna. Rimljani so poznali načelo: *Quid leges sine moribus* – Kaj koristijo zakoni, če ni navad.¹⁴ Če človek nima vrlin in ne ravna *a priori* moralno, zakoni ne veljajo kaj dosti ali nič.

Seveda so zakoni kot nujni okvir delovanja potrebni in so skupaj s sankcijami edino orodje države za zagotavljanje stabilnega družbenega življenja. A v položaju vsesplošne anomalije ni dovolj, če sprejme človeštvo ali posamezna država na načelih pravičnosti utemeljen pravni sistem in če njegovo neizvajanje sankcionira z represijo. Obstoj ali neobstoj vladavine prava je v osnovi vprašanje etične zavesti določene družbe, se pravi splošno sprejetih in spoštovanih moralnih standardov. Tega pa brez etično prebujenega posameznika ni mogoče doseči. Zato je temeljno vprašanje sodobne družbe, kako prevzgojiti človeka v etično odgovorno osebo in kako ostvariti takšno družbeno ozračje, ki bo človeka vzpodbujalo k moralnemu delovanju.

V današnji družbi upada prav osebna etična zavest in zavezanost, peša kriterij vesti, in zato smo prisiljeni reducirati etično ravnanje na dogovorjeno družbeno normo. Ta družbeni dogovor pa nujno reducira brezpogojnost osebne etične odgovornosti na splošno obvezne minimalne etične standarde. Tako se v družbeni sferi nujno znajdemo na stališču, da sankcija določa moralno obnašanje. S tem pa se uveljavlja etični relativizem. Trenutno veljavna družbena ideologija in še bolj vzdušje ne določata samo ravnanja posameznikov in pravnih subjektov, pač pa tudi pravosodnih organov. S tem pa etične norme niso več razumljene kot neovrgljivi moralni imperativi. Prav tako je tudi s človekovimi pravicami. Čeprav so jih ratificirale posamezne države, je njihovo uveljavljanje prepuščeno disperznosti danega pravosodnega sistema. Enako bo z deklaracijo o svetovnem etosu, če bo kdaj sprejeta kot obče zavezujoča. V družbeni sferi pač ni mogoče uveljaviti brezpogojnega, absolutnega kriterija moralnosti. Družbeni red izhaja iz pogodbenega ali dogovornega razmerja. Zavezanost brezpogojni etičnosti pa je vedno osebna. Le moralno ozaveščen posameznik je iz svoje notranje odločitve in naravnosti zavezan moralnemu delovanju kot najvišji vrednoti. Tak posameznik je človek vrlin.

¹³ Levinas v zvezi s tem navaja Talmud. »Če ne bom odgovoril zase, kdo bo odgovoril namesto mene, in če bom odgovarjal samo zase, ali bom res ostal še jaz.« Catherine Chaliier, V pričakovanju obličja, Personalizem in odmevi na Slovenskem, Založba 2000, Ljubljana 1998, str. 361.

¹⁴ Quintus Horatius Flaccus, Carmina 3,24,35.

To ne pomeni, da družbene sankcije niso potrebne, a njihova moč je le posteriorna in omejena. Ker izguba občutka odgovornosti in širjenje brezpravja postaja vsesplošno, bo družbena represija neizogibna, tudi ostrejša od dosedanje. Njen namen je zagotoviti vsaj minimum moralnosti v družbi, da se spoštujejo okviri zakonitosti. Ta minimum pravnega reda mora zagotavljati vsaka država, sicer razpade v kaos. A prva naloga družbe je vzgoja k moralni zavesti posameznika, prebujanje javne vesti in visoki etični standardi tudi za javne delavce. Predvsem ta vidik je danes prezrt. Živimo v družbi, ki ne razume bistva demokratičnosti, namreč, da se ta ostvarja predvsem s kulturo odgovornega obnašanja. Tako za vršilce družbenih funkcij od političnih do upravljaljskih ne zahteva niti profesionalnih kvalitete – vsaj ustreznih, če ne vrhunskih – ki so predpogoj za dobro opravljanje vsakršne dejavnosti od obrtne do znanstvene, torej tudi upravne in politične. Še manj zahteva njihovo moralno zrelost, ki je edino poročilo, da bodo svojo družbeno funkcijo opravljali odgovorno in upoštevač dobro skupnosti. Dokler javni delavci razumejo svoje funkcije kot priložnost za zadovoljevanje lastnih koristi, se bo nastala družbena klima še naprej zažirala v vse pore našega življenja in razkrajala družbeni organizem. V tem pogledu smo povsem nekultivirana in politično nezrela družba. Zato bo nujno postaviti tudi jasna merila, kakšne osebnosti lahko opravljajo odgovorne družbene naloge. Le tak celovit pristop bi sčasoma obnovil zdravo družbeno ozračje in zagotovil družbeno stabilnost.

Pri danes uveljavljeni gospodarski, politični in pravni (ne)urejenosti povsod opažamo odsotnost etične zavesti. Zaskrbljujoče je predvsem dejstvo, da je naša pravna kultura izredno nizka. Pravo in pravičnost sicer nikoli ne hodita z roko v roki. Pravo je vedno izraz določenih družbenih interesov, oziroma interesov nosilcev družbene moči, dominantne družbene skupine, v kapitalizmu imetnikov kapitala, v totalitarnih režimih nosilcev politične moči. Zato ima zakonodaja, četudi se sklicuje na etične norme, vedno dovolj lukenj, ki omogočajo privilegije dominantne družbene skupine. Zakon po tej logiki lahko uzakonja tudi družbeno krivičnost. Edini učinkoviti regulator uzakonjene družbene krivičnosti pa tudi družbene in pravosodne prakse je in ostaja osebna moralna drža posameznikov, tako odgovornih družbenih delavcev kot tudi vsakega posameznega državljana.

Odgovor zagovornikov »boja vseh proti vsem« na kritiko obstoječih razmer temelji na sklicevanju na svobodo kot prvo vrednoto človeka kot svobodnega subjekta. Na ideji svobode temelji naša zahodna demokracija, zato jo je nujno vzeti v bran, a v prvi vrsti zoper tiste nosilce družbene moči, gospodarske ali politične, ki jo zlorabljajo. Svoboda predpostavlja tako svoboščine kot tudi odgovornost človeka. Po tem se meri demokratičnost, ne po formalnih načelih. Zato demokracijo omogoča oziroma vzpostavlja v enaki meri kultura moralnega ravnanja kot tudi formalna demokratična družbena ureditev. Danes so tako v javnem diskurzu kot v zakonodaji pravice in svoboščine prepoudarjane, odgovornosti in dolžnosti pa kar zamolčevane.

V agresivnem okolju, v kakršnem živimo, smo izgubili celovito razumevanje svobode. Celovita svoboda posameznika vključuje tako tudi njegovo možnost izbire za življenje po vrednotah. Ta svoboda je primarna in se uresničuje na osebni ravni in je pogoj za medsebojne odnose na družbeni ravni. Torej izvira družbena svoboda posameznika od tod. Družbena svoboda, ki jo razumemo predvsem kot svobodo političnega odločanja, svobodo govora in predvsem svobodo od prisil nosilcev družbene moči, bodisi kapitala ali politike, zadeva družbeni položaj posameznika in je odvisna od družbenih razmer, ki določajo njegovo umestitev v družbeno omrežje. Socialno šibki posamezniki bodo v nedemokratični družbi, četudi je formalno demokratična, le stežka uveljavljali svoje pravice. Zanje se morajo boriti, bodisi z legalnimi sredstvi demokratičnega delovanja bodisi z uporom, ki često vodi v nasilje. Liberalistične ideologije so zaradi zgodovinskega položaja, ko je bil množičen človek zaslužnjev, poudarjale predvsem svobodo od podrejenosti in prisile, pri tem pa v ospredje postavljale in upravičevale vsakršno, tudi nasilno osvobajanje človeka. Tako se je zabrisalo dejstvo, da je tudi družbena svoboda vpeta v meje človeškega bivanja. Kakor človek ni absolutno bitje, tudi njegova svoboda ne more biti neomejena. Smo omejena bitja tako v biološkem smislu, ker smo umrljivi; v družbenem, ker ne moremo obstajati kot edinke, pač pa v mreži družbenih in osebnih razmerij; pa tudi v osebnem, intimnem pogledu, ker se uresničujemo le v odnosu do svojega bližnjega. Ta položaj določa domet naše osebne in družbene svobode. Sodobni angleški sociolog Terry Eagleton je posodobil staro resnico, da svoboda drugega pogojuje mojo svobodo, z besedami: »Moja svoboda mora postulirati svobodo drugih ... Samo tako se lahko otrese svojega potencialno terorističnega značaja.«¹⁵ Moja samovoljna in nebrzdana svoboda jemlje svobodo drugemu, ga usužnjuje. Zato je svoboda za etično ravnanje, ki je primarna, temelj tudi družbene svobode človeka. Sodobni svetovni red temelji na brezobzirnem gospodstvu močnejših nad večino zatiranih. In če ne bo volje za korenito preoblikovanje družbenih odnosov, se družbenim prevratom ne bo mogoče izogniti. A če se ti ne bodo izvršili pod vodilom osebne moralne države vsakega posameznika, kar je malo verjetno, kot uči zgodovina, se bo le nadaljevalo družbeno zatiranje in zaslužnjevanje človeka.

Osebni etični kriterij, kar tradicionalno imenujemo vest, seveda ni samo rezultat vzgoje in samovzgoje, ki izhaja iz življenjskih izkušenj, je tudi družbeno pogojen v smislu splošno uveljavljenih družbenih norm, oziroma moralnega ozračja družbe. Zato je nujno, da družba uveljavi s pravnim redom določne etične standarde. Vendar samo sprejetje formalne zakonodaje, ki naj bi uveljavila človekove pravice ali univerzalne etične norme, ne bo učinkovito, dokler uzakonjenega etično-pravnega reda ne ponotranji vsak posameznik. Samo če ponotranjimo moralne norme, jih ne doživljamo kot prisilo zakona ali kot zapovedi, ki jih je mogoče izigravati ali kršiti, ampak jih dojemamo kot

¹⁵ Terry Eagleton, Sveti teror, Sophia, Ljubljana, 2008, str. 96.

vrednote, ki nas počlovečujejo. Primarno se to zgodi v vzgojnem procesu človekovega zorenja od detinstva do zrele dobe, a utrjevati jih mora človek skozi vse svoje življenje. Ponotranjene vrednote, ki jih človek neprenehoma udejanja, postanejo vrline, torej stalna drža človeka. Tako imajo vrednote normativno in motivacijsko funkcijo. Človek vrlin, ki živi iz vrednost, bo družbene in osebne moralne norme doživljal kot samoumevne obveze, hkrati pa jih bo izpolnjeval z notranjo predanostjo iz zavesti, da s tem gradi svojo osebnost in medčloveško sožitje.

Če hočemo zajeziti krizo sodobne civilizacije zaradi vse večjega družbenega razkroja, porasta revščine, izkoriščanja, ekološkega onesnaževanja in posledično nižanja kulturnega okolja človeštva, je potreben korenit obrat v življenjskih praksah človeka, v ravnanju z naravo, v medčloveških in družbenih odnosih. Nujno je vzpostaviti novo lestvico vrednot, kot so samoomejevanje, skromnost, solidarnost, sodelovanje ..., torej novi etos vrlin, ki bo zavezoval človeka k sobivanju z drugim, k skrbi za drugega. Iz humanih odnosov med ljudmi je mogoče graditi nov družbeni red. To niso nove ugotovitve, le naš čas je pozabil nanje. Že utemeljitelj etike kapitalizma Max Weber je ugotovil, da bo prihodnost človeštva gradila etika odgovornosti. Sicer prihodnosti ne bo.

Zato je danes potreben obrat k etiki. K moralni drži posameznika, k osebni graditvi vrlin in k etični preureditvi družbenih odnosov. Ključno postaja vprašanje praktične morale, življenjskega etosa. Samo na ta način bo mogoče uspešno zajeziti družbeni nered, ki se širi v družbenem ozračju, ki je izgubilo ali zavrglo etične norme kot kriterij medsebojnih odnosov in javnega delovanja. Ni pričakovati, da bo sodobna družba krenila po poti moralne preobrazbe, če ne bo prišlo do odločilnega zasuka v vrednotenju vrlin pri vsakem posamezniku, posebej še pri vplivnih osebnostih družbenega življenja in pri posredovalcih primarne vzgoje za vrednote, pri starših, vzgojiteljih in učiteljstvu.

2 ETIČNA PREOBRAZBA ZA PRIHODNOST

Družba potrošništva in nerazumne blaginje na eni strani in revščine na drugi nima bodočnosti. Prihodnja družba bo nujno družba solidarnega in sonaravnega življenja, tudi skromnejšega, če govorimo iz razmer bogatega dela človeštva. Že danes smo prisiljeni v samoomejevanje naših potreb. Tega ne zahteva le soodvisnost med ljudmi, ki terja solidarnost, pač pa tudi soodvisnost človeka od narave, ker ima ta omejene vire. Vse bolj se zavedamo pomanjkanja danes uporabljanih virov energije, surovin, a tudi že omejenih možnosti pridelovanja hrane in vodnih virov. Hitra rast svetovnega prebivalstva in naglo povečevanje socialnega prepada med bogato manjšino in obubožano večino zahteva radikalne ukrepe takoj.

Vprašanje socialno pravične družbene ureditve ni le neka utopična zamisel, pač pa nuja, ki jo nalagajo razmere v svetu. Do nje vodi ena sama pot – pot moralne preobrazbe. Vsaj to je postalo jasno po polomu ideoloških projektov, ki so poskušali s silo uvesti socialno enakost. Vprašanje socialne pravičnosti je v prvi vrsti etično vprašanje. Jasno je tudi, da znosnih družbenih razmer na svetu in niti v posameznih družbah tudi razvitega sveta ne bo mogoče zagotoviti brez sistemsko urejene solidarnosti. Tako bo moral nov družbeni red temeljiti na moralnih temeljih, sicer bo le ponavljal model socialne segregacije. Nekaj upanja na drugačno oblikovanje družbenih odnosov nam daje sam zgodovinski položaj. Človek danes ne stoji na začetku poti prisvajanja bivajočnosti kot kralj pred osvajalskim pohodom, kakor se je počutil na začetku obdobja racionalistične civilizacije. Človek sodobne civilizacije je soočen z vprašanjem svojega obstoja. Zato postaja odprt za bivanje samo po sebi, odprt za to, da pusti biti vsemu, kakor je temu dano. Sobivanje vse bolj dojemamo kot osnovno bivanjsko držo. To novo doživljanje eksistence torej kliče po novi etični zavesti in iz nje izvirajočem družbenem redu.

Etika dobiva v postindustrijski družbi spet primarni pomen, in sicer etika izkustva, etika življenja. Zato se etični misli ne zastavlja kot prva naloga, kako in na katerem aksiomu utemeljiti etiko, kot da so aksiomi samoumevni. Samoumevnosti etičnih imperativov danes ljudje ne sprejemajo več. Dvom v ideološke projekte je zajel tudi področje etike. Ker se je samoumevnost moralnega ravnanja podrla, množičen človek razume predvsem eksistencialne razloge za moralno delovanje: kako biti, da bo bivanje človeka vredno in sploh še mogoče. Zato je možno iskati in utemeljevati prepričljive kriterije za moralno ravnanje na osnovi življenjskih izkušenj.

Človekov izvorni bivanjski premislek je danes prvenstveno usmerjen k iskanju možnosti za znosno življenje vsega človeštva in za ohranitev narave kot prostora za bivanje. Iz tega zornega kota je mogoče na osnovi izkustva dojeti brezpogojnost etosa, ki človeka vzpostavlja v njegovi človečnosti in s tem omogoča njegovo zgodovinsko in presežno samouresničevanje.

3 LITERATURA

1. Buber, Martin, *Dialoški princip (Das dialogische Prinzip)*, Založba 2000, Ljubljana 1999.
2. Chalier, Catherine, *Oseba in obličje v filozofiji Emmanuela Levinasa*, V pričakovanju obličja; Personalizem in odmevi na Slovenskem, Založba 2000, Ljubljana 1998.
3. Eagleton, Terry, *Sveti teror (Holy Terror)*, Sophia, Ljubljana 2008.
4. Hedžet Toth, Cvetka, *Med metafiziko in etiko*, ZIFF, Ljubljana 2002.
5. Kant, Immanuel, *Kritika praktičnega uma (Kritik der praktischen Vernunft)*, Analekta, Ljubljana 2003.

6. Kierkegaard, Soeren, Brevijar (Brevier), Grafos, Beograd 1979.
7. Kroflič, Kovačič Peršin, Šav, Etos sodobnega bivanja, Založba 2000, Ljubljana 2005.
8. Küng, Hans, Svetovni etos (Projekt Weltethos), Založba 2000, Ljubljana 2008.
9. Levinas, Emmanuel, Totalitet i beskonačno (Totalité et infini), VM, Sarajevo 1976.
10. Trstenjak, Anton, Hoja za človekom, MD, Celje 1968.

II. POGLAVJE:
ETIKA IN ZNANSTVENI IZZIVI

II. POGlavJE: ETIKA IN ZNANSTVENI IZZIVI

ETIKA ŽIVLJENJA IN DOSTOJNE SMRTI

Urška Lunder

POVZETEK

Skrb za človekovo življenje in zdravje od rojstva do smrti je prvovrstno vprašanje medicinske etike. Čeprav smrt ni nič drugega kot življenje, ki se izteka, pa je v zahodnem izročilu na splošno uveljavljeno prepričanje, da med rojstvom in smrtjo nenehno visi nerazrešljiv konflikt ali celo boj. Preseganje tega miselnega vzorca je pomembno, da lahko človek zlasti v najtežjih trenutkih pogumno stopa po življenjski poti in jo ob spoznanju neizogibnega konca sklene z dostojno in spokojno smrtjo, kar na medicinskem področju prav tako zastavlja vrsto vprašanj, ki poleg strokovnih odpirajo globoke etične dileme. Novi, multidisciplinarni pristopi paliativne oskrbe oz. celostne obravnave posameznika kot enkratnega in neponovljivega bitja z močjo avtonomnega odločanja o lastni usodi, ki lahko pomembno prispevajo k razreševanju teh dilem, so predmet tega prispevka o etiki življenja in dostojne smrti.

Ključne besede: medicinska etika, medicinska deontologija, paliativna oskrba, evtanazija.

1 UVOD

Zdravje in življenje veljata za najpomembnejši vrednoti posameznika in družbe, ki ji ni vseeno, kako kakovostno, zadovoljno in srečno živijo njeni člani. Medicinska etika in deontologija ustvarjata teoretično osnovo vrednotnih usmeritev, načel in meril, ki jih na občutljivem področju zdravja in življenja uporabljamo v vsakdanji klinični praksi za presojo o tem, kaj je prav in kako se odločiti v dilemah z več možnostmi.¹

Etična merila in vrednote so v dinamičnem soodvisnem razmerju med bolnim posameznikom, zdravstvenim delavcem in družbo. Morala in etika (prva latinškega, druga grškega izvora) pa v svojem korenu pomenita isto: običaj, navada, kaj je prav in kaj ni. Načela, ki opredeljujejo zdravstveno moralo in etiko, torej običaje in navade v zdravstvu, so namenjena uravnavanju človekovega sožitja v družbi in naravi na področju zdravja in življenja. Takšna načela so na primer: dostojanstvo, humanost, sočutje, solidarnost, pravičnost, enakost in še mnoga druga. Deontologija pa je nauk o dolžnostih.

V zdravstvu naletimo na težave in razlike odločitev ter presojanj zdravstvenih delavcev in sodelavcev pri svojem delu, kljub strokovnim smernicam

¹ Milčinski, L. 1982.

in priporočilom. Etične dileme so zato področje negotovosti v zdravstvu, slonijo ne le na pravnih in etičnih podlagah, Kodeksu medicinske deontologije Slovenije (1997), temveč tudi na individualnih moralnih vrednotah posameznikov in vrednotah kulturnih okolij, oblikujejo pa se na osnovi široko veljavnih etičnih temeljih in s prakso ter izmenjavo stališč do skupnega soglasja.

Odnos zdravstvenega delavca z bolnim je običajno neenakomeren, s premočjo na strani zdravstvenih delavcev. Bolni, še posebej pa umirajoči, imajo sami po sebi v zdravstveni obravnavi malo možnosti nadzora nad odločitvami in postopki. Moč in nadzor sta v rokah zdravstvenih delavcev in sodelavcev, ki ne bi smeli nikoli izkoriščati te pozicije. Zato je še posebej pomembno, da se zdravstveni delavci zavedamo te neenakosti in se pravočasno ustavimo na vseh pomembnih odločitvah in izvedemo etične premisleke. Ti niso več samo naloga zdravnikov, temveč postajajo vedno bolj multidisciplinarno presojanje različnih poklicev v zdravstvu. V sodobni družbi razvitega sveta bolna oseba pridobiva na moči svoje avtonomije, ki jo vedno jasneje zagotavljajo tudi pravni akti. Zakon o pacientovih pravicah (2008) je v slovenskem zdravstvenem prostoru pripomogel k sodobnejšemu urejanju etičnih ravnanj v zdravstvu, predvsem z izpostavljenostjo vlogo bolnika kot aktivnega soodločevalca. Zakon zaključuje obdobje paternalistično urejene medicine, ko je stroka imela moč nad odločitvami bolnika, in uvaja enakomernejši partnerski donos, ali celo izrazito avtonomnost bolnika pred stroko.

V prispevku je zajeto razpravljanje o medicinski etiki ob koncu življenja, ki se v sodobnem času hitrih sprememb mora razvijati in prilagajati vedno novim okoliščinam napredka družbe in novih postopkov v zdravstvu. Poleg sprejetih usmeritev, ki služijo čim enotnejšemu procesu etičnih presojanj v zdravstvu, prispevek prinaša tudi premisleke ob konkretnih situacijah etičnega odločanja ob koncu življenja. V obdobju napredovale neozdravljive bolezni namreč sledenje doktrini in strokovnim smernicam zdravljenja posamezne bolezni ne zadostujejo, temveč so potrebni bolniku in svojcem prilagojeni postopki soodločanja in tudi postopki vnaprejšnjega načrtovanja, sicer so bolniki v zadnjem stadiju bolezni ob nujnih stanjih poslabšane bolezni obravnavni kot tisti, ki jim je bolezen mogoče še ozdraviti, kar pomeni, da doživijo postopke, ki jim ne koristijo, lahko pa doprinesejo k stopnjevanju trpljenja.² Kot ena najtežjih etičnih dilem je osvetljena opustitev zdravljenja ob koncu življenja, ko le-to postane nesmiselno.

2 MEDICINSKA ETIKA

Najbolj razširjen koncept etičnega presojanja v medicini temelji lahko na številnih vrednostnih podmenah, najpogosteje pa na štirih osnovnih usmeritvah:

² Teno et al., 2006.

neškodovanje, koristnost postopkov, avtonomija bolnika/bolnikovo sodelovanje in pravičnost.³

2.1 Neškodovanje

Zdravstveni delavci imamo moralno obvezo, da uporabimo svojo moč odločanja, tako da v prvi vrsti ne škodimo. Ob koncu življenja je prav to eno najbolj občutljivih področij, še posebej če bolna oseba ne more več izraziti svoje volje in ni na razpolago njene zapisane vnaprejšnje volje.

2.2 Koristnost postopkov

V odločanju za vsak postopek in ukrep v paliativni oskrbi je še posebej pomembno pretehtati vse postopke, ki jih vpeljujemo na novo. Vprašamo se o njihovi koristnosti za bolnika v skladu z ocenjeno verjetno prognozo preživetja. To velja tako za diagnostične postopke in preiskave, za terapevtske odločitve in negovalne procese. Prav tako se vprašamo za medicinske postopke in ukrepe, ki so do sedaj imeli cilj zdravljenja, ali so v novi situaciji poslabšanja bolezni še koristni.

2.3 Avtonomija bolnika

Še pred nekaj desetletji je veljalo, da odločanje glede medicinskih postopkov in negovalnih procesov sloni izključno na strani zdravstvenih delavcev. Danes vemo, da se moramo še posebej v paliativni oskrbi ravnati po vrednotah ter prioritetah bolne osebe. Sledenje doktrini zdravljenja specifične bolezni ne zadostuje. Bolnikova pravica je sodelovati v odločitvah in če se bolnik strinja, sodelujejo v odločitvah tudi njegovi svojci.⁴

Sodelovanje v odločanju je možno le ob polni obveščenosti bolnika (in njegovih bližnjih, če se bolnik s tem strinja) o posledicah določenih odločitev in s poznavanjem vseh možnih izbir in postopkov. S pogovori, ki so usmerjeni v prihodnost, o verjetnih poslabšanjih ter odločitvah ob tem, lahko pripomoremo, da se v vnaprejšnjem odločanju izognemo nepotrebnim intervencijam, ki si jih bolna oseba ne želi, oziroma se z njimi ne strinja. Le s sodelovanjem bolnika v odločanju lahko zagotovimo obravnavo in postopke, ki so bolnemu pomembni.

2.4 Pravičnost

Načelo pravičnosti predstavlja enakost pri obravnavi za vse bolnike in za vse vrste diagnoz ob koncu življenja. Žal je to zelo težko v praksi tudi uresničiti. Danes vemo, da bolniki z napredovalim rakom pogosto prejemajo več pod-

³ Watson et al., 2005.

⁴ Ho, 2008.

pore v paliativni obravnavi kot bolniki z drugimi napredovalimi boleznimi, kot so srčno popuščanje, kronična pljučna obstruktivna bolezen, napredovala demenca in druge. Prav tako pravičnost zajema enakomerno razporeditev mreže strokovnjakov ali organizacijskih rešitev po geografskem področju, kar v zgodnjem času razvoja paliativne oskrbe v Sloveniji še zdaleč ni omogočeno.

3 PALIATIVNA OSKRBA

Demografske spremembe ob doseganju daljše življenjske dobe in s tem staranju populacije, ki smo jim priča v zadnjih desetletjih, so privedle do novih potreb v zdravstvu. Večina ljudi ima v zadnjih letih življenja eno ali več napredovalih neozdravljivih kroničnih bolezni, ki prinašajo počasnejše in bolj zapleteno umiranje kot v preteklosti. Zaradi potrebnega novega pristopa v medicini se je razvila paliativna oskrba (*paliare* gr.: lajšati, blažiti).

Njen začetek sega v leto 1967, ko je v Londonu Cicely Saunders s somišljeniki ustanovila nevladno organizacijo hospic, kjer je uveljavila model celostne obravnave bolnih ob koncu življenja in njihovih svojcev. Lajšanje mnogoterih težav ob koncu življenja je imelo namen čim boljše kakovosti življenja do konca, življenja bolnikov pa pri tem niso niti podaljševali niti skrajšali. Osnovno načelo začetka hospica je poleg medicinskih in socialno-psiholoških ter duhovnih ukrepov sledilo vrednotam ohranjanja dostojanstva in nudenja sočutja. Iz nevladne organizacije podpore umirajočim je v javni zdravstveni sistem principe in filozofijo hospica leta 1974 prenesel kanadski onkolog Balfour Mount in oblikoval model širšega pristopa za vpeljavo v toku zdravljenja napredovale kronične bolezni. Poimenoval ga je paliativna oskrba in zajema preprečevanje in lajšanje trpljenja, zgodnje ugotavljanje, natančno oceno in obravnavo neugodnih telesnih simptomov, kot so bolečine, slabost, težka sapa in druge, ter psihosocialnih in duhovnih problemov. Paliativna oskrba dokazano izboljša kakovost življenja, če je vključena dovolj zgodaj v procesu napredovale kronične neozdravljive bolezni, torej ne le v procesu umiranja.

Z razvojem paliativne oskrbe se je razvila veja etike v medicini, ki se ukvarja z etičnimi dilemami ob koncu življenja.⁵ Zdravstveni delavci se srečujejo z največjimi etičnimi dilemami prav ob koncu življenja bolnikov.⁶

4 ETIČNE DILEME V PALIATIVNI OSKRBI

Področja najpogostejših izzivov etičnih dilem v paliativni oskrbi so⁷:

- **Komuniciranje** - etično sporno je obveščanje bolnikovih svojcev brez bolnikovega pristanka ali še preden je o svoji bolezni izvedel bolnik sam. Spo-

⁵ Trontelj, 2007.

⁶ McGrath et al., 2008.

⁷ Bruera et al., 2006.

ročanje novice in informacij o pričakovanem poteku bolezni ali prognozi je eno najboljčutljivejših komunikacijskih izzivov. Bolnik ima pravico izvedeti o svoji bolezni, a le če to želi in v potankostih, ki jih sam določi. Za uresničevanje tega so potrebne specifične spretnosti in veščine komuniciranja ter human, občutljiv in sočuten pristop do bolnega.⁸

- **Informirani pristanek** opisuje odgovornost zdravstvenega delavca, da je zavezan bolniku razložiti toliko informacij, da se bolnik oziroma njegov skrbnik lahko odloči o določenem vprašanju. Pri tem pozna koristi in tveganja ob svoji odločitvi. Bolnik prostovoljno izrazi svoj pristanek (ali odklonitev) in kadar je to potrebno, ga izrazi tudi pismeno.
- **Ugotavljanja bolnikovih pričakovanj in ciljev** – za načrtovanje obravnave v skladu z bolnikovimi vrednotami je nujno posvetiti pozornost bolnikovim vrednotam, prioritetam in pričakovanjem ter načrt obravnave v paliativni oskrbi prilagoditi le-tem, kot je v danih okoliščinah možno.
- **Dovajanja hrane in tekočin z medicinsko pomočjo**, ko bolnik ne more več požirati, je pogosto eno najbolj čustvenih odločanj za zdravstvene delavce in bolnikove svojce. V primeru, ko bi bolniku ob dovajanju hrane in/ali tekočin z medicinsko pomočjo povzročili več škode kot koristi, je etično od teh postopkov odstopiti.⁹
- **Prenehanje določenih postopkov zdravljenja ali njihova neuvedba** v okoliščinah, ko le-to ne bo koristilo, ali celo povzroča dodatno trpljenje. Takšni odločitvi sta enakovredni in ne predstavljata razlike ne z etičnega niti s pravno-formalnega stališča.¹⁰ Gre za preprosto prenehanje ali neuvedbo postopkov, ki ob napredovali neozdravljivi bolezni v končnem stanju nimajo več učinka za povratek v ozdravitev ali celo predstavljajo dodatno trpljenje za bolnika. Gre za eno najtežjih odločanj ob koncu življenja, če bolnik ni sposoben soodločati in v veliko pomoč so pri teh etičnih dilemah tudi svojci, ki bolnega poznajo in lahko izrazijo njegovo verjetno odločitev.
- **Institut vnaprejšnje volje** je dokument, ki določa bolnikove želje glede odstopa od postopkov oživljanja in/ali procesov podaljševanja življenja: intubacija, umetna ventilacija, transfuzija, dializa, antibiotiki, hidracija in prehrana z medicinsko pomočjo ter še druge za čas, ko zaradi napredovale neozdravljive bolezni ali invalidnosti ne bi mogel sam odločati. Vnaprejšnja volja lahko vključuje tudi bolnikove izbire, ki jih želi ob koncu življenja: kraj umiranja, prisotnost bližnjih ali specifične rituale in druge želje.
- **Paliativna sedacija** je možnost lajšanja neobvladljivih simptomov ob koncu življenja s sedativi, ko noben drug pristop zadovoljivo ne olajša bolnikovega trpljenja. Največkrat je v svetu uporabljena za neobvladljivi

⁸ Buckman, 2004.

⁹ Casarett et al., 2005.

¹⁰ Melltorp et al., 1997.

končni nemir, oteženo dihanje ali neobvladljivo eksistencialno stisko, sicer pa še za druge neobvladljive simptome. Uporablja se le izjemoma in to le v zadnjem obdobju umiranja, ko ne more skrajševati življenja. Postopek urejajo z natančno določenimi smernicami, ki vključujejo jasne pogoje in vključene strokovnjake ter bolnikove svojce.

- **Dvojni učinek zdravil** – izraz označuje zdravljenje npr. močnih kroničnih bolečin, ki jih je pogosto potrebno lajšati s stopnjevanjem odmerkov močnih analgetičnih zdravil. Njihovi stranski učinki bi pri prehitrem stopnjevanju lahko povzročili hitrejšo smrt. Etično-pravno stališče dovoljuje dvojni učinek, če gre pri tem za namen lajšanja trpljenja. Vendar z napredkom in novimi znanji farmakološkega zdravljenja bolečine in drugih subjektivnih telesnih težav tega pojava ne razumemo več kot problema v vsakdanji klinični praksi, ker je dobro znanje o natančnem postopku titriranja zdravil bistveno, da se izognemo dvojnemu učinku zdravil.

4.1 Etične dileme v oceni bolnikove sposobnosti odločanja

Bolnik lahko samostojno odloča, kadar je temeljito obveščen (ko torej pozna možnosti odločanja, pozna koristi, tveganja in posledice ob svoji odločitvi), kadar nanj ne vpliva druga oseba in ima sposobnost odločanja. Pomeni tudi sposobnost povzeti odločitev v lastnem načinu izražanja in sposobnost ustrezne razlage te odločitve.

Če bolnik ni sposoben za vključitev v odločanje v zdravstveni obravnavi in še nima urejenega skrbništva, je odgovornost zdravnikov, da oblikujejo takšne odločitve, ki so v bolnikovem najboljšem interesu. Najbolje je, da je v takšno odločanje poleg zdravnika vključen še zdravstveni tim in za poizvedbo, kaj bi si bolnik najbolj želel glede na svoje vrednote, tudi bolnikovi bližnji. Ti ne morejo sami odločati o bolnikovi obravnavi, kadar ta nima sposobnosti odločanja, lahko pa povedo bolnikove želje in vrednote, če jih poznajo, in se odločajo skupno z zdravstvenim timom.

Tudi bolniki z epizodami delirija, depresijo in drugimi mentalnimi problemi, ki so pogosti v času napredovale bolezni, so lahko sposobni odločanja v danem trenutku za posamezno situacijo.

5 EVTANAZIJA – KAJ JE EVTANAZIJA IN KAJ TO NI

Nasprotje sprejetim etičnim postopkom v paliativni oskrbi je evtanazija. Medtem ko paliativna oskrba spoštuje svetost življenja in naravno pot, ter pri tem nima namena življenje niti skrajševati niti ga podaljševati, evtanazija pomeni akt usmrtitve običajno z dovajanjem smrtonosnega odmerka farmakološkega preparata, najpogosteje barbituratov. Gre torej za namen skrajšanja življenja. Samomor z zdravniško pomočjo je podobno dejanje z enakim namenom, le da zdravnik predpiše smrtonosni odmerek zdravila, bolnik pa ga vzame sam.

Prva je legalizirana na Nizozemskem, druga pa v več državah (Švica, Belgija, Latvija, Tajska in zvezna država Oregon v ZDA). Ostale države v ospredje postavljajo svetost življenja in dobro ter učinkovito paliativno oskrbo. V Sloveniji evtanazija velja za umor, torej zakonsko prepovedano ter etično nesprejemljivo dejanje.

V javnosti pa se v razpravah oba izraza, evtanazija in samomor z zdravniško pomočjo pogosto uporabita tudi takrat, ko to nista.

Pri uporabi pojma evtanazija je potrebna največja natančnost. Čeprav so že stari Grki vpeljali izraz evtanazija, se medicinsko-etična določitev definicije evtanazije skozi stoletja razvija in spreminja v skladu z medicinskim razvojem, razvojem družbe in skupne zavesti. Z višanjem standarda življenjskih razmer in z izrednim razvojem medicine živimo mnogo dlje kot v preteklosti, oziroma znamo boljše reševati ali vsaj »zazdraviti« mnoge zapletene zdravstvene probleme kot kdaj koli prej v preteklosti. Umiranje najpogosteje poteka po napredovanju ene ali več kroničnih bolezni hkrati in je v povprečju umiranje v sodobnem času mnogo daljše kot v vsej zgodovini človeštva. Pogosto v zadnjem letu življenja bolni z napredovalo neozdravljivo boleznijo doživlja več motečih telesnih, psihosocialnih in eksistencialnih problemov hkrati, podobno lahko razen telesnih težav tudi njegovi svojci. Trpljenje v vseh teh vidikih lahko preprečimo oziroma uspešno lajšamo z dobro paliativno oskrbo, če je ustrezno organizirana. Kjer je slabo razvita, pa se v javnosti pogosto porodi potreba po uveljavljanju evtanazije.¹¹

Ko smo pred leti tudi v Sloveniji spremljali novice ob zapletenem ne več le zdravstvenem in etično-moralnem, temveč tudi političnem dogajanju ob odločitvah oskrbe italijanske ponesrečenke Eluane Englaro,¹² da naj bi bila ob ustavitvi medicinsko podprtega vzdrževanja življenja izpostavljena evtanaziji, so se tudi pri nas porajala različna vprašanja in mnenja o pogledih na odločitve ob koncu življenja.

Opustitev medicinskega postopka zaradi brezupnosti zdravljenja ali zaradi bolnikove želje ni evtanazija. Poučen prikaz te trditve je dogajanje prav v zgodbi 38-letne Eluane, ki je bila skoraj 17 let po prometni nesreči leta 1992 v trajnem vegetativnem stanju – popolni neodzivnosti, v nezavesti. Šele po odločitvi italijanskega vrhovnega sodišča na prošnjo njenih staršev je »smela umreti«. Eluana Englaro je namreč po prometni nesreči utrpela tolikšno možgansko poškodbo, da je živela v trajnem vegetativnem stanju, dihalni center v podaljšani hrbtenjači je bil nepoškodovan in dihala je lahko sama. Potrebovala pa je medicinsko dovajanje hrane in neprestano nego ter razreševanje občasnih dodatnih zapletov. Trajno vegetativno stanje imenujemo takšno možgansko poškodbo, pri kateri se oseba ne odziva, a še ima ohranjene osnovne življenjske funkcije (dihanje, cirkulacijo krvi, prebavo in odvajanje nerabnih tekočin) in takšno

¹¹ Trontelj, 2003.

¹² http://en.wikipedia.org/wiki/Eluana_Englaro.

stanje traja že vsaj 1 leto. Pri tem ni nobenega znamenja, da se bolna oseba zaveda sebe ali okolja, ni zmožna nikakršnega stika z drugimi. Nima ciljnega, smiselnega ali hotenega vedenjskega odziva na dotik, na vidne, slušne ali bolečinske dražljaje. Nima nobenega znamenja, da razume govorico in se sama ne poskuša izraziti. Ob ustreznih podpornih tehnologijah, intenzivni negi in zdravniški oskrbi lahko ohranja le delovanje najosnovnejših avtonomnih mehanizmov (ohranjeno možgansko deblo in delovanje hipotalamusa).

Jasno izraženo Eluanino željo še pred prometno nesrečo, da ji v primeru napredovale neozdravljive bolezni ne podaljšujejo življenja, je njen oče želel uresničiti že vse od leta 1999. Oče Beppiro Englaro je bil namreč njen pravnomočni zastopnik in je takšno odločitev zagovarjal, ker je bil o svoji hčeri prepričan, da si še vedno ne bi želela podaljševanja življenja v trajnem vegetativnem stanju brez izgleda za izboljšanje, tako kot je to izražala v času pred poškodbo.

Tako bolne je treba poleg hranjenja po z operativnim posegom ustvarjeni umetni poti naravnost skozi kožo v želodec (gastro-stoma) za hranjenje v postelji obračati vsaki dve uri na posebej prirejeno podlago, ki je mehka in ne povzroča ran zaradi pritiska, potrebno je podlagati blazine, ugotavljati najudobnejši položaj. Že v nekaj mesecih spremenijo svoje telo: zaradi nepomičnosti se jim drastično zmanjša mišična masa, razgrajuje se tudi kostno tkivo. Še tako vzorna, redna in natančno vodena pasivna fizioterapija ne more preprečiti propadanja telesnega ustroja osebe. Razvijejo se lahko tako imenovane kontrakture, pasivna pomičnost v sklepah je lahko sčasoma zelo omejena. Umivanje v postelji poteka ob vsaki menjavi plenice, potrebna je natančna in redna nega kože, hranjenje po stomi v številnih majhnih obrokih, dovajanje različnih zdravil pred ali po tem, skrb za redno odvajanje blata, neprestana pazljivost za najfinišne znake, od povečanega potenja, da dovajamo več tekočin, do sprememb vitalnih znakov, da pomislimo na nove zaplete (npr.: okužbe) dovolj zgodaj s čim manj nepotrebnih preiskav in agresivnih postopkov. Tudi z najboljšo intenzivno oskrbo se pri bolnikih v vegetativnem stanju skozi leta pogosto ne da izogniti različnim zapletom: pljučnicam, okužbam sečil, zapletom s prebavo, ranam zaradi pritiska podlage. Takšna oseba se hitreje stara, odziv na zaplete in nove bolezni je nepredvidljiv in mnogokrat težavnejši (npr: rezistenca na antibiotike).

Če bo edini dosežek intenzivne zdravniške in negovalne oskrbe vzdrževanje telesa, ki nikoli več ne bo človek, ki bi čutil in se zavedal, ali je tako zdravljenje in vzdrževanje življenja z medicinsko podporo moralno in etično upravičeno? Ko ohranjamo pri življenju telo brez razuma in zavesti, ali ni upravičen očitek, da se nočemo soočiti s smrtjo?

Svojci bolne osebe so v takšnih primerih pred težavnim soodločanjem. Po posvetu s svojci, kjer jih zdravstveni tim temeljito seznanj s situacijo in pričakovanim potekom, in če se tako odločijo v skladu s poznavanjem bolnega in njegovih prej izraženih želja, se lahko medicinske ukrepe zdravljenja zapletov

ob nadaljevanju običajne oskrbe ukine in bolni osebi dovoli umreti naravne smrti. Pred očmi imamo korist bolne osebe in njeno človeško dostojanstvo, ob tem pa še v preteklosti izrečene želje. Moralno etično je ukinitve ali nevpeljava postopkov zdravljenja upravičeno, ko ob izčrpanih zdravstvenih postopkih ne moremo pričakovati nobenega izboljšanja končnega stanja bolezni.

Kot je zapisal prof. dr. Balažič v deontologiji zdravnikovega odločanja: »Mnogo bolj kot o dolžnosti brezpogojne ohranitve življenja se nam zdi govoriti o brezpogojnem spoštovanju življenja. V luči spoštovanja življenja, ki pomeni tudi obenem spoštovanje smrti, se bo zdravnik lažje odločil za pravo pot in to naj bo zdravnikovo vodilo.«

Etična pot v okoliščinah, ko je neozdravljiva bolezen v napredovalem stanju in ne pričakujemo izboljšanja, temveč samo nove zaplete in poslabšanja, je v Sloveniji med drugim predpisana s Kodeksom medicinske deontologije Slovenije, ki je zdravnikom najvišje vodilo: zdravnik naj ne opravlja nesmiselnih ter nepotrebnih postopkov, ampak preprečuje in lajša trpljenje do konca, za kar ima vse možnosti.

Bistvo paliativne oskrbe je, da v svoji srčiki preprečevanja in lajšanja trpljenja osebe z napredovalo neozdravljivo boleznijo vpeljuje soodločanje bolne osebe, njenih najbližjih oziroma njenih pravnih zastopnikov. Tako si na primer večina bolnih v zadnjem stadiju svoje bolezni želi umreti doma, pa se kljub temu več kot polovica smrti dogodi v institucijah. Paliativna oskrba se zdi še vedno ne dovolj poznana ter premalo uveljavljena.

Ob koncu življenja, ko je bolezensko stanje nemogoče povrniti v izboljšanje, so vsi medicinski postopki upravičeni le, če so usmerjeni v preprečevanje in lajšanje trpljenja ter v skladu z bolnikovimi vrednotami (ali njegovim zakonskim predstavnikom, če bolnik ne more komunicirati).

Resnični problem je obrnjen na glavo: smejo zdravniki predpisovati medicinske postopke, ki podaljšujejo življenje brez izgleda izboljšanja, če se s tem bolni (ali njegov pravni zastopnik) ne strinja?

Na Slovenskem na to vprašanje odgovori Zakon o pacientovih pravicah (2008), ki razlaga opisano situacijo ne le kot zdravniško napako, temveč celo kazensko odgovornost. Namreč, avtonomnost bolnikovih odločitev tudi preko zakonskega zastopnika, skrbnika je v zakonu postavljena kot imperativ za zdravnika v primeru znane bolnikove odklonitve zdravljenja.

Stvarnost je širša in daleč bolj bogata, kot jo lahko izmerimo, tehtamo in štejeemo. Stvarnost seže preko našega jaza, ki želi nadzorovati in ki si predvsem ne želi nikoli umreti. Govoriti o tem, se zdi v mešani družbi, simbolično rečeno, kjer so nekateri barvno slepi, kot bi govorili o barvah, ki jih nekateri ne vidijo. Zapletanje v dilemi, kako se odločati o življenju, ki je že dolgo na poti svojega naravnega odhoda – o dilemi, kjer ni več možnosti ohranjanja človeškega dostojanstva in se prava kakovost življenja bolnega in bližnjih težko nadaljuje. Bolnikom in njihovim bližnjim v tem času pripada glavna beseda.

6 RAZVOJ IN UČENJE ETIČNIH NORM

Pomen etične vzgoje pri oblikovanju posameznikov v sodobni družbi je izjemno velik, saj kroji smer razvoja družbe in odnosa do narave. To še posebej velja za zdravstvene delavce, ki s svojimi odločitvami v vsakdanji praksi neposredno vplivajo na zdravje in življenje bolnih. Medicinska etika in deontologija zato zaslužita vsaj tako pomembno mesto v izobraževanju zdravnikov kot naravoslovno in klinično znanje. Pa se na osrednji medicinski fakulteti ne poučuje etike v samostojnem predmetu. Vraščena je le po delčkih v nekatere predmete ali v bolj ali manj etična vedenja učiteljev pri praktičnem delu. Izbirni predmet Umetnost zdravljenja je zapolnjeval to vrzel nekaj študentskih generacij, a žal tudi ta predmet po nekaj letih ni več dobil podpore za nadaljevanje, saj sta prevladala moč in pomen kliničnih predmetov.

Ni čudno, da se v sodobni družbi soočamo s krizo etičnih vrednot, predvsem na področju njihovega uresničevanja. Teoretično in deklarativno so v družbi prav dobro znane, zmanjka pa jih v marsikaterem trenutku praktične uveljavitve, kot da bi primanjkovalo moči in zavedanja širokega pogleda za res bistveno in pomembno.

7 LITERATURA

1. Bruera, E., Higginson, I., Ripamonti, C., von Gunten, C. Textbook of palliative medicine: Principles of Bioethics in Palliative Care. Oxford University Press; Oxford, 2006.
2. Buckman, R. How to break bad news. A guide for health care professionals. The Johns Hopkins University Press; Baltimore, 1992.
3. Casarett, D., Kapo, J., Caplan, A. Appropriate use of artificial nutrition and hydration - fundamental principles and recommendations. *N Engl J Med* 2005; 353 (24): 2607-2612.
4. Ho, A., Rational autonomy or undue pressure? Family's role in medical decision-making. *Scand, J., Caring Sci* 2008; 22: 128-35.
5. Kodeksu medicinske deontologije Slovenije (2009), Zdravniška zbornica, Ljubljana. Dosegljivo 28. sept. 2012 na: <http://www.zdravniskazbornica.si/zzs.asp?FolderId=386>
6. Lunder U. Paliativna medicina. V: Košnik M, Mrevlje F, Štajer D, Černelč P, Koželj M (glavni uredniki): *Interna medicina*, 4. izdaja, Ljubljana : Littera picta : Slovensko medicinsko društvo, 2011.
7. McGrath P, Henderson D. Resolving End-of-life ethical concerns: important palliative care practice development issues for acute medicine Australia. *American Journal of Hospice & Palliative Medicine* 2008;25(3): 215-222.
8. McPhee S. J., Winker, M.A. Rabow, M.W., Pantilat, S.Z., Markowitz, A.J. (2011): *Care at close of life. Evidence and experience.* American Medical Association. Published by McGraw-Hill Companies, Inc.

9. Melltorp G., Nilstun, T. The difference between withholding and withdrawing life-sustaining treatment. *Intensive Care Med* 1997; 23: 1264-7.
10. Milčinski, J., *Medicinska etika in deontologija* (1982), Ljubljana, Dopolna delavska univerza.
11. Teno, J. M., Fischer, E. S., Hamel, M. B., Coppola, K. M., Dawson, N. V. Medical care inconsistent with patients' treatment goals: Association with 1-year Medicare resource use and survival. *Journal of American Geriatrics Society* 2002; 50(3): 496-500.
12. Trontelj, J. Razmišljanja o evtanaziji v Evropi in Sloveniji. *Obzor Zdr N* 2003; 37: 253-8.
13. Trontelj, J. Zdravnikovo odločanje ob terminalni bolezni. *ISIS XVI*; 7: 24-28.
14. Watson, M., Lucas, C., Hoy, A., Back, I. (2005) *Oxford Handbook of Palliative Care*, 1st Edition, Oxford Press.
15. Zakon o pacientovih pravicah. Ur. l. RS 2008; 18(15): 1045-61.

II. POGlavJE: ETIKA IN ZNANSTVENI IZZIVI

NEVROETIKA

dr. Olga Markič

POVZETEK

Avtorica v članku predstavi novo interdisciplinarno področje nevroetike. Nevroznanost je postala ena od osrednjih disciplin, ki se ukvarjajo z raziskovanjem vedenja in razumevanja duševnih procesov. Empirična odkritja o strukturi in funkciji možganov ter o kognitivnih strategijah, ki so nastajale skladno z razvojem možganov, pomagajo iskati odgovore na vprašanja, ki so bila prej skoraj izključno v domeni humanistike in družboslovja. Hkrati pa sprožajo nova vprašanja, predvsem na področju etike. Avtorica sledi razdelitvi Adine Roskies, ki je nevroetiko razdelila na dve podpodročji: etiko nevroznanosti in nevroznanost etike. Predstavi nekaj najznačilnejših vprašanj in diskusij, povezanih z vprašanji etike nevroznanosti. V okviru nevroznanosti etike pa se ukvarja predvsem s vprašanji, povezanimi s pojmovanjem svobodne volje in moralne odgovornosti, ki kažejo tudi na potencialne etične in družbene implikacije nevroznanosti.

Ključne besede: etika, nevroetika, kognitivni izboljševalci, moralna odgovornost, odločanje.

1 OPREDELITEV PODROČJA

Dandanes vemo o delovanju možganov precej več kot pred sto leti, ko je španski znanstvenik Ramón y Cajal leta 1906 prejel Nobelovo nagrado za raziskovanje živčnega sistema. Zagovarjal je hipotezo, da so možgani sestavljeni iz diskretnih enot - nevronov, ki so medsebojno povezani v omrežja. S tem ko je postavil nevronske teorije, po kateri je živčna celica (nevron) odgovorna za zbiranje, procesiranje in oddajanje informacij v možganih, je postal oče moderne nevroznanosti. Svoje izsledke je upodobil v številnih risbah, v katerih je narisal različne nevrone in mreže nevronov pri živalih in človeku. Te čudovite risbe nam ponujajo tako estetske užitke kot vpogled v začetke nevroznanosti (Schoonover, 2010). Razvoj novih metod, podkrepjen z razvojem računalništva, je kasneje nevroznanstvenikom omogočil, da so se lotili raziskovanja možganov med samim delovanjem v realnem času. Pomembno vlogo imajo predvsem različne elektrofiziološke in funkcijske slikovne metode, na primer elektroencefalografija (EEG) in funkcionalna magnetna resonanca (fMRI). V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja je nevroznanost postala ena od osrednjih disciplin, ki se ukvarjajo z raziskovanjem vedenja in razumevanja duševnih procesov. Da je raziskovanje usmerjeno

v razlago in razumevanje kognitivnih procesov, je vidno tudi iz imena, saj v tem kontekstu govorimo predvsem o kognitivni nevroznanosti. Kognitivni nevroznanstveniki se ukvarjajo predvsem z iskanjem živčnih mehanizmov za posamezne kognitivne sposobnosti, kot so pomnjenje, čutno zaznavanje, jezik in reševanje problemov. A izraz kognitivni se je v sodobnih pristopih razširil tudi na druga področja, tako da je pogosto rabljen kot sinonim za duševne procese. Kognitivna nevroznanost tako vključuje tudi raziskovanja čustev, voljnih procesov in zavesti. Empirična odkritja o strukturi in funkciji možganov ter o kognitivnih strategijah, ki so nastajale skladno z razvojem možganov, zdaj pomagajo iskati odgovore na vprašanja, ki so bila prej skoraj izključno v domeni humanistike in družboslovja. Ne glede na razlike v pojmovanju odnosa med duševnimi in fizičnimi procesi (filozofski problem duha in telesa) in poudarku, ki ga humanisti in družboslovci dodeljujejo vlogi nevroznanosti, imajo izsledki raziskovanja živčnih mehanizmov pomemben družbeni vpliv. Po eni strani pomagajo z zornega kota naravoslovja osvetljevati večna človekova vprašanja, po drugi strani pa odpirajo nova. Poleg filozofije duha je etika tisto področje, kjer se zdijo rezultati nevroznanosti še posebej relevantni. Zato ne preseneča, da se je v zadnjih desetih letih izoblikovalo novo interdisciplinarno področje nevroetike. Čeprav bi nekatere teme lahko uvrstili v že bolj uveljavljeno bioetiko, pa je pomembnost nevroznanosti pri razumevanju duševnosti tisto, kar opravičuje posebno novo področje. Kot pravi filozofinja in nevroznanstvenica Adina Roskies: »Tesna povezava med našimi možgani in našim vedenjem, kot tudi edinstveno razmerje med našimi možgani in našim jazom, sprožata specifična vprašanja, ki kar kličejo po medsebojnem sodelovanju etičnega in nevroznanstvenega načina razmišljanja« (Roskies, 2002: 21).

Za boljše razumevanje področja nevroetike si najprej na kratko pogledajmo, kako se opredeljuje sodelovanje med nevroznanostjo in filozofijo. V grobem ločimo dve področji, neurofilozofijo in filozofijo nevroznanosti. Neurofilozofija se ukvarja s tradicionalnimi filozofskimi vprašanji s področja filozofije duha in vplivom, ki jih imajo raziskave v nevroznanosti na njihovo reševanje. Naj kot primer navedem problem drugih umov, vprašanje o tem, kaj opravičuje naše osnovno prepričanje, da imajo tudi drugi ljudje duševno življenje (npr. občutijo bolečino, se veselijo, razmišljajo, se odločajo, itn.). Odgovor na vprašanje drugih umov so filozofi pogosto iskali s sklepanjem po podobnosti. Iz podobnosti na ravni vedenja so sklepali na podobna notranja duševna stanja. Ker pa so taka sklepanja precej šibka, so si zastavili tudi vprašanje, ali so določena duševna stanja morda neposredno prepoznavna, ker so izražena z določenimi stanji človeškega telesa, gest in izrazov na obrazu. Spodbude za tako smer reševanja problema so prišle s strani nevroznanstvenikov. Ti so ugotovili, da imajo pri komunikaciji s soljudmi, na primer pri prepoznavanju čustvenih stanj in namer drugih oseb, pomembno vlogo »zrcalni nevroni«. Opazili so, da prihaja do pomembnega prekrivanja nevronske mreže, ki so aktivne takrat, ko opazujemo dejanje druge osebe, in mreže, ki so aktivne,

kadar sami izvajamo enako dejanje. Podobno velja za prepoznavanje čustev druge osebe na podlagi njenega izraza na obrazu in naše lastno doživljanje tega čustva. Prav to sproženje nevronskega mehanizma, ki si ga delita opazovanec in opazovani, naj bi omogočilo neposredno izkustveno razumevanje. Čustvo drugega je osnovano, izkušeno in torej neposredno razumljeno skozi utelešeno simulacijo (Rizzolatti in Sinigaglia, 2008). Stueber (2006) zato gleda na zrcalne nevrone kot na osnovne mehanizme za empatijo, ki omogočajo, da s pomočjo izrazov obraza neposredno dojamemo čustva drugih oseb in razumemo njihovo gibanje telesa kot ciljno naravnana dejanja. Empatijo mnogi smatrajo za temelj moralnega vedenja. Nevroznanstvene raziskave so tudi pokazale, da ljudje uporabljamo različne nevrobiološke mehanizme za zaznavanje gibanja fizičnih predmetov in organizmov, ki so naravnana k smotru. Naši možgani avtomatično posnemajo dejanja drugih ljudi, ne posnemajo pa premikanja predmetov (Frith, 2007: 148). Tako se zdi, da že na osnovni nevrobiološki ravni razločujemo med fizičnimi predmeti in organizmi, ki so bolj podobni nam samim.

Na drugi strani pa je filozofija nevroznanosti, ki predstavlja metaraven in filozofsko refleksijo nevroznanstvenega raziskovanja. Ukvarja se z vprašanji, ki tradicionalno sodijo v filozofijo znanosti in so povezana z opredeljevanjem temeljnih teoretskih pojmov, z naravo razlage, z odnosom med različnimi ravni, z medteoretsko redukcijo in s kritično analizo raziskovalnih metod in tehnik. Kljub razlikam v zastavitvi vprašanj sta oba pristopa tesno povezana in se dopolnjujeta (Markič, 2011).

Tudi razdelitev neuroetike, ki jo je predlagala Roskiesova (2002: 21) in ji bomo sledili v naši predstavitvi, obsega dve podpodročji: nevroznanost etike in etiko nevroznanosti. Podobno kot pri razlikovanju med filozofijo nevroznanosti in neurofilozofijo se tudi pri razdelitvi na etiko nevroznanosti in nevroznanost etike opiramo predvsem na razlike pri postavljanju vprašanj. Nevroznanost etike tako opredeljujejo raziskovanja nevrobioloških osnov etičnega presojanja in znanstveni pristopi k razumevanju etičnega vedenja. Po analogiji z neurofilozofijo, kjer si zastavljamo filozofska vprašanja in se nato pri iskanju odgovorov ali podpori določenih stališč obrnemo k nevroznanosti, se tu osredotočamo na pojme, kot so svobodna volja, samonadzor, namere in osebna identiteta, ter jih raziskujemo z vidika funkcije možganov. Pri tem se lahko zgodi, da bo boljše razumevanje bioloških osnov moralnega razsojanja in vedenja pripeljalo do sprememb našega filozofsko-etiškega okvirja in humanistične podobe (Flanagan, 2002), ki jo tradicionalno sprejemamo. Etika nevroznanosti pa obravnava različna etična vprašanja, povezana s prakso, tj. z načrtovanjem in izvedbo eksperimentov, kot tudi etične, filozofske, pravne in družbene implikacije nevroznanosti. Že iz imen je razvidno, da se pri etiki nevroznanosti sprašujemo predvsem o etičnosti raziskovanja v nevroznanosti, pri nevroznanosti etike pa raziskujemo možne implikacije nevroznanstvenih odkritij za razumevanje etičnega vedenja.

Gornja razdelitev predstavlja analitično orodje, ki nam pomaga, da natančneje opredelimo posamezna vprašanja. Vendar to ne pomeni, da sta ti dve veji neuroetike povsem ločeni in da med njima ni povezav. Nasprotno, najbolj zanimivo in izzivalno je prav dejstvo, da novi uvidi v nevrobiološke osnove moralne kognicije lahko privedejo do sprememb v razumevanju našega moralnega delovanja in s tem posledično tudi do drugačnega pogleda na etiko nevroznanosti. Kot ugotavlja Levy, se neuroetika bistveno razlikuje od bioetike in drugih oblik uporabne etike ravno v tem, da je v njene temelje vgrajena povratna zanka in da je njena osrednja vloga osvetljevanje človeškega delovanja, svobode, izbire in racionalnosti (Levy, 2007: 2).

V naslednjem razdelku bom predstavila nekaj najznačilnejših vprašanj in diskusij, povezanih z vprašanji etike nevroznanosti. V tretjem razdelku bom obravnavala vprašanja, ki po tej razdelitvi sodijo v nevroznanost etike, a hkrati kažejo na potencialne etične in družbene implikacije nevroznanosti. Gre za vprašanja, povezana s pojmovanjem svobodne volje in moralne odgovornosti. Na koncu bom predstavila še raziskovanja odločanja v moralnih dilemah, ki kažejo, da nam kognitivna nevroznanost morda lahko pomaga pojasniti, zakaj se ljudje odločamo tako, kot se.

2 ETIKA NEVROZKANOSTI

2.1 Etika prakse

Etika prakse obsega sklop vprašanj, ki bi ga lahko opredelili kot bioetika na področju nevroznanosti. Njeno osnovno področje so etični problemi raziskovanja, ki se vežejo na optimalno načrtovanje nevroznanstvenih eksperimentov in klinične prakse ter na varnost uporabljenih metod in tehnik. Etična vprašanja, ki se vežejo bolj specifično na področje nevroznanosti, so tista, ki jih sprožajo novi načini zdravljenja nevroloških in psihiatričnih motenj in nove metode raziskovanja možganov, npr. s slikovnimi metodami in uporabo nevrotehnologije, ter na pravico do zasebnosti. Naj kot primer navedem metodo draženja globokih možganskih struktur (DGMS). Kot ugotavljajo Markota, Vranič in Bresjanac (2010), je »uporaba nevrokirurških operacij za zdravljenje duševnih motenj [...] eno najbolj provokativnih vprašanj v medicini« (Markota in sod.: 434). Ker je zgodovina psihokirurgije zaznamovana z negativnimi izkušnjami (uporaba ablativnih metod z možnimi hudimi stranskimi učinki), je celotno področje psihokirurgije danes podvrženo še posebej pozorni presoji. V Sloveniji so psihokirurški posegi celo prepovedani z zakonom. A vendar, kot ugotavljajo Markota in sodelavci, je DGMS metoda z majhnim tveganjem in si kot neablativna metoda utira pot pri zdravljenju odporne depresije in nekaterih drugih duševnih motenj. Pri DGMS s pomočjo nevrokirurgije vstavijo elektrode v tarčne predele možganov. Elektrode so povezane s spodbujevalnikom in nato električno dražijo tarčno področje z visokimi frekvencami (Markota in sod.: 437). Metoda sama je že dolgo v uporabi pri zdravljenju Parkinsono-

nove bolezni. Vendar, kot poudarjajo avtorji, je za psihokirurško zdravljenje potrebno natančno poznavanje patofiziologije duševnih motenj, metoda pa naj bi se uporabila samo kot metoda zadnje izbire. Avtorji članka se zavedajo, da je sestavni del razvoja psihokirurgije odprta razprava o etičnih vprašanjih. Zato poudarjajo, da so v raziskave psihokirurških posegov lahko vključeni le bolniki, ki so se na podlagi popolne seznanjenosti o posegu in možnih posledicah sposobni prostovoljno odločiti za poseg. Dileme, ki se ob tem odpirajo, pa niso majhne. »Uporaba DGMS je pokazala, da lahko nekateri položaji elektrod v trenutku spremenijo čustvovanje bolnika. Eno od filozofsko-etičnih vprašanj, ki se ob tem odpira, je, kaj v človekovi zasebnosti sploh še ostane nedotakljivo, če lahko nekaj tako intimnega, kot je človekovo čustvovanje, v trenutku spremenimo z zunanjo manipulacijo in preklopom stikala. Kaj torej taka neposredna metoda pomeni za razumevanje človekove osebnosti, svobodne volje in za vdor v njegovo zasebnost?« (Markota in sod.: 440).

2.2 Etične implikacije nevroznanosti

Dilema, na katero so ob razmišljanju o psihokirurgiji opozorili zdravniki, kaže na zagate, ki jih ponuja »mehanistično« razumevanje delovanja možganov na našo samopodobo. Draženje globokih možganskih struktur in druge nevrotehnologije, na primer translobanjska magnetna stimulacija (TMS) ter različna psihofarmakološka sredstva, na primer propranolol, prozac in ritalin, krepko posegajo na področje človekove osebnosti. Uporaba teh sredstev sproža temeljna filozofska vprašanja, kot je vprašanje o svobodni volji in moralni odgovornosti, o osebni identiteti, o avtonomiji in o avtentičnosti. Ta vprašanja pomenijo nove izzive, ki jih etiki postavlja nevroznanost. Martha Farah opozarja, da nove tehnologije za spremljanje in manipuliranje delovanja možganov lahko trčijo z našimi prepričanji o vrednosti zasebnosti, svobode, pravičnosti in odgovornosti. Zato je ena od nalog nevroetike, da ugotovi možne posledice nevroznanosti za moralne in kulturne ideale. To po njenem mnenju zahteva tako realistično oceno zmožnosti nevroznanosti kot tudi zavedanje, da družba glede idealov sklepa kompromise, ko na primer svobodo nadomesti z varnostjo (Farah, 2010: 7).

Razvoj slikovnih metod, predvsem fMRI in EEG, je omogočil dokaj zanesljivo merjenje sprememb v aktivnosti možganov, ki so povezane z mislimi, občutki in vedenjem. Mnogi nevroznanstveniki menijo, da so tako v principu zmožni neposredno povezati vzorce aktivnosti možganov (živčne korelate) s kognitivnimi in čustvenimi procesi ali ustreznimi duševnimi stanji. Čeprav vsi priznavajo, da je raziskovanje še v začetni fazi, pa so nekateri precej optimisti in skušajo dognanja uporabiti v praktične namene. Predvsem v ZDA je precej prahu dvignila ideja, da bi lahko s pomočjo fMRI naredili detektor laži. Poleg pravnih in etičnih vprašanj, ki jih poraja konvencionalni detektor laži, ki temelji na meritvah fizioloških parametrov, je »branje možganov/misli« s pomočjo fMRI sprožilo še nove pomisleke glede

uporabe te slikovne metode. V prvi vrsti gre za zaskrbljenost ob potencialni uporabi tehnologije, ki še ni dovolj preverjena oziroma je tako kompleksna, da bi nestrokovna uporaba izven raziskovalnega konteksta nudila povsem nezanesljive rezultate. A tudi če bi enkrat v prihodnosti bilo mogoče narediti zanesljiv detektor laži, bi se kot družba morali vprašati o sami ideji zasebnosti. Kot omenjajo Wolpe, Foster in Langleben, so nekatere organizacije že začele z bojem za zagovor pravice do kognitivne svobode (Wolpe in sod., 2010: 179).

Največ razprav s področja etike nevroznanosti so bila verjetno deležna različna sredstva za izboljševanje kognitivnih sposobnosti in spreminjanje razpoloženja. Uporaba psihofarmakoloških sredstev z namenom izboljševanja »zdravim« oseb, ne pa kot terapija za »bolne«, kar je bil prvoten namen zdravlila, je zbudila mnoge pomisleke. Tradicionalno se razlikovanje med izboljševanjem in zdravljenjem obravnava v okviru medicinske etike, kjer velja načelo izogibanja manipulativnim posegom, če ti niso nujni in če stanje bolnikom ne povzroča velikega trpljenja. S tega zornega kota bi bilo izboljševanje vedno nesprejemljivo in ne bi bilo dovoljeno. Če bi torej zdržala razlika med izboljševanjem in zdravljenjem, bi na izboljševanje gledali kot na goljufanje, podobno kot na doping v športu. Na primer, študent, ki pred izpiti vzame zdravilo ritalin, ki je sicer namenjeno osebam s primanjkljajem pozornosti in motnjo hiperaktivnosti (ADHD – angl. attention deficit hyperactivity disorder), njemu pa omogoča večjo koncentracijo in izboljša učinek pri nalogah reševanja problemov, je v primerjavi z drugimi študenti, ki tega zdravila niso vzeli, v prednosti. Njegovi sošolci bi se verjetno upravičeno čutili ogoljufane, saj je jemanje teh sredstev povečalo neenakost.

Vendar je v mnogih primerih meja med »zdravim« in »bolnim« nejasna in mnogi avtorji menijo, da za razlikovanje med izboljševanjem in zdravljenjem ni neodvisnih kriterijev, na katerih bi lahko utemeljili moralne argumente. Levy meni, da je treba prepoznati, da gre za moralizirane standarde in jih je zato treba kot take tudi obravnavati (Levy, 2007: 94). Pogosto so izražene skrbi, da jemanje psihofarmakoloških sredstev ne podpira izvirne in prave osebne identitete. Do tega lahko pride z manipulacijo z našimi spomini, z manipulacijo z občutki ob teh spominih ali z manipulacijo z našimi razpoloženji. Predsedniški svet za bioetiko se je v svoji kritiki sredstev, ki potencialno spreminjajo pomnjenje, skliceval prav na »naravnost«. Predlagal je, da se je treba zavzemati za naravne sposobnosti, da premagamo težave. Menil je, da so naravni spomini želena osnova za občutek identitete in da so naravni spomini bolj pravi (prvinski) in zaželeni kot tisti, ki so spremenjeni s pomočjo farmakoloških sredstev (President's Council on Bioethics, 2010). Vendar je sklicevanje na »naravno« pri človeku, ki je neprestano v interakciji z okoljem, zelo vprašljivo. Na primer, kaj so »naravne« kognitivne sposobnosti otroka, ki je bil zanemarjen in je živel v izrazito nespodbudnem okolju? Zato menim, da poskusi, da bi opredelili normalno delovanje individuuma kot tisto, ki ne odstopa od njegovih naravnih sposobnosti, ne morejo priskr-

beti dobrega kriterija razločevanja. Če pa umanjka neodvisen kriterij, potem kategorije »izboljševalci« ne moremo obravnavati enotno in jih a priori zavrniti, ampak je treba specifične primere izboljševanja obravnavati posebej. Ob vseh pa je potrebna diskusija o etičnih vprašanjih. Izpostavila bi predvsem naslednje teme (povzemam po Farah in sodelavci (2010: 34–39)): varnost, prisila, pravičnost razporeditve, osebnost in vrednote, razvozlanje moralnih principov in empiričnih dejstev ter potreba po načrtnem urejanju področja nevrokognitivnih izboljševalcev.

Dejstvo, da je mogoče »od zunaj« manipulirati tako s kognitivnimi funkcijami (spomini, pozornost) kot s čustvi in razpoloženji, nas sili v ponovni premislek o nas samih in našem mestu v svetu. Revolucionarna odkritja znanosti v preteklosti, ki so jih predstavili Kopernik, Darwin in Freud, so spremenila človekov pogled na kozmologijo, biologijo in psihologijo. Vendar, kot pravi Owen Flanagan (2002), niso povsem spremenili pogleda na človeka in njegovo vpetost v družbo, kar poimenuje humanistična podoba. Flanagan opiše humanistično podobo kot množico prepričanj o nas samih, ki je oprta na domnevo, da smo duhovna bitja s svobodno voljo in lahko posledično živimo moralno in smiselno življenje. Taka podoba ima svoje korenine v religiji in v filozofski tradiciji. Po drugi strani pa znanstvena podoba pravi, da smo ljudje živali, ki smo se razvili po načelih evolucije in ne moremo živeti mimo naravnih zakonov. Kognicijo, zavest, čustva in voljo jemlje za naravne sposobnosti bitij, ki živijo v naravnem in družbenem okolju. V skladu s tem pogledom ljudje ne posedujemo nobenih dodatnih sestavin (npr. posebne nesmrtnne duše, ki bi bila izvzeta iz naravnega sveta) za naše običajno življenje. Tako tisti, ki humanistično podobo vežejo na obstoj nadnaravnih sil (npr. Hasker, 1999) kot tisti, ki v znanstveni podobi vidijo znanstveno teorijo, v kateri je večina pojmov humanistične podobe zgolj iluzija brez dejanske reference (npr. Churchland, 1988), so po mojem mnenju v zmoti (več v Markič, 2011). Potrebna je natančna filozofska analiza in previdnost pri interpretaciji. Izsledki v nevroznanosti lahko prinesejo velike spremembe v naša ustaljena mnenja, vendar pojmovanje duševnosti kot naravnega pojava ne pomeni nujno tudi odpovedi našim intuicijam o tem, kaj pomeni biti človek.

3 NEVROZKANOST ETIKE

Nevroznanost etike je tako tisto novo področje, ki prinaša potencialno revolucionarne poglede za razumevanje temeljnih pojmov etike. Za razliko od pretežno normative etike nevroznanosti gre za deskriptivno etiko. Vanjo se uvrščajo raziskovanja nevrobioloških osnov etičnega presojanja in raziskovanje pojmov, ki igrajo pomembno vlogo v etiki, kot so zavestno odločanje, svobodna volja, nadzor in avtorstvo dejanja, namernost in osebna identiteta.

Predstavitev v razdelkih 3.1 in 3.2 temelji na članku »Nevroetika: vprašanje moralne odgovornosti«. (Markič, 2011 b).

3.1 Nevroznanstveni izziv pojmovanju moralne odgovornosti

Bojazen, ki jo glede na nove rezultate kognitivne nevroznanosti izražajo nekateri znanstveniki, bi lahko povzeli takole: odločitve, izbire in dejanja so v splošnem razumljeni kot svobodni. Toda, če odkrijemo, da so posledica nevronske mehanizme, potem ne morejo biti več svobodni in ne bodo mogli podpreti moralne odgovornosti. Raziskave kažejo, da je svobodna volja, in s tem tudi moralna odgovornost, zgolj iluzija (Wegner, 2002). Po njihovem mnenju iz determinizma možganskih in kognitivnih mehanizmov sledi nemožnost svobodnega dejanja in posledično tudi moralne odgovornosti. Martha Farah razmišlja podobno: »Kako te znanstvene ugotovitve vplivajo na naše razumevanje moralne in pravne odgovornosti? Ljudi ne obsojamo zavoljo dejanj, ki so jih storili refleksno (tj. kot posledica dobesednih avtomatizmov), v stanjih, ko je zavedanje ali nadzor okrnjen (npr. pri hoji v snu ali pod hipnozo), ali pod prisilo (tj. s pištolo, uperjeno v glavo), ker v navedenih primerih ni videti, da bi bila ta dejanja posledica svobodne volje. Težava z nevroznanstvenimi opisi vedenja je v tem, da se zdi vsako dejanje, ki ga storimo, podobno »avtomatizmu« v naslednjem pomembnem smislu: je posledica verige povsem fizičnih dogodkov, ki se jim ne moremo ogniti, tako kot se ne moremo ogniti zakonom fizike« (Farah, 2005: 37–38).

Vendar iz filozofskih razprav o vprašanju determinizma in svobodne volje vemo, da stališče trdega determinizma ni edino možno (Šuster, 2007). Zato tudi če nevroznanstvenik sprejema determinizem možganskih procesov (kar pa tudi ni nujno), iz tega ne sledi avtomatično zanikanje svobode odločanja in moralne odgovornosti (več v Markič, 2011 in 2011 b). Kot pravi Adina Roskies: »Stališče, ki pravi, da smo ljudje biološki mehanizmi, ne sme spodkopati našega prepričanja, da smo obenem tudi svobodni in odgovorni akterji. Konec koncev, če naj ima moralna odgovornost kakršenkoli smisel, mora biti na voljo neko določeno pojmovanje vzročnosti. Napovedna moč naših psiholoških posplošitev utemeljuje naše razumevanje delovanja, zato nadaljnji dokazi o tem, da se ljudje vedemo v skladu z določenimi zakoni, ne smejo spodkopati našega pojmovanja svobode« (Roskies, 2006: 421).

Poleg poseganja v tradicionalni problem združljivosti determinizma in svobodne volje raziskave v kognitivni nevroznanosti izpostavljajo še vprašanje zavesti. Običajno pojmovanje odgovornosti za dejanje predpostavlja, da se tega dejanja zavedamo, da se zavedamo nevarnosti in posledic ter da smo dejanje storili namerno. In obratno, če pri dejanju zavest nima vzročne vloge, za to dejanje nismo odgovorni. Najbolj znana zagovornika ideje, da zavest nima neposredne vzročne vloge pri odločanju in sprožanju dejanj, sta nevroznanstvenik Benjamin Libet in psiholog Daniel Wegner.

Libet je opravil eksperimente, v katerih je želel preučevati vlogo nezavedne možganske iniciative pri hotenem dejanju in vloge zavestne volje v prostovoljnih dejanjih. Osebe so prosili, naj izvedejo preprost upogib zapestja, kadarkoli bodo začutile potrebo ali željo, da to storijo. Ob tem so v njihovih možganih

merili potencial pripravljenosti (RP), ki nastopi pred prostovoljnim dejanjem. Osebe so še poprosili, da si na posebni stroboskopski uri zapomnijo položaj točke, ko so se zavedli želje, da premaknejo zapestje. Na podlagi dobljenih rezultatov je Libet ugotovil, da so naprave zaznale potencial pripravljenosti približno 350 ms pred zavestno željo po premiku zapestja. To naj bi dokazovalo, da so se osebe zavedle odločitve za dejanje šele po tistem, ko so se v možganih že začeli procesi, ki vodijo v to dejanje. Libet je zato zavestni volji odvzel vlogo vzroka za dejanje, pustil pa ji zmožnost, da dejanje prepreči, kar je označil kot nekakšen veto (Libet, 2007).

Podobno kot Libet tudi Wegner (2002) dokazuje, da je naša zavestna volja iluzija, pri čemer kot zavestno voljo pojmuje tako izkustvo volje kot tudi zaznavanje vzročnosti z zavestno mislijo. Svojo trditev podkrepi s številnimi primeri in eksperimenti iz nevroznanosti in psihologije. Z analizo eksperimentov, nevroloških motenj in psiholoških praks ugotavlja, da ljudje lahko občutijo zavestno voljo docela neodvisno od kakršne koli vzročne povezave med svojimi mislimi in dejanji in da gre pri tem zgolj za interpretacijo.

Tako Libet kot Wegner sta bila deležna mnogih kritik. Nekatere so se, predvsem pri Libetu, nanašale na samo metodologijo eksperimenta. Tako na primer ni jasno, na kaj natančno se nanaša zavestna želja oziroma namera. Velika verjetnost je, da je bila namera oblikovana že takrat, ko je vodja eksperimenta podal navodila. V tem primeru bi lahko rekli, da je bila zaznana in sporočena želja zgolj odločitev, da naj se uresniči prvotna namera, ne pa namera sama. Wegnerju se očita, da je prehitro posplošil iz posebnih primerov. Predstavi poskuse, pri katerih človek občuti, kot da je povzročil dejanje, pa ga dejansko ni, in obratno. To kaže, da obstajajo situacije, v katerih nas občutek, da smo zavestno sprožili dejanje (oziroma ga nismo), vara. Toda to še ne pomeni, da zavestna volja v splošnem ni vzročno relevantna. Gre za podobno napako prehitrega posploševanja, kot če bi zaradi obstoja zaznavnih iluzij trdili, da so vse zaznave napačne. Poleg tega težko razberemo, kaj Wegner s tezo o iluziji zavestne volje dejansko hoče, saj ni dosleden in zanika, da bi bila zavestna volja povsem neučinkovita.

Wegner in Libet imata verjetno prav, ko ugotavljata, da je naše poljudno-psihološko prepričanje, da imamo neposreden dostop do vzročnih povezav med mislijo in dejanjem, napačno. Toda v nasprotju z njima menim, da to ni dovolj za sklepanje, da zavestne namere niso vzročno relevantne za dejanja. Kot ugotavljajo mnogi avtorji (Mele, 2008; Nahmias, 2002) sta oba avtorja obravnavala izkustva zavestnih namer, ki nastopijo tik pred dejanjem. Njuni primeri se ne nanašajo na načrtovanje, tehtanje odločitev in časovno razširjena dejanja, pri katerih imamo občutek, da naše zavestne misli in namere vzročno vplivajo na dejanja. A prav pri načrtovanju in odločitvah, ki jih sprejmemo po zavestnem tehtanju, se čutimo najbolj odgovorne.

Izziv, ki ga je pred filozofe in etike postavila nevroznanost, vsaj v primeru moralne odgovornosti, po mojem mnenju ne vodi v revolucionarne spremembe.

Ključne pa po jasni opredelitvi pojmov in skrbnem pretresanju stališč in možnih alternativ, da ne bi prihajalo do prehitrega sklepanja.

3.2 Odločanje v moralnih dilemah

Libet in Wegner sta v svojih eksperimentih preučevala zelo preproste oblike odločanja, iz katerih pa sta sklepala na odločanje v moralnem kontekstu. Tak preskok je vzbudil mnogo pomislekov, saj se zdi precej neverjetno, da bi iz ugotovitev, pridobljenih s preučevanjem odločanja o zelo preprostih premikih, kdaj bomo na primer premaknili zapestje, lahko avtomatično sklepali na podobnosti pri odločanju v moralni dilemi. Bolj neposredno sodelovanje etikov in nevroznanstvenikov se je razvilo ob eksperimentih, v katerih so z fMRI spremljali odločanje pri nalogah, ki so predstavljale moralne dileme. Ena takih odmevnih raziskav temelji na znanem miselnem eksperimentu iz etike, v katerem železniški vagonček drvi proti petim železničarjem, ki delajo na tirih in grozi, da jih bo povozil. Na voljo sta dva predloga, kako ohraniti življenja teh železničarjev, ki pa oba predstavljata moralno dilemo. V primeru dileme preusmerjanja se vprašana oseba nahaja blizu kretnice. Življenja teh petih železničarjev lahko reši tako, da premakne kretnico in na ta način preusmeri vagonček na stranski tir. Tam stoji nek drug železničar, ki ga bo tja preusmerjeni vagonček zagotovo povozil. V primeru dileme na mostu se vprašana oseba nahaja na mostu. Življenje petih železničarjev lahko reši tako, da človeka, ki je takrat slučajno na mostu, porine, tako da pade na tir in ustavi vagonček. Obe dilemi so v različnih eksperimentih pokazali ljudem in pokazalo se je, da so mnogi odobravalni žrtvovanje človeškega življenja v primeru dileme preusmerjanja, nikakor pa ne v primeru dileme na mostu.

Standardna razlaga etikov se je sklicevala na različne intuicije, ki naj bi ljudi vodile pri odločanju. V primeru dileme na mostu naj bi imeli deontološke intuicije, po katerih človeka nikakor ne moremo jemati kot sredstvo za doseganje kakršnegakoli cilja. Deontološki pristop v etiki opredeljuje poudarjanje moralnih pravil, ki so najbolj pogosto izražena v obliki pravic in dolžnosti, ki se jih moramo držati ne glede na posledice (npr. Immanuel Kant). Pri dilemi preusmerjanja pa naj bi imeli utilitaristične intuicije, ki nam pravijo, da za doseg cilja rešitve večjega števila oseb lahko žrtvujemo življenje enega človeka. Utilitaristične teorije izhajajo iz cilja, maksimiziranja dobrobiti, in mu podrejajo pravila. Če posledice prispevajo k splošni koristi (skupni sreči), je postopek upravičen ali celo obvezen (npr. Jeremy Bentham).

Joshua Green (2009) s sodelavci je naredil vrsto eksperimentov, v katerih je osebe izpostavil tema dvema moralnima dilemama. Na podlagi ugotovitev, ki jih je dobil s slikanjem možganov (fMRI) in z merjenjem reakcijskega časa, je razvil teorijo dvojnega procesiranja. Po tej teoriji značilne deontološke sodbe (npr. neodobravanja, da ubijemo enega človeka, da bi rešili življenje več drugih), ki so jih izražali ljudje v bolj osebni kontekstu dileme na mostu, že-

nejo avtomatični negativni čustveni odgovori. V tem se ujema s teorijo čustev Antonia Damasia (1994, 2008) v kateri imajo občutki vlogo alarma in vodijo ali usmerjajo odločanje. Značilne utilitaristične sodbe (npr. odobravanje, da ubijemo človeka, da bi rešili več drugih), ki so jih izražali ljudje v bolj neosebnem kontekstu dileme preusmerjanja, po Greenu ženejo nadzorovani kognitivni procesi. Zanimivo je, da se bolniki s poškodbami možganov v ventromedialnem prefrontalnem predelu skorje, kar povzroča težave v procesiranju čustev, v moralnih dilemah vedno odločajo na podlagi »hladnega preračunavanja« – bliže utilitarističnim moralnim presojam (Koenigs in sod., 2007).

Greenova teorija dvojnega procesiranja predstavlja tezo, da so pri značilnih ontoloških sodbah močno izraženi čustveni procesi, ki temeljijo na preteklih izkušnjah. Na ta način obrača standardno pojmovanje, po katerem gre pri deontoloških sodbah za razumsko presojanje v skladu s pravili. Utilitaristični pristop pa naj bi po tej teoriji temeljil predvsem na razumskem preračunavanju.

4 LITERATURA

1. Damasio, A. (1994). *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. G.P. Putnam's Sons, New York.
2. Damasio, A. (2008). *Iskanje Spinoze: Veselje, žalost in čuteči možgani*. Krtina, Ljubljana.
3. Farah, M. (2005), »Neuroethics: the practical and the philosophical«. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 9 No. 1., 34–40.
4. Farah, M. (2010). *Neuroethics: An Introduction with Readings*. The MIT Press, Cambridge, Ma and London.
5. Farah, M., in sod.(2010). »Neurocognitive Enhancement: What Can We Do and What Should We Do?«, v Farah, M. (ur.). *Neuroethics: An Introduction with Readings*, 30–41, The MIT Press, Cambridge, Ma and London.
6. Flanagan, Owen (2002). *The Problem of the Soul: Two Visions of the Mind and How to Reconcile Them*. Basic Books, New York.
7. Frith, C. (2007). *Making up the mind: How the Brain Creates our Mental World*. Blackwell Publishing, Malden, Ma, Oxford.
8. Greene, J. D. (2009). »Dual-process morality and the personal/impersonal distinction: A reply to McGuire, Langdon, Coltheart, and Mackenzie«. *Journal of Experimental Social Psychology*.
9. Hasker, W. (1999), *The Emergent Self*. Cornell University Press, Ithaca and London.
10. Koenigs, Young, Adolphs, Tranel, Cushman, Hauser & Damasio (2007). »Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements«. *Nature*, 446 (7138), 908–911.
11. Levy, N. (2007). *Neuroethics: Challenges for the 21st Century*. Cambridge University Press, Cambridge.

12. Libet, B. (2007). »Ali imamo svobodno voljo?« Prevedeno v Šuster, D. (ur.), *O svobodni volji: Od Leibniza do Libeta*. Aristej, Maribor, 303–317.
13. Markič, O. (2011). *Kognitivna znanost: filozofska vprašanja*. Aristej, Maribor.
14. Markič, O. (2011 b). »Nevroetika: vprašanje moralne odgovornosti«. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 246, 15-25.
15. Markota, M.; Vranič, A.; Bresjanac, M. (2010). »Sodobna psihokirurgija: Draženje globokih možganskih struktur pri zdravljenju rezistentne depresije«, *Zdravniški Vestnik* 79, 433–41.
16. Mele, A. (2008). »Recent work on free will and science«. *American Philosophical Quarterly* Vol. 45, Number 2, 107–130.
17. Nahmias, E. (2002). »When Consciousness Matters: A Critical Review of Daniel Wegner's *The illusion of conscious will*«. *Philosophical Psychology*, XV (4), 527–541.
18. President's Council (2010). »Memory, Blunting in Bioethics«, v Farah, M. (ur.). *Neuroethics: An Introduction with Readings*, 88–96, The MIT Press, Cambridge, Ma and London.
19. Rizzolatti, G., Sinigaglia, C. (2008). *Mirrors in the Brain*. Oxford: Oxford University Press.
20. Roskies, A. (2002). »Neuroethics for the New Millennium«, *Neuron*, Vol. 35, July 3, 2002, 21–23.
21. Schoonover, C. (2010). *Portraits of Mind*. New York, Abrams.
22. Stueber K. R. (2006). *Rediscovering Empathy: Agency, Folk Psychology, and the Human Sciences*. MIT Press, Cambridge, MA.
23. Šuster, D. (ur.) (2007). *O svobodni volji: Od Leibniza do Libeta*. Aristej, Maribor.
24. Wegner, D. (2002). *The Illusion of Conscious Will*. The MIT Press, Cambridge, MA, London.
25. Wolpe, P.; Foster, K.; Langleben, D. (2010). »Emerging Neurotechnologies for Lie Detection: Promises and Perils«, v Farah, M. (ur.). *Neuroethics: An Introduction with Readings*, 165–184, The MIT Press, Cambridge, Ma and London.

II. POGlavJE: ETIKA IN ZNANSTVENI IZZIVI

OKOLJSKA ETIKA IN SKUPNO DOBRO

dr. Luka Omladič

POVZETEK

V prispevku poskušamo pregledno predstaviti polje razmeroma nove discipline okoljske etike. Pri tem sledimo štirim vprašanjem, ki jih opredeljujemo kot temeljne točke problematike okoljske etike: 1. Kaj je okoljska etika? 2. Kaj je njen praktični imperativ in njeno osnovno vrednostno izhodišče? Ali obstaja zanjo specifičen etični pojem? 3. Kaj je okoljska pravičnost? 4. Kakšna je etična okoljska politika in kaj je v njej skupno dobro?

Ključne besede: okoljska etika, etika, okoljska pravičnost, ekologija, okoljevarstvo, javna etika, skupno dobro.

1 OKOLJSKA ETIKA

Okoljska etika je razmeroma novo področje filozofskega raziskovanja, ki je pod tem imenom prvič začelo nastopati v angloameriškem prostoru v 70. in 80. letih dvajsetega stoletja in je v veliki meri izšlo iz povezave akedemije z okoljskimi in aktivističnimi gibanji.¹ Znotraj znanstvene skupnosti se je okoljska etika v tem času vse bolj uveljavljala kot temeljni krovni termin za raziskovalna področja ekološke filozofije oziroma ekozofije, politične ekologije, ekologizma, zelene politične filozofije, ekofeminizma in drugih, velikokrat tudi individualnih poimenovanj filozofskih in etičnih raziskovanj okoljskih vprašanj.² Na ravni terminologije ima tudi prednost, da se izogne ambivalentnemu pomenu besede ekologija, ki je primarno biološka disciplina s svojo znanstveno metodologijo, četudi je beseda ekologija s časom dobila širše in zelo različne konotacije.

Ali lahko govorimo o poenotenju polja tudi v smislu temeljnih načel in problemov? Do neke mere da, kar nakazujejo zgoraj predlagana temeljna vprašanja. Seveda pa okoljska etika ob svoji praktično-etični opredelitvi bistveno ostaja filozofska disciplina, in v tem smislu njen osnovni namen ni iskanje splošnega konsenza glede okoljskih vprašanj, ampak koherenten in argumentiran razvoj lastne misli glede teh vprašanj.

¹ Prim. Kristin Shrader-Frechette, »Environmental Ethics«, v Hugh LaFollette (ur.), Practical Ethics, Oxford University Press 2005, str. 188.

² Za klasičen splošen pregled tokov okoljske in ekološke misli gl. npr. Max Oelschläger, The Idea of Wilderness, Yale University Press, New Haven 1991.

Praktično-etična narava discipline okoljske etike, kakor tudi njena historična povezava z okoljskimi in okoljevarstvenimi gibanji, pomeni, da se njena razmišljanja zarisujejo predvsem na ozadju praktično-filozofskega vprašanja *kako moram ravnati?* V tem smislu okoljsko etiko določajo ekološki, okoljski in razvojni problemi ter dileme. Kako moramo kot etični subjekti (ali moralne osebe) ravnati glede nekega okoljskega vprašanja, recimo podnebnih sprememb?

Istočasno je ena izmed temeljnih nalog okoljske etike prevod filozofskih raziskovanj na pravno normativno raven. Henk ten Have proces opisuje v korakih, ki vključujejo 1. konzultacijo z etiško in filozofsko znanstveno skupnostjo o etičnih vidikih določenega okoljskega problema, 2. konzultacijo s skupnostjo okoljskih znanstvenikov, 3. vključitev političnih odločevalcev in 4. pri globalnih okoljskih problemih, iskanje možnosti za doseg mednarodnega pravno zavezujočega konsenza.³ Kot smo omenili zgoraj, pa zaradi narave filozofske znanosti ta težnja po prevodu v pravni konsenz predstavlja posebne metodološke probleme.

Še en izziv za okoljsko etiko je vse izrazitejša težnja po oblikovanju okoljsko-etičnih komisij in razsodišč, po analogiji z bolj razširjenimi bioetičnimi komisijami, ali na splošno etičnimi komisijami, ki igrajo vedno večjo vlogo posrednega člana med stroko, institucijami, politiko in javnostjo. Nedavni primer je s strani nemške zvezne vlade l. 2011 ustanovljena Etična komisija za varno zagotavljanje energije (*Ethikkommission für eine sichere Energieversorgung*), ki je presojala, in se negativno opredelila, o sprejemljivosti jedrske energije.⁴ Tudi v Sloveniji se je s strani civilne družbe in okoljskih organizacij nedavno (jan. 2012) oblikovala analogna pobuda, naj vlada imenuje etično razsodišče, ki bi presojalo o izgradnji šestega bloka Termoelektrarne Šoštanj.⁵

Naslednja splošna opredelitev okoljske etike je njena tako rekoč naravna težnja k sodelovanju pri »interdisciplinarnih« projektih. Največkrat že za samo opredelitev problema, s katerim se etiško ukvarjamo, potrebujemo sodelovanje različnih ved, tako naravoslovnih kot družboslovnih in pravnih znanosti. To ne pomeni – ali ne bi smelo pomeniti – zmanjšanja avtonomije okoljske etike kot filozofske discipline. Interdisciplinarnost deluje v procesu prepoznavanja okoliščin okoljskega problema – težko, denimo, resno filozofsko razmišljamo o etičnih izzivih podnebnih sprememb, če nismo zelo dobro informirani o njihovih parametrih (vzrokih, obsegu, modelih in napovedih), kot jih raziskuje podnebna znanost. A ko glede na okoliščine adekvatno formuliramo moralno dilemo, je vloga okoljske etike prav v tem, da za njeno refleksijo avtonomno aplicira filozofski diskurz in argumentacijo.

³ Prim. Henk A. M. J. ten Have (ur.), *Environmental Ethics and International Policy*, UNESCO Publishing, Pariz 2006, str. 11-21.

⁴ http://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/2011/05/2011-05-30-abschlussbericht-ethikkommission_en.pdf?__blob=publicationFile (3. 2. 2012).

⁵ Besedilo peticije: <http://www.ustavimotes6.si/?m=00200000> (3. 2. 2012).

Nazadnje se dotaknimo pojma vrednote, ki predvsem v širših javnih diskurzih večkrat nastopa kot najbolj izpostavljena etična tema. Okoljska etika je glede vrednot na splošno previdnejša. Po eni strani so namreč vrednote v smislu konkretnih prepričanj ljudi nekaj, glede česar ima boljša orodja za preučevanje in analizo sociologija in psihologija (ali socialna psihologija), kot pa filozofija. Sodobna filozofska etika, vsaj večina njenih šol, svoje naloge ne vidi v neka-kšnem »poučevanju moralnih vrlin«. Prav tako filozofija kot znanost seveda nima nobene pretenzije, da so tisti, ki jo izvajajo, zaradi tega v položaju moralnih učiteljev in vzorov. Tisto, kar po drugi strani je prednost filozofije, je njena tradicija poznavanja in preučevanja etičnih vprašanj od antike do danes. V nekem smislu premore »orodja«, s katerimi lahko na racionalen način razmišlja o moralnih dilemah in tudi o subjektivnih prepričanjih ali vrednotah. Ne gre torej za to, da bi enostavno rekli, to je prav, ali, to je narobe – gre za to, da takšno trditev postavimo na racionalni podlagi.

2 IMPERATIVI OKOLJSKE ETIKE – PROBLEM ANTROPOCENTRIZMA

Že hiter pregled literature okoljske etike pokaže, da je skupen problem, ki se ga na neki točki dotakne večina avtorjev, vprašanje interpretacije etičnega subjekta oziroma moralne osebe. Govorimo o *okoljski* etiki, kar terja dodatno razlago, saj etika v običajnem pomenu obravnava odnose med ljudmi. Če se problema lotimo iz perspektive kantovske etike (v literaturi seveda obstajajo tudi druga izhodišča), se ta glasi: je mogoče temeljno načelo praktične etike, Kantov praktični imperativ – »človek kot umno bitje eksistira kot smoter na sebi, ne zgolj kot sredstvo«, zato »deluj tako, da boš človeka vselej uporabljal hkrati kot smoter, nikoli zgolj kot sredstvo«⁶ – razširiti onstran človeka, in prepoved instrumentalizacije, torej uporabe nečesa zgolj kot sredstvo, uporabiti tudi za živali, rastline, biotope ... Takšna razširitev gre očitno precej onstran Kanta, ki o etičnem subjektu govori kot o »umnem bitju«, in nasploh onstran večine klasičnih etičnih teorij. (Redko, a pomembno in vplivno izjemo predstavlja utilitarizem Jeremyja Benthama, ki je v razpravi *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789) zagovarjal stališče, da imajo tudi živali pravico, da niso izpostavljene zaslužnjevanju in mučenju, saj takšna pravica po njegovem ne izhaja iz sposobnosti govora, ki je lastna le človeku, temveč iz tega, da je neko bitje sposobno čutiti trpljenje.) Uveljavljeno ime za ta problem je vprašanje *antropocentrizma*; ali je okoljska etika nujno neantropocentrična, in nazadnje, kaj antropocentrizem in kritika antropocentrizma sploh pomeni.

Vprašanju se ni mogoče izogniti posebej zato, ker je do stika med filozofsko etiko in okoljskim aktivizmom prišlo prav na tej točki. Izhodišče predstavlja prelomna teorija globoke ekologije (angl. *deep ecology*) norveškega filozofa Arneja Naessa iz 70. let dvajsetega stoletja; Naess s sodelavci je pod vprašaj postavil utilitarno utemeljitev okoljevarstva. Je dejansko vsak okoljevarstven

⁶ Immanuel Kant, Utemeljitev metafizike nravi, ZRC SAZU, Ljubljana 2005 (prev. Rado Riha).

ukrep utemeljen s koristjo za človeka, ali pa bi morali upoštevati tudi škodo, ki jo povzročamo nečloveškim živim bitjem, in nazadnje naravi sami?⁷ Koncept *intrinzične*, od človeka neodvisne vrednosti nečloveškega življenja in narave je postal nekakšno trdno jedro prvega vala okoljske etike. Deloval je (in v delu literature še vedno deluje) kot prva specifična značilnost okoljsko-etiškega pristopa.

Vzemimo za primer slovenske dileme glede ravnanja z divjadjo in velikimi zvermi. Vzdrževanje populacije rjavega medveda (vključno z živalmi, ki migrirajo, šteje več kot 400 osebkov) ali volka (ocena je med 50 in 100 osebkov) je vsako leto predmet žolčnih pogajanj med različnimi interesnimi skupinami: rejci drobnice, ki jim zveri domnevno povzročajo škodo, lokalnimi skupnostmi, ki čutijo nelagodje ob sobivanju z divjimi živalmi, lovci, okoljevarstveniki. Vprašanje *interesa* ali *pravice* živali, da živijo v svojem naravnem okolju, v tem kontekstu praktično ne nastopa. Neantropocentrična etična presoja bi nasprotno kot *enakovreden interes* upoštevala pravico živali, da živijo in se razmnožujejo v svojem naravnem okolju, ter »posege« medveda ali volka v človeška okolja obravnavala načelno ekvivalentno »upravičene«, kot so posegi človeka v življenjsko okolje živali.

Podobno bi neantropocentrična presoja verjetno prišla do drugačnega izida ob dilemah glede zaščite narave, kakršne se postavljajo ob območjih Nature 2000 ali Triglavskem narodnem parku. Neantropocentrično stališče smisel rezervatov vidi predvsem v ohranitvi *divjine* – torej naravnega in življenjskega brez umetnih posegov človeka. Ta ima svojo lastno intrinzično vrednost, kar je že samo po sebi zadosten utemeljitveni razlog za njeno zaščito. Nasprotno običajen, bolj antropocentričen pristop pri zaščitenih območjih išče kompromise s človeško uporabo, presoja potencialno gospodarsko škodo, ali nasprotno korist zaradi turizma. V resnici se v naravovarstveni praksi oba pristopa običajno prepletata, v kakšnem razmerju, pa je močno odvisno od okoliščin in konteksta javnosti. Primer sprejemanja novega zakona o Triglavskem narodnem parku l. 2010 je denimo pokazal, da je bil del javnosti, ki je sodeloval v javni razpravi in je zagovarjal izhodišče zaščite divjine kot smisla parka, skoraj v celoti neupoštevani; po drugi strani je bila veliko uspešnejša lokalna skupnost, ki je smisel parka videla predvsem v razvoju turizma, in je tako med drugim dosegla sprostitev varstvenega režima na območju Bohinjskega jezera in smučišča Vogel.

3 OKOLJSKA PRAVIČNOST

Vprašanje antropocentrizma se dotika velikega in kontroverznega vprašanja okoljske etike kot *razširjene etike*. (V smislu, da so območje »tradicionalne« etike odnosi oziroma dolžnosti znotraj človeške skupnosti, okoljska etika pa, vsaj v delu literature, etično dolžnost razširi na nečloveška bitja in naravo.) Ob tem

⁷ Za splošno predstavitev Naessove filozofije gl. Luka Omladič, Ekološka filozofija in epistemološka zmeda nove dobe, v L. Ferry, Novi ekološki red: drevo, žival in človek, Krtina, Ljubljana 1998.

pa znotraj okoljske etike obstaja še en močan teoretski tok – teorija okoljske pravičnosti (angl. *environmental justice*), ki v središče neposredno ne postavlja razširjene etike v zgornjem smislu, temveč raziskuje, kako in koliko okoljski problemi vplivajo na pravične odnose med ljudmi in v skupnosti.

Poseben poudarek, ko govorimo o okoljski pravičnosti, ima pojem enakosti. Seveda je enakost v etiki eno tradicionalnejših določil pravičnosti (Aristotel krivico definira natančno kot »kršitev enakosti«); pri okoljski pravičnosti pa ima enakost še poseben in specifičen pomen. To pa zato, ker okoliščine, v katerih poteka degradacija okolja, skoraj vedno vključujejo situacijo, v kateri je nekdo proti svoji volji ali brez svoje vednosti in konsenza oškodovan zaradi onesnaževanja ali degradacije, ki jo je za svojo korist povzročil nekdo drug. Zgodovinsko se je senzibilnost za okoljsko pravičnost prebudila prav ob velikih okoljskih katastrofah, kakršna je bila v recimo onesnaženje s plinom v indijskem Bhopalu l. 1984, kjer so revni prebivalci z zdravjem in življenji (neposredno po nesreči je umrlo več kot 3000 ljudi) plačali za malomarnost kemijske multinacionalke Union Carbide.

Tako se osnovna definicija okoljske pravičnosti – prek negativnega pojma krivice ali krivičnosti – postavlja v obliki: *okoljska krivica se nanaša na situacijo, v kateri manjšina ali depriviligirana skupina ljudi ali skupnost trpi nesorazmeren delež obremenitve zaradi onesnaževanja ali izčrpanja naravnih virov.*

Eden izmed prvih raziskovalcev, ki so prepoznali problem okoljske pravičnosti, je bil ameriški sociolog Robert Bullard. Nanj je naletel, ko je njegova žena odvetnica na sodišču zastopala skupnost iz mesta Huston, ki je protestirala proti umestitvi deponije odpadkov v njihovi bližini. Kljub temu, da je bilo primernih lokacij več, je bila izbrana tista v bližini soseske, kjer je bilo 82 % prebivalcev afro-ameriškega porekla. Bullardu je primer vzbudil zanimanje, iz z raziskavami je odkril, da ne gre za izjemo, temveč pravilo.⁸

»Skupnosti si med seboj niso enake. V Združenih državah so recimo nekatere skupnosti rutinsko izpostavljene zastrupljanju, medtem ko vlada odvrča pogled. Okoljska zakonodaja ni enako koristila vsem segmentom družbe. Obarvani (afro-američani, latinosi, azijci, pacifiški otočani in domorodni američani) so neproporcionalno oškodovani zaradi izpostavljenosti industrijskim toksinom na delovnih mestih in doma v svojih soseskah ... Kdo ima koristi in kdo plača v naši moderni industrijski družbi? Okoljski in zdravstveni stroški so lokalizirani: tveganja se povečujejo z bližino vira [onesnaževanja] in jih prenašajo tisti, ki v njegovi bližini živijo, medtem ko so koristi razpršene prek širše skupnosti. Skupnosti, ki gostijo objekte, kjer so odloženi nevarni odpadki (uvozniki), so deležni manjših gospodarskih koristi (služb) kot skupnosti, ki proizvajajo odpadke (izvozniki). Ljudje, ki imajo največjo korist, nosijo najmanjše breme.«⁹

⁸ Gl. Robert D. Bullard, *Environmental Justice in the 21st Century: Race Still Matters*, Phylon (1960–), Vol. 49, No. 3/4 (2001), str. 151.

⁹ Robert D. Bullard, »Introduction,« *Confronting Environmental Racism: Voices from the Grassroots*, ur. Robert D. Bullard (Boston: South End Press, 1993), str. 11.

Čeprav so bile predmet Bullardove raziskave specifično manjšinske skupnosti v ZDA, je temeljni vzorec, ki ga je odkril, univerzalen. Kjer gre za lokaliziran vir onesnaževanja, škoda, ki jo lokalno prebivalstvo trpi zaradi njega, največkrat ni uravnotežena s koristjo – nasprotno, korist se pretoči drugam (lastnikom vira onesnaževanja, širši skupnosti), škoda pa ostane lokalnemu prebivalstvu.

Še izraziteje se ta model nepravilnosti izrazi v primerih izvoza onesnaževanja ali odpadkov, ki praviloma poteka v smeri od bogatih zahodnih k revnim državam juga. Med bolj znanimi primeri prenosa okoljske škode v zadnjem desetletju so na primer odmetavanje evropskih, večkrat radioaktivnih, bolnišničnih odpadkov ob obalah Somalije ali onesnaženje delte Nigra zaradi črpanja nafte. V obeh primerih je korist lokalnega prebivalstva nična, oškodovanost velika, korist od nje pa pretočena drugam. Primera tudi kažeta univerzalen paradoks, ko med legalnim in ilegalnim procesom prenosa škode in koristi na koncu pravzaprav ni velike razlike z vidika oškodovanosti prebivalstva.

Pri tovrstnih primerih se okoljska pravičnost neposredno povezuje z vprašanji mednarodne pravičnosti, mednarodne ureditve in prava. Kaj pa je z okoljsko pravičnostjo v ožjem, nacionalnem okolju? Avstralska avtorica študij iz politične ekologije Robyn Eckersley navaja dva ključna razloga nastanka okoljske krivice tudi v razvitih državah.

Prvi je sistemski demokratični deficit liberalno-demokratske države: »Številni zeleni politični teoretiki menijo, da ima liberalna država preprosto preveč demokratičnih deficitov, da bi se na ekološke probleme lahko odzvala premišljeno in usklajeno. Ta kritika ni usmerjena le na instrumentalno racionalnost 'administrativne države', temveč tudi na liberalni značaj njenih demokratičnih regulativnih idealov, za katere kritiki menijo, da zavirajo zaščito javnega dobra, kakršno je okolje.«¹⁰

Eckersley želi povedati, da je tudi v našo liberalno in demokratično ustavo vtkana možnost sistema ustvarjanja okoljskih krivic na dveh ravneh. Prvič, obstajajo številna področja, kjer država kljub demokratičnosti lahko administrativno in namenoma suspendira potencialne demokratične interese v imenu nacionalnega interesa, varnosti itd. Če se denimo vojaški aparat odloči, da bo neko območje uporabil za svoje potrebe, so možnosti demokratične javnosti, da to prepreči, zelo omejene. Posebej, ker se običajno odzove le najbolj prizadeta lokalna skupnost v bližini tega območja. (Takšen primer smo lahko v Sloveniji spremljali ob nedavnem primeru razširitve vojaškega vadišča Poček pri Postojni, ki mu je lokalna skupnost – v veliki meri neuspešno – nasprotovala.) Podobno velja v primeru velikih energetske in infrastrukturnih projektov, ki so prepoznani kot nacionalni interes. Administrativna država demokratične vzvode v teh primerih običajno karseda omeji. Drugič, sam liberalni značaj moderne države lahko velikokrat pomeni, da je okoljsko skupno

¹⁰ Robyn Eckersley, *The Green State*, The MIT Press 2004, str. 14.

dobro nemogoče ustrezno zaščititi pred drugimi, konkurenčnimi interesi. Ta primer največkrat nastopi v obliki konkurence dveh (ali več) pravic: denimo, pravico do zdravega okolja vsi priznavamo kot zelo pomembno, a kot enako pomembna je priznana pravica do zasebne lastnine, ali pravica do svobodne podjetniške iniciative. Liberalna država prvi ne da a priori prednosti pred drugo. Primer takšnega konflikta lahko spremljamo ob sporu cementarne Lafarge v Trbovljah z lokalnim prebivalstvom, ki nasprotuje njenemu obratovanju. Čeprav so ljudje konsenzualno proti tovarni (iz hipotetičnega čisto demokratičnega vidika bi moralo to zadostovati), ima lastnik pravico (v imenu svobodne podjetniške iniciative), da tovarno tam ima, če ta ustreza regulativom. Demokratična pravica ljudi torej ne seže tako daleč, da bi lahko odločali, ali tovarno v svojem okolju dopustijo ali ne.

Kot drugi sistemski vzrok nastanka okoljske krivice Eckersley navaja naravo kapitalizma oziroma napredovanje kapitalistične akumulacije: »Način, kako je država nerazrešljivo zavezana, in s tem v temelju z njo kompromitirana, globalizaciji, je prav tako ključni vzvod ekološkega uničenja. Države sedaj aktivno promovirajo ekonomsko globalizacijo na način, ki dodatno spodkopava njihovo lastno politično avtonomijo in sposobnost usmerjanja.«¹¹ Problem razmerja kapitalizma in okoljske krize seveda v večini aspektov močno presega obseg ene države; a vendar država, ki se povsem voljno in brez rezerve odpre vsem globalizacijskim pritiskom, s tem odpre dodatne možnosti nastanka okoljskih krivic. Temu so spet v največji meri izpostavljene najbolj revne države, predvsem afriške, za katere liberalizacija večkrat prinese brutalno izkoriščanje naravnih virov s strani tujcev, okoljsko škodo za ljudi in dobičke za izbrano in maloštevilno elito. A tudi v Sloveniji lahko interpretiramo primere, v katerih je, sicer v veliko manjši meri, ekonomska globalizacija prinesla lokalizirano ali širše razpršeno okoljsko škodo. Prvi takšen primer so avtoceste in mednarodni tovorni promet, ki se je z njimi močno povečal. Posledično so se pojavile nove in lokalizirane degradacije okolja in zraka.¹² Drugi primer je globalizacija prehranske oskrbe. Kar se tiče sadja in zelenjave, so za večino prebivalstva glavni vir uvožena industrijsko pridelana živila. Lokalno pridelana živila so zaradi manjše količine in višje cene praktično luksuzna dobrina, ki jo vsaj v urbanih okoljih kupujejo predvsem premožnejši. Ob predpostavki (ki sicer ni univerzalna, je pa v številnih primerih bila empirično potrjena), da so ena lahko manj zdrava od drugih, je to mogoče interpretirati kot primer okoljske krivice, kjer so manj premožni bolj izpostavljeni potencialno škodljivim hrani.

Nazadnje se v povezavi z okoljsko pravičnostjo dotaknimo področja obsežnih in globalnih okoljskih sprememb, kakršne so podnebne spremembe. Ob tem

¹¹ Ibid.

¹² Primer je seveda kompleksen, saj so določenim okoljem (kjer je tranzitni promet prej potekal skozi naselja) avtoceste nasprotno prinesle okoljsko razbremenitev. Prav tako celo tam, kjer se je obremenitev za okolje lokalno povečala, večinoma ljudje tega ne sprejemajo kot krivico, saj interes po hitri in udobni prometni povezavi postavljajo precej višje.

naj dodamo svoje stališče, da je z etiškega vidika na splošno ustrezno, če to vrsto okoljske problematike razširimo prek obravnave pojma planetarnih omejitev (angl. planetary boundaries), ki se v zadnjih letih vse bolj uveljavlja kot temeljni koncept v okoljski znanosti.¹³ Podnebne spremembe so ena izmed dimenzij človeškega poseganja v okolje, kjer se bližamo omejitvi, onstran katere se bodo po tej hipotezi okoljske razmere nelinearno spremenile glede na sedanje. Ostale planetarne omejitve, ki jih identificira Rockström, so izguba biotske raznovrstnosti, zakisovanje oceanov, globalni dostop do pitne vode, izraba kmetijske zemlje, stratosferski ozon, spremembe v dušikovem in fosforjevem krogu, kemijsko onesnaženje in kopičenje aerosolov v atmosferi. Te dimenzije okoljskih spremembe so med seboj v več aspektih povezane, za vse pa je po definiciji značilno, da jih ni mogoče lokalizirati ne po vzroku, ne po posledicah, ki jih imajo za človeško družbo. Z vidika okoljske etike je ključno to, da kljub globalnemu delovanju teh okoljskih sprememb odgovornost zanje ni enakomerno razporejena. Najbolj znani in očitni primer so izpusti toplogrednih plinov, ki so najpomembnejši vzrok podnebnih sprememb. Države skupine G8 (Kanada, Francija, Nemčija, Italija, Japonska, Rusija, Velika Britanija in ZDA) proizvedejo 42 % globalnih izpustov ogljikovega dioksida¹⁴ in predstavljajo 14 % svetovnega prebivalstva. Še izrazitejše neenakosti se pokažejo pri izpustih CO₂ na prebivalca: ta je znašal (podatki za l. 2007) letno 19,7 tone CO₂ v ZDA, 8,4 t v Sloveniji, 4,9 t na Kitajskem in 0,1 t v Etiopiji.¹⁵ Kje se postavlja vprašanje okoljske pravičnosti? Prvič, ogljični odtis je v veliki meri povezan s tem, kar pojmuje kot »življenjski standard«: vključen je v našo uporabo avtomobilov, letal, potrošniških dobrin, stavb, ogrevanja, ali v porabo energije na sploh. V državah z visokim ogljičnim odtisom na prebivalca je poraba teh dobrin izrazito večja v kot tistih z nizkim. »Razvitost« bogatega sveta v veliki meri temelji na porabi fosilnih virov energije ter posledično izpustih CO₂. Istočasno je zelo verjetno, da bo škoda zaradi podnebnih sprememb precej bolj prizadela revne in nerazvite države in regije. Vpliv podnebnih sprememb namreč ni odvisen samo od fizičnih dejavnikov, na ranljivost (angl. vulnerability) predvsem vpliva obstoječe ravnovesje družbe v odnosu do okoljskih dejavnikov in njena splošna stabilnost in blaginja (znan primer predstavlja študija posledic tropske nevihte Jeanne l. 2004, ki je prizadela Florido in Haiti, a na slednjem povzročila mnogo večjo škodo in izgubo življenj).¹⁶ Precej scenarijev tako govori o položaju, ko bodo zaradi posledic podnebnih sprememb v globalni perspektivi najbolj trpeli prav tisti, ki k izpustom CO₂ prispevajo najmanj.¹⁷ Nasprotno bodo razviti, ki so najodgovornejši za glavni vzrok podnebnih sprememb, manj ranljivi in se

¹³ Johan Rockström idr., Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity, Ecology and Society 14(2): 32. (<http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>) (3. 2. 2012).

¹⁴ K. Dow, T. Dowing, The Atlas of Climate Change, Earthscan 2011 (podatki za l. 2006).

¹⁵ UN Statistics Division, http://unstats.un.org/unsd/environment/air_co2_emissions.htm (3. 2. 2012).

¹⁶ Stewart J. Cohen, Melissa W. Waddell, Climate Change in the 21st Century, McGill-Queen's University Press 2009, str. 99.

¹⁷ Gre za veliko posplošitev, saj bodo regionalni vplivi in obseg podnebnih sprememb lahko zelo različni in odvisni od mnogih dejavnikov, zanesljivost modelov napovedovanja pa je ob tem omejena.

bodo laže spopadali s povzročeno škodo. Slika tako z etičnega vidika postaja zelo podobna klasični shemi okoljske nepravilnosti, kakor jo opisuje Bullard. Tisti, ki so najmanj odgovorni za vzrok podnebnih sprememb in najmanj deležni koristi razvoja, ki izhajajo iz uporabe fosilnih goriv, bodo (ob tem scenariju) zaradi njih najbolj oškodovani in prizadeti. Tekočo razpravo o energetski prihodnosti Slovenije in gradnji elektrarn na fosilna goriva je mogoče videti tudi s tega vidika: Slovenija je trdno na strani držav, ki so v tem smislu glavne »povzročiteljice« podnebnih sprememb. Koristi, ki si jih ometamo od elektrarn, je smiselno videti tudi v luči škode, ki jo z njimi povzročamo – drugim.

4 OKOLJSKA POLITIKA IN SKUPNO DOBRO

Skozi celoten esej smo se pravzaprav držali rdeče niti vprašanja, kaj je predmet okoljske etike. Vprašanje etike se vselej tako ali drugače dotika vprašanja o dobrem. Okoljska etika se kaže kot ena od disciplin etike, kjer dobro nastopa izrazito v kontekstu skupnega dobrega – navsezadnje je sam pojem okolja nekaj, kar je mogoče razumeti le v kontekstu skupnosti. Okolje je natančno tisto, kar je skupno.

Okoljska politika, zavezana tem etičnim imperativom, ima dva cilja: *ohranitev okolja kot skupnega dobra in pravično distribucijo koristi in škode, ki izhaja iz »uporabe« okolja*. Ustrezni politični model – lahko ga z uveljavljenim izrazom imenujemo »trajnostni« – pa sledi naslednjim zavezam: 1. omogočanje zadovoljevanja temeljnih človeških potreb in ustrezne stopnje dobrobiti za človeka in – če izberemo stališče širše moralne odgovornosti – za vsa živa bitja; 2. doseganje enakopravnejše in primerljivejše ravni življenja vseh ljudi, tako znotraj skupnosti kot med različnimi globalnimi skupnostmi; 3. razvoj mora potekati z veliko previdnostjo in upoštevanjem dejanske ali potencialne škode za biotsko raznovrstnost in moč obnavljanja narave; 4. razvoj naj ne spodkopava možnosti prihodnjih generacij, da dosežejo podoben življenjski standard kot sedanje, ter da dosežejo podoben ali boljši standard medsebojne enakosti kot sedanje generacije.¹⁸

Vprašanje antropocentrizma, ki smo ga predstavili v 2. razdelku, postavlja dodatno odločitev: je skupnost, na katero se nanaša skupno dobro, človeška skupnost ali širše opredeljena skupnost, ki vključuje nečloveška živa bitja in njihovo življenjsko okolje? Podobna razširitev je mogoča tudi glede okoljske pravičnosti: lahko govorimo o pravični distribuciji koristi in škode le med ljudmi ali se ta nanaša tudi na neljudi?

Odgovor morda ni nujno tako polarizirajoč, kot je vprašanje. Motivi, zakaj nekaj prepoznamo za skupno dobro, so lahko različni – bistveno je, da ga kot tako prepoznamo. Tako je tudi v primeru okolja. Ekonomski, pragmatični, etični – in navsezadnje – estetski razlogi se lahko sestavijo v skupno prepoznanje vrednosti.

¹⁸ Prim. Neil Carter, *The Politics of the Environment*, Cambridge University Press 2007, str. 212.

5 LITERATURA

1. Bullard, Robert D., *Confronting Environmental Racism: Voices from the Grassroots*, South End Press, Boston 1993.
2. Bullard, Robert D., »Environmental Justice in the 21st Century: Race Still Matters«, *Phylon* (1960-), Vol. 49, No. 3/4 (2001).
3. Carter, Neil, *The Politics of the Environment*, Cambridge University Press 2007.
4. Cohen, Stewart J., Waddell, Melissa W., *Climate Change in the 21st Century*, McGill-Queen's University Press 2009.
5. Dow, Kirstin; Dowing, Thomas, *The Atlas of Climate Change*, Earthscan 2011.
6. Eckersley, Robyn, *The Green State*, The MIT Press 2004.
7. ten Have, Henk A. M. J. (ur.), *Environmental Ethics and International Policy*, UNESCO Publishing, Pariz 2006.
8. Kant, Immanuel, *Utemeljitev metafizike nravi*, ZRC SAZU, Ljubljana 2005 (prev. Rado Riha).
9. Oelschläger, Max, *The Idea of Wilderness*, Yale University Press, New Haven 1991.
10. Omladič, Luka, »Ekološka filozofija in epistemološka zmeda nove dobe«, v L. Ferry, *Novi ekološki red: drevo, žival in človek*, Krtina, Ljubljana 1998.
11. Rockström, Johan, idr., *Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity*, *Ecology and Society* 14(2): 32. (<http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>).
12. Shrader-Frechette, Kristin, »Environmental Ethics«, v Hugh LaFollette (ur.), *Practical Ethics*, Oxford University Press 2005.

Spletni viri:

1. http://www.bundesregierung.de/Content/DE/_Anlagen/2011/05/2011-05-30-abschlussbericht-ethikkommission_en.pdf?__blob=publicationFile (3. 2. 2012).
2. <http://www.ustavimotes6.si/?m=00200000> (3. 2. 2012).
3. UN Statistics Division, http://unstats.un.org/unsd/environment/air_co2_emissions.htm (3. 2. 2012).

II. POGlavJE: ETIKA IN ZNANSTVENI IZZIVI

SPOZNAVNE VRLINE, INTEGRITETA IN ETIKA JAVNE UPRAVE

dr. Vojko Strahovnik

POVZETEK

Prispevek kratko predstavi spoznavne vrline ter spoznavno-teoretsko stališče vrlinske spoznavne teorije oz. vrlinske epistemologije. Spoznavne oz. intelektualne vrline lahko opredelimo kot lastnosti spoznavalcev oz. spoznavnih akterjev (sposobnosti, dispozicije, naučene navade, osebnostne značilnosti ...), torej lastnosti posameznikov, ki jim omogočajo doseganje njihovih spoznavnih ciljev ali pomagajo pri uresničevanju le-teh (resničnih prepričanj o svetu, vedenja oz. znanja, razumevanja, modrosti ...). V nadaljevanju prispevek kratko predstavi dve osrednji razumevanji spoznavnih vrlin in vrlinske epistemologije. Ob tem se stališče, ki spoznavne vrline razume kot značajske lastnosti posameznikov, pokaže kot plodno tudi pri razumevanju integritete znotraj etike javne uprave in širše etike v javnem prostoru. V nadaljevanju se prispevek ukvarja tudi z vprašanjem odnosa med spoznavnimi vrlinami in moralnimi vrlinami. Ob koncu poda razumevanje integritete, ki izhaja iz vrlinske teorije ter nakaže pomembnost integritete v luči celostno razvite etike javne uprave in etike v javnem življenju.

Ključne besede: spoznavne vrline, vrlinska spoznavna teorija, moralne vrline, integriteta, etika javne uprave.

1 UVOD

Sodobna vrlinska epistemologija je razmeroma mlada filozofska teorija, katere začetki segajo v osemdeseta leta dvajsetega stoletja. Gre za spoznavno-teoretski pristop k vednosti, ki spoznavnim ali intelektualnim vrlinam oz. krepostim namenja eno od osrednjih vlog pri odgovorih na vprašanja in probleme v spoznavni teoriji. Ne glede na to, da gre pri tem pristopu za zbir tudi zelo raznorodnih pristopov, jih povezuje dve osrednji predpostavki. Prva je ta, da je spoznavna teorija normativna disciplina, druga pa, da so spoznavni akterji (spoznavalci) in spoznavne skupnosti primaren vir spoznavnih vrednot in osrednji predmet spoznavnega vrednotenja. (Greco in Turri, 2011)

O intelektualnih vrlinah je že v antiki razpravljal Aristotel, ko je v knjigi *Nikomahova etika* jasno razlikoval med spoznavnimi (intelektualnimi, dianoetičnimi) in moralnimi (nравstvenimi, etičnimi) vrlinami (vrlina, *areté*). »Med razumske vrline spadajo modrost, bistrost in pametnost, med nравstvene pa plemenitost in umerjenost. Zakaj če govorimo o nравeh, ne pravimo, da so modre ali bistre, ampak da so blage ali umerjene. Modrega človeka hvalimo zaradi njegove lastnosti, hvalevredne lastnosti pa imenujemo vrline.« (1103 a; Aristotel 2002: 73) Intelektualne vrline so nam deloma dane ob rojstvu, deloma pa se jih kasneje lahko naučimo, medtem ko so moralne vrline običajno

pridobljene s posnemanjem drugih krepostnih oseb in z navado¹. Oboje so oblikovane v skladu z našo naravo (Aristotel 2002: 75–77) in glede na različne dele duše. Aristotel je ločeval med petimi osnovnimi intelektualnimi vrlinami. Te so:

- a) umetnost oz. umetnostno in tehnično znanje (*téchne*)
- b) znanje oz. znanstvena modrost (*epistéme*)
- c) pametnost oz. praktična modrost (*phronesis*)
- d) modrost oz. filozofska modrost (*sophía*)
- e) razumnost oz. intuitivni razum (*nous*)² (NE VI, 3)

To je pet osnovnih zmožnosti, po katerih lahko duša (njen razumski del) doseže spoznanje resnice. »*Recimo, da je pet zmožnosti, na osnovi katerih se duša po trditvi ali zanikanju dokoplje do spoznanja resnice, in sicer: umetnost, znanje, pametnost, modrost in razumnost; domnevanja in mnenja ne štejem, ker lahko zavedeta v zmoto.*« (Aristotel 2002: 188) Poleg teh Aristotel na nekaterih mestih omenja še druge intelektualne vrline npr. izkušenos, bistrost, pozornost in podobne (NE VI). Za Aristotela so vrline, tako moralne kot intelektualne, *zadržanja oz. osebnostne lastnosti*. So nekaj, za kar nas lahko drugi označujejo kot dobre ali slabe in za kar smo lahko hvale- ali grajevredni.

V sodobne razprave spoznavne teorije je vrlinsko epistemologijo najbolj trdno umestil Ernest Sosa v svojem članku z naslovom »Splav in piramida« (Sosa 1980), v katerem je na spoznavnih vrlinah utemeljeni spoznavni teoriji namenjena vloga posrednika oz. tretje možnosti med tradicionalnima stališčema fundacionalizma in koherentizma. V osredju članka sta znani metafori o piramidi in splavu. Ti dve metafori nakazujeta na strukturo upravičenja naše vednosti glede na ti dve tradicionalni teoriji.

Fundacionalizem vidi strukturo naše vednosti kot na svoj vrh oz. na glavo postavljeno piramido. Spodaj na tej konici so naša najbolj temeljna in gotova prepričanja, ki ne potrebujejo upravičenja, nato pa se piramida širi z novimi prepričanji, ki so upravičena glede na prepričanja, ki so bolj temeljna od njih. Očiten problem oz. pomanjkljivost tega pogleda na našo vednost je, kako ponuditi upravičenje za ta najbolj temeljna upravičenja in načela, ki so podlaga ostalega upravičenja. Na drugi strani je slika strukture upravičenja naše vednosti, ki jo ponuja koherentizem, podobna splavu, ki ga iz številnih deščic (ki predstavljajo posamezna prepričanja) sestavljamo in gradimo na odprtem morju. Splava ne moremo nikamor upreti (ni temeljnih prepričanj kot prej),

¹ Navada tukaj pomeni širši pojem, ki zajema učenje preko navad, običajev, sprejemljivih oblik obnašanja v družbi in prakso, ne pa npr. učenja z razlago, učenja iz knjig ipd.

² Umetnostno in tehnično znanje je znanje o tem, kako izdelati stvari oz. zunanje objekte in kako razviti obrt. Znanstvena modrost temelji na znanju tega, kar je nujno in obče. Intuitivni razum vzpostavi prva načela znanja, ki so izhodišče vsega, a jih ni mogoče logično dokazati, ampak le intuitivno umeti. Praktična modrost je sposobnost delovati v skladu z vrlino in splošno srečnostjo. Filozofska modrost je kombinacija intuitivnega razuma in znanstvene modrosti, katere predmet so prapočela in nujne ter nespremenljive bitnosti. (NE VI, 3–13)

vendar ga lahko kot celoto okrepimo s primernim sestavljanjem in povezovanjem desk med sabo. Upravičenje naših prepričanj glede na to sliko izhaja iz odnosov med prepričanji, ki morajo biti takšni, da se prepričanja medsebojno čim bolj skladajo in podpirajo. Pri koherentizmu pa se, poleg drugih, pojavi problem upravičenja najbolj primarnih oblik vedenja, ki ga pridobimo npr. z zaznavnimi procesi oz. drugih podobnih vrst, ki se pojavi na periferiji »splava« in ki ga z ostalimi prepričanji ne veže mnogo relacij, pa vendar se nam zdi, da lahko predstavlja temelj naše vednosti.

V takšni sliki se spoznavna teorija, ki gradi na pojmu spoznave vrline, pokaže kot ta, ki lahko pomaga pri odpravi omenjenih pomanjkljivosti ter preseganju razlik med obema tradicionalnima pristopoma. Najprej lahko ta teorija omogoči, da lahko zaznavne procese razumemo kot spoznavne vrline, ki so zanesljive (preko njih bolj ali manj zanesljivo spoznavamo svet okoli nas) in jim tako podeli dober, utemeljen spoznavni status, za skladnost med našimi prepričanji (koherenco) pa lahko rečemo, da je tudi sama neke vrste spoznavna vrлина, ker povečuje zanesljivost celote naših prepričanj in omogoča reflektirano vedenje.

Podobno kot vrlinska etika, ki namesto značilnosti dejanj (vrsta dejanja, posledice dejanja), v ospredje postavi značilnosti moralnega delovalca samega (moralne vrline), tako se tudi vrlinska spoznavna teorija ne osredotoča na značilnosti naših prepričanj, ampak na nas kot spoznavalce.

Zelo kmalu po objavi Sosovega članka, na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja, so se pojavili tudi odzivi na ta njegov predlog, pri čemer sta se v grobem že izoblikovali dve različni skupini spoznavnih teoretikov. V prvo lahko uvrstimo tiste, ki so v okviru tega predloga videli predvsem nadgradnjo običajnega reliabilizma (spoznavne teorije, ki pri naših prepričanjih poudarja predvsem zanesljivost spoznavnih mehanizmov oz. spoznavnih poti, glede na katere smo ta prepričanja oblikovali) in dobrodošlo priložnost za združitev prednosti tako eksternalizma kot internalizma v spoznavni teoriji. Tudi Sosa sam je svojo spoznavno teorijo razvijal v tej prvi smeri. Drugo skupino pa predstavljajo misleci, ki poskušajo iti onkraj tega pristopa in ponuditi povsem novo vrsto spoznavne teorije, temelječo na vrlinah. Ti slednji so se zgledovali predvsem po vrlinski etiki ter pri tem ponujali tudi sklenjeno teorijo vrline, kakor jo nahajamo že pri Aristotelu.

Vrlinska spoznavna teorija je tako nov prepoved doživela v času največjih in na videz nepremostljivih ovir med spoznavnim internalizmom in eksternalizmom ter ponudila most, ki je povezal oba bregova. Sčasoma je prerasla to vlogo in se razvila v eno izmed avtonomnih oblik spoznavne teorije ter pričela odpirati spoznavne probleme in vprašanja, ki jih je »tradicionalna« spoznavna teorija potiskala ob rob ali pa se jih sploh ni lotevala. V novejšem času pa srečujemo tudi njene raznolike uporabe na različnih področjih. Sem sodi tudi ta pričujoči poskus razumevanja odnosa med spoznavnimi vrlinami in integriteto.

2 OPREDELITEV SPOZNAVNIH VRLIN

Spoznavno vrlino lahko torej razumemo kot lastnost posameznika (ali skupine), ki mu (ji) omogoča doseganje vednosti. Še bolj sistematično lahko to predelitev izrazimo na naslednji način.

Spoznavne ali intelektualne vrline so lastnosti (spoznavni mehanizmi, sposobnosti, dispozicije, naučene navade, osebnostne oz. značajske značilnosti ...) posameznikov ali skupin, ki tem pomagajo pri uresničevanju njihovih spoznavnih ciljev (resničnih prepričanj o svetu, vedenja, znanja, razumevanja, modrosti ...).

Znotraj tega zelo širokega in splošnega okvirja lahko nadalje najdemo dvoje različnih pojmovanj oz. razumevanj spoznavnih vrlin. Ta dvojnost je pristna tudi že pri Aristotelovem razumevanju intelektualnih vrlin, saj jih mestoma razume predvsem kot osebnostne oz. značajske lastnosti in odlike, mestoma pa poudarja tudi njihovo razumevanje, ki jih vidi bolj kot zanesljive mehanizme oz. zmožnosti za spoznavanje resnice. To slednje razumevanje je skladno s širšim grškim pojmovanjem vrline oz. kreposti kot tistega, »zaradi česar stvar dobro opravlja svojo (pravo) funkcijo. Kaj je prava funkcija stvari, izhaja iz njene narave. Torej je to, kaj so kreposti neke stvari oz. kaj so njene hibe, določeno z naravo stvari.« (Žalec, 2010: 158) V tem smislu je npr. zanesljivost in natančnost vida, ki ob primerni svetlobi ustrezno razpozna svet okoli nas, spoznavna vrlina, kajti ustreza funkciji našega očesa. Po drugi strani pa Aristotel s spoznavnimi vrlinami meri na naše značajske dispozicije, ki imajo v svoji podlagi premišljeno izbiro, so tesno povezane z našo spoznavno odgovornostjo ter posledično tudi zaslužnostjo.

Kot prvo vrsto pojmovanja spoznavnih vrlin (pa tudi vrlin nasploh) bi lahko torej oddvojili pojmovanje, ki vrline vidi kot človekove zmožnosti, sposobnosti ali spretnosti, ki so večinoma prirojene ali naučene. Gre za stabilne in uspešne dispozicije akterjev, ki so pomembne za vedenje in upravičenje; za njihove intelektualne zmožnosti. Teoretiki, ki prevzemajo takšno pojmovanje narave spoznavnih vrlin, kot te najpogosteje omenjajo vrline kot dobro razvit vid, dober spomin, zmožnost logične argumentacije, razpoznavanje subtilnih zaznavnih dražljajev ipd. To so nedvomno spoznavne odlike, ki utemeljujejo ali pripomorejo k zanesljivosti in uspešnosti naših spoznavnih mehanizmov.

Drugo pojmovanje pa sledi vrlinam kot osebnostnim oz. karakternim značilnostim spoznavnih akterjev v celoti, ki so tesno povezane z njihovimi odločitvami, nameni in motivacijo. V tem smislu so spoznavne vrline podobne moralnim vrlinam, kot so na primer poštenost, pogum, darežljivost. V to skupino spoznavnih vrlin bi lahko uvrstili spoznavne vrline, kot so domiselnost, spoznavni pogum, spoznavna odgovornost, ustvarjalnost, modrost ipd. Kot vidimo, tukaj ne gre za preproste lastnosti »dobro delujočih« spoznavnih mehanizmov spoznavajočega, temveč za bolj kompleksne vrline, pri katerih je pogosto odločujoča tudi motivacija zanje oz. za spoznavna dejanja, katerih temelj so. Te vrline pripisujemo spoznavnemu akterju v celoti. Kakor pri podobnih moralnih vrlinah (npr. pogumu ali darežljivosti), je za pripis teh po-

membna določena stalnost v našem delovanju oz. naravnosti. Prav tako so pri teh vrtilinah pomembne okoliščine teh dejanj (npr. poguma ne moremo izkazovati pogosto, darežljivost je odvisna od tega, kolikor dobrin imamo sami ipd.). Spoznavna odgovornost terja pravilne odločitve v določeni situaciji, ki je za nas na primer moralno in spoznavno pomembna. Pri tej vrsti spoznavnih vrtilin lahko govorimo zanesljivosti in uspešnosti spoznavnih akterjev v najbolj neposrednem smislu in ne zgolj o zanesljivosti spoznavnih mehanizmov.³

Poleg teh dveh vrst spoznavnih vrtilin bi lahko o njih govorili vsaj še v dveh drugih ozirih. Prvi se veže na spoznavne vrtiline družbenih skupin oz. skupnosti, ki jih ne moremo nujno zvesti zgolj na vrtiline, ki jih srečujemo pri posameznikih. Skupnostim bi lahko tako pripisali vrtiline, kot so odprtost, spodbujanje razprave, podpiranje raziskovanja, ohranjanje znanja ipd. Drugi pa je smisel, ki spoznavne vrtiline povezuje z značilnostmi (znanstvenih) teorij, ki jim prav tako lahko pripisujemo določene odlike, na primer določnost, robustnost, razlagalna moč ipd. (Greco in Turri, 2011).

3 SEZNAM SPOZNAVNIH VRLIN

Sodobne vrtilinske teorije imajo med drugim tudi cilj, da bi ponudile enoten in sklenjen seznam spoznavnih vrtilin. Aristotelov seznam spoznavnih vrtilin smo že predstavili zgoraj. James Montmarquet (2003) zagovarja štiri osrednje oz. temeljne spoznavne vrtiline, in sicer:

- a) spoznavna želja po resnici in izogibu zmoti,
- b) nepristranskost,
- c) intelektualna treznost,
- d) intelektualni pogum (Montmarquet 2003).

Prva vrtilina je nekakšna spoznavna zavednost kot želja po resnici in izogibu zmoti. Druga vrtilina, nepristranskost, vključuje željo po izmenjavi idej in učenju od drugih, ne da bi bili enim bolj naklonjeni kot drugim ali bili zaverovani s svojo nezmotljivost oz. preveč dogmatični. Tretja vrtilina, intelektualna treznost, vključuje pazljivost in previdnost ter izogibanje kapricam ali nerazu-

³ V sodobni literaturi s področja vrtilinske epistemologije (npr. Greco in Turri 2011) na podlagi tukaj opisanega najpogosteje zasledimo delitev vrtilinske epistemologije v dve osnovni obliki, in sicer (a) reliabilizem in (b) responsabilizem. Kakor nam razkrivata že imeni teh teorij gre pri reliabilizmu za spoznavno teorijo, ki upravičenje naših prepričanj vidi v zanesljivosti spoznavnih mehanizmov, s katerimi smo tvorili določeno prepričanje. Ti spoznavni mehanizmi so stabilne in uspešne dispozicije (npr. zaznavni aparat, spomin, introspekcija ipd.) za zanesljivo doseganje nekega dobrega, v tem primeru spoznavnih dobr oz. spoznavnih ciljev, kot so npr. resnično prepričanje, vedenje, razumevanje ali modrost, in so v tem smislu spoznavne vrtiline. Standardnemu reliabilističnemu pogoju zanesljivosti se v vrtilinski različici reliabilizma priključuje še pogoj, da mora biti resničnost prepričanja oz. zanesljivost mehanizmov, ki so do nje privedli, spoznavalčev kognitivni dosežek. Pri responsabilizmu pa je v ospredju predvsem pojem spoznavne odgovornosti spoznavajočega subjekta in drugi pojmi, ki so tesneje kot zanesljivost procesov povezani s spoznavnim akterjem. Spoznavne vrtiline (npr. spoznavna odgovornost, pazljivost, premišljenost, pogum ipd.) so tu pojmovane kot dobre (v smislu spoznavnega dobra) osebnostne značilnosti, prepričanje pa se približuje pojmu dejanja oz. delovanja.

mnim strastem do novih idej in spoznanj, ki bil lahko zasenčile našo željo po resnici. Intelektualni pogum vključuje pripravljenost za dojetanje stvari tudi na drugačne načine, raziskovanje alternativ in določeno mero nepopustljivosti, ko gre za zagovarjanje svojih stališč. Motivacija, ki je v ozadju vseh teh vrlin, je za Montmarqueta želja po razumevanju.

Juli Eflin po drugi strani poudarja naslednje spoznavne vrline:

- a) sinoptični dojem oz. sinoptično razumevanje,
- b) smisel za alternativen pogled tako v zaznavnem kot v teoretičnem smislu,
- c) spoznavna želja kot motivacijsko jedro,
- d) smisel za usmerjanje na bistveno,
- e) praktična modrost (Eflin, 2003: 63).

Eflinova dodaja, da lahko sicer te našete posamezne spoznavne vrline izpostavimo, vendar nikoli ne delujejo oddvojeno od drugih, ampak morajo nastopati medsebojno uravnoteženo in spoznavni situaciji primerno. Prva spoznavna vrлина tako sestoji iz treh drugih vrlin: ozadnega znanja o določenem področju, usmerjanja na prave probleme in zmožnosti asociiranja, vključuje pa tudi sposobnost abstrakcije. Druga spoznavna vrлина na njenem seznamu je tista, ki jo lahko poimenujemo tudi ustvarjalnost oz. kreativnost, vključuje pa sposobnost alternativnih pogledov na probleme in hipotetičnega razmišljanja. Strukturo tretje vrline sestavljajo težnja po vedenju, intelektualni pogum in intelektualna treznost. Pri slednji vrlini pa gre za to, da v situaciji znamo izbrati primerno in ustrezno spoznavno vrolino ali uravnoteženo kombinacijo teh.

Eflinova zagovarja pluralistično teorijo spoznavnih vrlin, ki ni nujno niti hierarhična niti sklenjena. Pri hierarhičnosti gre za to, da lahko osnovne spoznavne pojme uredimo (s spoznavnimi načeli, pravili in opredelitvami) od najbolj temeljnih in osrednjih do tistih, ki so vzpostavljeni v odnosu do prvih. Sklenjenost neke teorije pomeni, da lahko pojasni vse možne primere spoznavnih dejanj in jim določi njihovo vrednost. S prvo postavko se približa Aristotelovi misli, kajti slednji prav tako zagovarja enotnost vrlin, torej, da ne moremo imeti ene same, ne da bi imeli tudi ostalih.

Kot najpogostejše spoznavne vrline, ki se pojavljajo v različnih teorijah, lahko tako izpostavimo naslednje (seznam seveda ni popoln, nam pa lahko pomaga razumeti sam pojem spoznavne vrline):

oster vid, dober spomin, dobro razvita čutila, dobro razvite sposobnosti logičnega mišljenja oz. argumentiranja, bistroumnost, sposobnost abstrakcije, zaznavna občutljivost, vseobsegajoč dojem oz. vseobsegajoče razumevanje, pozornost, domiselnost, sposobnost razlikovanja, ustvarjalnost, smisel za pomembnost in za bistveno, smisel za alternativen pogled tako v zaznavnem kot v teoretičnem smislu, usmerjenost k pravih oz. pomembnim ciljem, intelektualni pogum, vztrajnost, pazljivost,

¹⁰ Robyn Eckersley, *The Green State*, The MIT Press 2004, str. 14.

praktična modrost, intelektualna integriteta, potrpežljivost, intelektualna temeljitost, intelektualna treznost, občutljivost za ustrezno interpretacijo, objektivnost, diskrecija, intelektualna poštenost, resnicoljubnost, nepristranskost, spoznavna želja po resnici in izogibu zmoti, spoznavna odgovornost, modrost.

4 O ODNOSU MED SPOZNAVNI MI IN MORALNI MI VRLINAMI

Glede na do sedaj povedano lahko kratko predstavimo tudi nekaj misli o odnosu med spoznavnimi in moralnimi vrLinami. Še posebej je to pomembno pri razumevanju pojma integritete, ki je kot tak vezan na naš celoten značaj.

Med obema teorijama, torej med vrlinsko etiko in vrlinsko spoznavno teorijo, obstajajo številne podobnosti. Obe gradita na pojmu vrline in ga skušata čim bolj poenotiti. Pri obeh se težišče raziskovanja od lastnosti prepričan in dejanj prenese k značilnostim spoznavnih in moralnih delovalcev. Ta premik je izjemnega pomena tudi za etiko javne uprave, ki želi seči onkraj pravnih in formalnih predpisov in kodeksov k vzpostavitvi etično odgovorne in za prispevanje k javni koristi usposobljene javne uprave oz. javnih uslužbencev. Ob teoriji sta ste tudi porodili oz. oblikovali v odnosu do tradicionalnejših stališč ter njihovih izpostavljenih pomanjkljivosti oz. slabosti, posebej z vidika, da se osredotočajo primarno na težke moralne in spoznavne probleme ter poskušajo graditi moralno in spoznavno teorijo na načelih in pravilih (tudi glede na iskanje določnih moralnih meril in nujnih ter zadostnih pogojev za vednost), ki se nanašajo zgolj na lastnosti dejanj in prepričan. Pri tem so v ozadju ostale teme kot npr. razumevanje, končni spoznavni smoter, spoznavne vrLine, ki bi lahko vodile tudi do teorije uporabne za vsakdanjega spoznavalca, ki ni le zmotljiv, pač pa tudi operira znotraj posamičnih in omejenih ciljev, spretnosti, želj in okoliščin (Eflin, 2003: 49–52).

Nadalje je zanimiva že povezanost med moralnimi in spoznavnimi vrLinami, posebej preko pojmov spoznavne in moralne odgovornosti. Tako npr. lahko slednja temelji na prvi, če gre za primer praktičnega oz. moralnega dejanja, ki je v temelju odvisno od nekaterih resničnih prepričan in torej terja spoznavno odgovornost. To povezanost je v *Nikomahovi etiki* izpostavil že Aristotel, kajti »*npravstvena vrlina je zadržanje, ki je usmerjeno k neki odločitvi, odločitev pa je preišljeno hotenje. Iz tega sledi: če naj bo odločitev dobra, mora biti misel resnična in hotenje pravilno ter hotenje mora biti usmerjeno k temu, kar misel zatrjuje,*« (Aristotel 2002, 187), kasneje pa sklene: »*Iz naših izvajanj je jasno, da sploh ni mogoče biti dober brez pametnosti in da tudi ni mogoče biti pаметen brez npravstvene vrline.*« (Aristotel 2002, 205) Moralna odgovornost torej predpostavlja tudi spoznavno odgovornost. Naše delovanje v smislu etičnih odločitev moramo namreč razumeti v odnosu do določenih prepričan, ki so za to dejanje pomembna. V tem smislu nismo odgovorni zgolj za moralno pravilnost dejanja, temveč tudi za spoznavno pravilnost oz. resničnost prepričan.

Avtorji izpostavljajo tudi t. i. problem sovpadanja, ki naj bi bil v tem, da dana teorija ne more več ohraniti intuitivnih razlik med obema vrstama vrlin, torej da gre v poenotenju pojma vrline predaleč. *»Ideja je v tem, da lahko ljudje izkazujejo več različnih vrst odlik, od katerih so nekatere po svoji naravi intelektualne, druge pa bolj družbene. Primeri intelektualnih ali spoznavnih vrlin so značilnosti kot inteligentnost in odprtost, moralnih pa na primer radodarnost, dobrotelost in poštenost. Ne glede na to, da lahko v nekaterih primerih pride do sodelovanja ali celo delne odvisnosti med tema dvema skupinama, sta ne glede na vse docela različni.«* (Driver 2003, 367)

Zato lahko izpostavimo tudi več razlikovalnih lastnosti med obema skupinama vrlin. Moralne vrline naj bi bile pomembnejše in temeljile na naši prostovoljni odločitvi, medtem ko so spoznavne vrline manj prostovoljne. Po izvoru se moralne oblikujejo s posnemanjem zgledov in navado, medtem ko so spoznavne lahko deloma prirojene deloma pa oblikovane z učenjem. Moralne so povezane z voljo, medtem kot spoznavne z razumom. Moralne vrline so primarno obrnjene k drugim, k skrbi za drugega, spoznavne pa k nam samim kot spoznavalcem. Pri prvih je tako motivacija skrb za druge, pri slednjih pa lastni interes. Cilj oz. smoter moralni vrlin je moralno dobro, smoter spoznavnih pa spoznavno dobro. Prav tako nekateri izpostavljajo, da lahko moralne vrline vodijo zgolj so dobrih posledic, medtem ko so lahko spoznavne zlorabljene v smislu, da nam pomagajo dosegati tudi slabe posledice (Kant, 2001: 1. del).⁴

5 SPOZNAVNE VRLINE IN INTEGRITETA V JAVNEM SEKTORJU

Zgornje premisleke o spoznavnih vrlinah bomo v preostanku prispevka poskušali uporabiti v kontekstu razmišljanja o etiki javne uprave oz. tudi širše, javnega sektorja nasploh ter etike javnega življenja.

Etika javne uprave je področje, ki se nanaša na dobro utemeljena merila moralno pravilnega in napačnega ravnanja, ki predpisujejo javnim uslužbencem, kaj morajo storiti in kako ravnati, in sicer v okvirih dolžnosti iz opravljanja javne službe, načel, kreposti in dobrobiti za skupnost (javna korist, skupno dobro). Kot veda proučuje moralo, moralna načela in moralno odločanje ter norme in postopke za odločanje v javni upravi (Haček, 2001).

Vloga etike v javni upravi med drugim obsega omogočanje uvida, da je etika notranja naravi sodobne javne uprave v demokratični družbi, razumevanje odgovornosti zaposlenega v javni upravi, razumevanje glavnih značilnosti v kodeksih za javno upravo v celoti in za posamezna področja znotraj nje, povečano pozornost za različne sile in pritiske, ki so prisotni v javni upravi in bi lahko vplivali na neetično obnašanje, pridobivanje etične vednosti in veščin za presojanje in odločanje ter izboljšanje etične klime v organizacijah.

⁴ Več o vrlinski spoznavni teoriji glej tudi Strahovnik (2004 a in 2004 b).

Krepitev integritete je vsekakor tudi pomemben del te etike. Že sama zavezanost javnemu interesu in kodeksom etike od posameznikov, skupin in institucij ne terja zgolj spoštovanja pravil, temveč oblikovanje odločitev ter sprejemanje odgovornosti zanje. Seveda pa se zgolj z navodili ali kodeksi tega ne da doseči, saj uresničenje tega cilja terja celostno podporno okolje in spodbude, ki bodo vodile k oblikovanju pristne etične države in odgovornosti, ki bo temeljila tudi na ustreznih spoznavnih vrlihah. (Geuras in Garofalo, 2005: 108)

V odnosu do zgoraj obravnavane vrlinske teorije nekateri avtorji (npr. Svara, 2007: 11) razumejo integriteto kot eno izmed vrlin javnih uslužbencev (poleg poštenosti, neodvisnosti, sposobnosti in zavezanosti ravnanju v javnem interesu po najboljših močeh). Vendar integritete najverjetneje ne moremo razumeti kot zgolj še ene izmed vrlin, temveč bolj v smislu nekakšne metavrline, ki povezuje in združuje druge vrline, tako moralne kot spoznavne, v relativno trdno in trajno celoto. Razumeli bi jo lahko tudi kot regulativno vrlino (Loder, 2008: 16), ki povezuje spoznavne ali moralne vrline ter jim glede na kontekst dodeljuje ustrezne vloge.

Integriteta najprej zadeva določeno ujemanje med našimi prepričanji in vrednotami na eni strani ter dejanji na drugi. Kadar prihaja do vrzeli med obema stranema, govorimo o pomanjkanju integritete, umanjkanju notranjega nadzora, ki se nato odraža v nenapovedljivem in nekonsistentnem ravnanju posameznika. Naša notranja zavezanost polni odgovornosti ni pomembna samo za naš občutek celostnosti značaja, samospoštovanja in identitete, ampak tudi za izpolnitev naše objektivne odgovornosti. Integriteta zajema neko celostnost, ne samo znotraj nas, ampak tudi v naših odnosih. Zato ni zgolj ena izmed značajskih lastnosti oz. vrlin, ki bi imela neko točno določeno nalogo (ali pravo funkcijo), temveč gre za zapleten proces izkustva in delovanja, ki vključuje moralno presojo, ustvarjalnost, intuitivne sposobnosti ter tudi razumsko-analitične sposobnosti. (Cooper 2006: 99)

Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije integriteto opredeljuje *kot »pričakovano delovanje in odgovornost posameznikov in organizacij pri preprečevanju in odpravljanju tveganj, da bi bila oblast, funkcija, pooblastilo ali druga pristojnost za odločanje uporabljena v nasprotju z zakonom, pravno dopustnimi cilji in etičnimi kodeksi«* (ZIntPK: 4. člen). Opredelitev je razmerno splošna in jo lahko razumemo tudi v luči zgoraj predstavljenega pojma integritete, ki zaobjema tudi spoznavne vrline oz. kreposti. Zato je morda presenetljivo, da je bilo področje slednjih pogosto spregledano kot odlikovana tema znotraj razprave o etiki javne uprave in javnih uslužbencev. (Npr. Kodeks ravnanja javnih uslužbencev se bolj ali manj osredotoča zgolj na zbir splošnih načel, zakonskih omejitev in prepovedi, medtem ko vidiki vrlin oz. kreposti, še manj pa seveda specifično spoznavnih vrlin, povsem umanjajo). Videli smo, kako so spoznavne vrline preko pojma odgovornosti prepletene z etiko. Zato bi v prihodnosti veljalo bolj sistematično krepiti tudi te vidike, da bi sploh lahko dospeli do celovitega modela in načela integritete, ki bo dolgoročno zagotavljalo etično podlago javnega sektorja.

6 ZAKLJUČEK

Integriteta je izjemno pomemben del etične infrastrukture, posebej za tiste posameznike in institucije, ki so zavezani javnemu interesu ter morajo ta interes tudi vseskozi dokazovati. Vrednote, ki si jih določena družba postavi kot pomembne, so na ta način bistvo etike javnih institucij in njihovega odgovornega delovanja, ki predpostavlja t. i. etični maksimum, kateremu morajo biti zavezane. Kot so pokazali zgornji razmisleki, je pomemben del teh stremeljenj tudi razvoj in gojenje spoznavnih vrlin, ki so ključne za etično delovanje.

7 LITERATURA

1. Aristotel. (2002). *Nikomahova etika*. Ljubljana, Slovenska matica.
2. Blackburn, S. (2001). Reason, Virtue, and Knowledge. A. Fairweather in L. Zagzebski (ur.) *Virtue Epistemology - Essays on Epistemic Virtue and Responsibility*. New York, Oxford University Press.
3. Brady, M., in Prichard, D. (2003). Moral and Epistemic Virtues. *Metaphilosophy*, 34, 1-11.
4. Cooper, T. L. (2006) *The Responsible Administrator. An Approach to Ethics for the Administrative Role*. San Francisco, Jossey-Bass.
5. Driver, J. (2003). The Conflation of Moral and Epistemic Virtue. *Metaphilosophy*, 34, 367-383.
6. Eflin, J. (2003). Epistemic Presuppositions and their Consequences. *Metaphilosophy*, 34, 48-68.
7. Gettier, L. E. (1963). Is Justified True Belief Knowledge?. *Analysis* 23, 121-123.
8. Greco, J., in Turri, J. (2011). Virtue Epistemology, E. N. Zalta (ur.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL = <http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-virtue/>). Članek je bil pridobljen dne 27. 11. 2011.
9. Greco, J. (2003). Virtue and Luck, Epistemic and Otherwise. *Metaphilosophy*, 34, 353-366.
10. Gueras, D., in Garofalo, C. (2005). *Practical Ethics in Public Administration*. Vienna, Management Concepts.
11. Haček, M. (2001). *Sistem javnih uslužbencev*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
12. Kant, I. (2001). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge, Cambridge University Press.
13. Loder, R. E. (2008) Epistemic Integrity and the Environmental Future. *Environs Environmental Law and Policy Journal*, 32 (1), 1-36.
14. Miščević, N. (1999). Uvod v spoznavno teorijo. *Analiza* 3, 3-17.
15. Sosa, E. (1980). The Raft and the Pyramid: Coherence versus Foundations in the Theory of Knowledge. *Midwest Studies in Philosophy*, 5: 3-25.
16. Sosa, E. (1991). *Knowledge in Perspective: Selected Essays in Epistemology*. Cambridge, Cambridge University Press.

17. Strahovnik, V. (2004 a). Uvod v vrlinsko epistemologijo. *Analiza*, letn. 8, št. 3, 101–118.
18. Strahovnik, V. (2004 b). The revival of Aristotelian virtue epistemology. T. I. Jerofejeva in J. Vrečko (ur.). *Filologičeskie zametki. Vyp. 3: mežvuzovskij sbornik naučnyh trudov*. Perm, Permskij gosudarstvenyj universitet; Ljubljana, Univerzitet v Ljubljane.
19. Svava, J. (2007). *The Ethics Primer for Public Administrators in Government and Nonprofit Organizations*. Sudbury, Jones and Bartlett Publishers.
20. Ule, A. (2001). *Logos spoznanja*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
21. Zagzebski, L. (1996). *Virtues of the Mind*. Cambridge, Cambridge University Press.
22. Zagzebski, L. (2003). The Search for the Source of Epistemic Good. *Metaphilosophy*, 34, 12–28. (slov. prevod: Iskanje izvora spoznavnega dobra. *Analiza*, letn. 8 (2004), št. 3, 85–100.
23. Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije (ZIntPK). Ur. l. RS, št. 45/2010.
24. Žalec, B. (2010). Človek, morala in umetnost. Uvod v filozofsko antropologijo in etiko. Ljubljana, Teološka fakulteta.

III. POGLAVJE:
JAVNA ETIKA IN DRUŽBENE VREDNOTE

III. POGLAVJE: JAVNA ETIKA IN DRUŽBENE VREDNOTE

JAVNA ETIKA

dr. Igor Pribac

POVZETEK

Članek predstavi notranjo členitev etike na deskriptivno in normativno etiko ter na metaetiko in praktično etiko. Nekaj več pozornosti nameni obravnavi zasebnosti in javnosti kot dvema območjema delovanja, ki sta lahko vir različnih etičnih presoj. V članku je razvita ideja, da je ambicija univerzalne veljavnosti etičnih sistemov lastnost, ki ločuje med družbeno sprejemljivimi in nesprejemljivimi razumevanji etike. Univerzalnost etike je nadalje členjena z idejo javnosti: članek zagovarja stališče, da se potegovanje za univerzalno veljavnost posamezne etike družbeno procesira kot njeno javno preverjanje ob alternativnih etičnih izhodiščih v moralno pluralnem kontekstu. Razumevanje javne etike, ki ga predlaga članek, je torej širše od etike javnih funkcionarjev in uslužbencev, ki ga pozitivno določajo (pravno veljavni) kodeksi, in ga je mogoče strniti v trditev, da javna etika elaborira kriterije vrednotenja, ki naj usmerjajo javne izbire. To elaboracijo razume kot upravičevanje, ki je tudi samo javno.

Ključne besede: praktična etika, odgovornost, univerzalizem, javna etika, pravo.

1 UVOD

Besedna zveza »javna etika« v Sloveniji ni pogosto uporabljena. Tudi zunaj Slovenije je razmeroma redka. Pojem se je začel uveljavljati nedavno, vendar se njegova raba krepi. Javna etika je danes tako lahko predmet poučevanja na univerzi; po svetu nastajajo na državni in lokalni ravni odbori in komisije, katerih prvenstveni ali izključni namen je krepitev vloge etike v javnosti, dograjevanje njenega nauka, vnašanje njegovih smernic v oblikovanje novih javnih institucij, teles in politik, preverjanje obstoječih javnih institucij in politik v luči njegovih postavk in njena promocija med ljudmi.

V Evropi je odločilno spodbudo za utrditev in razmah uporabe pojma javna etika nedvomno pomenila pozornost, ki ji jo je namenil Svet Evrope, ko je 1. 1999 sprejel *Evropski kodeks ravnanja lokalnih in regionalnih izvoljenih predstavnikov*, katerega namen je »določiti standarde obnašanja, ki se pričakuje od izvoljenih predstavnikov pri opravljanju njihovih dolžnosti, in seznaniti državljane s standardi obnašanja, ki jih imajo pravico pričakovati od svojih izvoljenih predstavnikov« (3. člen *Kodeksa*, ki je dosegljiv na http://www.svlr.gov.si/si/delovna_podrocja/podrocje_lokalne_samouprave/javna_etika_na_lokalni_ravni/). Sam dokument sicer izraza »javna etika« ne uporabi, tudi izraz »etika« je v njem uporabljen le nekajkrat, vendar je vseeno učinkoval kot dokument, ki je koncept dokončno uveljavil in mu trasiral pomembno

prihodnost v razvoju javne uprave in evaluacije javnih politik. Pomen tega kodeksa se je odrazil tudi v njegovi spodbujevalni vlogi pri proliferaciji etičnih kodeksov, ki so si jih začele postavljati posamezne javne institucije, posamezne skupine javnih uslužbencev, vendar tudi, kar velja posebej poudariti, institucije in poklici, ki so javne samo po svojem področju delovanja, ne pa tudi glede na svoj izvor in namen. Ti kodeksi so javno dostopni (večinoma tudi tisti poklicnih združenj in zasebnih ustanov), so del javne identitete omenjenih institucij, celo njihov ponosno izpostavljen del. Že bežen pregled internetnih strani različnih institucij in organizacij nas prepriča, da smo sredi širokega procesa nastajanja etičnih kodeksov, kodeksov ravnanja, bontonov itd., ki sovpada z »vitrinizacij« (Codeluppi) družbenih identitet, za katere ti kodeksi veljajo. Lahko trdimo, da smo priča obsežnemu valu etičnega normiranja odnosov v javni sferi. Zdi se, da je prav javnost etičnih kodeksov, tj. to, da niso namenjeni le notranji, temveč – kakor poudari citirani člen evropskega kodeksa – tudi zunanji javnosti, in njihova vitrinizacija generator lastnega širjenja.¹

Napak bi bilo razumeti, da se omenjeni kodeks nanaša le na »izvoljene predstavnike«. Njegov namen namreč ni le določiti standarde obnašanja predstavnikov javne oblasti, temveč tudi »seznaniti državljane s standardi obnašanja, ki jih imajo pravico pričakovati od svojih izvoljenih predstavnikov«, tj. spodbuditi jih, da se zavedo svojega statusa polnomočnih imetnikov pravice, da javni funkcionarji in uslužbenci v odnosih z njimi ravnaajo v skladu z določili sprejetih etičnih kodeksov. Brez seznanjenih, kritičnih in državljansko aktivno naravnanih uporabnikov storitev skupin ljudi, ki so si predpisale etične kodekse,

¹ Tu je na mestu opozorilo o pomembni razliki med etičnimi kodeksi. *Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije* (ZIntPK) etičnim kodeksom namenja vidno mesto, saj jih omenja v sami opredelitvi integritete, ki je opredeljena kot osrednja moralna lastnost javnih uslužbencev in funkcionarjev: »'Integriteta' je pričakovano delovanje in odgovornost posameznikov in organizacij pri preprečevanju in odpravljanju tveganj, da bi bila oblast, funkcija, pooblastilo ali druga pristojnost za odločanje uporabljena v nasprotju z zakonom, pravno dopustnimi cilji in etičnimi kodeksi« (ZIntPK, 4. čl., 3. alineja). Etični kodeksi so tu neposredno vključeni v zakonsko pravno regulacijo dopustnega, kar je zgled tega, kako brezšivno lahko etična določitev preide v pravno sankcionirano, o čemer bomo spregovorili v nadaljevanju. Pozornosti je vredna množinska oblika, v kateri so omenjeni kodeksi. Zakon ima v mislih morebitno množino kodeksov javnih funkcionarjev in uslužbencev, ki lahko nastanejo na različnih ravneh in obsejih. Glede na to, da so vsaj nekateri kodeksi javnih uslužbencev nastajali kot korporativni kodeksi posameznih poklicev, ki veljajo za tiste v tem poklicu, ne glede na to, ali so zaposleni v zasebnem ali javnem sektorju, lahko domnevamo, da ti kodeksi vsaj mestoma odražajo partikularne interese poklicne skupine, ki so nezdržljivi z idejo javne etike, kakršno zastopamo v tem članku. Eklatanten primer nam ponuja morda najbolj číslan poklicni kodeks v Sloveniji – Kodeks medicinske deontologije Slovenije. V prvem členu kodeksa, ki obsega svečano obljubo zdravnika in zobozdravnika ob vstopu v zdravniški poklic beremo: »Svoje življenje bom namenil človečnosti. Obljubljam, da s svojimi ravnanji nikoli ne bom prizadel ugleda svojega stanu. Svoj poklic bom opravljal vestno in odgovorno. Najvišja zapoved pri mojem ravnanju bo ohranjanje in obnavljanje zdravja mojih varovancev. Varoval bom vse skrivnosti, ki mi bodo zaupane. Z vsemi svojimi močmi bom čast in plemenita izročila zdravniškega poklica ohranjal in pri opravljanju svojih zdravniških dolžnosti ne bom dopuščal nobenih razlik zaradi vere, nacionalnosti, rase, politične pripadnosti ali socialnega položaja. Spoštoval bom človeško življenje od spočetja dalje in celo pod grožnjo ne bom svojega zdravniškega znanja uporabil v nasprotju z zakoni človečnosti. Svojim učiteljem in kolegom bom izkazoval dolžno spoštovanje.« (<http://www.zdravniskazbornica.si/zzs.asp?FolderId=386>). Visokodoneče zaveze kazi drugi stavek, ki od zdravnika zahteva, da nikoli ne prizadene ugleda svojega stanu. Upravičeno se lahko vprašamo, kaj bo naredil zdravnik, ki se bo znašel v položaju, ko bo moral izbrati med zdravjem njegovih varovancev in prizadetjem ugleda svojega stanu.

je učinkovitost teh kodeksov močno omejena. Da bi ti kodeksi postali vplivni dejavnik pri sprejemanju odločitev, je pomembna prav seznanjenost, kritičnost in obseg skupin zahtevnih uporabnikov.

Ta pogoj ni previsoka ovira pri doseganju cilja, saj lahko občanom pripišemo določen interes za seznanjenost z etičnimi kodeksi predstavnikov oblasti in javne uprave. Poznavanje njihovih določb (te sicer omejujejo tudi svobodo njihovega ravnanja) jim namreč daje določene pravice oz. moč v odnosih s predstavniki oblasti in omejuje diskrecijsko pravico slednjih. Šele če je izpolnjen ta pogoj, lahko kodeks postane orodje uspešnega notranjega in zunanjega nadzora nad ravnanjem predstavnikov javnih oblasti. Prizadevanje za uveljavitev etičnih kodeksov se mora zato usmerjati tudi v seznanjanje širše javnosti z njimi. Vendar je uveljavitev takšnih kodeksov in širjenje seznanjenosti z njihovimi določbami med vsemi deležniki lahko navzlic resnim prizadevanjem tistih, ki jih želijo uveljaviti, zelo počasen in dolgotrajen proces. Reformatorjem lahko ta počasnost vzame pogum in srčnost. Toda na drugi strani jim je v uteho lahko ugotovitev, da je ta proces težko trajno zaustaviti in da, dokler poteka, sproža kompleksne učinke, ki na sicer težko zaznaven in merljiv način, vendar pomembno preoblikujejo odnose, akterje in institucije v javni sferi.

Kako se torej referenčnost kodeksov krepi? Ločitev na »izvajalce« in »upravnike« kodeksa ima za posledico dvojje: nastanek krepostne spirale uveljavljanja vrednot, ki so v njem vsebovane, in neformalno širjenje kroga tistih, za katere velja. Uveljavitev kodeksa javnih funkcionarjev in uslužbencev tako na primer z generiranjem interesa med državljani -uporabniki za njegovo poznavanje med njimi nujno sproža tudi neko raven refleksije o upravičenosti posameznih določb kodeksa, o njihovi medsebojni povezanosti, kakor tudi spraševanje, v kakšni meri bi morale te določbe, smiselno prenesene, veljati tudi za npr. vse zaposlene v javnem sektorju, za koncesionarje in tudi za zasebnike, ki vstopajo v javne odnose. Kolikor npr. kodeks prepoveduje vsako diskriminacijo zaradi osebnih okoliščin, lahko pričakujemo, da bo prispeval (vprašanje je le, koliko) k utrjevanju takega ravnanja tudi npr. med zasebnimi delodajalci, saj se bodo pričakovanja o določenem ravnanju postopoma utrdila in prenašala tudi na okoližja zunaj izvirnega in tako iz javnega sektorja postopoma prestopala v zasebni.

V osnovi uveljavitev etičnega kodeksa za javne funkcionarje in uradnike pravnim določbam glede njihovega ravnanja doda še eno formalizirano plast določb, ki ni pravno sankcionirana (vendar sama načeloma ne vsebuje notranjih ovir, zaradi katerih to ne bi mogla postati) in jo lahko dojemamo tudi kot kanonizacijo vodil za moralno ravnanje, pridobljenih z analizo mnogih primerov dobre prakse. Posledica širjenja dvoravenske ureditve omejitev ravnanja in dveh različnih režimov sankcioniranja njenih kršitev (pravna sankcija proti postopku pred časnim razsodiščem, zmanjšanju ugleda), v kateri je etična raven nadgradnja pravne, je tudi spodbujen družben in individualen razmislek o etičnih določilih in normah, o razmerju med njimi, in med njimi in pravnimi normami. Spodbuda zanj so lahko npr. ne povsem konsistentne določbe v posameznih kodeksih, nove tehnološke možnosti, ki bodo odpirale nove etične

dileme, na novo sprejeti zakoni, v luči katerih se bodo posamezne določbe posameznega kodeksa lahko izkazale za odvečne ali neskladne z zakonom. Vse to bo sprožilo znatno povečevanje navzočnosti etičnih preudarkov na družbeni in individualni ravni. Še nedavno bi ta proces etizacije javnega življenja neustrezno poimenovali kar krepitev politične kulture, čeprav ne zadeva nujno ravnanja subjektov, udeleženih v političnem procesu odločanja. Danes za ta proces predlagamo ustrežnejši izraz 'krepitev vloge javne etike'.

2 ETIKA IN NJENE NOTRANJE DELITVE

Namen tega sestavka je predvsem poskus razmisleka o konceptualnih razsežnostih tega, kar imenujemo javna etika. Ni njegov namen odgovarjati na vprašanje, kako močne bodo in kako daleč bodo segle nujne posledice opisane kodifikacije dolžnega ravnanja izvoljenih predstavnikov, prav tako ni namen še natančneje opisati mehanizme njenega širjenja. Predvsem želi spregovoriti o tem, kaj je treba z izrazom javna etika razumeti in kaj je v njegovi vsebini siva cona spornih opredelitev. Pojem 'javna etika' je namreč tudi v strokovni literaturi daleč od tega, da bi bil utečen, predmetno jasno in nesporno določen pojem, ob katerem se ne bi zastavljale dileme. Prej nasprotno: pomembna tradicija etične misli etiko ločuje od politike in tudi od javnosti, s čimer jo postavlja v zasebni prostor posameznika. V skladu s to tradicijo je javna etika *contradictio in adiecto*, saj je za etiko rezervirana zasebnost. Že na tej izhodiščni točki tako naletimo na pluralnost razumevanj etike, ki se odraža tudi v dojetju etike. Ker se razlike v pojmovanju pokažejo že v osnovnih opredelitvah etike, je najbolje začeti njimi.

V tem sestavku izraz »etika« uporabljam kot sinonim za moralno filozofijo, pri čemer moralno filozofijo (oz. etiko) razločujem od morale in moralnosti. Kot moralo razumem sklop pravil ali navodil za ravnanje, ki je lahko bolj ali manj celovit in bolj ali manj neprotisloven. Kar nek sklop trditev naredi za moralo, ni njegova večja ali manjša popolnost glede možnih življenjskih situacij, ki naj bi jih urejeval, ali popolnost glede njegove notranje neprotislovnosti, ampak njegova dogmatična, nerefleksivna in nekritična razsežnost, ki od subjekta morale zahteva predvsem poslušnost in ga odvrča ali vsaj ne spodbuja k sprožanju miselnih procesov, katerih namen bi bilo preverjanje veljavnosti sprejete morale, njeno kakršnokoli problematiziranje ali (vnovično) utemeljevanje ipd. Z etiko v širšem pomenu imam v mislih natanko to miselno prakso in refleksiven odnos do vseh vprašanj, povezanih z iskanjem odgovora na osnovnega, namreč na vprašanje, 'kaj naj storim'. V ožjem pomenu je etika filozofska disciplina ali nauk, ki se izgrajuje okoli vprašanja, kaj naj storim. V tem pomenu je etika sinonim za moralno filozofijo.

Pravkar postavljeno ostro ločnico med moralo in etiko je treba nekoliko omiliti. Če smo za potrebe jasnega analitično-pojmovnega razlikovanja do skrajnosti zaostri razlike med obema pojmomoma, velja nanju pogledati še z drugega zornega kota, ki pokaže nekoliko drugačno sliko: na moralo in etiko lahko gledamo kot na skrajni točki prehodnega kontinuuma. Če je posedovanje bolj ali

manj izdelane morale (npr. tiste, ki smo jo v mladih letih prevzeli od neke avtoritete: staršev, učiteljev, prijateljev, duhovnika ipd.) izhodišče našega moralnega življenja, nikakor ni nujno njena končna postaja. Pravzaprav to skoraj ne more biti. Tudi če se želimo držati napotkov sprejete morale kakor pijanec plota, prej ali slej zaidemo v težave: zgodi se lahko, da se znajdemo v spoznavni praznini glede pravila, ki naj bi ga v določeni situaciji uporabili; da napotek nekoč stopi v ostro nasprotje z našo aktualno moralno intuicijo o tem, kaj bi bilo prav storiti, in pri nas izgubi status nevprašljivo zanesljivega načela. V teh primerih smo, ne da bi to hoteli, potisnjeni v moralno preudarjanje, ki nas, tudi tedaj, ko po premisleku vseh alternativ, pridemo do sklepa, da je v resnici navsezadnje moralno najbolje, če sledimo dosedanji morali, trga iz neposredne zraščnosti z njo in nas tako približuje etiki v njenem ohlapnejšem in tudi tisti v strožjem pomenu. Med moralo in etiko (v obeh njenih pomenih, ki jih lahko vidimo tudi kot dve notranji stopnji etike) tako ni nepremostljive ločnice, temveč med njima vodijo prehodne poti, na katerih opravimo nekaj korakov v smeri etike vsakokrat, ko imamo moralni pomislek oz. se nam »oglasí vest« in na podlagi tega »oglašanja«, ki lahko postane »kljuvanje«, opravimo moralni premislek. Kakor je res, da smo ljudje nasploh sposobni moralno preudarjati, je res tudi, da smo sposobni tudi presojeti, vrednotiti in kritizirati kakovost tega našega moralnega preudarjanja in da v tem, ko to počenjamo, vstopamo na področje moralne filozofije.

Kot filozofska disciplina se etika cepi na praktično etiko in teoretično etiko ali metaetiko. Teoretična etika se ukvarja z analitičnim opisovanjem formalnih elementov samega procesa etičnega argumentiranja in drugih elementov etičnega diskurza, npr. z določitvijo vsebine pojmov, kakršni so dolžnost, interes, korist ipd. Toda ta dejavnost sama ne prinaša nobenega neposredno uporabnega odgovora na vprašanje, kaj naj storim oz. česa naj ne storim. Lahko zelo dobro vem, kakšna je npr. abstraktna povezanost dolžnosti in svobode ter katerim zahtevam mora zadostiti moralna argumentacija, da bi bila veljavna, itd., vendar sem še vedno popolnoma zbežan, ko se vprašam, kaj naj storim tukaj in zdaj. Na ta vprašanja odgovarja druga veja etike, praktična etika.

Jasno je, da potrebujemo razvito teoretično etiko, da bi lahko razvijali njen praktični del, vendar nas ta zahteva po potrebnih pozornosti teoretičnemu delu etike ne bi smela odvrniti od zavedanja, da je v luči odgovora na vprašanje, kaj naj storim, vsako teoretično razglabljanje lahko le instrument, katerega vrednost določa njegov prispevek k uresničitvi namena, zaradi katerega ga razvijamo. Velikemu delu razvoja etike v prejšnjem stoletju bi lahko očitali prav to, namreč, da je na račun tega, kar naj bi bilo navsezadnje le sredstvo, zanemarila praktičnoetična vprašanja.

Podoben odnos kakor med teoretično in praktično etiko lahko odkrijemo tudi med praktično etiko in tako imenovano opisno etiko. Ta empirično preučuje ravnanje ljudi v luči njihovih deklariranih vrednot in njihovo vrednotenje ravnanj drugih. V tem pristopu etika preneha biti disciplina filozofije in postane predmet sociološkega, antropološkega, etnološkega ali celo etološkega (biolo-

škega) preučevanja.² Te vede lahko ugotovijo zastopanost, strukturo in spreminjanje moralnih vrednot in navodil v posamezni populaciji ljudi, morebitno diskrepanco med deklariranim in dejansko izbranim, lahko torej detektirajo prevladujoče in subalterne morale v nekem družbenem okolju itd., vendar si načeloma ne zastavljajo vprašanja iskanja notranje utemeljitve moralnih odgovorov. Skupno vsem t. i. opisnim etikam je torej, da ugotavljajo, opisujejo, analizirajo in nemara tudi predvidevajo razvoj moralnih parametrov znotraj neke družbene sredine (npr. krepitev nekaterih in šibitev nekaterih drugih vrednot), vendar ne ponujajo odgovorov npr. na moralne dileme in predvsem nobene moralne sodbe o različnih moralnih državah – kar pomeni, da so te »etike« nemoralne teorije morale, ki moralne filozofije nikakor ne morejo nadomestiti. Drugače rečeno, tako dojeta etika izključuje razpravljanje o normativnih vprašanjih ali ga vsaj postavlja na obrobje svoje pozornosti, in se osredotoča na (analitično) opisovanje tega, kar je, tj. načina vedenja ljudi v realnem svetu. S tem, ko se posveča vprašanju, kako ljudje ravna v realnem svetu, svojo pozornost odmika od iskanja odgovorov na vprašanje, kako bi ljudje morali ravnati. Takšna deskriptivna vednost o subjektivno deklariranih in objektivnih vrednotah ljudi je lahko zelo koristna, ko, izhajajoč iz pridobljenih normativnih odgovorov na zastavljeno vprašanje, skušamo utreti pot njihovem uveljavljanju kot konsenzualni družbeni praksi, tj., ko si zastavimo vprašanje, kako premagati razdaljo, ki ločuje ideal od obstoječih praks, in izbiramo javne politike, ki nas bodo približale zelenemu stanju, vendar ne more odpraviti ali nadomestiti miselnega dela, s katerim določimo sam etični ideal in mejo med sprejemljivim in nesprejemljivim ravnanjem.

Praktično etiko lahko še naprej členimo glede na področja, na katerih presojamo moralnost dejanj in ustanov. Res je, da si praktično etiko lahko mislimo kot občo disciplino, ki zadeva človekovo delovanje nasploh, in da je takšna obča praktična etika celo epistemološko nujna, vendar se poleg njega čedalje bolj uveljavlja pristop, ki trdi, da takšen obči pristop ne more zadovoljivo razreševati posebnih moralnih vprašanj in dilem, ki se pojavljajo na posameznih področjih človekovega delovanja. Če sprejmemo tezo o smiselnosti posvečanja pozornosti posebnim etičnim dilemam, ki vznikajo na posameznih področjih človekovega delovanja, dopuščamo, da se znotraj obče praktično-etične teorije oblikuje več predmetnih področij etičnih raziskav, ki ustrezajo posameznim področjem delovanja ljudi, kjer se pojavljajo specifična vprašanja in dileme oziroma problematike, za razreševanje katerih obči pristop ne zadošča več. Večinoma so to tudi področja, ki jih družbe dojemajo kot posebej potrebna etične regulacije. Praktično etiko, ki se loteva teh posameznih področij, imenujemo področna oz. uporabna etika (applied ethics) in ta v zadnjih desetletjih doživlja silen razmah.

² Henry Sidgwick v članku *Public Morality* (Sidgwick) javni moralnosti nameni prav takšno *deskriptivno* vlogo. Pojem, kakor ga uporablja, skuša zajeti družbeno prevladujoče vzorce ravnanja, hkrati Sidgwick trdi, da se javna etika pojmovno razlikuje od zasebne etike, in to pojasni s tem, da so akterji javne etike predvsem državni funkcionarji (ib., str. 32).

Danes je kar nekaj takih področij delovanja in pripadajočih etičnih problematik postalo širše družbeno prepoznavnih in so se oblikovala v lastne akademske vede z zdaj že neobvladljivo obsežnim korpusom znanstvenih objav. V mislih imam zlasti bioetiko, okoljsko etiko in poslovno etiko. Toda v okviru praktične etike se v ospredje prebijajo tudi druga vprašanja oz. problematike, ki sicer niso vselej prepoznana kot razmeroma zaokrožena področja, vendar so vseeno predmet obširnih moralnih analiz in družbenih kontroverz. Takšna področja oz. problematike so npr. etika znanstvenega raziskovanja, etika medmrežja, etika udeležencev v cestnem prometu, vprašanja medgeneracijske pravičnosti in pozitivne diskriminacije oz. afirmativnega ukrepanja do posameznikov ali skupin, ki so bili pred tem predmet negativne diskriminacije. Nekateri drugi v strokovni literaturi jasno prepoznani problemski sklopi ali teme s področja uporabne etike nas močno približajo naši današnji ožji temi: takšen je npr. problem t. i. umazanih rok (razreševanje vprašanja, ali uspešna politična morala dopušča oz. celo zahteva od njenih akterjev dejanja, ki so sicer razglašena za nemoralna; *dirtyhands*; prim. Gaus), in problem piščalkarjev (*whistle-blowers*³; prim. McConnell).

3 JAVNA ETIKA KOT DEL ETIKE

Do zdaj sem obravnaval notranje delitve etike, v katerih pojma javne etike nismo srečali. Poskusimo opredeliti ta pojem. Izhodišče je razmislek o odnosu med javnostjo in etiko.

Zlasti v laičnih krogih soobstajata dve različni, diametralno nasprotni razumevanji etike. Prvo se razlikuje od obravnavanega v dosedanem besedilu in pravi, da je etika kot sklop pravil, ki uravnava naše delovanje, predvsem naša zasebna, morda celo intimna zadeva, ki je odvisna od naših individualnih vrednot in ciljev in je z njimi tudi neločljivo prepletena. V tem razumevanju je etična drža posameznika (njegov etos) v prvi vrsti njegova zasebna zadeva. Ta pogled etiko opredeljuje kot miselni pristop, ki se po definiciji ukvarja s tem, kar ni predmet javne sfere in javnega interesa. Izraz »javna etika« je zanj oksimoron, ki skuša združiti to, kar se vzajemno izključuje, saj se etika lahko začne šele tam, kjer se javnost konča. Takšna zasebna etika ali morala označuje posebne individualne sklope vrednot in njim ustrezna stanja duha, ki so sicer lahko skupni več posameznikom, vendar je njihova veljavnost subjektivna. Zanje je takšna etika posrednica med njimi in njihovim samouresničenjem, dobrim življenjem, srečo itd., kolikor so ti cilji lahko drugačni od človeka do človeka. Skupno vsem tem različnim pojmovanjem etike je prav to, da nobeno od njih ne zahteva, da bi se mu pridružili

³ Piščalkarji so implicitno navzoči tudi v ZIntPK kot prijavitelji domnevno koruptivnih ali drugih kaznivih dejanj. Vsi prijavitelji kaznivih dejanj sicer niso piščalkarji, saj mednje sodijo le tisti, za katere je javnost prijavitve domnevne kršitve ključna poteza njihovega početja, saj svojega ravnanja ne usmerjajo v posameznega kršitelja, temveč skušajo z uporabo množičnih občil (med njimi čedalje večji pomen pridobivajo internet in aplikacije za mreženje, ki delujejo na njem) prek posameznega primera opozarjati na celotno množico (neodkritih) podobnih primerov (prim. McConnell, str. 582-3). V piščalkarjih lahko vidimo zahtevne uporabnike storitev, o katerih smo govorili na začetku članka, ki so pripravljeni narediti še korak več in seznanjati javnost z najnesprejemljivejšimi primeri slabe prakse.

tudi drugi ljudje. Kot zaveza idealu, ki si ga postavlja vsakdo sam, je etika v tem pomenu skoz in skoz notranja individualni subjektivnosti in lahko celo del njene intimne sfere. Ker je ločena od javnosti, je takšna etika seveda ločena tudi od prava, ki v tem pogledu ostaja bistveno nepovezano z moralno razsežnostjo.

Temu pojmovanju etike, ki se je razmahnilo v času pluralizacije življenjskih slogov zadnjih desetletij, nasprotuje bolj razširjeno pojmovanje, ki v samo jedro razmisleka o tem, kar moramo oz. česar ne smemo storiti, postavlja drugega kot nosilca moralne vrednosti, in za enega od ključnih kriterijev sprejemljivosti predlaganih odgovorov glede morale postavlja njihovo univerzalizabilnost, tj. občost njihove sprejemljivosti ali celo njihovo zavezujočnost za druge ljudi. Sodba o tem, da je naše življenje etično oz. moralno, za ta pogled torej ni trditev, ki bi jo lahko o sebi izrekli mi sami, neodvisno od drugih, ampak je, nasprotno, sodba, ki je, tudi če jo hočemo izreči mi sami in je nočemo prepustiti drugemu, vseeno odvisna od tega, da smo svoja ravnanja, naj bodo ta kakršna koli že, pripravljene zagovarjati pred drugimi. »Tako lahko ljudje počno raznovrstne reči, ki jih imamo za zgrešene, vendar še vedno živijo v skladu z etičnimi načeli, če so le pripravljene svoja dejanja zagovarjati in upravičevati. Upravičevanje se nam lahko zdi neustrezno in lahko smo tudi mnenja, da so dejanja zgrešena, vendar poskus upravičevanja, naj bo uspešen ali ne, zadostuje, da posameznikovo delovanje sodi v domeno etičnega kot nasprotja neetičnega.« (Singer, str. 21) Takšna pripravljenost na zagovor oz. upravičevanje lastnega ravnanja, če bi se našel kdo, ki bi to zahteval, dovolj jasno kaže stališče, ki drugega kot nosilca moralne vrednosti vnaša v svoj premislek o določilih moralnega ravnanja. Priznavanje moralne vrednosti drugega je celo izhodišče tega premisleka in načelna nenehna pripravljenost, da mu za svoje delovanje »polagamo račune«, je samo hrbtna stran etičnega »nagovarjanja« drugega. To nagovarjanje, vsebovano v našem delovanju, drugemu ponuja možnost, da tudi sam usvoji naše kriterije in načela moralnega ravnanja, skratka, našo moralo. Ali, še drugače rečeno: pripravljenost, da prisluhnemo in se odzovemo na morebitne ugovore, ki jih bomo ob upravičevanju lastnega stališča deležni, je lahko le izraz pripravljenosti, da svoja načela in ravnanja tudi revidiramo, če ugotovimo, da je naš odgovor nanje nezadovoljiv.

V tem pogledu etika zadeva le naša ravnanja, ki imajo posledice za tista druga bitja, ki so nosilci moralne vrednosti. Predmet etike torej ni naš osebni odnos do naših ciljev, ampak je, nasprotno, odnos do tistega drugega, ki zasluži naše moralno upoštevanje. Kakor prejšnji se tudi ta pogled začneja pri posamezniku, vendar s podmeno recipročnosti moralnih oseb poskrbi za jasno razmejitev med vsemi sprejemljivimi opredelitvami etičnega ravnanja in vsemi možnimi opredelitvami subjektivno pojmovane zasebne koristi. Recipročnost in univerzalizem kot lastnosti tega pogleda na etiko vanjo vključujeta tudi javnost. Celotno več, pravkar smo pokazali, kako prizadevanje za univerzalno priznanje posameznega etičnega načela ali urejene skupine etičnih načel, ki oblikujejo prepoznaven etos, predlagan drugemu, poteka kot javna razprava, v kateri sami podajamo argumente zanje in sprejemamo ugovore drugih proti njim. Medtem ko je bil paradoks prvega stališča glede etike ta, da javnosti ni

moglo doseči, je paradoks drugega ta, da je zanj enako težavno trditi, da iz javnosti sploh lahko izstopi.

V tem pogledu se javna etika močno približa pravu. Medtem ko je zasebniška etika obstajala ob pravnem reglementiranju družbenih odnosov kot njegov vzporedni svet, pri čemer se pravo ni moglo opirati nanjo pri postavitvi svojih načel, »javna etika« lahko postane normativna podlaga pravotvornosti okolja. Etika in pravo sta v tem pogledu tesno povezani področji normativnega urejanja ravnanj ljudi. Pravotvornost kot proces opremljanja nekaterih etičnih standardov s sankcijo je načelno odprt in lahko zajame področja, ki so bila dotlej v domeni etičnega, ne da bi s tem prišlo do kakršnega koli protislovja.⁴

Ambicija univerzalne veljave etičnih načel in pravil se v tej luči izkaže za cilj, ki ni nikdar povsem dosežen, saj je razprava med različnimi izhodišči in izpeljavami, ki se potegujejo za ta izključujoči status, vselej nedokončana. Takšna je zaradi novih etičnih dilem, ki lahko zamajajo sprejete odgovore. Še pomembnejši razlog njene premanentnosti pa je različnost odgovorov na odprta vprašanja, ki so prepoznani kot možni, potencialno univerzalizabilni in torej sprejemljivi, vendar nobeden od njih ni zmožen ponuditi zadovoljivih dokazov o neveljavnosti oz. nesprejemljivosti konkurenčnih pogledov.⁵ Spoznano je bilo in strinjamo se, da je mogoče oblikovati več moralnih preudarkov, ki se med seboj razhajajo, ki se med seboj ne morejo zavrniti na nesporen način in ki jim tudi tisti, ki se z njimi ne strinjajo, priznajo epistemično upravičenost. Ti različni odgovori se srečujejo v javnem prostoru in o njih poteka razprava v javnih forumih družbe. Rezultati te razprave, zlasti tisti, kjer je dosežena visoka stopnja konsenza o sprejemljivosti posamezne rešitve ob hkratnem konsenzu, da gre za nesporno pomembno družbeno vprašanje, ustvarjajo podlago za preoblikovanje zakonodaje in etičnih kodeksov. Govorimo o procesih kolektivnega javnega preudarjanja, značilnih za razvite deliberativne demokracije (prim. Kymlicka, str. 405 in nasl.; Galston, str. 34 in nasl.). Takšno razumevanje javne etike pa nas kar precej odmakne od opredelitve standardov pričakovanega ravnanja javnih funkcionarjev in uslužbencev in nas vodi v precej širše razumevanje njenega semantičnega področja, saj so njeni subjekti poleg uslužbencev in funkcionarjev tudi vsi drugi državljani, ki dejavno sodelujejo pri oblikovanju odprtih družbenih vprašanj, njihovem razvrščanju na prednostno lestvico in odločanju o njih. Za to širše razumevanje javne etike predlagam naslednjo opredelitev: javna etika izdeluje kriterije vrednotenja, ki naj usmerjajo javne izbire. To izdelovanje kriterijev razume kot upravičevanje in to upravičevanje je tudi samo javno.

⁴ O tem gl. tudi prispevke Mira Cerarja, Albina Igljarja in Staneta Vlaja v pričujočem zborniku. Tudi vključitev etičnih standardov ravnanja javnih funkcionarjev in uslužbencev v pozitivno zakonodajo v tem pogledu ni problematična. Ti zakoni, ki so v anglo-ameriškem prostoru pogosto označeni kot »etični zakoni« (*ethical laws*; prim. Rosenthal; Rosenson; Menzelstr. 138), po svoji naravi niso tako zelo drugačni od vseh drugih, da bi bila ta oznaka smiselna.

⁵ To stanje John Rawls v svoji teoriji pravičnosti kot poštenosti, ki zavrača naslonitev na katerikoli določljiv celostni etični nauk, označuje kot nujno delno razhajanje »celostnih etičnih pogledov« oz. svetovnih nazorov, ki ga na ravni družbene ureditve razrešujemo »s prekrivajočim se soglasjem« med umnimi stališči (Rawls, str. 57 in nasl.; prim. tudi Macleod).

4 LITERATURA

1. Codeluppi, Vanni: *La vetrinizzazione sociale: Il processo di spettacolarizzazione degli individui e della società*, Bollati Boringhieri 2007.
2. Fox, Charles J.: *The Use of Philosophy in Administrative Ethics*, v: *Handbook of Administrative Ethics*. Second edition, ur. Cooper, Terry L., Marcel Dekker 2001, str. 105–130.
2. Galston, William, A: *Liberal pluralism: The Implications of Value Pluralism for Political Theory and Practice*, Cambridge UP 2002.
4. Gaus, Gerald F.: *Dirty hands*, v: *Blackwell's Companion to Applied Ethics*, Blackwell, 2003, str. 167–179.
5. Kymlicka, Will: *Sodobna politična filozofija: uvod*, Krtina 2005.
6. Lynch, Dexter Thomas, Lynch Cynthia E.: *Democratic Morality: Back to the Future*, v *Ethics and Integrity in Public Administration. Concepts and Cases*, ur. Cox III, Raymond W., M E. Sharpe, 2009, str. 5–25.
7. Mackeidm Colin M.: *Ethical Political Conduct and Fidelity to the Democratic Ethos*, v: *Public Ethics and Governance: Standards and Practices in Comparative Perspective*, ur. Denis Saint-Martin in Fred Thompson, Elsevier 2006, str. 227–242.
8. McConne LL, Terrance: *Whistle-blowing*, v: *Blackwell's Companion to Applied Ethics*, Blackwell, 2003, str. 570–582.
9. Menzel, Donald C.: *Ethics Management for Public Administrators*, M. E. Sharpe, 2007.
10. Moilanen, Timo, Salminen, Ari: *Comparative Study on the Public-service ethics of the Eu Member States*, Ministry of Finance, Helsinki, 2007.
11. Rawls, John: *Pravičnost kot poštenost. Reformulacija*, Krtina 2011.
12. Rosenson, B. A.: *The Costs and Benefits of Ethics Laws*, v: *Public Ethics and Governance: Standards and Practices in Comparative Perspective*, ur. Denis Saint-Martin in Fred Thompson, Elsevier, 2006, str. 135–154.
13. Rosenthal, Alan: *The Effects of Legislative Ethics Law: An institutional Perspective*, v: *Public Ethics and Governance: Standards and Practices in Comparative Perspective*, ur. Denis Saint-Martin in Fred Thompson, Elsevier 2006, str. 155–178.
14. Sabl, Andrew: *Governing Pluralism*, v: *Public Ethics and Governance: Standards and Practices in Comparative Perspective*, ur. Denis Saint-Martin in Fred Thompson, Elsevier 2006, str. 243–256.
15. Sidgwick, Henry: *Public Morality*, v: *Practical Ethics*, Oxford University Press, 1998, str. 31–46.
16. Singer, Peter: *Praktična etika*, Krtina, 2008.
17. Williams, Robert: *The Ethics Eruption : Sources and Catalysts*, v: *Public Ethics and Governance: Standards and Practices in Comparative Perspective*, ur. Denis Saint-Martin in Fred Thompson, Elsevier 2006, str. 29–42.
18. *Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije* (<http://www.kpk-rs.si/sl/korupcija-integriteta-in-etika/protikorupcijska-zakonodaja-in-strateski-dokumenti/zintpk/199>)

III. POGLAVJE: JAVNA ETIKA IN DRUŽBENE VREDNOTE

ETIČNI POMEN USTAVNE PRISEGE

dr. Tine Hribar

POVZETEK

Prispevek odpira prepotrebno razpravo o etičnem pomenu ustavne prisege in o etični podlagi slovenske ustave sploh. Problem z ustavno prisego je, da kljub svoji etični vsebini in zakonodajni obliki v praksi deluje povsem formalistično. V zvezi s pomenom ustavne etike in ustavne prisege gre tudi za definicijo pojma vesti in za problem upoštevanja vesti. Z vidika ustave je ravnanje po svoji vesti več ko pravica. Je dolžnost. Ne le etična, ampak za tiste, ki prisežejo, tudi pravna dolžnost, tj. obveznost.

Ključne besede: ustavna etika, ustavna prisega, odgovornost, krivda, vest in odgovornost poslancev kot predstavnikov ljudstva.

V slovenski ustavi je prisega izrecno predpisana le za predsednika države. Po 104. členu Ustave Republike Slovenije predsednik republike pred nastopom funkcije izreče naslednjo prisego: »Prisegam, da bom spoštoval(a) ustavni red, da bom ravnal(a) po svoji vesti in z vsemi svojimi močmi deloval(a) za blaginjo Slovenije.« Čeprav je izrecno navedena le prisega predsednika države, pa jo pred nastopom svoje funkcije, recimo funkcije predsednika vlade, izrekajo tudi drugi funkcionarji.

Prisego vsebuje ustavni člen, ki ima normativno, se pravi, pravno veljavo. Za priseženi funkcionarji so po prisegi pravno dolžni slediti trem normam: 1. spoštovati morajo ustavni red, samo ustavo in iz nje izvirajoče zakone, 2. ravnati morajo po svoji vesti, ne pa, na primer, po kakih zunanjih navodilih in 3. z vsemi svojimi močmi morajo delovati za blaginjo Slovenije, drugače rečeno, ne smejo skrbeti predvsem za svojo lastno blaginjo ali blaginjo takšnega ali drugačnega sorodstva, še manj za blaginjo kake druge države.

To, da je prisega pravno normirana, pomeni, da je uzakonjena. Da mora tisti, ki jo krši, odgovarjati pred zakonom, tj. pred sodiščem. Je bil v dveh desetletjih slovenske države zaradi preloma prisege sploh kdo poklican pred sodišče?

Ob tem poseben problem predstavlja kajpada odnos med vestjo kot pravno normo in vestjo kot ontološko kategorijo in etično vrednoto.

Besedilo ustavne prisege ne nahajamo v preambuli, marveč, kot rečeno, med normativnimi členi ustave. Torej spada v območje pozitivnega, ne pa naravnega prava, tj. etike. Nima zgolj napotitvene teže, marveč ima zakonodajno veljavo. Vendar ne predstavlja element običajne regulative, marveč pomeni

uzakonitev etičnega ustavnega izhodišča. Tako kot še veliko drugih ustavnih elementov, na primer členov o temeljnih človekovih pravicah. Problem z ustavno prisego pa je v tem, da kljub svoji etični vsebini in zakonodajni obliki v praksi deluje kot nekaj povsem formalističnega.

Tudi v Komentarju Ustave Republike Slovenije (uredil Lovro Šturm) iz leta 2002 je člen ustavne prisige razložen zgolj formalistično: »Iz diktacije določbe, da izreče Predsednik republike prisego pred nastopom funkcije, sledi, da je izrek prisige pogoj, da izvoljeni Predsednik republike lahko začne opravljati funkcijo.« Tako je zapisano; in nič drugega. Nobene vsebinske obrazložitve ni. Celu nobenega pravnega poduka ni, recimo, o tem, kaj pravno gledano pomeni na eni strani ravnati in po drugi strani ne ravnati po svoji vesti. Ob vsem tem tudi priseganje kot tako deluje formalistično, nekako prazno.

Opazoval sem ministre, kako prisegajo. Nekako nelagodno; mudilo se jim je, da prisego čim prej izrečejo in nato čim hitreje podpišejo svoje imenovanje. Da se jim ne bi zataknilo ali celo kaj zareklo, so prisego izrekli tako, da so jo prebrali. Vprašanje je, če se je bodo do konca vladanja sploh še kdaj spomnili. Še večje vprašanje je, če jih bo med vladanjem na prisego sploh kdo opozoril. Konkretno, opozoril na kaj? Ker je tu govor o vesti, na to, da morajo kljub vsem funkcijskim zavezam in obvezam delovati po svoji vesti, se pravi, v osnovi avtonomno. Sicer glede na različne interese in različna navodila, toda navsezadnje, v temelju ne glede na interese in heteronomna navodila.

In z vidika poslancev je le ravnanje po svoji vesti lahko etična podlaga ustavne določbe, da so »predstavniki vsega ljudstva in niso vezani na kakršnakoli navodila«. Drugače rečeno, če kdo poslancu zapove, da mora slediti kakemu navodilu, npr. strankarskemu, zapovedovalec krši ustavo; krši pa jo, če imperativ Drugega uboga, tudi poslanec, saj posledično ne deluje kot predstavnik vsega ljudstva, temveč kot zastopnik stranke. To, da je poslanec predstavnik vsega, ne pa le dela ljudstva, ni etična, pač pa socialna in prek ustave tudi pravna norma, toda ta norma ne bi mogla in ne more obveljati, če ne bi bila oprta na etično podlago, po kateri naj poslanec ravna po svoji vesti. Etično gledano kajpada ne samo poslanec, marveč, četudi v drugih okoliščinah, vsak človek.

Z vidika ustave je ravnanje po svoji vesti več ko pravica. Je dolžnost. Ne le etična, ampak za tiste, ki prisežejo, tudi pravna dolžnost, tj. obveznost. Pravica je z mojega, osebnega oz. individualnega vidika, dolžnost pa je z vidika drugih. Pogosto naletimo na sintagmo »pravice in dolžnosti«; toda v enem in istem odnosu pravica nikoli ni tudi dolžnost. Relacijsko gledano pravica in dolžnost nista eno in isto. Pravica vselej vsebuje možnost izbire, dolžnost pa ne. Če bi bilo cepljenje uzakonjeno kot dolžnost, kakor je bilo nekdanje služenje vojaškega roka za moške, potem bi bilo cepljenje pač dolžnost, ne pa pravica, po kateri bi se lahko odločili za ali proti cepljenju.

Očitno vsa ta razmerja povzročajo veliko težav, predvsem pa etičnih zastranitev. Spomnimo se, kakim silovitim pritiskom in hudim žalitvam, ki jih je še danes deležen, je bil podvržen poslanec Ciril Pucko, ko je ravnal po svoji vesti

in ni glasoval po nareku svoje stranke, marveč kot predstavnik vsega ljudstva. Duhovno nasilje, če se omejim le nanj, niso izvajali le nad njim, ampak tudi nad njegovimi sorodniki, celo krajani. Ker je sledil svojemu ugovoru vesti in kljub grožnjam ni popustil, ga imam za junaka slovenske parlamentarne demokracije. Seveda vselej lahko nastopi pomislek, da tudi on ni ravnal po svoji vesti. Da je podlegel določenemu interesu ali moralno čemu celo bolj spornemu. Sam sem prepričan v nasprotno. V to, da je ravnal, kakor je ravnal, sicer iz političnih razlogov, toda na trdni etični podlagi.

S tem pa premislekov in razprave še ni konec. Sklicujem se na svoje prepričanje. Kdo drug, ki je drugačnega mnenja, pa se bo skliceval na svoje. Torej sva oba na istem? Ne! Jaz verjamem v poslanca. Tisti, ki napada poslanca in ga razglašča za moralno spornega, mu ne verjame. Razlika med nama je, da nujnost dokazovanja ni na moji strani, marveč na strani obtoževalca oz. žaljivca. Tisti, ki zmerja, je dolžan podati dokaze za upravičenost svojega početja. In to resne dokaze. Kajti že s tem, da je obtoženega spravil v položaj, da se mora braniti kot nedolžen, mu je povzročil veliko škode; zagotovo moralne, bržkone pa tudi marsikatero druge.

S temi navedbami ne zapiram, marveč šele odpiram prepotrebno razpravo o etičnem pomenu ustavne prisege, navsezadnje o etični podlagi slovenske ustave sploh. Pravzaprav sem potrebo po takšni razpravi šele nakazal.

Nekaj izhodišč za to razpravo. Najprej gre seveda za definicijo pojma vesti. Na začetku se lahko zaustavimo pri tako imenovanem empiričnem pojmu, kakršnega nahajamo npr. v zapisu pogovora z Bogdanom Knavsom, ki ga je pod naslovom Etična pravila veljajo za vse – tudi za cesarja in papeža objavila Ranka Ivelja v Dnevniku, 2. 2. 2012. Pater je dejal: »Nič ni bolj strašnega, kot če se izneveriš sebi, svoji vesti. Kako naj kot duhovnik pridigam ljudem, če nisem tisto, kar govorim, če ne živim tistega, kar oznanjam?« In naprej: »Cerkve je moja mati, zaradi Cerkve sem, kar sem. Toda moral sem izliti svojo bolečino, storiti, kar mislim in kar upam, da je prav. Le tako lahko pogledam v oči sebi in ljudem.« Gre za obsodbo tajkunskih poslov na vrhu oz. pod vrhom katoliške cerkvene hierarhije; in za jasne zahteve, sporočene na Komisijo Pravičnost in mir, da morajo krivci svoje napake ne samo obžalovati, ampak tudi javno odstopiti, prevzeti nase moralno krivdo in pravno odgovornost.

Ni naključje, da je tako jasno spregovoril, sledeč glasu svoje vesti, prav duhovnik z dna cerkvene organizacije, iz območja neposrednih stikov z ljudmi: občestvenih, ne le občnih povezav z verniki. Teologi, vezani na kariero in cerkveni oblastniki, zavezani Instituciji, takšnih jasnih besed doslej niso bili zmožni izreči. Kakor da svoje vesti ne slišijo dobro. Če bi ji zares prisluhnil, se zaradi svojih zamolčanih besed ne bi mogli izogniti občutku grešnosti. Grešnosti, ki jo kot tako občutimo pod obnebjem greha, se pravi, krivde, uzrte v razmerju do Boga. Krivda kot krivda ni religiozni pojem, kakršen je pojem greha, temveč je etični pojem. Tudi to ni naključje, da duhovnik Knavs v zvezi z glasom vesti govori o etičnih pravilih, ne pa o religioznih zapovedih. O pravilih etike,

ki kot taka veljajo za vse, za vsakogar od nas do državnih in cerkvenih oblastnikov. Tako vest kot krivda pripadata k načinu biti, izhajata iz biti vsakega človeka. Zato ju Martin Heidegger v svojem glavnem delu *Bit in čas* izpostavi kot eksistenciala, kot bitni in bistveni človeški določili.

Vest imamo vsi ljudje, ne glede na to, kateri religiji pripadamo in ne glede na to, ali sploh pripadamo kaki religiji: bodisi teistični bodisi ateistični, kakršna je budizem. Vest kot glas biti, ne šele Boga kot vrhovnega Bivajočega, mi narekuje: Bodi to, kar si. In če nisem to, kar v svoji in po svoji biti sem, imam »slabo vest«, se čutim krivega. Nimam mirne vesti. Ne glede na to, ali verujem v kakega boga ali ne. Tisti, ki veruje v Boga, čuti isto, le da glas biti sliši kot glas Boga in da zato svojo krivdo dojema kot krivdo pred Bogom, torej kot greh.

Vest sovпада s človeškim načinom biti, pomeni glas biti in s tem človeškosti človeka. Določa, kako (človeško) biti, in kot taka tvori človekov etos, skozi njega pa tudi etos človeštva kot takega in v celoti, tisto, čemur pravimo svetovni etos. Osnovni gradniki, elementi strukture svetovnega etosa so: človekovo dostojanstvo, svetost življenja, posvečenost mrtvih in zlato pravilo. Brez njih ni ne svetovnega etosa ne globalne etike kot njegove konkretizacije in operacionalizacije. Zaradi takšnih ontoloških značilnosti vesti, ireduktibilnih, jemljemo vest vse prelahko.

Slišal sem poslanca, ki se je pridušal: Ne bom upošteval tega »napačnega zakona«, deloval bom po svoji vesti. Toda na ravni pravne države pravno napačnih zakonov ni; dokler s pravno utemeljenimi postopki ni odločeno drugače. Četudi imam zakon z etičnega vidika za napačnega, ga moram, dokler velja, brezpogojno upoštevati. Lahko se in po svoji vesti se tudi moram zavzeti za njegovo spremembo, a uveljaviti jo smem spet le po predpisani pravni proceduri: v skladu z veljavnim ustavnim oz. pravnim redom. Če mi ne uspe, »napačnega« (etično nesprejemljivega in/ali pravno škodljivega) zakona še zmerom ne smem prelomiti; pač pa moram v tem primeru odstopiti s svojega položaja; se, če bi ga moral uveljavljati na tem položaju, v imenu ugovora vesti odreči svoji funkciji.

Vest torej ne prinaša manjše, marveč večjo odgovornost. Tudi pred zakoni. Na primer: v vlogi predsednika države, najvišje ustavne funkcije, moram še posebej paziti, da s svojimi odločitvami v imenu svoje vesti, ustavno predpisane, ne bom degradiral pravnega reda; zlasti če je ta že tako in tako zaznamovan z degradacijami. Hkrati pa bi, če je to v nasprotju z njegovo vestjo, moral javno in tudi na pravni ravni spodbijati sprejemanje neetičnih zakonov, se pravi, legaliziranje nelegitimnih pravnih vsebin. Se zavzemat za to, da pravna država ne bi bila samo pravna, ampak tudi etična država, recimo, v vlogi socialne države. Kar pa je naša država že tako in tako po svoji ustavi: po Ustavi Republike Slovenije.

III. POGLAVJE: JAVNA ETIKA IN DRUŽBENE VREDNOTE

NA INTEGRITETI UTEMELJEN ODNOS DO SKUPNIH VREDNOT

mag. Bečir Kečanović

POVZETEK

Beseda integriteta v različnih zvezah označuje poštenost in trdnost značaja, popolnost, skladnost, neokrnjenost, celovitost in nedotakljivost človekove osebnosti v fizičnem in duševnem pogledu, izraža moralna doživetja in drugo, kar kaže njeno etično naravo. Glede tega *integritas* od antičnih korenin naprej ohranja enak pomen tudi v slovenskem knjižnem jeziku; tisto, kar se spreminja, so kontekst, prostor in čas rabe. Prispevek začenja z novodobnim zanimanjem za javno etiko in integriteto v povezavi s svetovnimi problemi, ki terjajo nov način sobivanja. Z idejo na integriteti utemeljenega odnosa do skupnih vrednot išče pot, po kateri bi na oder svetovne drame zopet lahko stopil izrinjeni človek s temeljnimi pravicami in odgovornim odnosom do so ljudi, naravnega in družbenega okolja na lokalni, nacionalni, regionalni in svetovni ravni.

Ključne besede: globalizacija, nacionalna država, ustava, novi institucionalizem, politični in pravni kontekst, javna in osebna etika, integriteta, vrednote, vrline, domoljubje, spoznavni proces, diskrecijsko odločanje, praktična modrost, načrt integritete.

1 NOVODOBNA ZANIMANJA ZA JAVNO ETIKO IN INTEGRITETO

Novodobna zanimanja za etiko in integriteto sovpadajo z obdobjem konca hladne vojne in začetkom »novega načina razmišljanja«, ki ga označuje pojem globalizacija.¹ Gre za svetovni proces, ki zajema mnogotera, izrazito kompleksna in neredko protislovna ekonomska, politična, kulturna, tehnološka in druga družbena dogajanja. To je tudi proces, v katerem se je svetovna gonja za profitom razširila v domala vse kotičke sveta in se zažrla v vse plati zasebnega in institucionalnega življenja.²

Globalizacija se pogosto kaže kot priročno sredstvo za preusmerjanje pozornosti od pravih vzrokov za svetovne probleme, ki so posledica neizmerne koncentracije ekonomske, finančne in politične moči v rokah svetovnih centrov moči, na drugi strani pa prezadolženosti vodilnih držav zahoda, zaradi katere je velik del svetovne ekonomije z izjemo Azije že v 80. letih prejšnjega stoletja padel v globoko krizo.³ Ta je v novonastalih razmerah kapitalistične ekonomije pospe-

¹ Rizman (2001), Beck (2003), Flander (2012).

² Flander, str. 54–77.

³ Flander, str. 27, 57.

šila probleme, ki jih Chomsky pripisuje procesu globalizacije, v katerem se je pretežni del gospodarstva t. i. tranzicijskega območja sesul kot trhla zgradba. Sektorji, ki so bili del zahoda, so se temu pridružili, preostali del se je vrnil v tradicionalno servisno vlogo, večinoma pod nadzorom lokalnih veljakov in družabnikov s kriminalnimi združbami skupaj pod krinko družbenih reform. Multinacionalke so z investiranjem velikih količin denarja »v skladu z lokalnimi običaji« prispevale svoj delež pri razraščanju organiziranega kriminala, finančnih prevar in korupcije. Lokalne vojne in trgovci s smrtjo pa so na stežaj odpirali vrata vojnemu dobičkarstvu in s tem okrepili še mednarodni terorizem. Velik delež svetovnega prebivalstva je tako osupljivo padel pod eksistenčni minimum, medtem ko so si novi oblastniki prigrabili ogromno bogastvo.⁴

Beck ugotavlja, da je globalizacija omogočila tisto, kar je sicer v kapitalizmu vedno veljalo, a je bilo v času njegove obrzdanosti z ukrepi demokratične, pravne in socialne države v mejah obvladljivega, da ekonomski subjekti, zlasti tisti, ki delujejo globalno (multinacionalke), nimajo samo ključne vloge pri oblikovanju gospodarstva, ampak družbe v celoti. Na ta način globalno delujoča kapitalistična ekonomija vztrajno spodkopava temelje nacionalnih ekonomij. Poskusi posameznih nacionalnih držav, da se pred tem zavarujejo z zapiranjem, se zapletajo v protislovja. Kajti če hočejo nacionalne države vzdržati konkurenco svetovne družbe, morajo privabljeti kapital, ljudi in znanje. Z novim miselnim vzorcem svetovne ekonomije, »kapitalizem brez dela, kapitalizem brez davkov«, globalni gladiatorji »svobodnega« trga in svobodnega pohlepa, ki jih snubijo politiki, spodkopavajo avtoriteto nacionalne države, ko na eni strani zahtevajo njene storitve, na drugi strani pa ji na različne načine odtegujejo davke. Z izkoriščanjem pomanjkljive zakonodaje in šibke javne kontrole so na v glavnem legalen, a v smislu pravičnosti in poštenosti povsem nelegitimen način spodkopali demokratični skupni blagor, ki ga znova zahtevajo samo zase.⁵ Temu primerno so se na svetovni, regionalni, nacionalni in lokalni ravni kopicili neizmerni problemi okoljskega, socialnega, zdravstvenega, ekonomskega, finančnega in drugih področij, ki jih s klasičnimi pravnimi in administrativnimi ukrepi ni več mogoče učinkovito obvladovati. S tem je prelomljena tudi moralna zaveza med tržnim gospodarstvom, socialno državo in demokracijo, ki je doslej integrirala in legitimirala zahodni model, nacionalnodržavni projekt moderne.⁶

Mnoge družbene institucije in moralni red, ki so predstavljali temelj, na katerem je slonel ta svet, so se zamajale v svoji samoumevnosti, ne da bi medtem razvili nove institucije in razumevanje, ki bi jim dalo smisel in vsebino delovanja v spremenjenih okoliščinah. V teh okoliščinah pa je tudi posameznik pri razvoju svoje osebnosti soočen z bistveno večjimi zahtevami in težavami kot

⁴ Chomsky (2005).

⁵ Beck, str. 14-17

⁶ Beck, str. 21.

v preteklosti.⁷ Hans Küng, ki velja za očeta ideje novega »svetovnega etosa«, meni, da je z vsem tem etika, za katero je prej veljalo, da večinoma sodi med zasebne zadeve, postala javna potreba najvišjega pomena. Toda za njen razvoj ni dovolj, da so pri reševanju posameznih primerov v različnih javnih ustanovah vključeni etični strokovnjaki. »Spričo neznanske kompleksnosti problemov etika sama potrebuje institucionalizacijo«.⁸

Z nastajanjem novega svetovnega reda je vse očitnejša potreba po novem načinu (so)bivanja in odgovorih, kako svetovnim izzivom ustrezno upravljati globalne odnose in uveljavljati mnogotere interese. Kakršno koli je njeno resnično ozadje, je dejstvo, da tradicionalni modeli in prakse upravljanja javnih zadev ne zadoščajo več niti po teži problemov niti po hitrosti odzivanja na vsakodnevne izzive. Velike spremembe na splošno zahtevajo nov pristop in nov način sobivanja. V procesu globalizacije se ta zahteva odraža zlasti v potrebi po multiorganizacijski povezanosti, hitrejšem pretoku ljudi, blaga, storitev, podatkov in idej, kar zopet terja učinkovitejša politična orodja, drugačen pojmovni aparat in sodobnejši način upravljanja institucij. Za vse to je potrebna široka mobilizacija znanja in vrednot, povezanih (integriranih) v globalno omrežje, ki vse bolj sega preko nacionalnih meja.⁹ Pod okriljem Združenih narodov je tako nastala svetovna koalicija za spremembe: delati je treba več in bolje (»We must do more, and we must do it better«).¹⁰

1.1 Mednarodni pravni standardi in etična infrastruktura

Prizadevanja za »več in bolje« so sprožila široko razpravo o učinkovitejši zaščiti skupnih vrednot pred grožnjami korupcije in organiziranega mednarodnega kriminala. Z dejavnostjo Generalne skupščine Združenih narodov in držav članic, njihovih regionalnih povezav in organizacij: Evropske unije, Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD), Svetovne banke (World Bank) in z ustanovitvijo mednarodne nevladne organizacije Transparency International leta 1993 so izoblikovane rešitve, zasnovane na univerzalnih načelih integritete, transparentnosti in odgovornosti za temeljne vrednote človeka in naravnega okolja, demokracije in vladavine prava. V obdobju do leta 2003 je bila s tem namenom sprejeta vrsta regionalnih in mednarodnih standardov, večinoma kot odziv na nujno potrebno zagotavljanje enakih pogojev in varstva konkurence v mednarodni trgovini, uresničevanje prepovedi podkupovanja ter drugih ukrepov za učinkovitejše obvladovanje mednarodne korupcije in organiziranega kriminala. Danes so ti standardi sestavni del mednarodnih konvencij, denimo Medameriške konvencije proti korupciji iz leta 1996 (InterAmerican Convention Against Corruption), Konvencije OECD

⁷ Bučar (2012), str. 59–65.

⁸ Küng, str. 68–71; glejte tudi: Musek, Holcman, Kovačič; prispevki objavljeni v tem zborniku.

⁹ Musek, prispevek v zborniku.

¹⁰ Globalization and governance - United Nations; www.un.org/millennium/sg/report/ch1.pdf. Podobno

proti podkupovanju iz leta 1997 (OECD Convention Against Bribery), Kazenskopravne in Civilnopravne konvencije Sveta Evrope iz leta 1999 (Council of Europe's Criminal and Civil Conventions), Afriške konvencije o preprečevanju korupcije in boju proti njej iz leta 2003 (African Union Convention on Preventing and Combating Corruption) in Konvencije Združenih narodov proti korupciji iz leta 2003 (UN Convention Against Corruption).¹¹

Mednarodne institucije so pri iskanju odgovorov, kako zaščititi skupne vrednote, poleg pravnih (konvencijskih) razvile etične standarde in etično infrastrukturo, ki z vzorčnimi rešitvami upravljanja in kontrole služijo kot skupna podlaga razvoju javne etike in integritete tudi v državah članicah.¹² OECD npr. je v ta namen izdelala vzorčne kodekse in predloge strukturnih ukrepov, ki služijo kot globalna vodila celostnemu upravljanju, reševanju etičnih dilem ter s tem spodbujanju integritete na različnih področjih delovanja javnega in zasebnega sektorja.¹³ Podobno je Transparency International razvila metodološko ogrodje in pojmovni aparat za sistemsko analizo in krepitev nacionalne integritete. »Stebri« tega modela vključujejo zakonodajno in izvršno oblast, civilno družbo, zasebni sektor, pravosodje, državne organe in agencije javne uprave, medije, institucije javne kontrole, torej glavne institucije vladavine prava, razvoja in kakovosti življenja v demokratični družbi in nacionalni državi.¹⁴

1.2 Obzorja novega institucionalizma

Pričakovanja »novega krasnega sveta«, v katerem naj bi uresničili idejo svobode in blaginje za vse in vsakogar, so v marsičem zaznamovale znanstvene raziskave o prilagajanju institucij globalnim izzivom. Razvoj svetovnega sistema upravljanja, ki naj bi temu primerno služil, je treba po mnenju nekaterih avtorjev razumeti kot globalno strukturo vrednot in pravil, ki oblikujejo skupno obnašanje držav in njihovih povezav ter usklajujejo vrsto drugih ciljev mednarodne politike. Ta in sorodne teorije imajo korenine v ameriški znanosti o mednarodnih odnosih v začetku 80. let prejšnjega stoletja, nastalih iz potrebe po razvoju teoretičnega modela in pojmovnega aparata, s katerim bi lahko opredelili vse očitnejše interese in povezave v mednarodni politiki. V znanstvenem pogledu je njihov skupni imenovalc »novi institucionalizem«, glavni predmet pa iskanje odgovorov na ključna vprašanja, kako institucije v kontekstu, prostoru in času novega svetovnega reda vplivajo na vrednost sestavnih delov in kako ta vrednost vpliva na obnašanje ljudi, da bi odpravili ali vsaj zmanjšali ovire pri oblikovanju in sprejemanju skupnih rešitev.¹⁵

¹¹ Armstrong, E. (2005).

¹² O pojmu »etična infrastruktura«, npr.: Edes, Bertok (2000), str. 43–44.

¹³ OECD: http://www.oecd.org/document/2/0,3746,en_2649_34135_41880322_1_1_1_1,00.html#ifr.

¹⁴ Armstrong, op. cit. št. 10; o rezultatih raziskave v Sloveniji, gl. <http://nis.integriteta.si/>.

¹⁵ Peters, str. 143–158.

Novi institucionalizem je dokaj hitro postal vodilni pristop tudi pri proučevanju razvoja mladih demokracij in Evropske unije v 90. letih prejšnjega stoletja. Ena njegovih posebnosti naj bi bila poudarjanje avtonomije političnih institucij v razmerju do družbe in njihov omejevalni vpliv na izbor alternativnih načinov vpletanja države v reševanje družbenih problemov. Ker priznava tako pomen formalnih kot neformalnih institucij, novi institucionalizem izraža premik od »vlade« (*government*) k »vladavini/vladanju« (*governance*).¹⁶ Z znanstvenim pristopom k vprašanju, kako zagotoviti hiter in učinkovit odziv na sodobne izzive svetovne menjave, javnega izbora in kolektivne akcije, je dokaj hitro postal zelo uspešen pri usmerjanju pozornosti k institucijam javnega in zasebnega sektorja. S poudarkom, da institucij ne bi smeli opredeljevati zgolj kot organigrame funkcij (ali funkcionarjev), marveč bolj kot tkanje pravil, postopkov in vrednot, je razvil celoto pomenov, ki omogočajo, da si lahko posamezniki v institucijah z večjo gotovostjo prizadevajo pri iskanju smisla, odkrivajo in vgrajujejo neki red, pripisujejo pomene, doživljajo ugodje in bolečino ter drugo, kar novemu institucionalizmu omogoča, da k proučevanju institucij pristopa multidisciplinarno in hkrati celostno, vključujoč znanstvena dognanja o človekovi osebnosti, zmožnostih in odnosu do skupnih vrednot človeka, naravnega in socialnega okolja.¹⁷ V nasprotju s stari institucionalizmom, ki osrednjo vlogo pri urejanju družbenih razmerij in procesov pripisuje državi, so že prvi zagovorniki novega institucionalizma politiko postavili v položaj odvisnosti od družbene skupnosti in njenih vrednot. S pomočjo teorij behaviorističnega pristopa in pristopa racionalne izbire so pri proučevanju kolektivnega izhajali iz individualnega obnašanja.¹⁸

Avtorji, ki se v svojem proučevanju nastajanja in delovanja institucij sklicujejo na argumente in različice novega institucionalizma, pri čemer poleg normativnega in organizacijskega vidika poudarjajo pomen skupnih vrednot in multidisciplinarnosti, so pomembno prispevali k razumevanju javne etike in integritete.¹⁹ Pred 90. letom prejšnjega stoletja so se s temi vprašanji ukvarjali le redki. Potem je zanimanje za javno etiko (*public ethics*), ki predstavlja pojmovni in raziskovalni okvir proučevanja vrednot in norm, moralnih standardov in načel kot temeljev integritete, izjemno naraslo. Številne pobude so nastale v širokem in razgibanem mednarodnem sodelovanju med ameriškim združenjem za javno upravo (*American Society for Public Administration – ASPA*) in evropskim raziskovalnim omrežjem za etiko in integriteto javnega sektorja (*European Group for Public Administration – EGPA*).²⁰

¹⁶ Fink-Hafner, str. 35.

¹⁷ Della-Porta, str. 23–24.

¹⁸ March, Olsen, str. 3–16.

¹⁹ Vandenabeele, Horton, str. 7–41.

²⁰ Kolthoff, Raymond, Johnson, str. 197–198.

2 OD ROJSTVA DO KRIZE DRŽAVE

Svetovni dogodki, ki so odločilno zaznamovali konec hladne vojne in proces globalizacije, so se v začetku 80. let prejšnjega stoletja dotaknili tudi naše družbene zavesti in vplivali na spoznanje, da življenje v tedanji skupni državi ni več mogoče. Prve spodbude k spremembam so prišle iz vrst kulturnikov, nosilcev alternativnih gibanj. Na političnem prizorišču je določnejši in razvidnejši značaj prvo imelo delavsko gibanje, ki je začelo z neposredno zahtevo delavstva po ustanovitvi socialdemokratske stranke in z organizacijo pohoda pred ljudsko skupščino. Temu so sledili veliki dogodki, ki so privedli do večinske odločitve državotvornega naroda na plebiscitu o samostojnosti, mednarodno priznanje državnosti in sprejetje Ustave Republike Slovenije.²¹

2.1 Krepitev državnosti in javne etike

Po osamosvojitvi je Slovenija pospešeno vstopala v mednarodne odnose in povezave, v katerih si je s prevzemanjem mednarodnih obveznosti krepila položaj in ugled. Ta proces je zlasti v pripravah na vstop v Evropsko unijo prinesel nove spodbude in spoznanja o pomenu javne etike in integritete. Največji prispevek je nesporno dalo Ustavno sodišče Republike Slovenije, ker je z odločbami in ločenimi mnenji ustavnih sodnikov krepilo razumevanje in spoštovanje ustavnih vrednot, pravne in etične kulture, demokracije, vladavine prava in pravne države, varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V skladu z mednarodnimi standardi je bil vzpostavljen sistem javnega sektorja, ki temelji na demokratičnih vrednotah, etični standardi pa so postajali vse pomembnejši v odločanju o zadevah javnega pomena, tako na državni kot na lokalni ravni.²²

Medtem sta se na različnih področjih javnega življenja dejansko krepili javna etika in družbena zavest, da je treba v javnih zadevah poleg pravnih upoštevati etične norme in pri tem izhajati iz bistva človečnosti oziroma človekovega dostojanstva kot izvira vseh drugih človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Med prvimi teoretičnimi deli, ki se zadevnih vprašanj lotevajo vsestransko, velja omeniti zbornik prispevkov o profesionalni etiki, v katerem avtorji razpravljajo o delu z ljudmi na različnih področjih družbenega življenja.²³ Prvo sistematično delo, ki po osamosvojitvi obravnava etična načela, politično neodvisnost, odgovornost, strokovnost in zakonitost javne uprave, je publikacija o etiki upravnega dela.²⁴ Razmerje etike in prava je obdelano v posebni raziskavi z istim naslovom, opravljeni v okviru Pravne fakultete v Ljubljani in nje-

²¹ Bučar (2012).

²² Vlaj, Kovač, prispevka v tem zborniku.

²³ Toplak (ur.) (1996).

²⁴ Boštic, Košir, Rajh (1997).

nega Inštituta za primerjalno pravo.²⁵ Na podlagi usmeritev Sveta Evrope pa je nastal priročnik o etičnem upravljanju občin z vzorčnim modelom kodeksa.²⁶

Kar zadeva formalni prenos mednarodnih etičnih standardov, je Vlada Republike Slovenije leta 2001 sprejela Kodeks ravnanja javnih uslužbencev, ki ga je pripravil Svet Evrope kot priporočilo državam članicam. Kodeks med drugim zavezuje ministrstva, da etične standarde upoštevajo pri pripravi zakonskih in podzakonskih aktov s področja organizacije in delovnopravne zakonodaje. S tem namenom Zakon o javnih uslužbencih (ZJU), sprejet junija 2002, vsebuje načela javne etike: načelo častnega ravnanja (10. člen), omejitve in dolžnosti v zvezi s sprejemanjem daril (11. člen), preprečevanje in odpravljanje nasprotja interesov (100. člen). Občine so pri pripravi svojih splošnih aktov in ravnanju njihovih uslužbencev prav tako dolžne upoštevati navedene določbe Zakona o javnih uslužbencih in Kodeks ravnanja.²⁷

Vprašanja javne etike in integritete na področju represivne dejavnosti države, kaznovalnega prava in kriminologije, odkrivanja in pregona kriminalitete ter izrekanja in izvrševanja kazenskih sankcij so v znanstvenih raziskavah in prispevkih o pravni in moralni razsežnosti delovanja javnega sektorja iz obdobja pred vstopom v Evropsko unijo izrazito povezana s krepitvijo odgovornosti za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter s tem neločljivo povezano zahtevo po učinkovitem nadzoru.²⁸ Pri prenosu mednarodnih pravnih in etičnih standardov na tem področju je bila poleg že omenjene vloge Ustavnega sodišča, ki se v odločbah pogosto sklicuje na prakso Evropskega sodišča za človekove pravice in drugih visokih sodnih forumov, zelo pomembna in koristna odprtost za sodelovanje predstavnikov represivnih organov s civilno družbo in mednarodnimi organizacijami varstva človekovih pravic.²⁹

Pomemben prispevek k razumevanju in uveljavljanju sodobnega koncepta javne etike, integritete in človekovih pravic na področju represivne dejavnosti države so dale tudi razprave domačih in tujih avtorjev o etiki, integriteti in varstvu človekovih pravic pri opravljanju te dejavnosti.³⁰ Ugotovitve, da je prva in največja ovira pri razumevanju javne etike in integritete v nesposobnosti in nezmožnosti javnih uslužbencev in znanstvenikov, da opredelijo izjemno širok spekter nezaželenih oblik vedenja, neučinkovitost pri prepoznavanju in obvladovanju tovrstnih pojavov pa v zanemarjanju političnega in družbenega konteksta, v katerem prihaja do odklonskosti, so še danes ključne za razvoj celostnega modela (načrta) za krepitev integritete v javnem in zasebnem sektorju. Temeljnih načel in ciljev javne etike in integritete brez celostnega razu-

²⁵ Polajnar-Pavčnik, A., idr. (2001).

²⁶ Vlaj, S. (ur.) (2006).

²⁷ Vlaj, Kovač, prispevka v tem zborniku.

²⁸ Meško, G. (ur.) (2002).

²⁹ Zidar, K. (ur.) (2009): Državljanski nadzor nad policijo – priporočila za Slovenijo, Amnesty International, http://www.mnz.gov.si/fileadmin/mnz.gov.si/pageuploads/DPDVN/Pritožbe/NADZOR_NAD_POSTOPKI_POLICIJE.pdf.

³⁰ Npr. Maver, D. (ur.) (2002); Pagon, M., Meško, G., Lobnikar, B. (ur.) (2003).

mevanja in ustreznega odzivanja na poglavitne politične, kulturne in družbene dejavnike ni mogoče doseči.³¹

Primerjalni pregled prav tako potrjuje, da je Slovenija pri institucionalizaciji javne etike in integritete formalno izpolnjevala določene standarde že pred vstopom v Evropsko unijo. Podatki raziskave, opravljene v sodelovanju irskega in danskega predsedovanja leta 2004, kažejo, da standardi javne etike in kazalci zaupanja v institucije javnega sektorja pri nas niso pretirano odstopali od povprečja EU. Z odprtostjo za ureditev sodobnega modela javne etike in integritete z načrtom integritete, urejenim v protikorupcijski zakonodaji (Zakon o preprečevanju korupcije iz leta 2004), je Slovenija posebej omenjena v skupini držav, ki si prizadevajo za dolgoročne rešitve na tem področju.³² Naslednja raziskava, opravljena leta 2006 kot nadgradnja prejšnje, začenja s povzetkom skupnih vrednot in standardov v etičnih kodeksih ter razmerju med njimi in zakonodajnim okvirjem po posameznih državah. Sledi opis tipičnih oblik netičnega ravnanja in njihove razširjenosti, nato razprava o instrumentih za preprečevanje in obvladovanje odklonskih pojavov. Tudi v tej raziskavi ni zaznati večjih odstopanj med našo državo in povprečjem v drugih članicah EU.³³

Pregled stanja javne etike in integritete pritrjuje avtorjem, ki ugotavljajo, da je bil pri nas po osamosvojitvi z ustavno ureditvijo vzpostavljen institucionalni skelet nove države, simbolični svet skupnih vrednot ter pravni sistem za ohranjanje družbene pravičnosti in poštene izmenjave dobrin, a se je medtem hkрати potrdilo spoznanje, da je sreča kot najvišji smoter življenja v skupnosti dosegljiva le, če je družbena moč sorazmerno enako porazdeljena, soodvisnost med državljani pa toliko usklajena, da je vsakomur zagotovljena poštena obravnava ter neovirana možnost osebnega razvoja in lastnega odločanja. Država z ustavno ureditvijo pravično in pošteno družbeno skupnost omogoča, neposredno pa je seveda sama ne more ustvarjati, ker to ni le stvar države in njenih institucij, temveč tudi tega, kakšen je odnos ljudi do države in drugih ustavnih vrednot.³⁴

2.2 Cena brezbriznosti

Naša država je v zadnjem času vse bolj izpostavljena kot primer nekoč zgleadne države, ki zaradi korupcijskih afer in nezaupanja v institucije pada tudi na mednarodnih lestvicah razširjenosti korupcije.³⁵ Namesto da bi krepili odgo-

³¹ Kappeler, Fields (2003), str. 27–42.

³² http://www.dgaep.gov.pt/media/0601010000/irlanda/irlethic2_ing.pdf.

³³ <http://www.dgaep.gov.pt/media/0601010000/finlandia/Comparative%20study.pdf>

³⁴ O ideji »pravične in poštene družbe«, v: Rawls (2011).

³⁵ Posebno poročilo EU – »Eurobarometer« za leto 2011 z negativno oceno stanja korupcije in zaupanja v institucije odpira resna vprašanja o stanju demokracije in vladavine prava, obenem pa kaže skrb zbujačo raven javne etike in integritete javnih institucij, zlasti v povezavi s politiko. Anketiranci menijo, da politiki jemljejo podkupnine in zlorablajo položaj na vseh ravneh oblasti, o čemer je prepričanih kar 83 % vprašanih. Gre za največji negativni delež med vsemi članicami EU. <http://www.kpk-rs.si/sl/komisija/medijsko-sredisce/novice/02/2012/rezultati-posebnega-eurobarometra-s-podrocja-korupcije>

vornost in skrb za državo kot skupno vrednoto in javno dobro, smo jo z brezbriznostjo prepustili gospodarskim, finančnim in političnim elitam. Politične stranke državo, prepuščeno na milost zvitim in pohlepnim, večinoma jemljejo kot političen plen, s katerim upravljajo in ravnaajo po svoji volji. To je v veliki meri privedlo do stanja, na katero opozarjajo znane besede Samuela Johnsona o domoljubju kot zadnjem zavetišču podležev.³⁶ Tudi takrat, ko naj bi domoljubje služilo kot spodbuda za istovetenje državljanov z najvišjimi simboli ustave in države, so opredelitve medle in nejasne, plehke ali obremenjene z usedlinami srednjeveškega patriotizma (nacionalizma) in izključevanja drugače mislečih. Zdi se, da s tem problem domoljubja, kakorkoli razumemo to pretanjeno vez državljanov z državo in njeno ustavo, ni toliko v pomanjkanju izročila, ampak v nerazumevanju samega koncepta ustavnosti ter položaja in odnosa do temeljnih vrednot sodobne nacionalne države, ki v ospredje postavlja zблиževanje narodov in univerzalno varstvo človekovih pravic.³⁷ Bučar v zvezi s tem ugotavlja, da sama ustanovitev države ni bila podprta z domišljenimi predstavami, kako živeti skupaj v novi samostojni državi.³⁸ Države ni brez državljanov, ki se v pravičnih in poštenih družbenih odnosih istovetijo z njo.³⁹ Tam, kjer prevladuje mišljenje, da je država plen zmagovalcev, ne more biti domoljubja, in po drugi strani, kjer ni domoljubja, tudi demokracije v njeni žlahtni obliki poštenega odnosa in upravljanja z državo ne more biti.⁴⁰

Spoznanje, da velike reči iz preteklosti bledijo spričo razočaranj nad sedanjostjo, je dodatno načelo tisto pretanjeno vez domoljubja, po kateri se sicer državljani v svojem notranjem, simboličnem svetu istovetijo s skupnimi vrednotami države in njene ustave. »Znamenja časa«, ki jih Chomsky v uvodoma omenjenem delu, Profit pred ljudmi, pripisuje procesu globalizacije, so namreč v enaki meri zaznamovala tudi naše nacionalno in lokalno okolje. Razmah korupcije, gospodarskega, finančnega in političnega kriminala, trgovina z orožjem in poslovanje »v skladu z lokalnimi običaji«, teptanje pravic delavcev v imenu profita, napuh in kriminalno početje posameznih nosilcev gospodarskih, finančnih in političnih funkcij potrjuje, da predstavniška demokracija od njene ustanovitve naprej očitno ni bila namenjena ljudstvu, ampak ozkemu krogu sodobne oligarhije. Po istem vzorcu so si gospodarji tržne ekonomije z »menadžmentaliteto« prigrabili »svobodno« tržišče in z bolj ali manj odkritim sodelovanjem politike spodkopali še javno kontrolo, kar je množice obubožanih in razžaljenih oropalo težko zasluženega dohodka in večletnih prispevkov za človeka vredno in dostojno življenje.⁴¹

³⁶ <http://www.samueljohnson.com/refuge.html>

³⁷ Gl. Ribičič (2003), v nadaljevanju, op. cit. 65, 70.

³⁸ Bučar (2012), str. 71-80.

³⁹ Gl. Rawls (2001), v nadaljevanju, op. cit. 52.

⁴⁰ Prav tam, str. 117-127.

⁴¹ Povzeto po Flander, str. 26-28.

Nova ideologija špekulativnega gospodarstva je vse dogajanje v državi podredila boju za obvladovanje države in od tu naprej formalno zakonitemu, a moralno zelo spornemu polaščanju javnega premoženja.⁴² V nasprotju z uspešnimi, družinskimi podjetji, kjer se poslovni in finančni uspehi merijo predvsem z osebno integriteto in predanostjo skupnim vrednotam, je prirejanje poslovanja v posameznih javnih gospodarskih družbah in drugih subjektih javnega sektorja spričo neučinkovite (razdejane) javne kontrole postalo samoumevna stvar poslovne diskrecije (samovolje) tistih, ki prirejajo, tistih, ki jih nadzorujejo, in tistih, ki o vsem tem odločajo. Posledice so množične prevare, utaje davkov, finančna nedisciplina, sužnjelastniški odnos do zaposlenih, izčrpavanje materialne in finančne substance nacionalnega gospodarstva in narodovega bogastva, lažni stečaji in povrh še izkoriščanje upnikov. Vse to poteka pod krinko »demokratskega« odločanja in solidarne odgovornosti organov upravljanja in nadzora. Tam, kjer so vsi solidarni do nepoštenosti, je jasno, da nihče ni odgovoren. Ko ta ista solidarnost ob prevari ali drugem kaznivem dejanju korupcije, gospodarskega in finančnega kriminala odloča, ali podati prijavo ali ne, že sama možnost, da bi bila lahko s tem ogrožena osebna korist tistih, ki so imeli »prste v marmeladi«, in tistih, ki so morda celo pošteni, a so za solidarne odločitve enako odgovorni, ker so pri njih sodelovali, krepí stanje brezbriznosti, v katerem nihče ni zainteresiran za ugotavljanje odgovornosti, saj samega sebe nihče ne bo tožil – ne nadzorniki, ki naj bi bedeli nad (nezakonitimi) odločitvami, še manj uprava, ki jih je sprejela.⁴³ Ob tem rezultati različnih raziskav poslovne etike kažejo, da je stanje pri nas primerljivo s stanjem v organizacijah na Zahodu. Zanimiva je tudi ugotovitev, da večina anketirancev poudarja pomen poslovne etike za njihovo delovanje in vedenje. Dejansko stanje ocenjujejo kot zadovoljivo z možnostjo izboljšanja predvsem v odnosu do okolja, delno pa tudi socialne odgovornosti.⁴⁴

Brezbriznost v odnosu do skupnih vrednot je tako očitna, da nekateri z razlogom menijo, kako država pri nas ne velja nič.⁴⁵ Drugi bistvo problema vidijo v ideološki razklanosti, ki jo spodbuja politična prepirljivost in medsebojno onemogočanje, kar je glavni razlog, da država enostavno ni imela možnosti razviti povezovalnega jedra, brez katerega sorazmerno slabo posluje, daleč pod dejanskimi zmogljivostmi. Za izhod iz začaranega kroga predlagajo postopno, a vztrajno krepitev skupnega vrednotnega jedra, ki ni le v državnih institucijah, temveč v zavesti in odgovornosti, da državljani ustavo in državo sprejemajo kot skupno vrednoto in javno dobro.⁴⁶ Kar zadeva spoštovanje ustave, bi si morali politiki, poslanci in člani vlade prizadevati, da služijo kot zgled vsemu in ne

⁴² Bučar (2012), str. 104–111.

⁴³ Slapničar (2011), str. 155–156.

⁴⁴ Potočan, Mulej, *Dileme poslovne etike v Sloveniji*, prispevek v zborniku.

⁴⁵ Nekdanji minister za šolstvo Lukšič, v: Državljsko vzgojo bi morali posodobiti: »V Sloveniji država ne velja nič«; članek v časopisu Dnevnik (http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042484188).

⁴⁶ Bučar (2011-I), str. 351–353.

le delu ljudstva. Hribar v svojem prispevku o etičnem pomenu ustavne prisege poudarja, da to ni etična, pač pa socialna in prek ustave tudi pravna zahteva, ki ne bi mogla in ne more obveljati, če ne bi bila oprta na etično podlago, da naj poslanec (politični funkcionar) ravna po svoji vesti: »Etično gledano kajpada ne samo poslanec, marveč, četudi v drugih okoliščinah, vsak človek«. ⁴⁷

2.3 Premislek o državi kot skupni vrednoti in javnem dobru

Odnos do družbene strukture in skupnih vrednot je danes globoko razslojen. Razlika med legalnostjo in legitimnostjo, med etičnim in pragmatičnim postaja vse bolj uveljavljen način odločanja o zadevah skupnega pomena. Zaradi tega so državljani in demokratična javnost večinoma izgubili zaupanje v institucije in državo. V poslovnem svetu in še toliko manj na področju družbenega razvoja pa ni mogoče sprejemati in uresničevati dogovorov, ki ne temeljijo vsaj na minimumu zaupanja in zanesljivosti predvidevanj o prihodnjem dogajanju in možnih tveganjih. V času splošne družbene, ekonomske in finančne krize bi morale biti vsaj nekaj trdno in predvidljivo, nekaj, na čemer lahko gradimo skupne načrte. To vlogo sidrišča in trdnosti demokratične zgradbe naše družbe in razvoja zagotavlja v prvi vrsti ustava, ki svojo pravno in etično moč črpa na izviru skupnih vrednot, ko so množice »z iskricami v očeh« pogumno zrle prihodnost. ⁴⁸

Tako kot se državljani s ponosom lahko spominjamo velikih dogodkov iz obdobja nastanka lastne države, je zdaj prišel čas, ko ni več mogoče z dvignjeno glavo mimo tega, kar je glavni vzrok za razmere, v katerih smo se kot družba znašli. Z odgovornostjo bi morali preseči sedanost in se zazreti v prihodnost, v katero nas lahko popelje poenoten in odgovoren, na integriteti utemeljen odnos do skupnih vrednot in države kot javnega dobra, ki te iste vrednote varuje, ustvarja razmere za njihovo ohranjanje in uresničevanje: »Ker noben rod ne more poznejšim posredovati vrednot, ki jih je sam zapravlil, je naša skupna naloga ‚prepoznati znamenja časa‘, ki nas ogovarjajo in nam sproti razgrinjajo kopreno trenutka, v katero je zavita sedanost. Znamenja nas kličejo na odgovornost, oživljajo v nas zavest svobodnosti in nas spodbujajo k ustvarjalnosti. Kdor prepozna znamenja časa, v katerem živi, ta reši svoj trenutek in preživi«. ⁴⁹ Zato bi si morali z vzajemnostjo in strpnostjo prizadevati za enakopravnost in pravičnost, da lahko na tej podlagi preiščeno in odgovorno, če je potrebno tudi z odpovedovanjem okrepimo odgovornost za skupne vrednote in institucije naše države, za prihodnost in poznejše rodove. »Privzgojiti je treba demokratično vedenje in razmišljanje, spodbuditi identifikacijo z demokratičnimi in ustavnimi vrednotami in hkrati spodbuditi interes za politiko ter usposobiti posameznika za politično participacijo kot konstitutivno za zagotavljanje de-

⁴⁷ Hribar, prispevek v tem zborniku.

⁴⁸ Bučar (2011-II).

⁴⁹ Trstenjak (1994), str. 25.

mokratsčnosti političnih sistemov in procesov; ter usposobiti posameznika za kritično refleksijo sodobne kompleksne družbenopolitične realnosti«. ⁵⁰

3 ISKANJE NOVEGA NAČINA (SO)BIVANJA

Potreba po novem načinu (so)bivanja je rezultat velikih sprememb, ki svetovne družbe in nacionalne države v dobrem in slabem povezujejo v globalno vas. Kar zadeva razmerje med nacionalno državo in svetovno družbo, je globalizacija po mnenju nekaterih avtorjev opozorila tudi na eno ključnih protislovij, izraženo v dejstvu, da velja znotraj nacionalne države "družbena pogodba" – ustava, medtem ko so procesi in dogajanja na mednarodni ravni bolj kot ne prepuščeni zakonom "naravnega stanja". Ugotavljajo, da je zaradi tega potreben nov način sobivanja (modus vivendi). ⁵¹

Rawls v svojem reformuliranem konceptu pravičnosti kot poštenosti pravi, da je eden od uresničljivih ciljev tega koncepta, da ponudi sprejemljiv okvir filozofskega in moralnega soglasja o načinu (so)bivanja. Tam, kjer takšne podlage za soglasje ni moč najti, meni, da je treba razhajanje, v katerem koreninijo politični razkoli in konflikti, vsaj toliko zožiti, da je še vedno mogoče ohraniti družbeno sodelovanje v ozračju vzajemnega spoštovanja. V ta namen predlaga, da se je treba ozreti k javni politični kulturi, političnim vrednotam demokratične družbe in tradicijam razlage njene ustave in na ta način izluščiti posamezne dobro znane ideje, iz katerih je mogoče razviti pojmovanje politične pravičnosti. V zvezi s tem izhaja iz domneve, da ljudje premorejo vsaj implicitno razumevanje teh idej, kar se sicer bolj ali manj različno kaže v vsakodnevem političnem razpravljanju, v debatah o pomenu in temeljih ustavnih pravic in svoboščin. Temeljna ideja Rawlsovega reformuliranega pojmovanja pravičnosti je ideja družbe kot poštenega sistema družbenega sodelovanja skozi čas iz generacije v generacijo. Ta zajema idejo poštenih pogojev sodelovanja, ki opredeljujejo idejo recipročnosti ali vzajemnosti. ⁵²

Razpravo o temeljnih pogojih pravičnosti kot poštenosti Rawls nadaljuje z razlikovanjem umnega in racionalnega, vendar ne v smislu protislovnosti in konflikta, temveč komplementarnosti (celovitosti), ki sodi k temeljni ideji družbe kot poštenega sistema družbenega sodelovanja. Ideja komplementarnosti se tako distancira od ideologij neprestanega konflikta, ki nekaterim služi kot življenjski slog, edini možni način samoohranitve in vladanja drugim. V nasprotju s tem pravičen in pošten sistem družbenega sodelovanja predpostavlja, da so umne osebe pripravljene predlagati – ali priznati, kadar predlagajo drugi – načela, ki so potrebna za določitev tega, v čemer lahko vsi vidijo poštene pogoje sodelovanja. Umne osebe razumejo, da morajo ta načela spoštovati, celo na

⁵⁰ <http://www.drzavljanska-vzgoja.org/Portals/0/Dokumenti/strategija.pdf>

⁵¹ Rizman, str. 26.

⁵² Rawls, str. 20.

račun lastnih interesov, če to zahtevajo okoliščine, pod pogojem, da je mogoče od drugih pričakovati, da jih bodo spoštovali v enaki meri. Po drugi strani je še slabše kot neumno, če jih nekdo predlaga ali spoštuje zgolj navidezno, se torej pretvarja, da jih spoštuje, v resnici pa jih je pripravljen vsakokrat kršiti v lastno korist in to nekateri vedno počnejo, kadarkoli imajo za to priložnost.⁵³

3.1 Izhodišče za razvoj celostnega pristopa

V iskanju sodobnega načina sobivanja na pravičen in pošten način velja v izhodišču premisliti o Rawlsovem stališču, ko s pritrjevanjem Kantovemu mnenju ugotavlja, da bi bila svetovna vlada bodisi zatiralska globalna tiranija ali pa krhek imperij, ki bi ga pretresale pogoste državljanske vojne, ko bi si različne religije in kulture prizadevale postati politično avtonomne. Pravičen svetovni red si zato Rawls predstavlja kot družbo ljudstev, v kateri vsako od njih neguje dobro urejeno in zadostno politično (notranjo) ureditev, ki spoštuje temeljne človekove pravice.⁵⁴

Državljeni v dobro urejeni družbi izpovedujejo ustavo in njene politične vrednote, kot so udejanjene v njihovih institucijah, in imajo skupen smoter, da so drug do drugega pravični, kot to terjajo družbeni dogovori. S tem ko hočejo, da bi bile ustavne vrednote vtakane v politične institucije in družbene politike, te iste vrednote hkrati delujejo kot motivacijski dejavniki še za druge, nepolitične vrednote in cilje posameznikov ali združenj, ki jim pripadajo. Lahko se sicer zgodi, da posameznik v svojih osebnih zadevah, v notranjem življenju in zasebnih združenjih gleda na svoje končne cilje in privrženosti drugače od tega, kar predpostavlja politično pojmovanje skupnih vrednot. V tem ali onem trenutku lahko občuti nagnjenja vdanosti in pripadnosti, za katera meni, da se od njih ne bi hotel, mogel ali smel oddaljiti, npr. od določenih religioznih, filozofskih in moralnih prepričanj. Politična in nepolitična zavezanost in privrženost državljana in osebe skupaj opredeljujeta njegovo celovito moralno identiteto in oblikujeta način življenja, njegovo dojemanje tega, kar počne in kar hoče biti.⁵⁵

Rawlsova ideja komplementarnosti umnega in razumnega v samem pristopu za vzpostavitev pravičnega in poštenega (so)bivanja močno spominja na izročilo civilizacij, ki so modrost preseganja protislovij in konflikta odkrile pred tisočletji. Ta izvirnost se denimo v kitajskem izročilu kaže tako, da je osnovni vzorec vpet v širši kontekst nasprotnih, a vendar dopolnjujočih se načel jina in janga. Iz tega nasprotja se ne rojeva protislovje dveh protipolov, ki sta neprestano v konfliktu in se kot taka izključujeta, ampak komplementarnost, v kateri se dopolnjujeta in sta drug od drugega odvisna.⁵⁶ Vesoljna slika sveta se v

⁵³ Rawls, str. 24.

⁵⁴ Rawls, str. 33.

⁵⁵ Rawls, str. 43–44.

⁵⁶ Rošker, str. 25.

tem razmerju razodeva kot celovitost krožnega reda (*dao*,⁵⁷ *bian tong*), ki jo v harmonično celoto združuje medsebojna povezanost in vzajemnost izmenjujočih in dopolnjujočih se (komplementarnih) sil jina in janga.⁵⁸ Z nenehnim preoblikovanjem sveta, ki poteka kot rezultat nenehnega izmenjavanja sil jina in janga, se razodeva dao: »en (vidik) jang, en vidik jin je dao«. V kitajskem filozofskem izročilu je dao vseobsegajoče načelo reda, nebeško, zemeljsko in človeško, človeško v smislu vedenjskih (moralnih) norm. V svoji enovitosti in nedeljivosti predstavlja izvorno kozmično načelo, hkrati pa tudi najmanjše, atomske delce bivanja, ki v neskončnih kombinacijah nenehno rojevajo sveto-ve. Dao je torej osnovno, abstraktno gibalno vesoljstva, obenem je konkretna, osebna pot vsakega človeka; temeljni izvor vsega bivanja in hkrati utelešenje vsake posamične pojavnosti. Vseobsežna struktura kozmosa in narave, prežeta z etiko, nastopa tudi kot osrednje merilo družbene in individualne morale. Človečnost (vzajemnost), pravičnost, pot sredine in pravilnost – vse to je vsebovano v tej enotni strukturi. Neoporečna družbena avtoriteta pa je človek, ki to strukturo pozna in ji ne nasprotuje. Šele tak človek lahko vzpostavlja merila, ki določajo pravilnost ali napačnost vedenja posameznika.⁵⁹

Vseobsežno strukturo popolnosti, skladnosti, moralnega značaja (krepost) in intelektualnega poguma človeka, ki živi in ravna v skladu z moralnimi prepričanji in pravili vesoljnega reda v zahodnem izročilu pomensko lahko najbolj opredeli beseda integriteta. Slednja v različnih besednih zvezah označuje poštenost in trdnost značaja, popolnost, skladnost, neokrnjenost, celovitost in nedotakljivost človekove osebnosti v fizičnem in duševnem pogledu, izraža moralna doživetja in drugo, kar kaže njeno etično naravo. Glede tega še vedno ohranja enak pomen tudi v slovenskem knjižnem jeziku; tisto, kar se spreminja, so kontekst, prostor in čas rabe. V odločitvah visokih sodnih forumov pomeni nedotakljivost posameznika kot enkratnega bitja in osebnosti s temeljnimi pravicam in svoboščinam, civilnimi in političnimi.⁶⁰

S tem, ko pomensko združuje številne razsežnosti človekove narave, njegovega duševnega in družbenega življenja, beseda integriteta zajema še vse tiste dejavnike, ki človeka opredeljujejo kot socialno in politično bitje, umno in razumno, živeče in delujoče v prostoru in času konkretne politične skupnosti, države in družbe. V tej univerzalni, a hkrati enoviti in nedeljivi vlogi integriteta tudi v mednarodnih konvencijah in mednarodni etični infrastrukturi predsta-

⁵⁷ Čeprav knjižni in pogovorni jezik pogosto uporabljata sopomenko »tao«, prevodi in stališča slovenskih sinologov/sinologinj pritrjujejo pravilni rabi besede »dao«; povzeto po Motoh, H., *Kitajska tradicionalna filozofija nekoč in danes*, predavanje v okviru Slovenskega združenja Taijiquan hram CSN pod vodstvom mojstra Chena Shininga (<http://www.chen-sn.si/urnik.asp>), datum 17. 3. 2012, Ljubljana – neobjavljeno; gl. Rošker (2010, 2011); gl. Yi jing – Knjiga premen, prevod Milčinski, M. (2011), Mladinska knjiga, Ljubljana.

⁵⁸ Ibidem, str. 19.

⁵⁹ Rošker (2011), str. 23, 46.

⁶⁰ Npr. Sodba Ustavnega sodišča Republike Slovenije, št. U-I-60/03, v kateri se glede *integritete* posameznika sklicuje na sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice.

vlja vseobsegajoče, univerzalno načelo, tako kot je v kitajskem izročilu dao, ki v smislu vedenjskih (moralnih) norm na makro- in mikrokozmični ravni hkrati določa konkretno, osebno pot vsakega človeka. Pravi pomen integritete, ne v abstraktnem, temveč v konkretnem, življenjskem pomenu in ravnanju, pa se pokaže šele v odnosu do sočloveka, naravnega in socialnega okolja, tedaj se razodene kot življenjsko vodilo, ki v uravnoteženo celoto povezuje (integrira) še spoznavne, moralne in razumske vrline človeka in osebe z integriteto, celoto, v kateri se rojeva praktična modrost pravičnega in poštenega (so)bivanja.⁶¹

Ideja celovitosti moralne identitete posameznika, ki vključuje politično in nepolitično zavezanost in privrženost, se v povezavi s teorijami novega institucionalizma, ki opozarjajo na večrazsežnost ter spoznavno in motivacijsko vlogo skupnih vrednot, praktično realizira v načelu integritete, preko katerega se v harmonično celoto združujejo (integrirajo) prvine osebne in javne (ustavne, politične, institucionalne) etike. Osebna etika išče odgovore, kako naj posameznik živi dobro in srečno življenje, pri čemer gre za zahtevna vprašanja osebnih vrednot in življenja v skladu s temi vrednotami. Javna (institucionalna) etika zadeva cel sklop vprašanj, kako naj ta isti posameznik, kadar sodeluje v javnem (političnem) življenju, živi pravično in pošteno v odnosu do drugih. V obeh primerih skupaj gre za celoto etičnih vprašanj, kako živeti dobro, srečno, pravično in pošteno življenje skladno s pričakovanim delovanjem in odgovornostjo do skupnih vrednot človeka, narave in družbe. Ljudje in institucije, ki to zmorejo in tako dejansko ravnajo, imajo integriteto.⁶²

3.1.1 Sobivanje držav in globaliziranega sveta

Če so mostovi med osebno in javno etiko zgrajeni na enotni strukturi, celovitosti in nedeljivosti človekove osebnosti, sobivanje nacionalne države in globaliziranega sveta formalno gledano temelji na povezanosti in usklajenosti mednarodnih standardov in nacionalne ustave. Ta osnovni obrazec sobivanja je na mednarodni ravni vsebovan v konvencijskih določbah in mednarodnem etosu, mednarodnih standardih in etični infrastrukturi, ki zavezujejo države podpisnice, da v skladu s temeljnimi načeli nacionalnega prava sprejemajo in izvajajo učinkovite in usklajene aktivnosti za obvladovanje groženj skupni varnosti, miru in stabilnosti, da s tem namenom spodbujajo sodelovanje v družbi, uresničujejo vladavino prava, ustrezno vodenje javnih zadev in upravljanje javnega premoženja. Tako npr. Konvencija Združenih narodov proti korupciji že v preambuli izraža prepričanje, da ogroženost sveta ni več lokalno (nacionalno) vprašanje, temveč mednarodni pojav, ki vpliva na vse družbe in gospodarstva, zaradi česar je nujno mednarodno sodelovanje ter

⁶¹ O vrlinah, npr.: Kovačič, *Etos osebe (vrlin)*; Strahovnik, *Spoznavne vrline, integriteta in etika javne uprave*, oba prispevka v zborniku; gl. tudi besedilo v nadaljevanju, podnaslov »Poziv k vrlini in delovanju iz plemenitih nagibov«, ter tam navedene vire.

⁶² Sampford, Connors (ur.) (2007).

vsestranski in interdisciplinaren pristop. V zvezi s tem Konvencija na več mestih poudarja vlogo držav podpisnic pri krepitvi integritete, transparentnosti in odgovornosti pri vodenju javnih zadev ter upravljanju javnega premoženja v nacionalnem in mednarodnem okolju.⁶³

V nasprotju s trdo globalistično tezo o slabitvi nacionalne države zdaj tudi ekonomska in finančna kriza pritrjuje, da nacionalna država ostaja glavni subjekt mednarodne politike, ker nadzoruje svoje ozemlje, na katerem varuje človekove pravice in temeljne svoboščine in zagotavlja varnost vsakomur, ki je na njenem ozemlju, z vstopom v regionalne in mednarodne povezave pa vse bolj prevzema odgovornost za mednarodno varnost.⁶⁴ Nacionalna država se sicer z vstopom v mednarodne povezave, Evropsko unijo npr., odpove določenemu delu suverenosti, ko del svojih suverenih pravic skladno z ustavnim redom prenese v izvrševanje na skupne organe mednarodne naddržavne narave, vendar v teh organih sodeluje tudi sama. Nacionalna suverenost ob vstopu v mednarodne povezave pridobi ob nacionalnodržavni še mednarodnodržavno (regionalno, evropskodržavno) razsežnost, pri čemer pristojnosti, da v skladu z nacionalno ustavo na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine, zagotavlja javno varnost in vzdržuje javni red, ostajajo izvirna etična in pravna dolžnost nacionalne države.⁶⁵ Zato se sodobno razumevanje suverenosti nacionalne države ne ukvarja toliko s prestižnimi boji za prevlado med evropsko in nacionalno birokracijo, ker v ospredje postavlja z ustavo zajamčene človekove pravice in temeljne svoboščine.⁶⁶

Doktrina celostnega pristopa, oblikovana v skladu s konceptom ustavnosti poleg nacionalnih političnih, ustavnih vrednot upošteva skupne vrednote Evropske unije in na mednarodnih standardih utemeljeno odgovornost za človekove pravice in temeljne svoboščine, za vladavino prava in druge, univerzalne vrednote globaliziranega sveta. Izvedbeno je ta pristop v nacionalnem okolju dizajniran z načelom ustavnosti, to pomeni s temeljnimi ustavnimi načeli o delitvi oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno vejo, pravni državi, spoštovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin, enakosti in poštenosti družbenih odnosov.

Naslednji splošni pogoj zahteva, tako kot v zvezi s prekrivajočim se soglasjem v družbi ugotavlja Rawls, da mora trajno in stabilno družbeno ureditev, »ki je niso razklali grenki doktrinarni spori in politično sovraštvo, prostovoljno in svobodno podpirati vsaj znatna večina njenih politično dejavnih državljanov«. Poudarja, da mora biti pojmovanje pravičnosti, če naj služi kot javni temelj ustavni ureditvi, takšno, da je sprejemljivo za zelo različne in celo nespravljivi-

⁶³ Zakon o ratifikaciji Konvencije Združenih narodov proti korupciji (MKZNP) (Uradni list RS, št. 22/08, 13/09).

⁶⁴ Balažic (2004), str. 210–211.

⁶⁵ Igličar, str. 259–262.

⁶⁶ Ribičič (2003), str. 49.

ve nauke, da lahko stara navzkrižja postavi na stran in se izogne opiranju na ta ali oni nauk. Namesto tega si stabilna družba prizadeva ublažiti politične razkole in opredeliti pogoje poštenega družbenega sodelovanja med državljani. Da bi dosegli ta cilj, izhajajoč iz temeljnih idej, vsebovanih v politični kulturi, je treba (z)graditi javno osnovo in spodbujati javno etiko, ki jo vsi državljani kot umni in racionalni lahko sprejmejo, ker premorejo sposobnost umevanja in čut za pravičnost.⁶⁷

4 UNIVERZALNO NAČELO INTEGRITETE

Normativno je torej osnovni vzorec celostnega pristopa pri iskanju novega načina sobivanja v globaliziranem svetu že zarisan v mednarodnih pravnih in etičnih standardih, ki zavezujejo države podpisnice. Pri tem se je mednarodna skupnost neposredno oprla na zgodovinsko preizkušen koncept ustavnosti. Poklon, ki ga je s tem dobila, sodobna ustava vrača z določbami o obvezni veljavnosti mednarodnega prava, obćih civilizacijskih načel in etičnih standardov v nacionalnem okolju, kar sicer na prvem mestu zavezuje zakonodajalca, da jih z zakonom pomensko in vrednostno umesti v nacionalni pravni sistem, v pravno urejene družbene odnose in družbene procese, v pravno kulturo in javno etiko. Ker mednarodno pravo in mednarodna etična infrastruktura z načelom integritete izražata vsestransko, celostno in interdisciplinarno zahtevo po krepitvi vladavine prava, pravne države in moralno-etične odgovornosti v odnosu do skupnih vrednot ljudi, narave in skupnosti, jih je mogoče na ravni nacionalnega oz. lokalnega družbenega okolja udejanjiti le ob upoštevanju nacionalne države in njenega pravnega reda, na prvem mestu ustave in zakonov. Z gledišća posameznika, ki deluje v skladu z veljavnim pravom in s tem tudi v skladu z mednarodnimi pravnimi obveznostmi države, gre za pričakovano delovanje in odgovornost človeka, ki se zaveda svojih pravno urejenih pravic in dolžnosti. Če njegovo spoštovanje prava in delovanje v skladu s pravnimi pravili temelji na notranjem občutku odgovornosti do univerzalnih vrednot človečnosti, človekovega dostojanstva, solidarnosti, ne morda le na strahu pred organizirano prisilo in pravno sankcijo, gre za človeka, ki ima vrlino integritete.⁶⁸

4.1 Integriteta kot etični standard domoljubja

Takrat ko posameznik deluje v skladu z univerzalnim načelom integritete, ko ima torej vrlino integritete, ki ga znova navdihuje in spodbuja njegovo ravnanje in odgovornost do univerzalnih vrednot, pri čemer izraža posebno skrb za lastno državo in sodržavljane, se glede tega istoveti z vrednotami, ki jih varuje ustava, gre po mnenju nekaterih moralnih filozofov za posebno obliko družbene odgovornosti človeka kot državljana, kar v prispevkih o javni etiki,

⁶⁷ Rawls, str. 51.

⁶⁸ O integriteti kot krovnii vrlini, gl. Strahovnik, prispevek v tem zborniku.

morali in politiki obravnavajo kot posebno obliko domoljubja z etičnim poudarkom. Ta se poleg pričakovanega delovanja in odgovornosti do sveta in skupnih vrednot kaže kot posebej izražena skrb za moralni razcvet lastne države.⁶⁹

V nasprotju z ekstremnim in tudi zmernim domoljubjem, ki si vsako na svoj način prizadevata braniti in spodbujati politične, ekonomske ali kulturne interese lastne države, se omenjena različica domoljubja z izrecno poudarjeno etično naravo osredotoča na krepitev moralne odgovornosti oziroma integritete državljanov v odnosu do lastne države in njenih institucij. V danem primeru domoljub svojo ljubezen do domovine izkazuje z aktivnim prizadevanjem, da domovina živi in deluje v skladu z etičnimi standardi in da krepí skupno moralno odgovornost za vrednote, zapisane v njeni ustavi, tako znotraj svojih meja kot na mednarodnem prizorišču. Moralna identiteta, osebna etika in integriteta domoljuba so tukaj tako neločljivo povezani z moralno identiteto, javno etiko in integriteto domovine, da je resnično prežet z moralno odgovornostjo in je pripravljen vsakokrat izraziti tudi svoje nestrinjanje ter javno obsodbo nemoralnega delovanja v javnih institucijah in pri odločanju v zadevah javnega pomena, pri sprejemanju zakonov in drugih oblastnih odločitev v družbi. Prav tako je seveda prežet s ponosom, kadar njegova država resnično doživlja moralni razcvet in uresničuje odgovornost do skupnih vrednot, tako znotraj svojih meja kot na mednarodnem prizorišču.⁷⁰

Na tem mestu velja ponovno vrniti se k temu, kar v zvezi s pravičnostjo kot poštenostjo poudarja Rawls, da demokratična politična družba ne premore nobenih skupnih vrednot in smotrov razen tistih, ki sodijo k samemu političnemu pojmovanju pravičnosti oziroma ki so z njimi povezani. »Državljeni dobro urejene družbe izpovedujejo ustavo in njene politične vrednote, kot so udejanjene v njihovih institucijah in imajo skupen smoter, da so drugi do drugega pravični, kot to terjajo družbeni dogovori.«⁷¹ Z izrecnim poudarkom etične narave domoljubja integriteta v tem odnosu in dogovorih deluje hkrati kot univerzalno načelo, etični standard ter vrlina pričakovanega ravnanja in odgovornosti državljana do ustavnih vrednot in moralnega razcveta lastne države, torej države, ki v ospredje postavlja zблиževanje narodov in univerzalno varstvo človekovih pravic, kar nedvomno sodi tudi med najvišje cilje globalne skupnosti in svetovnega etosa.⁷²

4.2 Institucionalizacija integritete

Teoretiki novega institucionalizma menijo, da institucije na splošno nastajajo in delujejo bolj na podlagi opažanj (percepcije) in spoznanj (kognicije) svojih članov kot samih pravil. Posebno vlogo pri posredovanju med okoljem in

⁶⁹ Primoratz, I. (2007), str. 32.

⁷⁰ Primoratz, I. (2011), str. 176–181.

⁷¹ Rawls, str. 41.

⁷² Prim. Ribičič (2003), op. cit. 37; Küng, op. cit. 8.

obnašanjem institucij pripisujejo prav skupnim vrednotam, ki imajo v normativnem okolju in situacijskem prostoru tako ciljno kot motivacijsko vlogo. Normativni okvir s pravili in spodbudami usmerja moralne občutke, etične sodbe in vrednotne doživljaje, medtem ko situacijski prostor z vrednotami motivira, z znanjem pa krepi spoznavne (kognitivne) zmožnosti za obdelavo informacij, na podlagi katerih institucije in njihovi člani z medsebojnim vplivom, zgledom in skupnimi prizadevanji sprejemajo najboljše možne odločitve za uresničevanje zadanih ciljev v danem kontekstu, prostoru in času.⁷³

Na prvi pogled neopazna, a v zvezi z integriteto javnih institucij in njihovih članov (javnih funkcionarjev in uslužbencev), ki so prvi poklicani, da na vseh ravneh krepijo odgovornost za skupne vrednote države in državljanov, katerim služijo, so pomembna spoznanja novega institucionalizma, ki poleg normativnih opozarjajo na spoznavne (kognitivne) in vrednotne (etične) razsežnosti institucionalnega prostora, v katerem pravo in (normativna) etika skupaj tvorita okvir in podlago za institucionalizacijo integritete kot standarda »pričakovanega delovanja in odgovornosti«. V zvezi s tem jo lahko razumemo kot temeljno etično načelo *prima facie* dolžnosti oziroma temeljni moralni razlog *za* ali *proti* nekemu dejanju javnih funkcionarjev, uslužbencev in institucij, iz katerega izvira cela vrsta načel in pravil javne oz. institucionalne etike, ki z integriteto vsakokrat sooblikujejo in zahtevajo celosten odnos do dejanske dolžnosti v konkretnih primerih, postopkih, dejanjih in odnosih.⁷⁴

Integriteta kot standard pričakovanega delovanja in odgovornosti po Zakonu o integriteti in preprečevanju korupcije zahteva, da se javna oblast, funkcija, pooblastilo ali druga pristojnost za odločanje v zadevah javnega pomena ne sme uporabljati v nasprotju z zakonom, pravno dopustnimi cilji in etičnimi kodeksi. Gre za temeljno načelo, ki izhaja iz samega namena zakonodajalca, da z integriteto javnih institucij, njihovih funkcionarjev in uslužbencev pri izvajanju javne oblasti in opravljanju uradnih nalog krepí pravno državo in odgovornost za varovanje skupnih vrednot pred korupcijo in drugimi odklonskimi pojavi.⁷⁵ Seveda zakonski standard »pričakovano delovanje in odgovornost« ni le formalno pravilo, prav tako ne tisto, kar o svojem ravnanju menijo institucije in njihovi člani (zaposleni). Z gledišča tistega, ki od javnih institucij in njihovih članov upravičeno pričakuje neko storitev in je ne dobi, je vseeno, kaj je vzrok. Ker je zaradi prikrajšanosti prizadet, sta tudi njegovo prepričanje in nezadovoljstvo, da je prikrajšan zaradi korupcije, drugih protipravnih ali neetičnih ravnanj, na nek način razumljivo, ne glede na možnost, da se v resnici moti. Zato je pri oceni, ali ravnanje neke institucije in njenih članov ustreza integriteti kot pravnemu in etičnemu standardu pričakovanega delovanja in odgovornosti, pomembno ugotoviti, kakšen je dejansko učinek njihovih ravnanj, kako izpolnjujejo pričakovanja in zaupanje večine ljudi,

⁷³ Peters; glejte tudi Musek, prispevek v tem zborniku.

⁷⁴ O pojmu in interpretaciji *prima facie* moralnih dolžnosti, gl. Strahovnik, V. (2009), str. 232–251.

⁷⁵ Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije (ZIntPK-UPB2, Uradni list, št. 69/11).

družbene skupnosti in javnega mnenja. Če pravni predpisi, kodeksi vedenja, odločitve in ravnanja institucij in njihovih članov niso v skladu s pričakovanji večine ljudi in skupnosti, ki jim v svojih javnih vlogah služijo, je njihova integriteta deležna upravičenega dvoma in zato tudi sami ne morejo pričakovati kakega posebnega zaupanja večine ljudi in javnega mnenja.⁷⁶

4.3 Kontekst odločanja in delovanja v skladu z integriteto

Odločanje in delovanje zlasti v nepredvidljivih in negotovih situacijah vedno vsebuje določena tveganja, ker praviloma zahteva hitre odgovore na trenutne in prihodnje izzive. V takih primerih ljudje namesto logičnega sklepanja uporabljajo hevrstike, hitre in varčne mentalne procese, ki za rešitev problema ne potrebujejo veliko informacij, so pa zato odločitve, ki temeljijo na hevrstičnem sklepanju, lahko manj zanesljive. V zadnjem času filozofi, nevroznanstveniki in psihologi v okviru kognitivne znanosti opozarjajo na pomembno vlogo čustev in konteksta v samem procesu odločanja in ne samo v postavitvi ciljev. Povsem razumski pristop, ki tehta, katera izbira je najboljša, je zašel v težave, ki bi se jih morda dalo rešiti, če bi upoštevali čustva tudi v fazi vrednotenja in izbiranja alternative, ne le pri postavljanju ciljev in vrednot, kot je bilo tradicionalno sprejeto.⁷⁷

Razumevanje konteksta odločanja in delovanja v zadevah javnega pomena je sestavni del celostnega pristopa, ki v izhodišču temelji na integriteti kot pričakovanem delovanju in odgovornosti do skupnih vrednot v javnem in zasebnem sektorju.⁷⁸ Razlikovanje politične in pravne razsežnosti je tukaj pomembno zaradi systemskega (sistematičnega) razlikovanja poglobitvenih načinov in procesnih pogojev, medtem ko sta v praksi večinoma nerazdružljivo povezani, se dopolnjujeta in si vzajemno določata tudi meje pristojnosti, obveznosti in odgovornosti. Bistvo njunega ločevanja in povezovanja je torej v tem, da si kot relativno samostojni področji postavljata medsebojne meje, ki preprečujejo pretirano enostranske posege v družbene odnose in procese, gre torej za nekakšno razmerje zavor in ravnovesij (»checks and balances«) med enim in drugim »protipolom«. Političnemu odločanju je lasten političen boj, pri čemer so dopustne tudi metode pritiska. Zato je politično delovanje po svoji naravi in praktičnem delovanju na splošno manj predvidljivo in zanesljivo kot pravno odločanje.⁷⁹

V povezavi s političnim odločanjem in delovanjem so vedno bolj pereča tudi vprašanja resnice in laži v politiki. Hannah Arendt v istoimenem delu, *Resnica in laž v politiki*, pravi, da je brisanje ločnice med dejstvi in mnenji ena od oblik laži, ki nasploh sodijo k načinom (političnega) delovanja. Prevezemanje

⁷⁶ Six, Huberts (2008), str. 65–80.

⁷⁷ Markič (2011), str. 18–22

⁷⁸ ZIntPK, 4. čl., 3. tč.

⁷⁹ Cerar (2001), str. 15–41.

orodij tržnega oglaševanja potrošniške družbe za politične namene, pri čemer ključno vlogo igrajo t. i. *public relations* menedžerji in celo različne zlorabe znanosti, pa je tradicionalne oblike laganja v politiki povzdignilo na raven organiziranih laži in manipuliranja z dejstvi svetovnih razsežnosti.⁸⁰

Bistvo razlike med tradicionalnim in sodobnim političnim laganjem Arendtova vidi v samem razlikovanju med prikrivanjem in uničenjem resnice. Pri tradicionalnem laganju so politiki lagali in varali druge, medtem pa so se »kot hudič križa« izogibali temu, da bi sami postali žrtve lastnih laži. Ker so pazili na meje svojega laganja, se jim zato ni bilo treba bati usodne samoprevare. Pri organiziranem laganju in manipulaciji z dejstvi v politiki, s katero se danes srečujemo vsepovsod, gre za potencialno dokončno in popolno (globalno) izkrivljanje resničnosti, kakršnega prejšnji časi niso poznali. Toda politični prevarantje, ki so izgubili občutek za pravo mero, slej ko prej postanejo žrtve svojih laži. Kjer se dejstva sistematično nadomeščajo z lažmi in totalnimi fikcijami, se na koncu izkaže, da nadomestila za resničnost ni.⁸¹ Zatekanje v preteklost lahko sicer začasno preloži propad tega, kar je proizvod sistematičnega laganja, a ker preteklost nikoli ni bila njena domena, kvečjemu zgodovine in zgodovinarjev, si tudi na ta način politika »žaga vejo, na kateri sedi«, saj je kot »umetnost praktičnega delovanja« praviloma zavezana prihodnosti. Če prihodnost gradi na preteklosti tako, opozarja Arendtova, da tudi sedanost spreminja na zlagan način, ostane politični prostor brez stabilizirajoče moči dejanskega. Dejstva so namreč trdoživa in kljub ranljivosti premorejo neobičajno odpornost.⁸²

Razmerje med politiko in pravom se kaže predvsem v spoštovanju ali zavračanju vladavine prava, doktrine, ki nikakor ni le formalna zahteva po togi birokratski razlagi in uporabi pravnih pravil. Vladavina prava ni samo vladavina zakonov, ampak vladavina v skladu s pravom, kar pomeni, da je spoštovanje ali nespoštovanje pravnih norm odvisno od tega, kako vladavino prava doživlja in sprejema javno mnenje, ali je vladavina prava dejansko zasidrana v družbeno zavest ter občutek demokratične javnosti za pravičnost in poštenost. Če je zavezanost vladavini prava sestavni del moralnih intuicij, prepričanj in pričakovanj, kulture, etike in integritete demokratične javnosti, potem si bosta tudi politika in pravo v svojih odločitvah prizadevala, da se približata tem idealom.

Pravno odločanje naj bi sicer temeljilo na doslednem spoštovanju dejstev (pravo izhaja iz dejstev – *ius ex facto oritur*), vladavina prava in pravna država, njuna pravna in etična razsežnost pa določata normativni, vsebinski in postopkovni okvir ter znotraj tega situacijski prostor, v katerem poteka odločanje na podlagi temeljnih pravnih načel (vrednotnih meril) in konkretnih zakonskih določb. Odgovornost javnih funkcionarjev in javnih uslužbencev za sprejete odločitve v zadevah javnega pomena je pravno urejena s pravili

⁸⁰ Arendt, str. 52-110.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Prav tam

kazenskega, delovnega in administrativnega, upravnega prava. V etičnem pogledu vključuje politično in moralno-etično razsežnost. Politične vloge in odgovornosti javnih uslužbencev ne smemo zamenjevati s strankarsko politično pripadnostjo. Slednje bi bilo treba natančneje in dosledno razmejiti od lojalnosti državi in pripadnosti legitimni, v predpisani proceduri sprejeti politiki dobrega upravljanja zadev javnega pomena. Seveda je pomembno, da so javni uslužbenci po vseh ravneh, še posebej na višjih, lojalni do svojih političnih predstojnikov, vendar ne tako, da bi bili od njih odvisni v smislu političnega pokroviteljstva, kar se sicer kaže kot ena od glavnih ovir delovanja javnih institucij na pravičen in pošten način. Lojalnost politikom na oblasti namreč ne pomeni nekritične in brezpogojne ubogljivosti.⁸³

4.4 Vprašanje diskrecije

Integriteta kot standard pričakovanega delovanja in odgovornosti upošteva, da mora imeti odločanje v javnih zadevah določeno svobodo presoje in izbire (diskrecije), ker tako narekujejo življenjske situacije, za katere je splošno znano, da jih nikoli ni mogoče v naprej natančno predvideti in zajeti z nekim pravilom, predpisom ali kodeksom. Po drugi strani zahteva, da odločanje o javnih zadevah ni in ne more biti povsem svobodno, ker to po izkušnjah vodi v samovoljo, v arbitrarnost, kršitve in zlorabe oblasti. Pri diskrecijskem odločanju na splošno velja, da je tisti, ki odloča, relativno samostojen, vendar njegova samostojnost naj ne bi bila absolutna, ker sta brezmejna svoboda in samostojnost prevelika skušnjava za samovoljnost in zlorabe. To dejstvo, ki izhaja iz same človeške narave, zgodovino znova potrjuje v najhujših oblikah zlorab ekonomske, finančne, politične moči. Primeroma poslovna diskrecija »menedžmentalitete« in »svobodnega« trga, za katero smo v predhodnem besedilu o znamenjih časa ugotovili, da je s prirejanjem in zlorabami množice *oropala težko zasluženega dohodka in prispevkov za človeka vredno in dostojno življenje*. Standardi, ki so podlaga za pripravo poslovnih in finančnih odločitev, so fleksibilni predpisi, ki omogočajo veliko diskrecije, katere med dopustnimi možnostmi je mogoče izbrati. Ker večina odločitev na podlagi teh standardov služi pri presoji prihodnjih, nepredvidljivih situacij, se s tem diskrecijske možnosti tistih, ki odločajo, še povečujejo. Naknadno dokazati, da je bila neka diskrecijska odločitev že v samem začetku preračunljiva in popolnoma neupravičena, je večinoma zelo težko.⁸⁴

Javni funkcionarji in javni uslužbenci se pri odločanju o javnih zadevah pogosto poslužujejo diskrecije, ki jo v pravniškem izrazju pogosto zasledimo kot sinonim odločanja v skladu s pravnimi načeli proste presoje in prostega preudarka. Formalno je odločanje na podlagi teh načel vezano na ustavo in zakone, materialno pa na dolžnost javnih funkcionarjev in javnih uslužbencev, da v skladu s »pričakovanim ravnanjem« najprej natančno in po resnici

⁸³ Hašek, str. 64–65.

⁸⁴ Slapničar, str. 155–156.

ugotovijo dejansko stanje stvari, ker je ta osnova, da lahko o javnih zadevah sploh odločajo skladno z ustavo in zakoni.⁸⁵ Že omenjene teorije novega institucionalizma poudarjajo, da gre pri usklajenosti (*compliance*) za težnjo, po kateri vsi posamezniki znotraj neke institucije (organizacije) delujejo tako, da upoštevajo pravila, tj. rutino, postopke, splošne dogovore, vloge, strategije, organizacijske oblike in tehnologije, od katerih je odvisna njihova dejavnost, pa tudi prepričanja, paradigme, kodekse, kulturo in spoznanja, ki obkrožajo, podpirajo, obravnavajo in ugovarjajo tem vlogam in rutini, ker s tem postaja njihovo ravnanje predvidljivo.⁸⁶

Načelo svobodne presoje (diskercije) zahteva, da tisti, ki ugotavlja dejansko stanje, vrednoti in tehta okoliščine in dokaze, vse dokler ne pride do utemeljenega prepričanja o resničnosti določenih dejstev in s tem do objektivnega stanja stvari oziroma resnice. Zakon mu sicer ne daje nobenih navodil, katere okoliščine ali dokaze naj šteje za verjetne ali za resnične in katerih ne, ker o tem, katera dejstva je treba šteti za dokazana, presoja sam po svoji vesti in prepričanju, sprejetem na podlagi vestne in skrbne presoje vsake okoliščine in dokaza posebej in vseh dokazov skupaj. Če je neko dejstvo verjetno izkazano in je izkazano na način, ki ne izključuje dvoma, ker je argument resničnosti trdnjši in močnejši od razlogov za dvom, jih je tisti, ki odloča, po načelu materialne resnice dolžan upoštevati, ko ugotavlja dejansko stanje stvari in pri tem uporablja zakon ali drug predpis.⁸⁷

5 POZIV K VRLINAM IN DELOVANJU IZ PLEMENITIH NAGIBOV

Kaj vse je potrebno za dobro delovanje institucij, ki omogočajo vzpostavitev in ohranjanje pravičnega in poštenega sobivanja v skupnosti, so premišljevali že antični misleci in prvi politični filozofi. Aristotel npr. v Nikomahovi etiki ugotavlja, da je treba za to poleg naravnih danosti, značaja, vrednot, vzgoje in zakonov nenehno pozivati ljudi k vrlinam in jih spodbujati, da ravnajo iz plemenitih nagibov. Vrline nam določajo smoter, pametnost pa nam omogoči izbiro sredstev za doseg tega smotra.⁸⁸ Aristotelov nauk o vrlinah in njegovi sodobni zagovorniki razlikujejo med spoznavnimi oziroma intelektualnimi vrlinami na eni in značajskimi oziroma moralnimi vrlinami na drugi strani. Strahovnik meni, da spoznavno vrlino lahko razumemo kot lastnost posameznika (ali skupine), ki mu (ji) omogoča doseganje vednosti.⁸⁹ Moralna vrlina pa je lastnost, ki jo človek razvije z vztrajnim ravnanjem na pravi način, ki v skladu s pravo mero služi moralno dobremu cilju. Razlikovanje med spoznavnimi in moralnimi vrlinami je seveda umetno, ker gre v obeh primerih za

⁸⁵ Kečanović (2007), str. 147–169.

⁸⁶ Dela-Porta, str. 196.

⁸⁷ Komisija za preprečevanje korupcije, [http://www.kpk-rs.si/upload/datoteke/NM_179\(2\).pdf](http://www.kpk-rs.si/upload/datoteke/NM_179(2).pdf).

⁸⁸ Aristotel, str. 204.

⁸⁹ Strahovnik, prispevek v tem zborniku.

lastnost (ene in iste) osebe, ki ima dve osnovni sestavini. Prva je motivacijske narave, druga sestavina je neka trdna dispozicija volje, ki delovanje posameznika usmerja proti določenemu cilju. Vsaka vrлина posamično ima njej lastno motivacijsko sestavino, medtem ko je mogoče skupino vrlin opredeliti glede na njihov končni cilj. Končni cilj večine spoznavnih vrlin je resnica, pri moralnih vrlinah je končni cilj določeno moralno dobro.⁹⁰

Moralne vrline so v veliki meri odraz moralnega prepričanja in moralnih intuicij, medtem ko spoznavne vrline odražajo kakovost spoznavnih lastnosti posameznika pri iskanju resnice oziroma ugotavljanju dejanskega stanja stvari. Teorija spoznavnih vrlin (angl. *epistemic virtue, virtue epistemology*) kakovost spoznanja ocenjuje na osnovi kompetentnosti posameznika, njegovih spoznavnih (kognitivnih) in moralno pomembnih lastnosti oz. vrlin. Vrlinska etika in spoznavne teorije povezujejo spoznavne vrline z moralnimi vrlinami tako, da vse bolj prihaja do približevanja spoznajne teorije (epistemologije) in etike vrline (angl. *virtue ethics*).⁹¹ Na ta način je po dolgem času prišlo tudi do ponovnega odkritja pojma praktične modrosti (*practical wisdom*) kot sinteze spoznavnih in etičnih vrlin. Znano je, da je o tem govoril že Aristotel in da je bila modrost v antiki visoko cenjena.⁹² Sodobni kognitivni psihologi pravijo, da je modrost stanje duha, za katero sta značilna globoko razumevanje in globok uvid v stanje stvari določenih pojavov in sistemov. Modrost zajema sintezo znanja in kakovost presojanja; posebej pri najtežjih problemih, s katerimi se srečujemo v našem življenju, je najboljša kombinacija inteligentnosti, izkustva, znanja in intuicije, ki omogoča izjemen vpogled, presojo in svetovanje o težavnih, kompleksnih in negotovih vprašanjih. »Tako je modrost usmerjena v dobro sebi in v dobro drugim, njen smisel pa je v tem, da jo vnašamo v načrtovanje, urejanje in tolmačenje življenja.«⁹³

Strahovnik ugotavlja, da v odnosu med spoznavnimi in moralnimi vrlinami, med vrlinsko etiko in spoznavno teorijo, obstajajo številne podobnosti, ki so pomembne za razumevanje pojma integriteta, ki zadeva naš celoten značaj. V obeh primerih je skupno težišče raziskovanja od lastnosti prepričan in dejanj preneseno k značilnostim spoznavnih in moralnih akterjev. Ta premik je izjemnega pomena tudi za etiko javne uprave, ki si prizadeva seči onkraj pravnih predpisov in kodeksov in dejansko spodbujati etično odgovornost in usposobljenost javnih funkcionarjev in javnih uslužbencev. V širšem kontekstu je krepitev integritete vsekakor tudi pomemben del javne etike. Že sama zavezanost javnemu interesu in kodeksom etike od posameznikov, skupin in institucij ne terja zgolj spoštovanja pravil, temveč oblikovanje odločitev ter sprejemanje odgovornosti zanje, ker na ta način, »v skladu s pričakovanim delovanjem«,

⁹⁰ Tugendhat, str. 195–2005.

⁹¹ Audi (2003), str. 242–244.

⁹² <http://cw.routledge.com/textbooks/philosophy/downloads/a2/unit3/moral-philosophy/PracticalWisdom.pdf>.

⁹³ Musek (2010), str. 498–522.

preprečujejo in odpravljajo tveganja, da bi bila oblast, funkcija, pooblastilo ali druga pristojnost za odločanje uporabljena v nasprotju z javnim interesom. Zgolj z navodili ali kodeksi se tega ne da doseči, ker uresničenje tega cilja terja celostno podporno okolje in spodbude, ki vodijo k oblikovanju pristne etične držbe in odgovornosti, ki temelji tudi na ustreznih spoznavnih vrlinah. Nekateri avtorji vrlinske teorije, na katere se v svojem prispevku sklicuje Strahovnik, razumejo integriteto kot eno izmed vrlin javnih uslužbencev (poleg poštenosti, neodvisnosti, sposobnosti in zavezanosti ravnanju v javnem interesu po najboljših močeh). Glede tega Strahovnik utemeljeno opozarja, da integritete ne moremo razumeti kot zgolj še ene izmed vrlin, temveč bolj v smislu nekakšne krovne, (meta)vrline, ki povezuje in združuje druge vrline, tako moralne kot spoznavne, v relativno trdno in trajno celoto osebnosti z integriteto.⁹⁴

5.1 Simboličen prikaz integritete kot krovne vrline

Simboličen prikaz integritete kot krovne (meta)vrline v spodnji razpredelnici idejno črpa iz vrlinske etike in spoznavnih teorij ter dognanj kognitivne psihologije in kognitivne znanosti o predelavi informacij, samopodobi in kognitivnih shemah jaza, ki jih je človeštvo oblikovalo v svojem evolucijskem razvoju. Kognitivne sheme niso le sinteza informacij, temveč psihične enote, ki v sklope povezujejo (integrirajo) informacije, vrednotenja in emocije. Tako integrirana celota ima poleg kognitivne močno motivacijsko funkcijo: »shema vpliva na to, kako se organizirajo nove informacije in kako usmerjamo pozornost in obnašanje«.⁹⁵

Prikazana (kognitivna) shema simbolično povezuje (integrira) spoznavne in moralne vrline v celoto, ki služi kot podlaga pravičnim in poštenim odločitvam, v katerih se rojeva praktična modrost. Vsakokratno odločanje in delo-

⁹⁴ Strahovnik, prispevek v tem zborniku.

⁹⁵ Musek (2010), str. 80–82, 398–400.

vanje v zadevah javnega pomena se znotraj tega nepretrganega kroga (kontinuum) spoznavanja – vrednotenja – odločanja in delovanja ravna tudi po temeljnih načelih političnega in pravnega odločanja.⁹⁶ Na »kritičnih točkah«, kjer spoznanje, vrednotenje, odločanje in delovanje po naravi stvari terja uporabo diskrecije, se temeljnim načelom demokracije, vladavine prava in pravne države, varstva človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ustavnosti in zakonitosti neposredno pridružijo načela materialne resnice, proste presoje in prostega preudarka.⁹⁷ Tako integriran model v praksi lahko služi kot analitično orodje za celostno oceno »pričakovanega delovanja« in situacij, ki predstavljajo tveganja za pravne in etične kršitve ali zlorabe javne oblasti.⁹⁸

Po drugi strani je enako ali še bolj pomembno, kar v zvezi s kognitivnimi shemami na splošno ugotavlja Musek,⁹⁹ da ima prikazani model poleg spoznavne motivacijsko funkcijo, ki vpliva na to, kako posameznik organizira informacije (znanje), usmerja svojo pozornost in obnašanje v odnosu do skupnih vrednot in zadanih ciljev, kar obenem služi kot podlaga za krepitev integritete. Če navedeno postavimo v kontekst prej omenjenih teorij novega institucionalizma, ki poleg normativnih opozarjajo na spoznavne (kognitivne) in vrednotne (etične) razsežnosti nastajanja in delovanja institucij, pri čemer imajo posebno vlogo v posredovanju med okoljem in obnašanjem institucij prav skupne vrednote, nam lahko prikazani model služi kot osnova nadaljnjemu razvoju skupnega načrta integritete institucij in njihovih članov. Normativni okvir tega načrta s pravili in spodbudami usmerja moralne občutke, etične sodbe in vrednotne doživljanje, medtem ko situacijski prostor z vrednotami motivira, z znanjem pa krepi spoznavne (kognitivne) zmožnosti za obdelavo informacij, na podlagi katerih institucije in njihovi člani z medsebojnim vplivom, zgledom in skupnimi prizadevanji sprejemajo najboljše možne odločitve za uredničenje zadanih ciljev v danem kontekstu, prostoru in času.¹⁰⁰

5.2 Načrt integritete kot imunski sistem institucij

Vzroki oziroma tveganja odklonskih pojavov, ki ogrožajo integriteto javnih institucij in njihovih zaposlenih, nastajajo v notranjem in zunanem okolju, v organizacijskih pogojih, predpisih, politikah in delovnih procesih, pri zaposlenih in drugih deležnikih. Ker so torej tveganja strukturne narave, morajo biti tudi ukrepi strukturne narave.¹⁰¹ Po podatkih že navedenih primerjalnih analiz je bila Slovenija pred vstopom v Evropsko unijo prepoznana kot drža-

⁹⁶ Gl. predhodno besedilo o kontekstu odločanja.

⁹⁷ Gl. predhodno besedilo o diskrecijskem odločanju.

⁹⁸ Integriteta kot "pričakovano ravnanje"; gl. ZIntPK, člen 4. točka 3.

⁹⁹ Op. cit. št. 77.

¹⁰⁰ Op. cit. št. 59.

¹⁰¹ [http://www.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf?cote=GOV/PGC/GF\(2009\)1&doclanguage=en](http://www.oecd.org/officialdocuments/displaydocumentpdf?cote=GOV/PGC/GF(2009)1&doclanguage=en).

va, ki je z ureditvijo načrta integritete v protikorupcijskih predpisih odprta za strukturne rešitve na področju javne etike in spodbujanja integritete v javnem in zasebnem sektorju.¹⁰²

Razvoj načrta integritete je v Sloveniji potekal v okviru programa pomoči za vstop v članstvo Evropske unije, MATRA Pre-accession Projects Programme, s pričetkom leta 2001. Izkušnje in rezultati projekta so služili kot podlaga pri pripravi Zakona o preprečevanju korupcije iz leta 2004.¹⁰³ Uporaba načrta integritete je za večino javnega sektorja obvezna tudi po veljavnem Zakonu o integriteti in preprečevanju korupcije. Metodološko je zasnovan tako, da vključuje sodobne načine ocenjevanja izpostavljenosti institucij oz. organizacij različnim tveganjem v organizacijskih pogojih in delovnih procesih, pri zaposlenih in drugih deležnikih analiziranega okolja. Ocena tveganj v strukturi analiziranega okolja najprej poišče vzroke in težo strateških tveganj. Nato sledi vrednotenje spremljajočih (inherentnih) tveganj, ki so kot sestavni del »vgrajeni« v organizacijske pogoje in procese, v ravnanja zaposlenih in drugih deležnikov. Naslednja faza z analizo kontrolnih tveganj išče vrzeli in ocenjuje učinkovitost sistema notranjih kontrol, analiza oportunitetnih tveganj, ki ji sledi, pa je osredotočena tako na negativne kot na pozitivne strani verjetnosti in upravljanja tveganj. V tej fazi tisti, ki izdeluje načrt integritete, tehta, ali bo ugotovljena tveganja popolnoma odpravil ali pa se zaradi uresničevanja višjih ciljev in varovanja skupnih vrednot odloči, s katerimi ukrepi jih bo učinkovito obvladoval in nadziral. V zaključnem delu se ugotovljena tveganja in predvideni ukrepi pretehtajo kot celota načrta integritete.¹⁰⁴

V skladu z namenom zakonodajalca je načrt integritete odprt tudi za druga sistemska orodja, kot so npr. različni modeli samoocenjevanja, kakovosti in odličnosti, npr. ISO, CAF (*Common Assessment Framework*), PRSPO (*Priznanje RS za poslovno odličnost*), EFQM (*European Foundation for Quality Management*). Pri tem je treba upoštevati, da so naloge, postopki in ukrepi v javnem sektorju razmeroma natančno urejeni in opredeljeni v številnih predpisih, navodilih in internih aktih. Javni funkcionarji in javni uslužbenci jih morajo spoštovati, ker je to njihova pravna in etična dolžnost. Zato ne kaže pretiravati s sistemskimi orodji, ker se ob pretirani uporabi in drobnjakarstvu hitro lahko sprevržejo v lastno nasprotje učinkovitosti.

¹⁰² http://www.dgaep.gov.pt/media/0601010000/irlanda/irlethic2_ing.pdf.

¹⁰³ Primerjalni prikaz ocenjevanja in spodbujanja integritete: OECD (2004), Symposium on How to Assess Measures for Promoting Integrity and Preventing Corruption in the Public Service, str. 17-19, dostopno na: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/ETH\(2004\)8&docLanguage=bi](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/ETH(2004)8&docLanguage=bi).

¹⁰⁴ Pri opisu analize, ocenjevanja in upravljanja tveganj je poleg predpisane metodologije načrta integritete uporabljeno delo: Hopkin, P. (2010): *Fundamentals of Risk Management: Understanding, evaluating and implementing effective risk management*, The Institute of Risk Management, Kogan Page Limited.

Vzorec načrta integritete

TVEGANJE	<i>izguba integritete javnih institucij, njihovih funkcionarjev in uslužbencev</i>
KRATEK OPIS	verjetnost nastanka in posledic kršitev dolžnega ravnanja z omogočanjem neupravičene koristi v škodo javnega interesa

Področje: organizacijski pogoji

Tipična tveganja sistemske, organizacijske korupcije, drugih protipravnih in neetičnih ravnanj zaradi nejavnih vplivov v postopkih sprejemanja zakonov, drugih pravnih predpisov in aktov splošnega pomena, sektorskih politik, strategij, programov in drugih odločitev splošne oz. sistemske narave.

Področje: zaposleni in drugi deležniki

Tipična tveganja korupcije, drugih protipravnih in neetičnih ravnanj posameznika, ki so lahko posledica slabih medsebojnih odnosov in razmer v delovnem okolju, pomanjkanja znanja in izkušenj, slabih spoznavnih zmožnosti, pomanjkanja moralnega občutka za skupne vrednote oziroma osebnostna naravnost posameznika, da s kršitvami dolžnega ravnanja in zlorabami oblasti uresničuje koruptivne namene in cilje.

Področje: procesi

Tipična tveganja korupcije, drugih protipravnih in neetičnih ravnanj, ki so posledica kršitev/opustitev dolžnega ravnanja v prejšnjih dveh področjih (organizacijski pogoji in zaposleni) ali zaradi zunanjih vplivov, kot so nezakonito lobiranje in nejavni vplivi na procese, npr. javnega naročanja, razpolaganja z javnim premoženjem ipd.

6 SKLEPNA MISEL

Razprava o skupnih vrednotah je vedno tvegano početje, ker lahko razpravljajoči v zanosu iskanja, *kaj je dobro za vse*, nasede na čereh praznega moraliziranja, *kaj je dobro zanj osebno*. Zato je širok in trden konsenz, na katerem je mogoče, tako kot pravi France Bučar, postopno, a vztrajno zgraditi skupno vrednotno jedro javne etike in integritete, prvi pogoj za krepitev pravne in moralne odgovornosti vsakega od nas do skupnih vrednot, zapisanih v ustavi. S krepitvijo odnosa do ustavnih vrednot, upošteva poseben položaj in vlogo ustave, tako v razmerju do nacionalnega prava in države kot mednarodnega prava in svetovnega etosa, je treba spodbujati tudi globalno etiko. Pri tem bi morali politiki služiti kot zgled, ki državljanke prepriča, da skupne vrednote resnično jemljejo kot svoje in skupno dobro. Ker se politiki in politikom pri upravljanju države ni mogoče odreči, je treba z njimi sodelovati, a pri tem odločno zahtevati, da država ni in ne more biti njihov plen. Avtor prispevka *Na integriteti utemeljen odnos do skupnih vrednot* se s tem pridružuje tudi javnim pobudam za etični kodeks političnih funkcionarjev, vendar z globokim pridržkom, da bi morala biti na prvem mestu ustava in ustavna prisega, o čemer v zborniku piše dr. Tine Hribar, njihova najvišja pravna in moralna zaveza. Tisti, ki ne spoštuje ustave in ustavne prisege, bo toliko manj spoštoval pravila etičnega kodeksa. Za takega je edino zdravilo, da mu državljanji soglasno odrečejo zaupanje.

7 LITERATURA

1. Aristotel: Nikomahova Etika; prevod Gantar, K. (1994), Slovenska matica, Ljubljana.
2. Arendt, H. (2003): Resnica in laž v politiki, Apokalipsa, Ljubljana, 2003.
3. Armstrong, E. (2005), Integrity, Transparency and Accountability in Public Administration – UN (<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan020955.pdf>).
4. Audi, R. (2003): Epistemology: A Contemporary introduction to the theory of knowledge – second edition, Routledge, New York and London.
5. Balažič, M., Globalizacija in nacionalna država, v: Brglez, M., Zajc, D. (ur.) (2004): Globalizacija in vloga malih držav: Slovenija v procesih globalizacije, FDV, Ljubljana.
6. Beck, U. (2003): Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo, Krt, Ljubljana.
7. Boštich, A., Košir M., Rajh, V. (1997): Etika upravnega dela, Paco, Ljubljana.
8. Bučar, F. (2012): Temelji naše državnosti, Mladinska knjiga, Ljubljana.
9. Bučar, F. (2011-I): Čas velikih sprememb, Didakta, Radovljica.
10. Bučar, F. (2011-II), Dvajset let Ustave Republike Slovenije: pomen ustavnosti in ustavna demokracija. Mednarodna konferenca – gradiva, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani in Ustavno sodišče Republike Slovenije, Ljubljana, 21. in 22. december 2011.
11. Cerar, M., Pravo in politika – vprašanje avtonomnosti modernega prava, v: Šumič-Riha J. (ur.) (2001): Pravo in politika, Liberalna akademija.
12. Chomsky, N. (2005): Profit pred ljudmi, Založba Sanje, Ljubljana.
13. Della-Porta, D. (2003): Temelji politične znanosti, Sophia, Ljubljana.
14. Edes, B. W., Bertok J., Public Sector Ethic: Work of Organization for Economic, Cooperation and Development; v: El-Ayouty, Y. Ford, K. J. Davies, M. (ur.) (2000): Government ethics and law enforcement: toward global guidelines, Greenwood Publishing Group.
15. Fink-Hafner, D. (ur.) (2007). Uvod v analizo politik: teorije, koncepti, načela, FDV, Ljubljana.
16. Flander, B. (2012): Kriza prava, Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana.
17. Hašek, M. (2001): Sistem javnih uslužbencev, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
18. Hopkin, P. (2010): Fundamentals of Risk Management: Understanding, evaluating and implementing effective risk management, The Institute of Risk Management, Kogan Page Limited.
19. Igljučar, A. (2009): Pogledi sociologije prava, GV Založba, Ljubljana.
20. Jurkiewicz, L. C., in Robert, A. R.; A revolution in organizational values: change and recalibration; v: Huberts, L. W. J. C., Maesschalck, J., Jurkiewicz, C. L. (ur.) (2008). Ethics and integrity of governance: perspectives across frontiers, Part I: Public service ethos, values and integrity. Edward Elgar Publishing.

21. Kappeler, V. E., Fields, C. B., Pojemne ovire pri spopadanju s policijsko korupcijo in pomanjkanjem integritete, v: Pagon, M., Meško, G., Lobnikar, B. (ur.) (2003): Etika, integriteta in človekove pravice z vidika policijske dejavnosti, Ministrstvo za notranje zadeve, Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana.
22. Kečanović, B. (2007), Kriminalistični vidik policijske diskrecije, Pravosodni bilten, Ministrstvo za pravosodje, str. 147-169.
23. Kolthoff, E., Raymond, C. W., Johnson, T., Measuring Integrity: A Dutch-American Comparative Project; v: Cox III., W. R. (ur.) (2009). Ethics and Integrity in Public Administration: concepts and cases. M. E. Sharpe, Inc.
24. Küng, H. (2008): Svetovni etos, Društvo 2000, Ljubljana.
25. March, J. G., Olsen, J. P., Elaborating the "New Institutionalism", v: Rhodes, R. A. W. (et al.) (ur.) (2006): The Oxford handbook of political institutions, Oxford University Press.
26. Markič, O., Odločanje: racionalnost in čustva, v: Ule, A., Markič, O., Kordeš, U.: Konteksti odločanja (2009), Aristej, Ljubljana.
27. Meško, G. (ur.) (2002): Vizije slovenske kriminologije, Ministrstvo za notranje zadeve RS, Visoka policijsko-varnostna šola.
28. Maver, D. (ur.) (2002): Varovanje človekovih pravic in svoboščin v postopkih represivnih organov, Ministrstvo za notranje zadeve.
29. Milčinski, M. (prevod, urejanje in spremna beseda) (2011): Knjiga premen, Mladinska knjiga, Ljubljana.
30. Musek, J. (2010): Psihologija življenja, Inštitut za psihologijo osebnosti, Ljubljana.
31. Peters, G. B. (1999). Institutional Theory in Political Science. The «New Institutionalism»; prevod: Stipetić, D. (2007) Institucionalna teorija u političkoj znanosti: novi institucionalizam, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
32. Pagon, M., Meško, G., Lobnikar, B. (2003): Etika, integriteta in človekove pravice z vidika policijske dejavnosti, Ministrstvo za notranje zadeve, Visoka policijsko-varnostna šola.
33. Polajnar-Pavčnik, A., idr. (2001): Pravo in etika (raziskovalno poročilo, projekt J5-1324-0583-01). Pravna fakulteta, Inštitut za primerjalno pravo, Ljubljana.
34. Rawls, J. (2001): Justice as Fairness. A Restatement; slovenski prevod (2011): Pravičnost kot poštenost: reformulacija, Krtina, Ljubljana.
35. Primorac, I. (2011): Politika i moral, Kruzak, Zagreb.
36. Primoratz, I., Patriotism and Morality: Mapping the Terrain, v: Primoratz, I. Pavković (ur) (2008): Patriotism: Philosophical and Political Perspectives, Ashgate Publishing, Aldershot.
37. Ribičič, C. (2003): Mozaik ustavnih sprememb: od slovenske ustavnosti k evropski, GV Založba in Pravna praksa, Ljubljana.
38. Rizman, R., *Nacionalna država v času globalizacije*, v: Zajc, D. (ur.) (2001): Slovenska država ob deseti obletnici, FDV (<http://www.fdv-kas.si/zalozba/pdf-ji/28.pdf#page=17>).
39. Roškar, S. J. (2011): Li: Struktura kot temeljna epistemološka paradigma tradicionalne kitajske filozofije, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.

40. Roškar, S. J. (2010): Odnos kot jedro spoznanja: Kitajska filozofija od antičnih klasikov do modernega konfucijanstva, Cankarjeva založba, Zbirka čas misli, Ljubljana.
41. Sampford, C., in Connors, C. (ur.) (2007) World Ethics Forum: Conference Proceedings, The Institute for Ethics, Governance and Law.
42. Six, F. E., Huberts, L. W. J. C., Judging a public official's integrity, v: Huberts, L. W. J. C., Maesschalck, J., Jurkiewicz, C. L. (ur.) (2008). Ethics and integrity of governance: perspectives across frontiers. Edward Elgar Publishing Limited.
43. Slapničar, S., Neučinkovitost pri obvladovanju gospodarske kriminalitete - med ohlapnostjo ekonomije in togostjo prava, v: 4. konferenca kazenskega prava in kriminologije (2011), GV Založba, Ljubljana, str. 155-156.
44. Strahovnik, V. (2009): Moralne sodbe, intuicija in moralna načela, Inštitut za simbolno analizo in razvoj informacijskih tehnologij, Velenje.
45. Toplak, L. (ur.) (1996): Profesionalna etika pri delu z ljudmi: zbornik, Univerza v Mariboru in Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropologijo v Ljubljani.
46. Trstenjak, A. (1994): Človek simbolično bitje, Mladinska knjiga, Ljubljana.
47. Tugendhat, E. (2003): Predavanja o etici, Zagreb.
48. Vandenabeele, W., in Horton, S., The evolution of the British public service ethos: a historical institutional approach to explaining continuity and change; v: Huberts, L. W. J. C., Maesschalck, J., Jurkiewicz, C. L. (ur.) (2008). Ethics and integrity of governance: perspectives across frontiers, Part I: Public service ethos, values and integrity. Edward Elgar Publishing.
49. Vlaj, S. (ur.) idr. (2006): Etično upravljanje občin z modelom kodeksa, Fakulteta za upravo, Ljubljana.

Prispevki v tem zborniku ter pravni in drugi viri, objavljeni na spletu, so navedeni v opombah pod črto.

IV. POGlavJE: ETIKA IN POLITIKA

IV. POGlavJE: ETIKA IN POLITIKA

VREDNOTE V ZAKONODAJNI DEJAVNOSTI

dr. Albin Igličar

POVZETEK

Pravo sestavljajo norme, odnosi in vrednote. Za pravno življenje so najbolj tipične pravne norme, ki pa se morajo udejanjati v družbenih odnosih ter izhajati iz določenih družbenih vrednot. Vrednote izhajajo iz potreb posameznikov in družbenih skupin ter postanejo, potem ko jih sprejme večina članov globalne družbe, sestavina javnega mnenja. Vrednote v pravnem svetu se pojavljajo najprej kot predpostavka urejanja družbenih odnosov s pravnimi normami in potem kot predmet tega urejanja. Zato je izhodišče oblikovanja ter sprejemanja splošnih in abstraktnih pravnih norm vrednotni sistem globalne družbe.

Ključne besede: vrednota, zakonodajna dejavnost, zakonodajna politika, anomija, resolucija.

1 VREDNOTNA POVEZANOST DRUŽBE

Z vrednotami označujemo »... ciljne usmeritve, ki pojasnjujejo, kaj je zaželeno in kaj manj zaželeno, kaj je pravično in kaj nepravilno.« (Toš, Müller, 2010, str. 159) Vrednote nastopajo kot povezovalne silnice družbenih odnosov. Družbeno delovanje posameznikov, ki se odraža kot ravnanje enega glede na drugega, usmerjajo predstave o pričakovanem oziroma »normalnem« obnašanju.

Vrednota je nekaj, čemur priznava kdo veliko načelno vrednost in mu zato daje prednost¹. Družbene vrednote opredeljujemo tudi kot dobrine, ki zadovoljujejo človekove materialne in duhovne potrebe. To so lastnosti, sposobnosti, značilnosti (družbena moč, izobrazba, nazori, prepričanja) ter predstave ljudi o teh dobrinah, ki so skupne večini pripadnikov določene družbene skupnosti (Jambrek, 1992, str. 140). Vrednote izhajajo iz potreb posameznikov in družbenih skupin ter postanejo del množične družbene zavesti oziroma del javnega mnenja.

V navedenem smislu postanejo vrednote prvina družbenega sistema in še posebej del kulturnega podsistema. To je posebej poudarjal Parsons, ki v kulturnem sistemu vidi zlasti vrednote, norme, ideologijo in verovanja, izražena v posebnih oblikah. Na določeni stopnji se potem odvija integracija kulturnega in družbenega sistema z motivacijami, ki so spodbujene z vrednotami in nor-

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika, Državna založba Slovenije, Ljubljana 2000.

mami kot usmerjevalci delovanja posameznikov v družbi (Parsons, 1968, str. 37). To velja tako za vrednote, ki so splošno privzete v javnosti in jih ugotavljajo javnomnenjske raziskave kot za specifične pravne vrednote.

Vrednote v slovenskem javnem mnenju so na primer razvidne iz vrstnega reda odgovorov (v odstotkih) na vprašanje »Kako pomembna je vsaka od naštetih stvari v vašem življenju?«, kjer so sešteti odgovori – v odstotkih – zelo in precej pomembna (SJM, 2008/1, Toš, 2009, str. 364):

1. družina	97,1
2. delo	94,0
3. prijatelji	91,0
4. prosti čas	86,6
5. vera	40,3
6. politika.....	16,4

in odstotkovno izraženega vrstnega reda odgovorov na vprašanje »Za katere od naštetih stvari je po vašem mnenju vredno tvegati in tudi nekaj žrtvovati?« (SJM 2009/2, Toš, 2009, str. 495):

1. človekove pravice	66,6
2. boj proti revščini	66,3
3. svetovni mir	60,1
4. zaščita okolja	59,2
5. svoboda posameznika	39,7
6. obramba Slovenije	0,0
7. boj proti rasizmu	23,9
8. enakost med spoloma	23,3
9. združevanje Evrope	11,8
10. versko prepričanje	7,7

Če upoštevamo, da predstavljajo človekove pravice »... skupni ideal vseh ljudstev in vseh narodov...«² ter izraz najpomembnejših vrednot sodobnega človeka, je dejstvo, da so človekove pravice na vrhu vrednot v slovenskem javnem mnenju, spodbudno za integrativne vezi slovenske družbe. Najvišje vrednote človekovih pravic v slovenskem družbenem prostoru zavezuje tudi ustavodajalca³ oziroma zakonodajalca.

Raziskovalci slovenskega javnega mnenja nadalje ugotavljajo, da polovica Slovencev izjavlja, da so srečni (53 %) in zadovoljni s svojim življenjem (58 %), vendar so izrazito nezadovoljni z delovanjem političnega sistema oziroma s stanjem demokracije. To kaže na polarizacijo: relativno zadovoljstvo v zasebnosti in veliko nezadovoljstvo z dogajanjem v javnosti. Delež nezadovoljnih

² Preambula k Splošni deklaraciji človekovih pravic, OZN, 1948.

³ Podobno M. Cerar: »Ustava kot takšna predstavlja v svojem pravno-formalnem izrazu racionalizacijo temeljnih družbenih vrednot.« (Cerar, 2009, str. 62)

z delovanjem demokratičnega sistema obsega namreč preko 80 % anketirane populacije, kar nekateri poimenujejo že kar kot »plafon nezadovoljstva«⁴.

Slovenska družba se je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, v t. i. tranzicijskem obdobju, znašla v svojskem stanju družbene anomije, ki pravzaprav še vedno traja. Anomija⁵ kaže na stanje razvrednotenja vrednot in norm, kar se dogaja zlasti v prehodnih obdobjih. Tedaj stare vrednote ne veljajo več, nove pa se še ne uveljavijo in ne »usedejo« v družbeno zavest oziroma jih posamezniki še ne ponotranjijo (internalizirajo). Vendar je tudi potem, ko se to večinoma že zgodi, potrebno, da v družbeni skupnosti pride do t. i. delitve vrednot

(shared values) oziroma vrednotne povezanosti družbe⁶. Kadar se to ne dogaja, so sredobežne težnje v družbi močnejše od sredotežnih silnic. V takšnem stanju socialna dezorganizacija zajame tako področje civilne družbe kot državne institucije, kar ogroža družbeno solidarnost. S tem v zvezi je v jubilejnem zapisu ob dvajseti obletnici nastanka slovenske države dr. Bučar med drugim zapisal: »Tudi ustanovitev lastne države ni bila pospremljena s kolikor toliko jasnimi predstavami, kako v njej živeti, še celo pa ne sprejeta kot del našega lastnega vrednostnega sveta.«⁷.

Zato za slovensko družbo zadnjih dvajset let torej velja dodati, da prebivalstvo ni v celoti ponotranjilo (internaliziralo) t. i. izhodiščnih pravrednot – svetosti življenja, posvečenosti mrtvih, dostojanstvo človeka in principa, da storiš drugemu le to, kar naj drugi storijo tebi (Hribar, 2006, str. 174, 175). Vsaj dve izmed njih – svetost življenja in človekovo dostojanstvo – so v preambuli omenjala besedila osnutkov slovenske ustave⁸, vendar pa besedilo veljavne ustave tega izrecno več ne našteva. Seveda pa kaže takoj dodati, da veljavna ustava vsebuje izčrpen katalog človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki vsebuje tudi vse navedene (pra)vrednote.

2 ZAKONODAJALEC KOT PRAVNI FORMULATOR VEČINSKO SPREJETIH VREDNOT

Na splošno že od antike dalje velja, da upoštevanje vrednot vodi k t. i. najvišjemu dobru, k srečnosti. Aristotel je poudarjal, da srečnost dosežemo z usklajenostjo našega ravnanja z vrednotami in vrlinami, ki predstavljajo sredino med

⁴ Center za raziskovanje javnega mnenja, Politbarometer, maj 2011, Ljubljana

⁵ Izraz izvira iz grščine: a- - ne-, nomos – zakon, in ga je uporabljal zlasti Durkheim za stanje brezpravja oziroma razvrednotenja vrednot in norm.

⁶ Več v knjigi Boštjan M. Zupančič: Prva od suhih krav, Cankarjeva založba, Ljubljana 2009, str. 44 in nasl.

⁷ Pravna praksa, št. 24–25, Ljubljana 2011, str. 3.

⁸ T. i. »pisateljska ustava«, april 1988, »Demosova ustava«, marec 1990, ter »Podvinska ustava«, avgust 1990. Slednja je v Preambuli določila: »Zavedajoč se svetosti življenja in človeškega dostojanstva (varianta: nedotakljivosti človekovega življenja in dostojanstva...«

skrajnostmi⁹. Vedenje in ravnanje ljudi je vpeto v normativni okvir vrednot in pravnih pravil, ki jih mora modri zakonodajalec – kot je ugotovil že Aristotel¹⁰ – postavljati v dobro človeškim združenjem. Sodobna systemska teorija pa poudarja, da se morajo v moderni, t. i. organizacijski družbi vrednote pojavljati najprej v zakonodajnem postopku ter v njegovem okviru prehajati v splošne akte predstavnškega telesa¹¹.

Družbene vrednote nastopajo vedno tudi kot podlaga in ozadje pravnih normativnih aktov, še posebej ustave in zakonov. Zato je mogoče družbene vrednote obravnavati tudi kot materialne pravne vire ustave¹² in zakonodaje. S pravno regulacijo vrednote usmerjajo človekovo družbeno delovanje.

Pravo sestavljajo norme, odnosi in vrednote. Za pravno življenje so najbolj tipične pravne norme, ki pa se morajo udeležati v družbenih odnosih ter izhajati iz določenih družbenih vrednot. Vrednote v pravnem svetu se pojavljajo najprej kot predpostavka urejanja družbenih odnosov s pravnimi normami in potem kot predmet tega urejanja. Zato je izhodišče oblikovanja ter sprejemanja splošnih in abstraktnih pravnih norm – čemur pogosto rečemo normodajna dejavnost – vrednotni sistem globalne družbe¹³.

Nastajanje pravnih norm pogojujejo družbene sile in okoliščine, iz katerih in zaradi katerih vznikajo splošna pravna pravila. Vrednotne, ekonomske, interesne, politične in splošnokulturne ter civilizacijske družbene razmere, ki narokujejo vsebino pravnih norm, označujemo z izrazom materialni pravni viri. Omenjene okoliščine determinirajo najprej oblikovanje splošnih in abstraktnih pravnih norm oziroma predvsem zakonodajno dejavnost ter podzakonske splošne pravne akte, nato pa tudi individualne in konkretne pravne norme v posamičnih pravnih aktih. Iz celotnega sistema pravnih aktov razberemo najprej vodilne družbene vrednote.

Nekatere bistvene splošne družbene vrednote izraža npr. Univerzalna deklaracija človekovih pravic (OZN, 1948), ki v 1. členu navaja: »Vsi ljudje se rodijo svobodni in imajo enako dostojanstvo in enake pravice. Obdarjeni so z razumom in vestjo in bi morali ravnati drug z drugim kakor bratje.« Navedeni moralno-politični dokument zajema v svojih enaintridesetih členih bistvene

⁹ Več v Aristotel, *Nikomahova etika*, Slovenska matica, Ljubljana 2002.

¹⁰ Aristotel, *Politika*, 1325, a 10: »Naloga dobrega zakonodajalca pa je, da uvidi, kako bodo polis, rod ljudi in vsaka druga skupnost soudeleženi pri dobrem življenju in pri srečnosti, ki jim je dosegljiva.«

¹¹ »Sprejemanje pravnih predpisov, kot vsako odločanje, je odvisno od na primer vrednotnih premis odločanja, za katere se predpostavlja, da so družbeno določene ... Pozitivizacija prava torej pomeni, da morajo vse družbene vrednote, norme in pričakovanja skozi filter procesa odločanja, preden postanejo pravno veljavne.« (Luhmann, 1992, str. 129).

¹² Na primer točka 9 obrazložitve ustavne odločbe U-I-109/10 z dne 3. 10. 2011: »Kot temeljna vrednota ima človekovo dostojanstvo normativni izraz v številnih določbah ustave ...«

¹³ Podobno Pavčnik (2007, str. 599): »Vsako pravno pravilo ima v ozadju eno ali več vrednot, ki so jim pravila namenjena.«

splošne vrednote moderne (zahodne) civilizacije, izražene v temeljnih človekovih pravicah, ki tvorijo jedro današnjega naravnega prava.

Za pravno institucionalizacijo vrednot pa so ob splošnih oziroma večinskih družbenih vrednotah posebnega pomena še pravne vrednote, kot so red¹⁴ in mir ter pravičnost in pravna varnost¹⁵. V tem – specifično pravnem pomenu – opredeljuje vrednote Pogodba o Evropski uniji (Lizbonska pogodba), ki v 2. členu pravi: »Unija temelji na vrednotah spoštovanja človekovega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti, pravne države in spoštovanja človekovih pravic, vključno s pravicami pripadnikov manjšin. Te vrednote so skupne vsem državam članicam v družbi, ki jo označujejo pluralizem, nediskriminacija, strpnost, pravičnost, solidarnost ter enakost žensk in moških.«

Podobno so izhodiščne pravne vrednote izpostavljene tudi v Ustavi Republike Slovenije¹⁶.

Iz slovesnih deklaracij o človekovih pravicah¹⁷ prehajajo vrednote v splošne pravne akte kot formalne vire mednarodnega prava (pakti, pogodbe, konvencije ...) in ustavne pravne akte mednarodnih organizacij, v nacionalne ustave¹⁸ in končno v zakonodajo. Navedeni vrstni red seveda ne pomeni preprostega mehničnega sosledja, saj so mogoči tudi povratni tokovi iz nacionalnih pravnih aktov na nadnacionalne tvorbe in na mednarodne organizacije.

V omenjenih procesih so vrednote in njihova pravna institucionalizacija pogojevane tako z različnimi družbenimi interesi, ekonomskimi razmerami v globalni družbi, razumevanjem naravnega prava in »duha naroda« ter z delovanjem političnih strank in interesnih skupin. Vse to »občo voljo«¹⁹ vklepa v okvire norma-

¹⁴ To pravno vrednoto je posebej poudaril Pitamic, ki pravi: »Zahteva človekove družbene narave je, da v ožji ali širši življenjski skupnosti, v kateri živi, vlada red, po katerem lahko ureja odnose do soljudi, in to na zanesljiv način, tako da je obstoj urejenih odnosov priznan in zagotovljen. Izpolnitev te zahteve se imenuje 'pravo'.« (Pitamic, 2005: 110)

¹⁵ Širšo razlago teh vrednot navaja Pavčnik v knjigi Teorija prava GV Založba, Ljubljana 2007, str. 605–630.

¹⁶ 1. čl.: »Slovenija je demokratična republika.«, 2. čl.: »Slovenija je pravna in socialna država.«, 5. čl.: »Država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine.«

¹⁷ Začetek takšnih izjav predstavlja Deklaracija o pravicah človeka in državljana, ki jo je sprejela francoska narodna skupščina 26. avgusta 1789; najbolj vplivna pa je Univerzalna deklaracija človekovih pravic (UDČP) Organizacije združenih narodov iz 1948. leta.

¹⁸ Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, 1966. leta (MPDPP), Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, 1966. leta (MPESKP), (Evropska) konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, 1950. leta (EKVČPTS), Pogodba o Evropski uniji – Lizbonska pogodba z Listino Evropske unije o temeljnih pravicah, 2009. leta (PEU – Listina EU o t. p.), Ustava Republike Slovenije, 1991. leta (URS).

¹⁹ »*Volonte general*« iz znane Rousseaujeve Družbene pogodbe (Cankarjeva založba, Ljubljana 1960), kjer med drugim beremo tudi: »K tem trem vrstam zakonov se pridružuje še četrta, najvažnejša: le-te ne klešemo ne v marmor, ne v bron, ampak v srca državljanov; predstavlja resnično ustavo; vsak dan pridobiva nove sile; ko vsi drugi zakoni zastarijo ali ugasnejo, jih ta oživlja ali nadomešča; v ljudstvu ohranja duha njegove ureditve in neopazno nadomešča moč oblasti z močjo navade: v mislih imam šege, običaje in predvsem nazore; stvari, ki so našim politikom povsem neznane, od katerih pa je odvisno vse drugo; stvari, s katerimi se velik zakonodajalec ukvarja na tihem, medtem ko se navidez omejuje na posamezne predpise, ki so samo lok oboka, medtem ko so navade, ki se porajajo počasneje, sklepni kamen, ki neomajen spaja celotni obok.« (n. d., str. 124)

tivno določenega zakonodajnega postopka, v usmeritve zakonodajne politike in tudi nomotehnična pravila oblikovanja zakonskih besedil.

V sodobnih demokratičnih političnih sistemih se vrednote pogosto oblikujejo in razlagajo skozi programe in delovanje političnih strank in njihova zaveznitva (koalicije) v zakonodajnem organu. Stranke politične večine, ki oblikujejo vlado, politično interpretirane vrednote izpostavijo v koalicijskem sporazumu kot skupnem imenovalcu vrednot, pretvorjenih v politične cilje. Še podrobneje pa so nato politični cilji operacionalizirani v programu zakonodaje oziroma t. i. normativnem programu vlade. Zato je pogosto prehajanje vrednot v zakonska določila odvisno od politične strukture predstavniškega telesa in t. i. večinske demokracije²⁰.

Shematično gledano je mogoče slediti naslednjemu vrstnemu redu prehajanja vrednot iz političnih v pravne akte:

VREDNOTE – PROGRAMI POLITIČNIH STRANK – KOALICIJSKI SPORAZUM – NORMATIVNI PROGRAM VLADE – ZAKONODAJA

Vedno pa bo zakonodajalec uspel svoje akte uveljaviti v praksi samo pod pogojem, da upošteva družbeno stvarnost in utečene družbene odnose. Ta opozorila potrjuje vsakdanje življenje, pa naj prihajajo s strani bolj idealistično ali bolj materialistično usmerjenih mislecev²¹. Zavestno spreminjanje družbenih odnosov je mogoče le v manjši meri in še manj zakonsko vsiljevanje določenih vrednot. Te se morajo najprej zasidrati v spontanem družbenem razvoju in praktičnem družbenem delovanju ljudi²², tako da jih zakonsko urejanje vzame za svoje izhodišče ter institucionalizacijo, ki je potreba za utrditev in precizacijo teh vrednot. »Dobri zakoni naj bi bili blizu skupnemu etičnemu maksimumu, ki je sprejemljiv večini.« (Trontelj, 2010, str. 260) Tako mora biti naravnana tudi uspešna zakonodajna politika.

3 ZAKONODAJNA POLITIKA IN AKSILOŠKA METODA

Zakonodajna politika – kot del pravne politike – označuje postavljanje ciljev zakonodajne dejavnosti in določanje načinov in sredstev za doseganje teh ci-

²⁰ V Sloveniji se kaže na primer prevlada »levih« političnih vrednot v Zakonu o divjadi in lovstvu (Ur. l. RS, št. 16/04) z manjšim pomenom lastninske pravice lastnikov gozdov pri upravljanju z divjadjo ter prevlada »desnih« političnih vrednot v Zakonu o verski svobodi (Ur. l. RS, št. 14/07) z določili, ki so ugodnejša za večinsko oziroma tradicionalno cerkev.

²¹ Na primer: »Če raziskujemo vprašanje, odkod črpa zakonodavec snov za svoje zakone, lahko rečemo, da so skoro edini njegov vir norme, ki so v bistvu eksistirale in se uveljavljale v socialnem življenju že pred uzakonitvijo.« (Furlan, 2002, str. 94, 95) ali »Pravo ne more biti nikdar na višji stopnji kakor ekonomska ureditev in od nje odvisni kulturni razvoj družbe.« (Marx, 1968: 493)

²² V praktičnem družbenem delovanju ljudi oziroma v njihovih medsebojnih odnosih naj bi vse bolj izstopale človekove vrline, ki jih je izpostavljala antika, kot so: vestnost, delavnost, strokovnost, preudarnost, človečnost, velikodušnost ter pogum ob razvitem občutku za izpolnjevanje dolžnosti ter doseganje pravičnosti in človekovega dostojanstva. (Povzeto po referatu dr. J. Kranjca na posvetu »Integriteta in javna etika« junija 2010 v Državnem svetu Republike Slovenije).

ljev . Pri povezovanju politike z zakonodajo je politika razumljena najprej kot odraz človekovega racionalnega delovanja²³ in šele potem kot področje državne oblasti. Seveda pa je ravno v zakonodajni dejavnosti navzoča intenzivna povezava med zavestnim sprejemanjem splošnih pravnih aktov ter usmerjanjem družbe preko države, posebej ko se kot sredstvo tega usmerjanja uporablja zakon kot formalni pravni vir. Izraz »zakonodaja« v moderni družbi namreč zajema pravne akte, ki jih izdajajo predstavniški državni organi, kakor tudi delovanje teh organov pri njihovi pravotvornosti (Akzin, 1968, 9, str. 221).

V širšem oziroma bolj sproščenem pomenu pa z »zakonodajo« pogosto označujemo normotvorno dejavnost lokalnih skupnosti, večkrat tudi izvršilnih organov²⁴ ali mednarodnih organizacij ter različnih naddržavnih tvorb, kot je na primer Evropska unija²⁵. V splošnem pogovornem jeziku zakonodaja večkrat označuje celoto zakonov neke države ali celo skupek vseh njenih splošnih pravnih aktov oziroma zakonov v materialnem pomenu besede (Smeddinck, 2006, str. 19).

Pojem zakonodajne politike je del širšega pojma pravne politike. Pravna politika je – po eni strani – dejavnost oblikovanja pravnega sistema in – po drugi strani – znanstvena disciplina, ki proučuje in pojasnjuje to dejavnost. V njej se prepletajo vrednostni, politični in ideološki elementi v vlogi ciljev ter pravno-strokovni, znanstveni in racionalni elementi v vlogi sredstev za doseganje postavljenih ciljev. V teoretičnem pogledu se pravna politika ukvarja z raziskovanjem objektivnih zakonitosti v procesu nastajanja in razvoja prava (Podgorac, 1983, str. 64), v praktičnem pogledu pa predvsem s presojanjem, kaj naj bo v določeni globalni družbi urejeno s formalnimi pravnimi viri (Pavčnik, 2007, str. 283).

Racionalna pravna politika mora upoštevati objektivno družbeno stanje ter objektivno možni domet pravnega normiranja. Šele z upoštevanjem socialnih, ekonomskih, političnih in kulturnih razmer v globalni družbi je mogoče uspešno usmerjati družbeni razvoj s pomočjo pravnih pravil²⁶. Osnovne usmeritve pravne politike so večkrat določene tudi v posebnih dokumentih, ki zajemajo programe državnih organov pri sprejemanju novih in noveliranju obstoječih predpisov²⁷.

²³ V tem smislu govori Max Weber o ciljno-racionalnem delovanju človeka v moderni dobi, ko zavestno izbiramo sredstva za doseg vnaprej postavljenih ciljev, zavedajoč se pri tem vrednot, ki vodijo to dejavnost, kakor tudi posledic, ki bodo verjetno nastopile (več v: Igličar, 2009, str. 152).

²⁴ To se dogaja zlasti v primeru t. i. delegirane zakonodaje.

²⁵ »Zakonodajni akti« Evropske unije po opredelitvi 288 čl. Pogodbe o delovanju Evropske unije vključujejo uredbe (*regulations*), direktive (*directives*) in sklepe (*decisions*). Te akte sprejemajo organi Evropske unije po zakonodajnem postopku; 289/3 čl. Pogodbe o delovanju Evropske unije pa določa: »Pravni akti, sprejeti po zakonodajnem postopku, so zakonodajni akti.«

²⁶ Prim. Pravo, Leksikon Cankarjeve založbe, ur. Marijan Pavčnik, Ljubljana 2003, str. 271.

²⁷ Na primer slovenski program za prevzemanje pravnega reda Evropske unije; Resolucija o normativni dejavnosti (Ur. l. RS 95/09).

Najpomembnejši del teh usmeritev zajema zlasti zakonodajno dejavnost. Z njo, preko določanja pravic in dolžnosti pravnih subjektov vzpostavljamo družbeni red²⁸ kot nujni pogoj obstoja globalne družbe. Poleg tega je zakonodaja še v funkciji družbenega načrtovanja, ekonomskega razvoja in doseganja sodelovanja ter družbene integracije (Smeddinck, 2006, str. 109). Seveda se je treba pri tej funkciji zakonodaje izogibati samovolji in zlorabi zakona za doseganje kratkoročnih interesov dnevne politike. Dobra zakonodajna politika izhaja iz poglobljene kritike obstoječe pravne ureditve (*de lege lata*) in pri tem oblikuje predloge za bodočo pravno ureditev (*de lege ferenda*). Takšna zakonodajna politika kaže na proaktivno načrtno delovanje v nasprotju z zgolj reaktivno naključnim delovanjem zakonodajnih organov. Kadar je zakonodajna dejavnost samo naključno reagiranje na tekoče družbene dogodke in ekscesne izjemne primere, se posledično slabša pravni red²⁹.

Zato npr. slovenska Resolucija o normativni dejavnosti³⁰ poudarja, da je glavna funkcija prava »... mirno reševanje nasprotij, ki jih prinašajo različni interesi v družbi.« V tem smislu morajo biti v pravni državi najpomembnejši družbeni odnosi urejeni z vsebinsko in nomotehnično dorečenimi pravnimi normami. To pa je za slovenske razmere še vedno kar oddaljen cilj. Resolucija namreč pri oceni stanja – ob pohvalni ugotovitvi o kodifikacijah pomembnih zakonodajnih področij – kritično opozarja na pretirano in kazuistično normiranje ob istočasnem obstoju pravnih praznin v slovenskem pravnem sistemu, na prepogosto spreminjanje zakonskih norm in njihovo nedosledno izvrševanje. Nesporno je med slabe strani delovanja slovenskega pravnega sistema mogoče uvrstiti tudi bistveno preveč zakonov in njihovih sprememb, ki so bili sprejeti po nujnih in skrajšanih postopkih³¹.

V poglavju o ciljnih normodajne politike Resolucija izpostavlja zagotavljanje pravne varnosti in krepitev pravne države. Za doseganje teh ciljev bo treba še več pozornosti nameniti varstvu človekovih pravic in spoštovanju načela delitve oblasti. Ob tem je izpostavljena skrb za dosledno upoštevanje hierarhije pravnih aktov, za jasnost in preglednost predpisov ter prizadevanje za pripravo

²⁸ Znana je Pitamičeva opredelitev prava: »Pravo je red.« (Pitamic, 2005 str. 110).

²⁹ Npr. naslov v časopisu Delo (4. 3. 2010): »Po nesreči v Kemiplasu sprememba zakona« ali v Sloveniji je Državni zbor na izplačano visoko nagrado menedžerju takoj reagiral s sprejemom novega Zakona o dodatnem davku od dohodkov članov poslovojestev in nadzornih organov v času finančne in gospodarske krize (t. i. Kramarjev zakon), ki je te nagrade obdavalil z 49 % (Ur. l. RS, št. 78/09); ob nesreči zaradi vožnje v napačno smer na avtocesti je zopet reagiral z zaostritvijo kazenskih določb v Zakonu o varnosti cestnega prometa Ur. l. RS, št. 58/09; na smrtni primer mladenk pred diskoteko je Državni zbor reagiral z uvedbo prepovedi vstopa v gostinske lokale osebam, mlajšim od 16 let brez spremstva staršev med 24. in 5. uro zjutraj, v Zakonu o varstvu javnega reda in miru (21/2 čl, Ur. l. RS, št. 70/06); kot glavno orodje za reševanje gospodarske krize se zdi spreminjanje zakonov itd. Takšna zakonodajna politika pozablja na pravno modrost: »*Hard cases make bad law.*« (Black 's Law Dictionary, Eighth Edition, 2004, West Group, St. Paul, Minn, str. 721).

³⁰ Resolucija o normativni dejavnosti, Ur. l. RS, št. 95/09.

³¹ V mandatnem obdobju Državnega zbora 2004–2008 je bilo po rednem zakonodajnem postopku sprejetih samo 209 zakonov, po skrajšanem 155 in nujnem postopku 112. Več v Igličar, 2011, str. 288–291.

boljših predpisov (*better regulation*) s presojo njihovih posledic ob večji državljanski participaciji.

Obravnavana Resolucija posveča veliko pozornost izhodiščem in načelom za pripravo predpisov. Med načeli pravnega urejanja, ki jih opredeljuje Resolucija, velja posebej poudariti opozorila o nujno restriktivnem pristopu pri odbiranju odnosov, v katere naj posega pravna regulacija, svarilo pred neustrezno prakso odlaganja začetka uporabe že veljavnega predpisa, ter načelo transparentnosti, kjer je zapisana zahteva o sprejemanju predpisov po rednih zakonodajnih postopkih. V procesu pripravljanja predpisov je posebej poudarjen pomen nomotehnike, ki lahko v veliki meri prispeva k pravni varnosti z jasnimi in preglednimi formulacijami pravnih pravil ter njihovo vpetostjo v koherentni pravni sistem. Zaradi polnopravnega članstva Slovenije v Evropski uniji so posebne pozornosti vredne še usmeritve za sodelovanje države pri oblikovanju evropskega pravnega reda. S tem v zvezi je v ospredju priprava stališč Republike Slovenije, ki jih nacionalni predstavniki zastopajo v institucijah Evropske unije.

Dobro zakonodajno politiko usmerjajo stabilen sistem družbenih vrednot, splošni družbeni interesi ter posplošene življenjske izkušnje, pridobljene iz eksistenčno pomembnih in ponavljajočih se družbenih odnosov. To sicer pomeni, da zakonodaja nastaja po induktivni poti, vendar z abstrahiranjem (odmišljanjem) posamičnih in posebnih značilnosti določene vrste družbenih odnosov. Zakonska pravna regulacija normira skupne prvine v nekem sklopu podobnih oziroma tipičnih družbenih odnosov. Zato abstraktno normiranje označujemo v nomotehniko za splošno metodo normiranja³². Deduktivni pristop pa je v zakonodajni dejavnosti prisoten pri upoštevanju temeljnih vrednot in načelnih sistemskih opredelitev, ki jih razčlenjujejo formalni pravni viri.

Oba pristopa morata na začetku izhajati od vrednot, ki so izhodišče zakonodajne dejavnosti ter odraz človekovih potreb in interesov. Te potrebe pa izhajajo iz zahtev ohranjanja življenja, zdravja, (eksistenčne potrebe) teženj človeka po pripadnosti in varnosti ter človekovega samozavedanja in samouresničevanja. (Maslow, 1970)

Omenjene temeljne vrednote prenašamo v normativne akte zlasti z uporabo aksiološke metode. Z aksiološko metodo ugotovimo temeljne vrednote določene globalne družbe, iz katerih mora izhajati tudi pravni sistem. To so, na primer, načela človeškega dostojanstva, njegove osvoboditve od vseh oblik odtujitev (dezalienacija), načela pravičnosti, fizične in socialne varnosti, materialne in duhovne blaginje, razvoj celovite človekove osebnosti, življenje, svoboda, zdravo okolje ipd. Z aksiološko metodo torej opredelimo splošne vrednote, ki jih uveljavljamo tudi s pravom. V pravnem sistemu so te vrednote institucionalizirane zlasti v ustavi³³ in uvodnih oziroma temeljnih določbah

³² Podobno v: Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo: Nomotehnične smernice, Uradni list RS, Ljubljana 2008, str. 23.

³³ Npr. 17. čl. Ustave RS: »Človekovo življenje je nedotakljivo«, 19. čl.: »Vsakdo ima pravico do osebne

in načelih zakonov³⁴ ter skupnih oziroma splošnih določbah mednarodnih pogodb³⁵.

Pri vrednotnem izhodišču zakonodajne dejavnosti s pomočjo aksiološke metode ugotavljamo splošno sprejeta načela, ki jih priznava večina pripadnikov določene globalne družbe. Za vsebino pravnega sistema so principi človeškega dostojanstva, pravičnosti, enakopravnosti, tolerance, svobode, demokracije in varnosti³⁶ zavezujoča vodila, ki naj jih operacionalizirajo pravne norme. Pri oblikovanju pravnega akta so te vrednote izrecno (eksplicitno) zajete v njegovih uvodnih in temeljnih določbah, implicitno pa označujejo celotno vsebino splošnega pravnega akta. V primeru predloga zakona se vrednote, ki se izražajo v namenu zakonodajalca, pojasnijo posebej v tistem delu uvoda k predlogu zakona, ki pojasnjuje osnovna načela zakona.

Pretvarjanje vrednot v norme je še posebej zahtevno v prehodnih obdobjih, ko poteka (revolucionarno) spreminjanje družbene strukture, ki je spremljano tudi s t. i. prevrednotenjem vrednot. Takšna obdobja tranzicije gotovo niso naklonjena resnemu in poglobljenemu normodajnemu delu, čeprav se v tranzicijskih družbenih razmerah zlasti zakonodajni organ pogosto uporabi – in tudi zlorabi – za institucionaliziranje novih družbenih vrednot. V vsakem primeru je v demokratični državi, kjer se uveljavlja vladavina prava (*rule of law*) dejavnost zakonodajalca nepogrešljiva pri prenašanju vrednot v splošne pravne norme.

4 LITERATURA

1. Aristotel (2010): Politika (prevod Matej Hriberšek), GV Založba, Ljubljana
2. Aristotel (2002): Nikomahova etika (prevod Kajetan Gantar), Slovenska matica, Ljubljana
3. Akzin Benjamin (1968): Legislation, v International Encyclopedia of the Social Sciences, vol. 9, The Macmillan Company&Free Press
4. Bučar, France (2011): Deblokada političnih zavor, Pravna praksa, letn. 30, št. 24-25, uvodnik, str. 3.
5. Black's Law Dictionary (2004), Eighth Edition, West Group, St. Paul, Minn.
6. Cerar, Miro (2009): Pisateljska ustava in prevrednotenje (ustavnopravnih) vrednot, v Izvori slovenske ustave, Državni svet Republike Slovenije, Ljubljana, str. 59–66.
7. Furlan, Boris (2002): Problem realnosti prava, Pravna fakulteta v Ljubljani in Cankarjeva založba, Ljubljana.

svobode«, 34. čl. »Vsakdo ima pravico do osebnega dostojanstva in varnosti.«

³⁴ Npr. 5/1 čl. Obligacijskega zakonika: »Pri sklepanju obligacijskih razmerij in pri izvrševanju pravic in izpolnjevanju obveznosti iz teh razmerij morajo udeleženci spoštovati načelo vestnosti in poštenja.«

³⁵ Npr. 2. čl. Pogodbe o Evropski uniji (spremenjeni in dopolnjeni z Lizbonsko pogodbo).

³⁶ Več v Vjekoslav Miličić: Opća teorija prava i države, samozaložba, Zagreb 2008, str. 33–66.

8. Hribar, Tine (2006): Svetovni etos, evropska civilna religija in verstva na Slovenskem, *Phainomena*, letnik XV, št. 57-58, Ljubljana.
9. Igličar, Albin (2009): *Pogledi sociologije prava*, GV Založba, Ljubljana.
10. Igličar, Albin (2011): *Zakonodajna dejavnost*, GV Založba, Ljubljana.
11. Jambreč, Peter (1992): *Ustavna demokracija*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
12. Marx, Karl (1968): *Prispevek h kritiki politične ekonomije*, v Marx-Engels, *Izbrana dela IV*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
13. Luhman, Niklas (1992): *Legitimacija kroz proceduru*, Naprijed, Zagreb.
14. Maslow, Abraham (1970): *Motivation and Personality*, Harper&Row, New York.
15. Miličič, Vjekoslav (2008): *Opća teorija prava i države, samozaložba*, Zagreb.
16. Pitamic Leonid (2005): *Na robovih čiste teorije prava*, SAZU, Ljubljana.
17. Parsons, Talcott (1968): *The Structure of Social Action*, Mc Graw-Hill, New York.
18. Pavčnik, Marijan (2007): *Teorija prava*, GV Založba, Ljubljana.
19. Podgorac, Todor (1983): *Pravna politika L. Petražickog*, Založba Svetozar Marković, Beograd.
20. *Politbarometer* (2011): Center za raziskovanje javnega mnenja, Ljubljana.
21. *Pravo, Leksikon Cankarjeve založbe* (2003), ur. Marijan Pavčnik, Ljubljana.
22. Rousseau, Jean Jacques (1960): *Družbena pogodba*, Cankarjeva založba, Ljubljana.
23. Smeddinck, Ulrich (2006): *Integrierte Gesetzesproduction*, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin.
24. Toš, Niko (2008): *Vrednote v prehodu IV*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
25. Toš, Niko, Müller, Karl (2010): *Primerjalno družboslovje*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
26. Trontelj, Jože (2010): *O vrednotah, etiki in pravu po koncu »zlate dobe«*, *Pravnik*, letnik 65, št. 5-6, Ljubljana, str. 259-264.
27. Zupančič, M. Boštjan (2009): *Prva od suhih krav*, Cankarjeva založba, Ljubljana.

IV. POGLAVJE: ETIKA IN POLITIKA

ETIKA V PARLAMENTU

dr. Katarina Žagar

POVZETEK

V Sloveniji imamo vrsto profesionalnih kodeksov, na primer etični kodeks slovenskih knjižničarjev, kodeks novinarjev, etični kodeks zaposlenih v carinski službi itd. Svoj kodeks ima policija, sprejet je bil tudi poseben kodeks za javne uslužbence. V javnem delovanju ima posebno mesto tudi etika v parlamentu. Etične standarde za poslance oziroma za zaposlene imajo tako evropske kot neevropske države, pristop k oblikovanju in postavitvi etičnih pravil pa je različen. V nekaterih državah imajo poleg posebnih etičnih načel tudi komisije ali odbore, ki se ukvarjajo s kršitvami oziroma vprašanji etike in morebitnega neetičnega vedenja. Učinki uveljavitve etičnih pravil in njihovo spoštovanje so pozitivni; vplivajo na ugled institucije, ki ji posameznik pripada, etična pravila pa so pomembna tudi za njega samega.

Ključne besede: etika, parlament, etični standard, Državni zbor, etični kodeks.

1 UVOD

Etika na vseh področjih – zlasti na področju javnega delovanja – postaja vse pomembnejša; kaže se kot nujna sestavina demokratičnega vodenja. Etično obnašanje krepi zaupanje ljudi v institucijo, kar lahko vodi ali vsaj prispeva k dvigu ugleda institucije – parlamenta. Spoštovanje etičnih pravil prispeva tudi k ugledu posameznika samega in skupine, kateri posameznik pripada.

Interes za etična vprašanja narašča v mednarodnem prostoru, na kar kažejo različne (tudi novejše) študije, ki obravnavajo to temo, odvijajo se mednarodne konference.¹ Parlamenti izkazujejo zanimanje za etična vprašanja oziroma za etično ureditev v državah članicah Evropske unije in izven nje.² Poleg tega je etika aktualna tema tudi znotraj Evropskega parlamenta. Pred kratkim je bil na novo sprejet Kodeks ravnanja za evropske poslance. O etičnih vprašanjih je vse več razprav tudi v domačem prostoru. Tako je bilo v lanskem letu kar

¹ Omenimo na primer konferenco OVSE na temo: *Standards of Ethics/Conduct for Parliamentarians*, ki je potekala novembra lani v Srbiji. Poleg tega so (mesec prej) o parlamentarni etiki razpravljali tudi parlamentarni korespondenti mreže ECPRD (*European Centre for Parliamentary Research and Documentation*) na letni konferenci na švedskem itn. (ECPRD predstavlja pomemben instrument medsebojne izmenjave informacij med evropskimi in drugimi parlamenti, op. p.).

² V mislih imamo na primer mednarodne vprašalnike s področja normativne ureditve etičnih pravil, korupcije, lobiranja ipd.

nekaj okroglih miz in konferenc o pomenu oblikovanja etičnih pravil, etičnega ravnanja in njihovega upoštevanja v praksi.³

Ko govorimo o etiki v parlamentu, sta pomembni vsaj dve skupini, katerih etična drža in etično vedenje je temeljnega pomena, in sicer etika poslancev in etika parlamentarnih javnih uslužbencev. Z vidika etičnega odločanja je pomen njihovega ravnanja precejšen, saj poslanci kot odločevalci neposredno sodelujejo v procesu odločanja, javni uslužbenci pa s pripravo strokovnih gradiv in drugih nalog posredno sodelujejo v procesu odločanja. Boštic (2000) meni, da je etika javnih uslužbencev ravno tako pomembna kot etika funkcionarjev, saj pomembno vplivajo na urejanje družbenih razmer: po eni strani pripravljajo strokovne podlage za sprejemanje odločitev pristojnih organov, po drugi strani pa te odločitve v realnem družbenem življenju uresničujejo. »S tem se neposredno vključujejo v družbena dogajanja in vnašajo vanje svoja strokovna gledanja in svoje subjektivne ocene glede urejanja normativnih vsebin ...« (Boštic, 2000: 10). Na takšen način lahko pomembno vplivajo na kvaliteto odločitev. Poleg tega uslužbenci pri svojem delu naletijo na odločanje o vrednostnih vprašanjih, zato morajo biti tudi sami nosilci vsaj tistih vrednot, ki jih kot splošno prevladujoče sprejema družba (gl. Bučar, 1998).

V nadaljevanju se osredotočamo predvsem na ureditev etike znotraj parlamenta s poudarkom na etiki poslancev. Poleg splošnega pomena etike prikazujemo nekatere načine institucionalizacije etičnih pravil in izkušnje tujih parlamentov glede etičnih pravil. Ugotovitve kažejo, da imajo parlamenti na takšen ali drugačen način etiko v določeni meri normativno urejeno, ne glede na to, ali imajo poseben kodeks obnašanja ali ne.

2 VLOGA IN POMEN ETIKE V PARLAMENTU

V demokratičnih državah se vse bolj posveča etiki in etičnim dilemam. Pojavi korupcije in različna neetična ravnanja funkcionarjev in javnih uslužbencev so bili dodatna spodbuda za države, da so vzpostavile vrsto mehanizmov za regulacijo neetičnega obnašanja. Ti načini so v parlamentih različni, odvisni so od vrste dejavnikov: od obstoječe zakonodaje, demokratične tradicije, stopnje politične kulture, pripravljenosti na spremembe oziroma uvajanje etičnih pravil itn.

Eden izmed najbolj pogostih in značilnih instrumentov za vzpostavitev etičnih pravil je kodeks. V etičnem kodeksu so zbrana načela in principi – etični standardi, po katerih naj bi člani ravnali. Običajno gre za visoke moralne norme, ki so oblikovane z namenom, da bi skupina delovala skladno z vrednotami in merili, ki veljajo znotraj skupine same, in širše, v skladu z družbeno priznanimi vzorci obnašanja.

³ Omenimo na primer posebno omizje, ki je obravnavalo tudi etiko v okviru politoloških dni (Fakulteta za družbene vede), poseben panel o etiki na Dnevih slovenske uprave (Fakulteta za upravo) itn.

Moralno-politični pomen imajo etični oziroma deontološki kodeksi, predvsem tisti, ki se nanašajo na ukvarjanje ljudi s politiko oziroma s politično relevantnimi dejavnostmi (Sruk, 1995: 155).

Razlikujemo med etičnimi standardi (kodeksi), ki vsebujejo pravila obnašanja poslancev v ožjem smislu (npr. pravila lepega vedenja na sejah delovnih teles in na plenumu), načela, po katerih se morajo poslanci ravnati pri opravljanju svoje politične dejavnosti, in načela v povezavi z omejitvami in obveznostmi poslancev na področju njihovih finančnih interesov. Večina kodeksov poslancev predstavlja kombinacijo navedenega, njihov namen pa je skupen: dvigovanje ugleda parlamenta, poslanske funkcije in krepitev zaupanja javnosti v delo parlamenta (gl. Kralj in Žagar, 1999: 117).

Williamsova (2001) poudarja naslednje prednosti etičnih pravil za poslance: koristni so za družbo (krepijo pravno državo), pomembni so za odnose med poslanci in volivci, pomembni so za odnose znotraj parlamenta – med samimi poslanci, in predstavljajo merila za ravnanje poslancev.

Oglejmo si te značilnosti (kot jih navaja Williamsova, 2001) nekoliko podrobneje.

Uveljavitev pravno zavezujočih etičnih standardov pogosto pomeni tudi uveljavitev ustreznih mehanizmov nadzora in sankcij, tudi preko sodišč in drugih demokratičnih mehanizmov. Če pravila niso v takšni obliki, puščajo odprt prostor za osebno presojo, ali bo oseba načela spoštovala ali ne oziroma prostor za osebno interpretacijo vsebine posamezne norme.

Etična pravila za poslance so pomembna tudi za državljane. Zagotavljajo merilo za ocenjevanje zakonodajnega dela. Funkcionarji lažje ves čas svojega mandata sledijo temeljnim vrednotam, ki so pomemben dejavnik tudi, ko gre do na volitve (integriteta, pripadnost skupnosti, preglednost itn.). Javnost od izvoljenih predstavnikov pričakuje, da bodo v svojem mandatu delovali po svojih najboljših močeh, predvsem pa etično.

Etična pravila so koristna tudi za odnose znotraj parlamenta med samimi poslanci, ne glede na njihovo politično pripadnost ali program njihovih strank. Kljub različnim političnim opcijam in funkcijam lahko v delovnem okolju poslancev prevlada duh kolegialnosti in tolerance. Etični standardi so njihov skupni imenovalc, ne glede na velikost poslanske skupine, politični-strankarski program ali druge interese.

Kot rečeno, so etična pravila koristna tudi za poslance same. Predstavljajo jasen okvir za njihovo ravnanje pri opravljanju funkcije, krepijo njihovo politično verodostojnost in s tem tudi možnost za njihovo ponovno izvolitev (gl. Williams, 2001: 7-8)

Izoblikovana etična pravila imajo tako dvojno funkcijo: etični kodeks lahko razumemo kot pripomoček članom skupine, na katere se kodeks nanaša, glede njihovega ravnanja (usmerjevalna funkcija), in je neke vrste pripomoček

za javnost (volivce), ki na osnovi načel kodeksa lahko predvideva in pričakuje določeno ravnanje od izvoljenih predstavnikov (uporabniška funkcija).

Vzpostavitev etičnih načel pa ne pomeni jamstva za njihovo spoštovanje. Hayden (1998) meni, da je v praksi treba storiti mnogo več, kot le oblikovati oziroma sprejeti etični kodeks. Pomemben je zgled vodilnih, načela je treba izvajati v praksi in sankcionirati morebitne kršitelje (prim. Hayden, 1998). Na splošno velja, da imajo etični kodeksi, ki vsebujejo tudi sankcije, večjo težo. Kot bomo videli v nadaljevanju, v tujih parlamentih poznajo različne mehanizme sankcij za kršitelje etičnih kodeksov (opomin, izguba dohodka itn.).

3 IZKUŠNJE NEKATERIH TUJIH DRŽAV

Na splošno bi lahko razvrstili države na tiste, ki imajo poseben etični kodeks v parlamentu, in na tiste, ki ga nimajo. V državah, kjer posebnih etičnih kodeksov nimajo, to ne pomeni, da nimajo etičnih standardov. Ti so lahko vključeni v ustavo, posamezne zakone, v poslovnik parlamenta, druge interne akte. Pogosto pa gre kar za kombinacijo urejanja etičnih pravil tako s kodeksi kot z drugimi predpisi.

Primerjalne ureditve kažejo na več različnih pristopov pri urejanju tega področja: etična načela kot priporočilo – moralna obveza, etično vedenje kot zakonodajna obveza, kombiniran sistem (prim. Kralj in sodelavci, 1999). Do novega sistema etičnih pravil in obnašanja pogosto pride kot odgovor na kršitve etike, zaradi zaskrbljenosti javnosti glede etike in uveljavljanja obstoječih predpisov (več: Power, spletno mesto).

Omenili smo že pomen sankcij; v nekaterih parlamentih imajo tudi posebne organe, ki se ukvarjajo z etičnimi vprašanji, svetovalce za etiko ipd. Skratka, izkušnje kažejo, da je ureditev etičnih standardov v parlamentih različna in da se lahko spreminja oziroma dopolnjuje. Navedimo nekaj primerov.

Finska ustava (31. člen) določa, da se mora poslanec obnašati dostojno in spodobno. Do drugih ne sme biti napadalen ali žaljiv. V primeru kršitve predsednik poslanca opozori, lahko mu prepove nadaljnjo razpravo. Parlament lahko poslanca, ki večkrat krši to pravilo, na to opozori, opomni ali mu prepove udeležbo na sejah za največ 14 dni (gl. *The Constitution of Finland*). Posebnega kodeksa za poslance nimajo. Za področje etike sta poleg ustave pomembna tudi kazenski zakonik in poslovnik parlamenta (širše: Williams, 2001).

V **avstrijskem** Nationalratu so načela delovanja (svoboda govora, nezdružljivost s pridobitno dejavnostjo, obveznost prijave finančnih interesov in zasebne zaposlitve, protikorupcijska načela in transparentnost) določena z zakonodajo in parlamentarnimi pravili. Posebnega kodeksa za poslance nimajo. Podobna ureditev velja v **estonskem** Riigikoguju, kjer tudi nimajo posebnega kodeksa v klasičnem pomenu besede. Osnovna načela delovanja so zajeta v

ustavi, parlamentarnih internih predpisih in protikorupcijski zakonodaji. V Estoniji deluje tudi poseben odbor za izvrševanje protikorupcijskega zakona, kateremu poslanci prijavijo premoženje in finančne deleže oziroma koristi (prim. Williams, 2001).

Poslovník **francoske** l'Assemblée nationale določa relativno stroge sankcije za poslance, ki se neprimerno obnašajo. Kršitelj se lahko opomni, zapiše v zapisnik, lahko prejme grajo oziroma je začasno suspendiran. Težja kot je kršitev (žaljenje, izzivanje, omalovažujoče obnašanje ipd.), težja je sankcija. Poslanec lahko tudi izgubi določen del dohodka (več: Rules of Procedure of the National Assembly, spletno mesto). Pomembna je tudi zakonodaja, ki se nanaša na prijavo finančnih interesov, kazenski zakonik za primere korupcije ter volilni zakon. Poudarjena so predvsem naslednja načela delovanja: nezdržljivost funkcij, omejitev opravljanja voljene funkcije na dva mandata, obveznost prijave daril ne glede na njihovo vrednost (Williams, 2001).

Pred kratkim je bil sprejet tudi poseben kodeks, ki določa, da morajo poslanci delovati v javnem interesu, neodvisno, objektivno, odgovorno ipd. (več: Code de déontologie, spletno mesto).

V **nemškem** Bundestagu posebnega kodeksa (v ožjem smislu) nimajo, v Bundestagu pa je kodeks obnašanja poslancev priloga k poslovniku parlamenta. Kodeks vsebuje zlasti načela oziroma obveznosti v zvezi s finančnimi interesi posameznika, s članstvom v upravnih in nadzornih odborih gospodarskih družb, prejemanjem daril itd. Če poslanec kodeks krši, ga predsednik zasliši in preuči zadevo. Za dodatne informacije lahko zaprosi tudi vodjo poslanske skupine, kateri poslanec pripada. V primeru kršitve lahko poslanec prejme opomin, denarno kazen, kršitev se lahko tudi objavi (več: Rules of Procedure of the German Bundestag, spletno mesto).

Poljski Sejm je sprejel kodeks obnašanja poslancev leta 1998. V kodeksu so določena osnovna načela obnašanja poslancev (podobno kot v angleškem parlamentu). Poleg tega so pomembni tudi nekateri drugi zakoni, na primer Zakon o izvrševanju mandata poslanca in senatorja, ki vsebuje številne omejitve na področju finančnih interesov in določa obveznost prijave le-teh v ustreznem javnem registru. V okviru Sejma deluje tudi poseben Odbor za etiko. Odbor se ukvarja predvsem z žaljivkami. Seje odbora so zaprte za javnost. Če se ugotovi kršitev kodeksa, se lahko sprejmejo disciplinske sankcije, ki so opominjalne narave. Kršitve se objavijo v parlamentarnem časopisu »Kronika Sejmosa« (povzeto po Kralj in sodelavci, 1999: 122).

V **Združenem kraljestvu** imata oba domova parlamenta (House of Commons in House of Lords) poseben kodeks. Hkrati so k posameznemu kodeksu sprejeli tudi vodič za izvajanje kodeksa. Vodič h kodeksu poslancem pomaga pri izpolnjevanju obveznosti iz kodeksa obnašanja. V kodeksu za poslance je poudarjeno, da je njegov namen pomoč poslancem pri izpolnjevanju njihovih obveznosti. Kodeks določa načela obnašanja poslancev, kot so: nesebičnost,

integriteta, nepristranost, odgovornost, odprtost, poštenost. Poslanci se morajo ves čas obnašati tako, da krepijo zaupanje javnosti v integriteto parlamenta. Znotraj parlamenta delujeta tudi poseben odbor za standarde, ki obravnava kršitve oziroma pritožbe, in poseben parlamentarni pooblaščenec za standarde. Ta poslanec svetuje v zvezi z izvajanjem kodeksa, preučuje pritožbe zoper ravnanja poslancev in o tem poroča odboru (širše: The Code of Conduct together with the Guide to the Rules relating to the Conduct of Members, spletno mesto).

4 ETIKA V EVROPSKEM PARLAMENTU

Zanimanje za odgovornejše javno delovanje ni značilno le za posamezne države, pač pa gre za pomembno temo tudi znotraj Evropske unije.⁴ V institucijah Evropske unije so pomembni vsaj štirje dokumenti oziroma kodeksi, in sicer:

- Kodeks ravnanja za poslance Evropskega parlamenta v zvezi s finančnimi interesi in navzkrižji interesov,
- Kodeks obnašanja za komisarje,
- Kodeks o dolžnostih uradnikov in drugih uslužbencev Evropskega parlamenta, in
- Kodeks upravnega ravnanja za zaposlene v Evropski komisiji in ob njihovih stikih z javnostjo.⁵

Temeljna etična načela za poslance evropskega parlamenta (Kodeks ravnanja za poslance Evropskega parlamenta) so priloga k Poslovníku Evropskega parlamenta. Konec lanskega leta je bil sprejet nov Kodeks ravnanja za evropske poslance, ki je pričel veljati januarja letos. Temeljno načelo je preglednost. Poslanci bodo morali objaviti vse plačane dejavnosti, ki jih opravljajo izven parlamenta, in vse druge dejavnosti, ki bi lahko vodile v konflikt interesov. Kodeks izrecno prepoveduje prejemanje plačil ali drugih nagrad v zameno za vplivanje na parlamentarno odločanje ter postavlja jasna pravila o sprejemanju daril in o delovanju nekdanjih poslancev kot lobistov (Nov kodeks ravnanja za evropske poslance, spletno mesto).

Kodeks predvideva tudi sankcije. V primeru kršitve lahko predsednik parlamenta po posvetovanju s svetovalnim odborom poslancu izreče opomin, odvzame dnevnicu ali ga do največ 10 dni izključi iz dejavnosti parlamenta (z izjemo glasovanja) ali mu odvzame status poročevalca o zakonodajnem predlogu. Kazni bodo objavljene na spletnem mestu Evropskega parlamenta (Nov kodeks ravnanja za evropske poslance, spletno mesto).

⁴ Z etiko se veliko ukvarjajo tudi druge mednarodne organizacije, na primer OECD (infrastruktura etike, razna priporočila itn.) in druge.

⁵ Več o etiki v institucijah EU glej na primer: Žagar, K. (2004).

Predsednik parlamenta je ob sprejetju kodeksa⁶ poudaril, da kodeks pomeni močno zaščito pred neetičnim ravnanjem in da pomeni velik napredek. (več: Nov kodeks ravnanja za evropske poslance, spletno mesto).

5 ETIKA V SLOVENSKEM PARLAMENTU

Prva prizadevanja za oblikovanje etičnih pravil za poslance v **Državnem zboru Republike Slovenije** segajo v leto 1993. Poslanci so ob obravnavi predloga Zakona o parlamentarni preiskavi z osnutkom zakona podali predlog za oblikovanje posebnih etičnih pravil. Državni zbor je sprejel dodatni sklep, da naj (takratni) Odbor za notranje zadeve in pravosodje v roku 60 dni pripravi predlog kodeksa etike poslancev in drugih nosilcev javnih funkcij. Kodeks etike bi predstavljal pravno podlago za ugotavljanje odgovornosti ali neodgovornosti (prim. Toplak v: Kralj in sodelavci, 1999: 112).

Naslednja konkretna pobuda sega v leto 1998. Službe Državnega zbora (Raziskovalni sektor) so v okviru delovnih obveznosti pripravile primerjalni pregled etičnih kodeksov poslancev v tujih parlamentih. Ugotovitve raziskave (gl. Kralj in sodelavci, 1999) so pokazale, da imajo etične kodekse za poslance tako evropske kot neevropske države. Sprejetje posebnega kodeksa naj bi pripomoglo k večjemu ugledu Državnega zbora in poslanske funkcije, hkrati bi se okrepilo tudi zaupanje javnosti v delo parlamenta.

Nekoliko kasneje, leta 1999, je bil pripravljen osnutek Etičnega kodeksa poslancev Državnega zbora Republike Slovenije (glej Krašovec in Žagar, 1999). Osnutek je bil sestavljen iz splošnega dela, kjer je bil poudarjen namen kodeksa, iz načel, ki naj bi jih poslanci upoštevali pri svojem delu (lojalnost, pravičnost itn.) in iz sankcij (javna objava kršitve). V približno istem obdobju je bil oblikovan tudi osnutek Kodeksa etike uslužbencev Državnega zbora. Kodeksa nista bila sprejeta, bila pa sta pomembno izhodišče za nadaljnjo razpravo oziroma prizadevanja za vzpostavitev etičnih pravil.

Naslednji korak oziroma poizkus oblikovanja etičnih pravil sega v leto 2005, ko je razprava o etičnem kodeksu ponovno oživel. V službah Državnega zbora je bil pripravljen nov osnutek etičnega kodeksa s primerjalno ureditvijo tujih držav. Nov osnutek kodeksa se je od prejšnjih nekoliko razlikoval, tudi zato, ker so bili v času od prvih pobud za kodeks do tedaj sprejeti nekateri zakoni (takratni Zakon o preprečevanju korupcije), pa tudi interni predpisi pomembni za to področje (na primer Protokolarna pravila Državnega zbora) (več gl. Žagar, 2005). Osnutek kodeksa ni bil sprejet.

Ne glede na to, da poseben kodeks v parlamentu zaenkrat ni bil sprejet, lahko poleg Ustave RS, ki je temeljni in najvišji pravno-moralni akt⁷ v državi,

⁶ Kodeks je bil sprejet s 619 glasovi »za«, 2 »proti«, 6 je bilo vzdržanih.

⁷ Z Ustavo je določen nivo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, posebej je varovana človekova osebnost in dostojanstvo itd.

naštejemo več zakonov (tudi internih aktov), ki so pomembni za obravnavano tematiko. Med ključnimi je Zakon o integriteti in o preprečevanju korupcije, ki določa ukrepe in metode za krepitev integritete in transparentnosti ter za preprečevanje korupcije in preprečevanje ter odpravljanje nasprotja interesov. Naslednji je Kazenski zakonik, ki poleg določb o korupcijskih dejanjih, o kršitvah na področju volitev, o zlorabi uradnega položaja ali uradnih pravic, izdaji uradne tajnosti ipd. prepoveduje tudi razžalitve, obrekovanje, žaljive obdolžitve, opravljanje itn. Z vidika etike je pomemben tudi Zakon o poslancih, ki ureja položaj in delo poslancev, na primer v delu, ki govori o nezdružljivosti funkcij in o njihovih obveznostih. Poslovnik Državnega zbora določa vzdrževanje reda na seji. Zanj je odgovoren predsedujoči. Tako na seji zbora ne sme nihče govoriti, dokler mu predsedujoči ne da besede. Sme se govoriti le o vprašanju, ki je na dnevnem redu. Za morebitne kršitve reda so predvideni naslednji ukrepi: opomin, odvzem besede, odstranitev s seje ali z dela seje.

V **Državnem svetu Republike Slovenije** je ureditev podobna. Nekatere določbe, ki bi jih lahko uvrstili med etična načela, vsebujeta Zakon o Državnem svetu in Poslovnik Državnega sveta. Zakon o Državnem svetu v členih od 57 do 63 natančneje določa pravice in dolžnosti svetnikov. Svetnik ima pravico in dolžnost, da se udeležuje sej sveta in delovnih teles, katerih član je, ter da sodeluje pri njihovem delu in odločanju. Zakon tudi določa (59. člen) dolžnost varovanja podatkov zaupne narave.

Poslovnik Državnega sveta ureja vzdrževanje reda na seji. Za red na seji skrbi predsedujoči. Na seji ne sme govoriti nihče, dokler mu predsedujoči ne da besede. Govornik sme govoriti le o zadevi, ki je na dnevnem redu. Za kršitev reda se lahko izrečejo naslednji ukrepi: opomin, odvzem besede in odstranitev s seje ali dela seje.

6 SKLEPNE MISLI

Etična načela krepijo in spodbujajo dobro obnašanje. Pogost instrument za urejanje etičnih pravil so etični kodeksi. V kodeksih so pogosto zajeta pravila, ki jih zakon ne ureja oziroma gre za načela takšne narave, ki jih z zakonom preprosto ni mogoče predpisati (npr. dostojno oblačenje). Kodeksi se pogosto navajajo tudi kot pomemben instrument v boju proti korupciji. Tako lahko etična načela razumemo kot pomembno dopolnitev k normativni ureditvi – zakonom in drugim predpisom.

V Državnem zboru poseben etični kodeks za poslance ali za zaposlene doslej še ni bil sprejet, čeprav je bil v vsakem mandatnem obdobju izkazan interes za oblikovanje posebnih etičnih pravil. Poslanci, predvsem pa vodstvo parlamenta, imajo možnost, da kadarkoli (ponovno) preučijo možnosti in potrebe po takšni ureditvi in poizkusijo odgovoriti na vprašanje, ali bi posebna etična pravila lahko pozitivno vplivala tako na »življenje in delo« znotraj parlamenta kot tudi izven njega. Povedano drugače, ali bi vzpostavitev posebnih etičnih

standardov in njihovo spoštovanje imela dolgoročno pozitivne učinke tudi na ugled institucije. Etični kodeksi so namreč eden izmed možnih instrumentov za izboljšanje ali vsaj ohranjanje ugleda in zaupanja javnosti v institucije. Ob tem se zdi smiselno hkratno razmišljanje o etičnih načelih za zaposlene.

Pri oblikovanju etičnih pravil pa velja določena previdnost, saj prepodrobna ureditev ali neprimeren pristop lahko vodita v odpor skupine, na katero se etika nanaša. Zato je pomembno, da so tisti, na katere se etika nanaša, vključeni v proces oblikovanja oziroma vzpostavljanja etičnih pravil.

7 LITERATURA

1. Boštic, A. (2000): Upravna kultura in etika upravnega dela javnih uslužbencev. Mondena, Grosuplje.
2. Bučar, F. (1998): Demokracija in kriza naših ustavnih institucij. Nova revija, Ljubljana.
3. Code de déontologie, spletno mesto: http://www.assemblee-nationale.fr/qui/code_deontologie.asp, 2012.
4. Kralj, K., Žagar K. (1999): »Kodeks etike poslancev«. V: Krašovec, T., in Gazdić, S. (ur.): Zbornik 1998/99. Državni zbor Republike Slovenije, Raziskovalni sektor, str. 112-124.
5. Hayden, WG (1998): »Politics, Public Responsibility and the Ethical Imperative«. V: Noel Preston and Charles Sampford with C-A Bois (ur.): Ethics and political practice. Perspectives on legislative ethics. The Federation Press Routledge, str. 52-65.
6. Kazenski zakonik, Ur. l. RS, št. 55/2008 in spremembe.
7. Krašovec, T., in Žagar, K. (1999): Kodeks etike poslancev državnega zbora. Raziskovalna naloga št. 10/1999. Državni zbor Republike Slovenije.
8. Nov kodeks ravnanja za evropske poslance. Plenarno zasedanje. Poslovnik Evropskega parlamenta, spletno mesto: <http://www.europarl.europa.eu/news/sl/pres-room/content/20111201IPR32927/html/Nov-kodeks-ravnanja-za-evropske-poslance>, januar 2012.
9. Poslovnik Državnega sveta (neuradno prečiščeno besedilo), spletno mesto Državnega sveta Republike Slovenije: http://www.ds-rs.si/dokumenti/Poslovnik_DS.pdf, januar 2012.
10. Poslovnik Državnega zbora, Ur. l. RS, št. 35/02 in spremembe.
11. Power, G.: Handbook on parliamentary Ethics and Conduct, a guide for Parliamentarians, spletno mesto: http://www.wfd.org/upload/docs/political_guidebook_20100630.pdf, december 2011.
12. (2009): Rules of Procedure of the German Bundestag. Annex 1: Code for Members of the German Bundestag, spletno mesto: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80060000.pdf>, januar 2012.

13. Rules of Procedure of the National Assembly, spletno mesto: <http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ac.asp>, januar, 2012.
14. Struk, V. (1995): Leksikon politike. Založba obzorja, Maribor.
15. The Code of Conduct for Members of the House of Lords, spletno mesto: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld/ldcond/ldcond.htm>, januar 2012.
16. The Code of Conduct together with the Guide to the Rules relating to the Conduct of Members, spletno mesto: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200809/cmcode/735/735.pdf>, januar 2012.
17. (2001): The Constitution of Finland. The Parliament of Finland, The Ministry for Foreign Affairs, The Ministry of Justice.
18. Toplak, L. (ur.): Profesionalna etika pri delu z ljudmi. Zbornik. Univerza v Mariboru in Inštitut Antona Trstenjaka v Ljubljani.
19. Ustava Republike Slovenije Ur. l. RS, št. 33/91 in spremembe.
20. Zakon o Državnem svetu (uradno prečiščeno besedilo), Ur. l. RS, št. 100/2005.
21. Zakon o integriteti in o preprečevanju korupcije, Ur. l. RS, št. 45/10 in spremembe.
22. Zakon o poslancih, Ur. l. RS, št. 48/92 in spremembe.
23. Žagar, K. (2004): Etika v političnem upravljanju s posebnim poudarkom na delovanju parlamentov. Doktorska disertacija. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
24. Žagar, K. (2005): Kodeks etike poslancev. Raziskovalna naloga 25/2005. Državni zbor Republike Slovenije.
25. Williams, V. (2001): Parliamentary Codes of Conduct in Europe, An Overview, spletno mesto: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/greco/evaluations/round4/ParliamentaryCodesofConductinEurope_EN.pdf, januar 2012.

IV. POGlavJE: ETIKA IN POLITIKA

ETIČNA NAČELA V LOKALNEM JAVNEM ŽIVLJENJU

dr. Stane Vlaj

POVZETEK

Svet Evrope je v zadnjih letih namenil veliko pozornost javni etiki na lokalni ravni in praksi dobrega upravljanja lokalne skupnosti, s katerim gre javna etika z roko v roki. Najvišjo stopnjo odgovornosti za etično upravljanje imajo lokalni funkcionarji in zaposleni v upravljavskih telesih lokalne skupnosti. Sprejem in implementacija etičnih standardov ter razvoj in implementacija kodeksa etike za lokalne funkcionarje in javne uslužbenke so temeljni kamni učinkovite lokalne demokracije in ključni instrumenti v boju proti korupciji in drugim negativnim praksam, kot so npr. nepotizem, absentizem in pomanjkanje javnega zaupanja. Standardi etičnega upravljanja imajo odločilen vpliv na moč demokracije in splošno javno zaupanje v integriteto tistih, ki jim je zaupana dolžnost zagotavljanja javnih storitev na lokalni ravni.

Ključne besede: javna etika, kodeks etike, dobro upravljanje, lokalna samouprava, lokalna skupnost, občina, lokalna demokracija, odgovornost, integriteta, korupcija.

1 UVOD

Demokracija na vseh ravneh družbe je sodobna zahteva, *demokracija na lokalni in regionalni ravni pa je prvi pogoj za dobro vladanje in stabilno demokracijo na državni ravni.*

Standardi etičnega ravnanja odločilno vplivajo na moč demokracije oziroma zaupanje javnosti vanjo. Demokracija se lahko razvija le v okoljih, ki upoštevajo in gojijo te standarde.¹ Gre za zaupanje javnosti v integriteto izvoljenih predstavnikov, učinkovito javno upravljanje, ki onemogoča nelojalno konkurenco, subsidiarnost z decentralizacijo in upoštevanje udeležbe ljudi pri odločanju o javnih zadevah na vseh ravneh. Vse to pa se začne najprej na lokalni ravni.

Državljeni imajo bistveno vlogo pri političnem nadzoru lokalnih organov. Za to pa je potrebna preglednost delovanja in aktov, ki jih ti sprejemajo v interesu skupnosti. Krepitev te preglednosti zmanjšuje potrebe po uporabi drugih oblik nadzora, zlasti upravnega. Mehanizmi nadzora lokalnih in regionalnih

¹ »Predvsem pa gre za to, da je, gledano dolgoročno, edina osnova, na kateri je mogoče obdržati ustrezno raven javnega zaupanja, kultura etike, tj. okolje, v katerem se neetično ravnanje na splošno šteje kot nekaj izjemnega in nedopustnega« (Walter Schwimmer, predgovor v priločniku Model Initiatives Package on Public Ethics at local level, Council of Europe, Steering Committee on Local and Regional Democracy).

oblasti obstajajo v vsaki evropski državi, čeprav v različnih oblikah in obsegu.² Ti splošni mehanizmi lahko krepijo javno etiko, kar je odvisno od njihovih pooblastil, postopkov in možnosti za ukrepanje.

Državni nadzor lokalnih oblasti naj se po Evropski listini lokalne samouprave (MELLS) opravlja tako, da zagotavlja, da poseg nadzornih oblasti ostane v razmerju s pomembnostjo koristi, ki naj jih varuje. Namen nadzora je v prvi vrsti svetovanje, pomoč in krepitev odgovornosti in sposobnosti za samostojno odločanje organov lokalnih skupnosti. Nadzor ne bi smel zmanjševati ne svobode odločanja ne učinkovitosti lokalnih oblasti pri opravljanju njihovih zadev. Pri državnem nadzoru gre pretežno za strokovno pomoč in sodelovanje. Nadzorstveni instrumentarij je v zakonih evropskih držav precej obširno razčlenjen.

Demokracija temelji načeloma na zaupanju javnosti vanjo. Če javnost ni popolnoma prepričana v integriteto tistih, ki jih voli kot svoje predstavnike, in tistih, katerih službena dolžnost je zagotavljati storitve, demokratične strukture ne morejo ustrezno delovati. Tržno gospodarstvo se ne more uspešno razvijati, če je javno upravljanje tako neučinkovito, da onemogoča lojalno konkurenco. Oblasti ni mogoče prenesti s centralne na lokalne oblasti, če so te namenjene same sebi. Demokracija se ne bo razvijala v tistih okoljih, ki ne upoštevajo sprejemljivih standardov etičnega ravnanja na vseh ravneh javnega življenja; posledica tega je, da so ljudje odrinjeni od odločanja in zato tudi prikrajšani.

Učinkovita lokalna in regionalna demokracija je bistvenega pomena za konsolidacijo in razvoj demokracije na celotnem evropskem kontinentu. Pri tem pa naj bi bila čim bolj približana državljanom. Za njihovo večjo udeležbo v lokalnem javnem življenju so bistveni ti pogoji: uvajanje etike na lokalni ravni, integriteta izvoljenih predstavnikov, učinkovito javno upravljanje, preglednost dela lokalnih organov, uporaba novih telekomunikacijskih možnosti za vključevanje prebivalcev v sprejemanje odločitev v lokalni skupnosti, posebna pozornost do mladih, upokojenec, žensk in drugih skupin, ki danes niso dovolj zastopane v organih lokalne skupnosti, in še drugi pogoji.

2 NEKATERI TEMELJNI POJMI

Etika uprave (in posameznika) je posledica etike družbe, ki oblikuje določene standarde in jih uprava sprejme za svoje delovanje. Etiko lahko razumemo kot seznam načel, pogosto opredeljenih v obliki kodeksov, ki učinkujejo kot vodilo ravnanja, kaj v določenem družbenem okolju šteje za pravilno in kaj za napačno obnašanje in ravnanje. Vsebinsko etosa v javni upravi opredeljujejo

² Pri državnem nadzoru nad organi lokalnih skupnosti gre za sistem pravnih pravil, s katerimi država: (1) postavlja meje, do kod smejo organi lokalnih skupnosti pri opravljanju nalog, kar pomeni, da postavlja s tem merila za državni nadzor, (2) določa mehanizem organov, ki opravljajo nadzor in (3) določa instrumentarij pravnih in drugih sredstev, s katerimi morejo ti organi učinkovito posredovati, kadar je treba intervenirati v lokalnih skupnostih (Šmidovnik, 1995: 205–206).

*vrednote, kot so poštenost, nepristranskost, integriteta, pravičnost, odgovornost ipd.*³

»Etimološko gledano beseda korupcija izvira iz latinskega glagola *corruptere*, ki pomeni pokvariti, poškodovati, izpriditi, pa tudi zapeljati, podkupiti, v današnjem pomenu besede pa se praviloma izenačuje s podkupovanjem. Enotna definicija korupcije sicer ne obstaja, za kar obstaja več razlogov, eden od njih je tudi ta, da je to družbeni pojav, ki se spreminja s časom in je vezan na določeno okolje.« (Rakar, 2006: 23)

Pojma etike in korupcije sta neločljivo povezana v paradoksalnem razmerju dveh nezdržljivih in medsebojno izključujočih se entitet, pri čemer se ta nezdržljivost kaže predvsem v izrazitem nasprotju med korupcijo in etičnimi vrednotami v družbi – na lokalni in državni ravni. Korupcija je splošen izraz za vsa tista pravno in moralno sporna dejanja, ki se navezujejo na zlorabo moči, oblasti in pooblastil.⁴

»V sodobni družbi *pravna pravila izhajajo iz moralnih*, saj je znana ugotovitev, da predstavlja pravo minimum morale. Zatorej v večini primerov ravnanje po pravnih normah zagotavlja tudi moralnost tega ravnanja. Moralna norma »delaj dobro, izogibaj se slabega« je na različne načine operacionalizirana skozi pravne norme in tudi v sodobni zakonodaji, ki temelji na človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah.

Pri tem se pravne norme od drugih vrst družbenih norm razlikujejo ne samo po pomembnosti odnosov, ki jih urejajo, temveč tudi po tako imenovani organizirani sankciji in po svojem organiziranem nastajanju. S tem je podana večja gotovost, da bodo pravne norme racionalne in da se bodo ljudje po njih ravnali. Zato kaže prav s pravnimi normami urejati najpomembnejše družbene odnose oziroma tista družbena razmerja, ki so eksistenčnega pomena za družbo.« (Igličar, 2006: 10).

Korupcija je pojav, ki ogroža demokratične vrednote, vladavino prava, slabi ali negira moralne vrednote družbe, človekove pravice ter diskriminatorno ogroža socialne in ekonomske možnosti razvoja posameznika, stabilnost demokratičnih institucij ter v večini držav predstavlja resen gospodarski in politični problem.

Korupcijo na lokalni ravni bi lahko strnili v sklope, kot so nepotizem, konflikti interesov, klientelizem, ravnanje zoper premoženje občine, zloraba položaja in trgovanje z vplivom.

Glede etike in morale velja, da pomensko med njima ni razlike, obstaja pa vsebinska razlika. Morala je vsota določenih življenjskih pravil, zapovedi in norm

³ Prim. Brejc, Miha, Ljudje in organizacija v upravi, Fakulteta za upravo, Ljubljana, 2000, str. 66.

⁴ »Za namene te konvencije "korupcija" pomeni neposredno ali posredno terjanje, ponujanje, dajanje ali sprejemanje podkupnine ali katere koli druge nedovoljene koristi ali obljubo le-te, ki moti pravilno opravljanje dolžnosti ali ravnanje, zahtevano od prejemnika podkupnine, nedovoljene koristi ali obljube le-te.« Zakon o ratifikaciji civilnopravne konvencije o korupciji (MCKK), Ur. l. RS (MP, št 8/03), št. 35/03, 2. člen konvencije.

obnašanja, ki jih sprejemajo posamezniki kot del družbe in kulture. Etika pa je splošno teoretično in racionalno utemeljevanje moralnosti.

Osebna etika mora biti skladna s skupinskimi normami organizacije, splošnimi družbenimi normami in tudi z zahtevami, ki jih opredeljuje zakonodaja posamezne države.

Integriteta pomeni način obnašanja oz. delovanja oseb in institucij, ki delujejo pošteno, skladno, vestno, nepristransko, transparentno in kakovostno. Pri tem je pomembno, da jih kot takšne ocenjuje javnost, da delujejo v okviru splošno priznanih moralnih standardov in predpisov, skratka delujejo z visoko stopnjo integritete. Integriteta je torej stalna naravnost, da človek ravna prav, četudi ga nihče v to ne sili, razen sam sebe. V grobem lahko integriteto delimo na tri ravni: nacionalno, organizacijsko in individualno. Ko govorimo v okviru neke institucije ali širše, da gre za kršitev splošno priznanih standardov, za nesprejemljivo obnašanje, govorimo, da je integriteta okrnjena. Odkrita negativno dejanje in ravnanje pa je običajno s posploševanjem pripisano vsakemu zaposlenemu, ki z institucijo sodeluje.⁵

Države članice SE naj bi sledile visokim standardom vedenja v njihovem javnem življenju, si prizadevale za politike in razvijale upravne in institucionalne okvire za promoviranje visokih etičnih standardov in kulture integritete na vseh ravneh oblasti v posamezni državi.

3 SLOVENSKA LOKALNA SAMOUPRAVA IN JAVNA ETIKA

Problemi upravljanja slovenskih občin so veliki. Ustanovljene so bile, upravno-organizacijsko gledano, številne neracionalne občine. Upada interes prebivalcev za aktivno udeležbo v dogajanjih v njihovi občini, organi občine se marsikje obnašajo tako, kot da se jim ni treba povezovati s prebivalci konkretne občine, županski položaj je pravno in dejansko premočan, vloga občinskih svetov ni realizirana, člani občinskih svetov veliko bolj poslušajo svoje politične centrale v Ljubljani kot prisluhneje konkretnim zahtevam, potrebam in interesom konkretnih ljudi v konkretni občini, ni nobenih realiziranih sankcij za nemoralno in tudi nezakonito ravnanje občinskih funkcionarjev v času njihovega mandata idr. Ni etičnega upravljanja občin, korupcija in drugi negativni pojavi (kazniva dejanja, nepotizem idr.) so v porastu.⁶

Prava vloga lokalne samouprave je v vertikalni delitvi oblasti. Z delitvijo oblasti med državo in lokalnimi skupnostmi je oblast države (centra) omejena

⁵ Marko Hvala, Načrt integritete – sredstvo za preprečevanje nastanka korupcije, Časopis Skupnosti občin Slovenije, marec/april 2005, št. 24/25, str. 9, 10. Sredstvo oz. orodje, da se prepreči nastanek in odpravijo pogoji, ki v nadaljevanju omogočijo koruptivno dejanje, je načrt integritete (opredeljen je v ZPKor).

⁶ Prim. Kovač, P. Empirične ugotovitve o pojavnih oblikah korupcije. V: Priročnik Etično upravljanje občin z modelom kodeksa (ur. dr. Stane Vlaj), Inštitut za lokalno samoupravo pri Fakulteti za upravo, Ljubljana, 2006, str. 71–88.

tako, da je manj možnosti za odtujitev in zlorabo te oblasti. V tem smislu je lokalna samouprava oblika varstva pred tiranijo in birokratizacijo. Sistem lokalne samouprave omogoča demokratični državi, da so določene javne službe učinkovitejše in zmogljivejše, kot bi bilo to mogoče, če bi bila vsa oblast centralizirana. *Prebivalci lokalnih skupnosti morajo imeti zagotovljeno pravico, da z lastno odgovornostjo urejajo vse zadeve lokalne skupnosti, znotraj okvirov, ki jih določa zakon (načelo subsidiarnosti).*

V Sloveniji smo po osamosvojitvi izgradili nov sistem javne uprave, ki temelji na demokratičnih vrednotah. Javna etika je tematika, ki jo tudi v Sloveniji vključujemo v zakonodajo na področju javnega sektorja tako na državni kot na lokalni ravni. V zadnjih letih je bil storjen velik korak pri spoznanju pomembnosti te tematike, tako da reforma zakonodaje že vključuje tudi področje javne etike.

Lokalna samouprava je del javne uprave ali javnega sektorja. Kot veljajo etični standardi za druge dele javne uprave, kot so državna uprava in javne službe, je njihov pomen še večji za ravnanje lokalnih organov. Ljudje presojujejo celotni javni sektor, ki naj bi bil odprt in pregleden, na podlagi tistega, s čimer se vsakodnevno srečujejo na kraju njihovega prebivanja. Lokalna (samo) uprava v občini jim je najbližja raven, ki jo najlažje spremljajo in nadzirajo ter v njej najkonkretnije uresničujejo svojo pravico do soodločanja o javnih zadevah. Etika javnih uslužbencev in lokalno izvoljenih predstavnikov pa je prvi pogoj za učinkovito lokalno demokracijo. Za etično upravljanje občine so soodgovorni občinski funkcionarji in javni uslužbenci, ki so zaposleni v občinski upravi. Instrumenta boja proti korupciji z vidika javne etike na ravni občine sta uveljavljanje in spoštovanje etičnih standardov pri upravljanju občine in kodeks etike za javne uslužbence in funkcionarje na ravni občine (Vlaj, 2006: 49).

3.1 Kriza upravljanja naših občin

Prejšnja vladajoča koalicija je obetala boljše čase za slovensko lokalno samoupravo. V koalicijskem sporazumu je npr. zapisano, da »močna lokalna samouprava omogoča najvišjo stopnjo neposrednega sodelovanja v procesih odločanja in je pomemben segment družbenega razvoja. Naš cilj je lokalna samouprava, ki bo zagotavljala, da se bodo občinske in druge oblike organiziranja lokalnih skupnosti potrjevale in uresničevale tako, da bodo k sprejemanju in izvajanju odločitev pritegnile čim širši krog prebivalcev, njihove interese, sodelovanje in tudi njihova finančna sredstva ... Lokalnim skupnostim morajo biti zagotovljeni trajni in stalni finančni viri ... Koalicijski partnerji se bomo zavzemali, da bodo finančna sredstva za delovanje lokalnih skupnosti primarno njihovi lastni viri, šele nato dotacije države ter drugi viri financiranja ... Koalicijski partnerji se bomo zavzemali za takšno regionalizacijo države, ki naj zagotovi mobilizacijo regionalnih in lokalnih virov za družbeni, gospo-

darski in kulturni razvoj ... Zato se bom zavzemali za uresničitev ustavnih sprememb, ki omogočajo ustanovitev pokrajin, vendar se moramo izogniti napakam in nedoslednostim, ki so se zgodile pri ustanavljanju občin«.7 Vlada je v začetku svojega delovanja kot prioriteto postavila uvedbo pokrajin kot pogoja za decentralizacijo Slovenije, od česar je kmalu odstopila.

Slovenska lokalna samouprava zaostaja za evropskimi načeli (npr. dvanajst načel dobrega upravljanja lokalnih skupnosti8) in standardi na področju lokalne in regionalne demokracije oz. samouprave.

Značilnosti današnje lokalne in regionalne demokracije v Evropi sta dve: splošno soglasje o skupini splošnih vrednot in načel ter velika raznolikost institucij in praks.

Evropska listina lokalne samouprave (MELLS) izvaja svoja splošna načela lokalne demokracije iz zgodovinske izkušnje držav in jih je preoblikovala v splošen vir in okvir.9

MELLS opredeljuje vlogo lokalne samouprave v širši demokratični politiki. Listina vsebuje demokratično sporočilo in politično filozofijo, ki pomeni normativno utrditev tistih standardov, ki so lahko skupni evropskim državam, pri čemer pa se zaveda, da je lokalna samouprava nastala v Evropi različno in ima različno tradicijo, zato ob vsem tem dopušča dokaj velike razlike in odstopne od uveljavljenih pravil. Listina je nastala kot plod evropske (predvsem celinske) demokratične prakse na področju lokalne samouprave, njen vpliv pa ni mogoče zožiti samo na njeno pravno veljavnost, temveč pomeni podlago za razumevanje pomena lokalne samouprave, tako na političnem kot tudi na strokovnem, teoretičnem področju, ter za njen prihodnji razvoj v Evropi. (Vljaj, 2006: 71 in nasl.)

Listina nalaga evropskim državam, ki so jo ratificirale, dolžnost spoštovati določene pogoje, načela in pravila. Listina je določila skupna evropska pravila, da bi zavarovala in razvijala pravice in svoboščine lokalnih oblasti. Po tej listini je pravica do lokalne samouprave eno ključnih demokratičnih načel. Pravica dr-

7 Koalicijski sporazum (SD, Zares, DeSUS in LDS) o sodelovanju v Vladi RS za mandat 2008–2012, Ljubljana, 6. november 2008.

8 Ta načela so: *pošteno vodenje volitev, predstavljanje in participacija*, da bi zagotovili realne možnosti za vse državljane, da so vključeni v lokalne javne zadeve; *odgovornost*, da bi zagotovili, da se lokalna oblast sooči z legitimnimi pričakovanji in potrebami državljanov; *učinkovitost in zmožnost*, da bi zagotovili, da se cilji dosežejo z najboljšo uporabo virov; *odprtost in preglednost*, da bi zagotovili javni dostop do informacij in krepili razumevanje, kako so upravljane javne zadeve; *vladavina prava*, da bi zagotovili poštenost; *etično upravljanje*, da bi zagotovili, da je javni interes pred zasebnim interesom; *pristojnost in sposobnost*, da bi zagotovili, da so lokalni predstavniki in uslužbenci dobro pripravljeni za opravljanje svojih dolžnosti; *inovativnost in odprtost za spremembe*, da bi zagotovili, da koristi izvirajo iz novih rešitev in dobrih praks; *sonaravnost in dolgoročna usmerjenost*, da bi računali z interesi bodočih generacij; *finančni menedžment*, ki naj zagotovi produktivno rabo javnih sredstev; *človekove pravice, kulturna različnost in socialna kohezija*, da bi zagotovili, da so vsi državljani zavarovani in spoštovani in da ni nihče diskriminiran ali izključen; *odgovornost*, da bi zagotovili, da lokalni predstavniki in uslužbenci prevzemajo odgovornost za svoja ravnanja. Aneks I k valencijski deklaraciji (Valencia Declaration), str. 19–20.

9 Zakon o ratifikaciji Evropske listine lokalne samouprave (MELLS), Ur. l. RS, MP, št. 15/1996.

žavljanov, da sodelujejo pri opravljanju javnih zadev, se lahko najneposredneje uresničuje na lokalni ravni. Lokalna samouprava pa po tej listini označuje pravico in sposobnost lokalnih oblasti, da v mejah zakona urejajo in opravljajo bistveni del javnih zadev v lastni pristojnosti in v korist lokalnega prebivalstva. To pravico uresničujejo sveti ali skupščine, sestavljene iz članov, ki se izvolijo s svobodnim, tajnim glasovanjem na temelju neposredne, enakopravne in splošne volilne pravice. Sveti ali skupščine imajo lahko izvršilne organe, ki so njim odgovorni. Te določbe na noben način ne omejujejo zborov državljanov, referendumov ali kakšne druge oblike neposredne udeležbe državljanov, ki jo dopušča zakon.

Decentralizacija kot proces uresničevanja načela subsidiarnosti je moderna težnja v evropskih in izvenevropskih državah. Pri nas pa se ta proces še ni začel. Vzrokov je več – nepoznavanje bistva lokalne samouprave, odpor do prenašanja javnih zadev na občine in bodoče pokrajine, (pre)majhne občine, odsotnost pokrajin, pomanjkanje političnega konsenza o vsebini in poteku reforme lokalne samouprave v RS idr.

Svetla točka v opisanem mrtvilu slovenske lokalne samouprave so *Stališča in sklepi o Strategiji razvoja lokalne samouprave v RS*, ki jih je 23. junija 2011 sprejel Odbor Državnega zbora za lokalno samoupravo in regionalni razvoj in jih posredoval vladi v realizacijo. Ta pa jih je vrnila nazaj državnemu zboru. Dokument je bil sprejet z veliko večino članov odbora iz vladnih strank in opozicije, kar kaže na pomemben miselni premik v pravi smeri. Še prej (marca 2011) je ta odbor, tudi na predlog stroke, organiziral javno predstavitev mnenj na temo »Strategija razvoja lokalne samouprave v Republiki Sloveniji«. Stališča vsebujejo temeljne ugotovitve glede dosedanjega razvoja slovenske lokalne samouprave, sklepi pa se v 28 točkah zavzemajo za decentralizacijo države na temelju objektivne in kritične analize stanja na področju lokalne samouprave od 1993 do danes, ki naj bi bila tudi podlaga za pripravo Strategije razvoja lokalne in regionalne samouprave v RS.

3.2 Strategija razvoja slovenske lokalne samouprave

RS nima izdelane strategije in doktrine (modela) lokalne in regionalne samouprave (demokracije), ki jo želi uresničevati. Strategija bi morala temeljiti na objektivni in kritični analizi ustrezne zakonodaje in njenega uresničevanja v praksi. Strategija bi morala upoštevati tudi evropska načela in standarde, pri njeni izdelavi pa bi moral biti zagotovljen multidisciplinarni pristop (Vljaj, 2010: 1)

V strategiji bi bilo treba nameniti veliko pozornost učinkovitosti občin (občinskih organov in občinske uprave), še posebej pa soodvisnosti med velikostjo občine, njeno učinkovitostjo in participacijo državljanov v lokalnem javnem življenju, kriterijem za oblikovanje lokalnih in pokrajinskih skupnosti, analizi sedanjih pristojnosti občin in njihovemu financiranju, nalogam lokalnih skupnosti po vključitvi RS v EU, upravljanju občinskega premoženja in pro-

računa, lokalnim javnim službam, javni etiki na lokalni ravni ter razmerjem lokalnih skupnosti do države.¹⁰

Veljavna ureditev razmerij med občinskimi sveti in župani pri nas ni v skladu z MELLs. Prav tako ni v skladu s stališčem slovenskih pravnih teoretikov, ki sodijo, da je v lokalni skupnosti zaradi njene narave najpomembnejše odločanje v predstavniških organih teh skupnosti, ne pa v organih, ki skrbijo za izvrševanje odločitev predstavniškega telesa. Odgovornost izvršilnega organa občinskemu svetu (člen 3/2 MELLs) je življenjski element domače demokratične organizacije lokalne oblasti.¹¹ Neposredne volitve izvršilnega organa postajajo najbolj razširjena oblika.¹² Takšne reforme verjetno pomenijo primer demokratičnega napredka. Toda obstoj znotraj lokalne skupnosti dveh polov, ki načeloma uživata identično raven demokratične legitimnosti, lahko ogrozi temeljno načelo o prevladi predstavniške skupščine v skladu s členom 3/2 MELLs in verjetno povzroča blokade znotraj občinskega aparata. Zato je ustrezno napovedati uvedbo sistema, ki bi minimaliziral takšno tveganje, npr. z zagotovitvijo možnosti, da občinski svet da na referendum predlog za razrešitev izvršilnega organa (župana), ali z uvedbo sistema, ki bi dal svetu pravico, da o tem odloča pod določenimi okoliščinami.¹³

3.3 Participacija državljanov

V demokratičnih državah je cilj lokalnih in regionalnih oblasti in države same pospeševati uresničevanje demokracije in zagotoviti najboljši možni odziv na potrebe ljudi. Za to mora obstajati sodelovanje med različnimi ravnmi oblasti ter med njimi in državljani, konflikti pa se morajo reševati zaradi doseganja omenjenih ciljev. Na ta način se vzpostavlja potrebno ravnovesje med vsemi udeleženci dialoga. Za demokratičnost neke države je bistvenega pomena, da je demokracija zavarovana in deluje v najmanjših enotah – lokalnih skupnostih. Prebivalci lokalnih skupnosti morajo imeti zagotovljeno pravico, da z

¹⁰ Dr. Senčur opozarja še:

- »da se je umestno vprašati o morebitni preživelosti sedanjega koncepta lokalne samouprave;
- da je resno vprašanje, ali smo se v dosedanjem času sploh uspeli približati MELLs;
- da ne gre le za pozitivno pravo, ampak predvsem za stopnjo zavesti in sposobnosti za razumevanje sistema kot celote in za prevzemanje odgovornosti za njegov razvoj;
- da razkoraka med dejanskim stanjem in pozitivnopravno ureditvijo na področju lokalne samouprave nikakor ni mogoče zmanjšati ali odpraviti le s spremembami in dopolnitvami posameznih določb ZLS in drugih predpisov, temveč gre v veliki meri za potrebo po sistemskih spremembah;
- da bi vsekakor moral biti prvi korak narejen v smeri nadaljevanja dograjevanja osnutka pokrajinske zakonodaje;
- da bo postopoma potrebna sprememba tudi v razumevanju samega pojma lokalne samouprave.« (Senčur, 2009: 12–13).

¹¹ Rec. 113/2002.

¹² Rec. 151/2004.

¹³ 20th Anniversary of the European Charter of Local Self-Government, Explanatory memorandum, The Congress of Local and Regional Authorities, 12th Plenary Session, Strasbourg, 20. september 2005, str. 6.

lastno odgovornostjo urejajo vse zadeve lokalne skupnosti znotraj okvirov, ki jih določajo ustava in zakoni.

Institucije demokracije so bistveno različne v vsaki od držav članic Sveta Evrope (SE) in odsevajo nacionalne socio-ekonomske in politične kulture ter zgodovinske trende. Najočitnejši problem je zaznavanje naraščajočega *demokratskega primanjkljaja* v že uveljavljenih in novejših demokracijah. Nadaljuje se upadanje udeležbe državljanov v formalnih političnih institucijah.

V Evropi in pri nas se zastavljajo vprašanja, ali je lokalna politika v globalni dobi še vedno pomembna, ali bogatejša družba pomeni manjšo potrebo po udeležbi, ali so ljudje postali bolj samozadostni in manj zainteresirani za kolektivne probleme, ali so politične stranke (način, kako so organizirane in delujejo) še pomembne za razvoj lokalne demokracije, ali se je interes za politiko spremenil ali upada, ali so (nekateri) ljudje postali bolj zainteresirani za neposredno udeležbo kot za predstavniško demokracijo, za neformalno udeležbo kot za udeležbo v institucionalnih formalnih kanalih, za udeležbo *ad hoc* kot za splošno kontinuirano angažiranje, ali evropske države ponujajo svojim državljanom paket instrumentov za udeležbo, ki je v skladu z njihovimi pričakovanji, kako se usklajuje zahteva po novi politiki z značilnostmi tradicionalnega demokratičnega sistema, kakšen naj bi bil politični sistem, da bi ustrezal zahtevam spreminjajočega se sveta, kako zagotoviti, da bi udeležba državljanov spremenila politične procese, kako doseči, da bo udeležba državljanov bolj pozitivna kot negativna (problem NIMBY; problem svobodnega jezdeca), katere ukrepe uporabiti za reševanje posebnih problemov posebnih skupin državljanov, kako zagotoviti povečanje interesa za neposredno odločanje ter za sodelovanje pri nevladnih organizacijah in možnosti vključitve civilnopравниh oblik v odločanje na lokalni ravni in kako vključiti tudi najnovejša družboslovna spoznanja, ki presegajo takšno lokalno zaprtost, kakršno utrjuje naš pravni red.

Soodločanje občanov v javnih zadevah izhaja neposredno iz ustavne pravice državljanov sodelovati pri upravljanju javnih zadev. Neposredna demokracija je izredno pomembna za sprejemanje državnih odločitev, še toliko pomembnejša pa je za odločanje v okviru lokalne samouprave. Možnost občanov, da neposredno odločajo, tudi povečuje njihovo zanimanje za sodelovanje pri zadevah lokalne samouprave in s tem krepi njeno učinkovitost. Čeprav lokalno samoupravo izvajajo predvsem demokratično izvoljeni organi, taka ureditev ne sme omejevati pravice občanov do neposrednih oblik odločanja. Oblike neposrednega odločanja so eden temeljnih elementov lokalne samouprave. Pri nas je ta del lokalne demokracije zanemarjen.¹⁴

¹⁴ »Avtor razkriva preživelo miselnost in normativno (ustavno) zamejevanje lokalne demokracije na ozko lokalne zadeve v času, ko nova informacijskokomunikacijska tehnologija radikalno razširja prostor vsakdanjega življenja. Tako se ne upošteva, da je v novih razmerah dostopnost pomembnejša od bližine in da reševanje težav zahteva prehod od območnega k omrežnemu vzorcu povezovanja, še zlasti v virtualnem prostoru. Raba interneta povečuje možnosti (samo)raziskovanja in (samo)organiziranja ter povezovanja preko lokalnih in državnih meja in vodi do prerazdelitve družbene moči v korist

Uvedba lokalne samouprave je imela za cilj tudi demokratizacijo življenja ljudi v lokalnih skupnostih z večjo uporabo zborov občanov, kot je to danes, lokalnih referendumov, državljske iniciative in drugih oblik vključevanja ljudi v procese odločanja v lokalni skupnosti. S temi oblikami naj bi ugotavljali odnos ljudi do konkretnih in perečih težav, ki jih čutijo v svoji lokalni skupnosti. Februarja l. 2011 je RS ratificirala tudi Dodatni protokol k Evropski listini o lokalni samoupravi o pravici do sodelovanja pri vprašanih lokalne oblasti. Njegovo uresničevanje bi pripomoglo h krepitvi lokalne demokracije, o kateri zaenkrat ne moremo govoriti.¹⁵

4 EVROPSKI VIDIKI IN NAČELA ETIKE NA LOKALNI RAVNI

Med prioriteta SE na področju poglobljanja lokalne in regionalne samouprave oz. demokracije je tudi javna etika na lokalni ravni, povezana z bojem zoper korupcijo in druge oblike finančnega kriminala v lokalnih organih. Varstvo pred korupcijo in drugimi oblikami finančnega kriminala je glavna skrb vseh članic SE, večja kot kaznovanje takih dejanj. To je tudi problem, ki zadeva lokalne oblasti neposredno in lokalna raven je tista, kjer bi morali najti dobre rešitve, da bi zaščitili javno etiko in s tem javne interese. Ključna vprašanja javne etike na lokalni ravni so povezana s tem, kako delujeta lokalna in regionalna demokracija. Zagotavljanje javne etike na lokalni ravni odstranjuje tudi eno od glavnih ovir decentralizacije in učinkovitega uresničevanja načela subsidiarnosti.

4.1 Etično upravljanje lokalnih skupnosti

SE in EU priznavata esencialni pomen demokracije na lokalni in regionalni ravni. Večja svoboda ni le potreba, ki jo čuti vsak posameznik, temveč tudi država kot taka. Prava in delujoča demokracija zahteva medsebojno zaupanje državljanov in tistih, ki jim služijo kot izvoljeni ali imenovani javni uslužbenci. Ti morajo *delovati v skladu z načeli objektivnosti, integritete, odgovornosti, odprtosti in poštenosti ter upoštevanja javnih interesov in spoštovanja etičnih standardov za javno življenje.*¹⁶

manjšinskih ali civilnodružbenih skupin in pobud. Telekomunikacije sicer redčijo fizično prisotnost v smislu agore, hkrati pa bogatijo vsebino udeležbe, omogočajo razširjanje občutka odgovornosti ter prehajanje od enosmernega k interaktivnemu delovanju; povečuje se preglednost odločanja in nasploh se zblížujeta neposredna in predstaviška demokracija.« Akademik dr. Zdravko Mlinar, Preživele zamejitve in novi izzivi za lokalno demokracijo - na pragu globalnoinformacijske civilne družbe, Zbornik referatov, MNZ, VUŠ, Ljubljana, 2002.

¹⁵ Dodatni protokol k MELLs odseva in spoštuje različnost tehnik in postopkov participacije, ki so oblikovani v nacionalni, regionalni in lokalni zakonodaji. Te ureditve obravnavajo pravico do participacije državljanov v javnem življenju na lokalni ravni, pravico državljanov do obveščeniosti od lokalnih oblasti, dolžnost lokalnih oblasti, da zagotovijo izvrševanje teh pravic.

¹⁶ Declaration on Public Ethics in Regional and Local Government adopted at the Conference on Ethical Standards in the Public Sector, Noordwijkerhout, The Netherlands, 31. 3.-1. 4. 2004, Uvod, točka 2.

Učinkovita demokracija in dobro upravljanje (*good governance*) na vseh ravneh sta bistvenega pomena za preprečevanje konfliktov, promoviranje stabilnosti, spodbujanje gospodarskega in socialnega napredka in ustvarjanje sonaravnih skupnosti, v katerih ljudje želijo živeti in delati, zdaj in v prihodnosti.¹⁷ Dobro upravljanje je postalo paradigma za realno doseganje učinkov vrednot in standardov demokracije, človekovih pravic in vladavine prava. Dobro upravljanje na lokalni ravni je temeljnega pomena, ker je lokalna uprava najbližja državljanom, ki jim zagotavlja bistvene življenjske storitve. Na tej ravni državljani najbolj čutijo lastništvo nad javno dejavnostjo.

»Pri upravljanju državne in lokalne skupnosti je gotovo veliko skušnjav za neetično oziroma koruptivno vedenje in ravnanje. Od poštenosti, pokončnosti in strokovnih javnih uslužbencev in funkcionarjev je odvisno, koliko bodo nanje vplivale priložnosti za nemoralno in protipravno delovanje. Etične in pravne norme so eno od sredstev za usmerjanje uslužbencev in funkcionarjev v dobro upravljanje javnih finančnih sredstev in javnih zadev nasploh.« (Igličar, 2006: 22)

Po usmeritvah Sveta Evrope so za dobro upravljanje lokalnih in regionalnih skupnosti izzivi in potrebne aktivnosti v naslednjih letih te: demokratično državljanstvo in participacija na lokalni in regionalni ravni; pravni okvir in institucionalna struktura lokalne in regionalne samouprave; lokalne in regionalne finance; vodenje in upravljanje zmogljivosti lokalnih in regionalnih skupnosti; *javna etika na lokalni in regionalni ravni*; obmejno in čezmejno sodelovanje teritorialnih skupnosti ali oblasti. Zagotavljanje dobrega lokalnega in regionalnega upravljanja je bistveni cilj, ki ga morajo upoštevati članice SE, da bi se odzvale na izzive, s katerimi se soočajo njihove družbe, in upoštevale legitimna pričakovanja svojih državljanov.

Delujoča demokracija zahteva medsebojno zaupanje državljanov in tistih, ki jim služijo – voljenih in imenovanih lokalnih funkcionarjev in osebja v lokalnih upravah. Ti morajo delovati v skladu z načeli objektivnosti, integritete, odgovornosti, odprtosti, poštenosti in zavezanosti javnim interesom ter etičnimi standardi v javnem življenju. Lokalni funkcionarji so osebno odgovorni za spopad s korupcijo ter morajo slediti visokim standardom upravljanja v skladu s pravnimi, upravnimi in institucionalnimi okviri, v katerih delujejo, in promovirati takšno ravnanje med svojimi kolegi.¹⁸

Standardi SE in mehanizmi javne etike ter boja s korupcijo so vsebovani v številnih dokumentih SE.¹⁹

¹⁷ Strategy on innovation and good governance at local level v: Valencia Declaration, str. 18 in nasl.

¹⁸ Declaration on Public Ethics in Regional and Local Government adopted at the Conference on Ethical Standards in the Public Sector, Noordwijkerhout, The Netherlands, 31. 3.-1. 4. 2004, Uvod, točka 2.

¹⁹ Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173); Civil Law Convention on Corruption (ETS No. 174); The Partial Agreement of the Group of States against Corruption (GRECO); Resolution (97)24 on the Twenty guiding Principles for the Fight against Corruption; Recommendation R (2000) 10 on Codes

4.2 Priročnik dobre prakse javne etike na lokalni ravni

Svet Evrope je svoja večletna prizadevanja na področju dobrega upravljanja v lokalnih skupnostih kot prvega pogoja za boj proti korupciji in drugim negativnim pojavom na lokalni ravni zaokrožil s *priročnikom dobre prakse javne etike na lokalni ravni*.²⁰ Gre za zbirko primerov dobrih praks, ki bodo v pomoč posameznim državam in lokalnim skupnostim in celotni *aki*, ki vključuje vsa dosedanja priporočila in usmeritve SE iz konvencij, resolucij in izjav, ki so bile sprejete v organih SE in na mednarodnih konferencah. Zadnja takšna konferenca SE o etičnih standardih v javnem sektorju je potekala marca 2004 na Nizozemskem in tudi sprejela omenjeni priročnik. Priročnik se nanaša na status in delo lokalno izvoljenih predstavnikov, financiranje političnih strank, političnih združenj in individualnih kandidatov na lokalni ravni, finančni in drug nadzor ravnanja lokalnih organov, status lokalnih javnih uslužbencev, preglednost, dostop do informacij in upravne postopke, ter razmerja lokalnih organov do zasebnega sektorja. Čeprav vse te prakse ne bodo mogle biti uporabljene v vseh državah, so vsekakor zanimive in bi kazalo biti pozoren nanje pri opredeljevanju kakršne koli reforme ali politike s ciljem, da se zagotovi visoka raven javne etike in spopadanje s korupcijo na lokalni ravni.

V uvodu priročnika avtorji ugotavljajo, da ljudje v mnogih evropskih državah izgubljajo zaupanje v javne oblasti tudi na lokalni ravni. Javno mnenje je vse manj naklonjeno nejasnim lokalnim upravnim praksam, ki so pogosto posledica vse bolj zastarelih političnih sistemov.

Tematski sklopi so: status in pravila, ki veljajo za odgovornost lokalno izvoljenih predstavnikov (jamstva, odobritve, profesionalno varstvo, civilna, kazenska in upravna odgovornost idr.); *status lokalnih javnih uslužbencev in pravila službe* (pogoji za imenovanje in odpust; diskvalifikacije, odgovornost, obveznosti do izvoljenih predstavnikov idr.); *razpoložljiva sredstva za izvajanje lokalne demokracije v praksi* (financiranje volilne kampanje, financiranje političnih združenj in strank na lokalni ravni idr.); *dostop do informacij, upravna preglednost in upravni postopki; nadzor in računovodski postopki; razmerja med lokalnimi oblastmi in zasebnim sektorjem* (pogodbe o javnih naročilih, pomoči in drugi finančni prenosi osebam zasebnega prava, profitnim in neprofitnim, gospodarske agencije, ki pripadajo občini, izdajanje dovoljenj in certifikatov).

of Conduct for Public Officials; Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption; Recommendation R (98) 12 on supervision of local authorities' action; Recommendation R (99) 8 on the financial liability of local elected representatives for acts or omissions in the course of their duties; Recommendation (2003) 4 on Common Rules against Corruption in the funding of political parties and electoral campaigns; Resolution 79 (1999) of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe on political integrity of local and regional elected representatives and the model of Code of Conduct which it includes.

²⁰ Priročnik dobre prakse o javni etiki na lokalni ravni (Handbook of Good Practice on Public Ethics at Local Level - www.coe.int/local) (2004), Svet Evrope, Vodilni odbor za lokalno in regionalno demokracijo, sprejet na mednarodni konferenci o etičnih standardih v javnem sektorju, Noordwijkerhout, Nizozemska, 31. 3. 2004.

Priročnik dobrih praks vsebuje tudi priporočila za različne skupnosti in osebe: centralne in lokalne oblasti, izvoljene predstavnike, zaposlene v upravah lokalnih skupnosti in politične voditelje.

Centralne in lokalne oblasti bodo izbrale tiste dobre prakse, ki so ustrezne za njihovo specifično situacijo. Glede lokalno izvoljenih predstavnikov naj bi npr. država prispevala enostaven in uniformni pravni okvir za uresničevanje njihovih pravic in obveznosti, jamstva in varstva, plačilo in delovne pogoje, nadzor, suspenz in drugo. Ta pravni okvir ustvarijo centralne oblasti v posvetovanju z združenji lokalno izvoljenih predstavnikov. Država naj bi tudi pripravila kodeks obnašanja za lokalne oblasti z obveznimi določbami, ki jih morajo lokalne oblasti vključiti v svoj kodeks, ki se sprejme na lokalni ravni, in določbe, ki bi jih lahko lokalne oblasti prilagodile in vključile v lokalni kodeks. Centralne oblasti naj bi tudi omogočile državljanom in lokalnim oblastem dostop do informacij s publiciranjem in analizo, še zlasti z uporabo nove informacijske tehnologije. Gre za podatke o različnih pravnih instrumentih, ki urejajo izvrševanje dolžnosti lokalno izvoljenih predstavnikov; različne kodekse obnašanja, ki jih sprejemajo lokalne oblasti, s čimer bi se lahko delale komparativne analize, ter statistične podatke o primerih korupcije in drugih napadih na javno moralo in javno zaupanje v lokalno izvoljene predstavnike in javne uslužbenke.

Možne aktivnosti lokalnih oblasti pa so *sprejem kodeksa vedenja za lokalno izvoljene predstavnike* in razdelitev kodeksa njim, kakor tudi centralnim oblastem, drugim zainteresiranim telesom in javnosti, uporabljajoč primerna sredstva, vključno z informacijsko tehnologijo.

V priročniku je med drugim poudarjeno, da so lokalne oblasti v celoti odgovorne za svoje upravljanje volilnemu telesu, javnemu mnenju, upravnim ali civilnim sodiščem in v določenih primerih kazenskim sodiščem. Vzpostaviti morajo posebni strokovni notranji kontrolni mehanizem, da bi zvedli na minimum tveganje za:

- slabo ekonomsko ali finančno upravljanje,
- slab upravni menedžment, ki izvira iz nespoštovanja pravil,
- revno oskrbo s storitvami,
- upravni, civilni ali kazenski postopek.

Države članice SE naj bi sledile visokim standardom vedenja v javnem življenju, si prizadevale za politike in razvijale upravne in institucionalne okvire za promoviranje visokih etičnih standardov in kulture integritete na vseh ravneh oblasti v posamezni državi.

5 ETIČNO UPRAVLJANJE (SLOVENSКИH) OBČIN

5.1 Nekatere ugotovitve raziskave o korupciji na občinski ravni

Fakulteta za upravo je v letu 2006 izvedla interni raziskovalni projekt »Korupcija na občinski ravni«, ki je dal zanimive in uporabne ugotovitve tudi za ta priročnik.

V naši raziskavi²¹ smo na podlagi anketiranja županov, direktorjev in direktoric občinskih uprav in predsednikov nadzornih odborov, analize časopisnih člankov o korupciji v občinah v letu 2005 ter analize revizijskih poročil Računskega sodišča 1995–2005, ugotovili, da je *največ korupcije v slovenskih občinah pri javnih naročilih*. Po pogostnosti sledi korupcija v gospodarskih javnih službah oziroma pri urejanju prostora in gradnji objektov. Korupcija je tudi na drugih področjih, vključno s financiranjem političnih strank in volitev, najmanj pa je je ali je sploh ni pri zaposlovanju ipd., ter v občinskih upravnih postopkih.²² Med zaznanimi koruptivnimi dejanji so predvsem kazniva dejanja v zvezi s podkupovanjem. Zanimiva je ugotovitev, da je več koruptivnih dejanj v večjih občinah. Obseg korupcije je tako premosorazmeren z velikostjo občine ali obsegom proračunskih sredstev.

Prejemniki korupcije so (lahko) vsi, ki odločajo v sorazmerju s svojo močjo. Na občinski ravni so to na prvem mestu župani, sledijo pa svetniki in javni uslužbenci ter izvajalci javnih služb. Slednje potrjuje zlasti analiza časopisnih člankov in pregled revizij Računskega sodišča.

Ugotovljeno je bilo, da so pri pregonu in preventivi proti korupciji izredno pomembni mediji. Mediji z neformalnim nadzorom opravljajo nalogo specialnega pregona in splošne prevencije. Med najučinkovitejšimi organi, ki preganjajo korupcijo, je treba omeniti poleg medijev in organov pregona predvsem Komisijo za preprečevanje korupcije. Kaže, da ji ljudje zaupajo (prijavitelji in novinarji). Korupcije je po splošnem mnenju več, kot pa imajo ljudje z njo neposrednih izkušenj. Za naše razmere bi lahko ugotovili, da je razvoj korupcije povezan z ohlapnimi predpisi, pomanjkanjem notranjega in zunanjega nadzora ter slabo razvito stopnjo odgovornosti in etične kulture v družbi. Gre pa tudi za nespoštovanje evropskih načel lokalne samouprave, ki se nanašajo na oblikovanje lokalnih skupnosti, spoštovanje kriterijev za teritorialne spremembe lokalnih skupnosti, organe, njihova medsebojna razmerja in razmerja do prebivalcev, participacijo državljanov v lokalnem javnem življenju, dobro upravljanje lokalne skupnosti idr.

Empirični del raziskovalnega projekta je privedel do ugotovitve, da je treba v prihodnje dati poudarek preventivi v kombinaciji z dodatnim nadzorom na občinski, državni in mednarodni ravni. Predpisi ne zadoščajo, temveč je treba graditi na poštenosti in integriteti, razvoju morale oziroma »zdravega okolja« med tistimi, ki bi lahko zlorabili svoj položaj. V posamezni občini bi bil največji učinek dosežen s sprejemom individualnega kodeksa na temelju vzorčnega akta oziroma modela kodeksa (Kovač, 2006: str. 84–88).

²¹ Interni raziskovalni projekt Fakultete za upravo »Korupcija na občinski ravni«. Na podlagi ugotovitev te raziskave in priročnika Sveta Evrope o etiki na lokalni ravni je bil pripravljen priročnik »Etično upravljanje občin«, ki vsebuje tudi Model kodeksa etičnega upravljanja občine. Priročnik je skupinsko delo, obravnava pa še teme: moralna in pravna pravila za človekovo družbeno delovanje, pravne vidike korupcije, ključne ugotovitve o korupciji na občinski ravni ter usmeritve Sveta Evrope glede dobrega upravljanja in javne etike v lokalnih skupnostih. Priročnik je izdal Inštitut za lokalno samoupravo pri Fakulteti za upravo.

²² Priročnik, str. 84–85.

5.2 Priročnik »Etično upravljanje občine« in Model kodeksa etičnega upravljanja občine

Slovenski priročnik Etično upravljanje občine je nastal kot posledica usmeritev Sveta Evrope, da se v državah članicah na temelju Paketa vzorčnih pobud na področju javne etike na lokalni ravni – ta vsebuje tudi priročnik dobrih praks javne etike na lokalni ravni – pripravijo nacionalni in nato še lokalni priročniki. Namen priročnika je predvsem pomagati lokalnim funkcionarjem in zaposlenim v občinskih upravah pri dobrem upravljanju občin, tj. kako najbolje odgovoriti na sodobne potrebe prebivalcev v občinah, okrepiti udeležbo vseh skupin prebivalcev pri odločanju v teh skupnostih, zagotoviti etične standarde pri upravljanju občin, onemogočiti negativne pojave, med katerimi je tudi nevarnost korupcije na občinski ravni, idr.²³

Najpomembnejši del priročnika je *Model kodeksa etičnega upravljanja občine*, ki bo tudi za uporabnike najzanimivejši. Namen kodeksa je dvigovanje ugleda občinskega sveta, župana in občinske uprave ter krepitev zaupanja javnosti v njihovo delo. Tak etični kodeks je lahko, dolgoročno gledano, poleg zakonskih določb *eden od instrumentov v boju proti korupciji* in v prizadevanjih za razvoj sodobne demokracije na lokalni ravni. Občinski funkcionarji kakor tudi občinski javni uslužbenci morajo imeti jasne usmeritve, kakšna ravnanja se od njih pričakujejo pri uresničevanju in opravljanju njihovih funkcij in nalog v razmerju do občinskega sveta, župana, občanov in drugih javnosti. Pomembno je, da se funkcionarji in uslužbenci zavedajo svojih odgovornosti in da pri njihovem izpolnjevanju upoštevajo ter uveljavljajo pozitivne občečloveške in upravne vrednote.

Kodeks etičnega upravljanja občine vsebuje predvsem moralna, etična in protikorupcijsko usmerjena načela in standarde. Vzorčni kodeks je zamišljen kot spodbuda sinergičnega delovanja funkcionarjev in javnih uslužbencev na ravni občine. Zato je priporočljivo, da je oblikovan kot enovit kodeks, ki velja za občinske funkcionarje in javne uslužbence občinske uprave, saj kot tak spodbuja sodelovanje med politiko in stroko, torej sodelovanje med funkcionarji in javnimi uslužbenci ne glede na njihove politične usmeritve. Funkcionarje in javne uslužbence napotuje k takim splošnim etičnim ravnanjem, obnašanju in vedenju pri opravljanju njihovih funkcij in nalog, ki pomagajo ohranяти in krepiti pozitivne vrednote pri upravljanju občine.

Model kodeksa etičnega upravljanja občine obravnava splošne določbe, načela delovanja funkcionarjev in uslužbencev, standarde ravnanj funkcionarjev in uslužbencev na posameznih področjih, standarde ravnanj funkcionarjev pri opravljanju funkcij in upravljanju občine, standarde ravnanj uslužbencev pri

²³ Priročnik je skupinsko delo, obravnava pa teme: moralna in pravna pravila za človekovo družbeno delovanje, pravni vidiki korupcije, ključne ugotovitve o korupciji na občinski ravni – povzetek treh delnih analiz, model kodeksa etičnega upravljanja občine ter usmeritve SE glede dobrega upravljanja in javne etike v lokalnih skupnostih.

opravljanju nalog, obveznost razširjanja načel in standardov ter seznanjanja s kodeksom.

»V splošnih določbah je podan predmet kodeksa in področje njegove uporabe. Nespoštovanje načel in standardov kodeksa velja za nečastno. (Čl. 1 in 2)

Delovanje funkcionarjev in uslužbencev usmerjajo načela: zakonitosti in nepristranskosti, strokovnosti in odgovornosti, gospodarnosti, pravičnosti in poštenosti, spoštljivosti in lojalnosti, častnega ravnanja in varovanja ugleda, nezdružljivosti in nasprotij interesov, preglednosti, odprtosti do javnosti in zaupnosti. (Čl. 3-10)

Skupni standardi ravnanj funkcionarjev in uslužbencev so določeni po posameznih področjih, in sicer: javna naročila, lokalne javne službe in koncesije, upravljanje z občinskim premoženjem, urejanje prostora in gradnja infrastrukturnih objektov, upravni postopki, darila, notranji in zunanji nadzor upravljanja občine, ravnanje z informacijami in javnost dela, izpolnjevanje in uresničevanje funkcij in nalog ter spoštovanje pravic drugih, prijava stroškov in materialnih koristi. (Čl. 11-28)

Standardi ravnanj funkcionarjev pri opravljanju funkcij in upravljanju občine so vezani na: spoštovanje kodeksa in drugih predpisov, odgovornost, volilno kampanjo, nezdružljivost opravljanja funkcij in dejavnosti, nasprotje interesov, omejitev poslovanja funkcionarja kot poslovnega subjekta, nadzor nad premoženjskim stanjem funkcionarja. (Čl. 29-40)

Posebej so opredeljeni standardi ravnanj uslužbencev pri opravljanju nalog, ki so: spoštovanje kodeksa, prijava zahteve za nezakonito, nepravilno ali neetično ravnanje, izogibanje nasprotjem in nezdružljivosti interesov, načrtovanje proračunskih sredstev in nadzor nad njihovo porabo, način izvajanja politične in javne dejavnosti, nedopustnost zlorabe uradnega položaja in odgovornost, ki jo ima predpostavljena oseba do uslužbencev. (Čl. 41-49)

Spoštovanje in izvajanje kodeksa spremlja občinsko častno razsodišče, v obliki redne presoje etičnega ravnanja funkcionarjev in uslužbencev. Dokazljive kršitve ali nespoštovanja kodeksa lahko prijavijo občani, organi javne uprave, pravne osebe javnega prava, javni uslužbenci in funkcionarji v pisni obliki. Kršiteljem lahko občinsko častno razsodišče izreče osebni opomin, občinski svet pa javni opomin. Občinsko častno razsodišče vsaj enkrat letno sezna občinski svet s stanjem na področju spoštovanja oziroma kršitev kodeksa. Zagotovljeno pa je tudi stalno preverjanje in dopolnjevanje tega kodeksa. Občinski svet zagotavlja seznanitev občanov, javnih medijev in drugih javnosti s sprejetim kodeksom.« (Čl. 50-55)

V vsakem primeru pa je najpomembneje, da norma – bodisi zakona, bodisi kodeksa – ne ostane mrtva črka na papirju ali zgolj »*law in books*«, ampak da se udejanji v resničnem vedenju in ravnanju javnega uslužbenca, da se torej norma iz sveta idej prenese v realni fizični svet, da torej postane »*law in life*«.

Nič namreč ne pomagajo še tako lepo napisane besede in načela, če se v praksi ne izvajajo, če se torej tudi v tem razmerju pojavlja razkorak med normativnim in stvarnim.²⁴

Občine bodo osnutek kodeksa lahko prilagodile svojim razmeram oziroma iz njega prevzele tiste določbe, ki so lahko standard za vse občine. V vzorčnem kodeksu je predstavljena razsežnost javne etike na ravni občine, ki posega na vsa področja, na katerih se pričakuje odgovornost občinskih funkcionarjev in javnih uslužbencev do javnosti, javnega interesa, korektnost in poštenost njihovega delovanja. Seveda pa lahko občina, zainteresirana za dejansko pripravo in sprejetje kodeksa, pripravljeno vzorčno vsebino po obsegu prilagodi svojim dejanskim potrebam, stanju, okolju in načinu delovanja ter drugim okoliščinam.« (Božič, 2006: 89, 90)²⁵

Za etično ravnanje pa ni dovolj le etični kodeks, ni dovolj le etično ravnanje javnih uslužbencev, ampak se pričakuje, da bodo tudi politiki, javnost, državljani, delovali v smeri, ki jo narekuje etični kodeks. Politiki, stranke, pogodbeni partnerji in drugi ne smejo spodbujati oz. zahtevati od javnih uslužbencev, da bi ravnali v nasprotju z etičnim kodeksom.

Namen kodeksa je dvigovanje ugleda občinskega sveta, župana in občinske uprave ter krepitev zaupanja javnosti v njihovo delo. Tak etični kodeks je lahko, dolgoročno gledano, poleg zakonskih določb eden od instrumentov v boju proti korupciji in v prizadevanjih za razvoj sodobne demokracije na lokalni ravni.²⁶

V modelu kodeksa sta poudarjena krepitev in spodbujanje vseh vrst ravnanja, ki delujejo tako, da bi se preprečila korupcija in pridobivanje posrednih ali neposrednih osebnih koristi in druge vrste negativnega ravnanja. Tak dokument je ob predpisanem ravnanju »nadstandard«. Načela in standardi ravnanja se nanašajo osebno na posameznega uslužbenca in funkcionarja (župana, podžupana, člana občinskega sveta). Sprejeti kodeks postane zavezujoč tudi za izvajalce javnih služb.

²⁴ Dr. Albin Igličar, nav. delo, str. 21.

²⁵ Doslej sta po našem vedenju predlagani Kodeks etičnega upravljanja občin sprejeli le dve občini – Žužemberk in Cankova.

²⁶ »V vsakem primeru velja, da je najpomembnejše, da norma – zakona ali kodeksa – ne ostane mrtva črka na papirju ali zgolj »*law in books*«, ampak se udejanji v resničnem vedenju in ravnanju javnega uslužbenca, da se torej norma iz sveta idej prenese v realni fizični svet, da torej postane »*law in life*«. Nič namreč ne pomagajo še tako lepo napisane besede in načela, če se v praksi ne izvajajo, če se torej tudi v tem razmerju pojavlja neskladje med normativnim in stvarnim. Zato velja vzorno vedenje določenega javnega uslužbenca za najboljši magnet, ki priteguje etičnost ravnanja vseh uslužbencev in funkcionarjev. Star slovenski pregovor na to temo pravi: Zgledi mičejo, dejanja vlečejo!« (Igličar, 2006: 21)

6 ZAKLJUČEK

- Korupcije na lokalni ravni ni mogoče odpraviti drugače kot z dvigom etičnih vrednot pri občinskih javnih uslužbencih in funkcionarjih ter z ozaveščanjem javnosti, še zlasti mladih. Bistvenega pomena je ravnanje vsakega posameznika, ki odloča o zadevah, ki se tičejo drugih, in zato mora biti to ravnanje na vseh ravneh javne uprave strokovno, profesionalno, zakonito, enakopravno, vljudno, do javnosti odprto in pošteno, spoštljivo, v primerih porabe proračunskega denarja pa ekonomično, učinkovito in pregledno.
- Korupcija in nespoštovanje etičnih standardov prizadeneta javno življenje. SE poudarja osebno odgovornost vseh posameznikov, izvoljenih ali imenovanih na javne funkcije in službe, da se zoperstavijo korupciji in upoštevajo visoke standarde vedenja v skladu s pravnimi, upravnimi in institucionalnimi okviri, v katerih služijo, ter promovirajo takšno vedenje med svojimi kolegi.
- Vprašanje boja s korupcijo in vzdrževanje kulture integritete na vseh ravneh oblasti zahteva posebne napore lokalnih in regionalnih oblasti, v skladu z njihovimi pristojnostmi, in tudi ukrepe centralnih oblasti, ob spoštovanju lokalne in regionalne avtonomije. Na kulturo javnega življenja vplivajo tudi skupine civilne družbe in mediji, ki vplivajo na percepcijo javnosti o standardih vedenja tistih, ki delujejo v javnem življenju.
- Standardi etičnega ravnanja odločilno vplivajo na moč demokracije oziroma zaupanje javnosti vanjo. Demokracija se lahko razvija le v okoljih, ki upoštevajo in gojijo te standarde. Gre za zaupanje javnosti v integriteto izvoljenih predstavnikov, učinkovito javno upravljanje, ki onemogoča ne-lojalno konkurenco, subsidiarnost z decentralizacijo in upoštevanje udeležbe ljudi pri odločanju o javnih zadevah na vseh ravneh. Vse to pa se začne najprej na lokalni ravni.
- Korupcija je splošni izraz za vsa tista pravna in moralno sporna dejanja, ki se navezujejo na zlorabo moči, oblasti in pooblastil. Ta pojav ogroža demokratične vrednote, vladavino prava, slabi ali negira moralne vrednote družbe, človekove pravice idr. Lokalna raven je tista, kjer bi morali najti dobre rešitve, da bi zaščitili javno etiko in s tem javne interese. Javna etika na lokalni ravni prav tako odstranjuje eno glavnih ovir za decentralizacijo in učinkovito uresničevanje načela subsidiarnosti.
- Za naše razmere bi lahko ugotovili, da je razvoj korupcije povezan z ohlapnimi predpisi, pomanjkanjem notranjega in zunanjega nadzora ter slabo razvito stopnjo odgovornosti in etične kulture v družbi. Gre pa tudi za nespoštovanje evropskih načel lokalne samouprave, ki se nanašajo na oblikovanje lokalnih skupnosti, spoštovanje kriterijev za teritorialne spremembe lokalnih skupnosti, organe, njihova medsebojna razmerja in razmerja do prebivalcev, participacijo državljanov v lokalnem javnem življenju, dobro upravljanje lokalne skupnosti idr.

- Udeležba državljanov v javnem življenju na lokalni ravni je način, da se uveljavijo demokratične vrednote (še zlasti to velja za države v prehodu) in naraste podpora javnosti lokalnim organom. Nadaljevanje decentralizacije, institucionalni dialog, modernizacija upravnih struktur in prakse, učinkovito zagotavljanje lokalnih javnih storitev in boj proti korupciji gredo z roko v roki za doseg tega cilja.
- Dialog med državljani in lokalnimi izvoljenimi predstavniki je bistven za lokalno demokracijo, saj krepi zakonitost lokalnih demokratičnih institucij in učinkovitost njihovega delovanja.
- Če ni neposrednega odločanja prebivalcev na lokalni ravni, ni mogoče govoriti o lokalni samoupravi. S tega vidika smo lahko precej kritični do slovenske lokalne samouprave. Lahko ugotovimo, da je soodločanje državljanov v občinskih javnih zadevah neuresničeno. Uveljavljen je (pre)močan županski sistem, kar gre na škodo lokalne demokracije. Občinski sveti kot najvišji organi odločanja v občini niso uveljavljeni oz. so praviloma podrejeni županu in njegovi politični opciji.
- Instrumenta boja proti korupciji na občinski ravni sta uveljavljanje etičnih standardov pri upravljanju občine ter sprejem kodeksa etike za javne uslužbenke in funkcionarje. Etični kodeksi usmerjajo k določenim moralnim, etičnim vrednotam in ravnanjem. Etični kodeks pomeni veliko več kot zgolj pravila lepega vedenja. Vsebuje predvsem moralna in protikorupcijsko usmerjena načela.
- Javna etika na občinski ravni ni uveljavljena. Ugotavljamo, da si župani in lokalne vladajoče koalicije marsikje monopolizirajo pravico do lokalne samouprave. Prebivalcev posamezne občine nihče nič ne vpraša, zato postajajo tudi vse bolj nezainteresirani za aktivno udeležbo v lokalnem javnem življenju. Korupcija na lokalni ravni je v porastu, boj proti njej pa mnogo prešibak ali pa ga sploh ni.
- Postavlja se tudi vprašanje, ali nadzorni odbori občin igrajo vlogo, ki jo od njih pričakujemo. Po eni strani je namreč v praksi pri občinah opaziti preveč nepravilnosti v njihovem poslovanju z javnimi sredstvi (kar dokazujejo številna revizijska poročila računskega sodišča), po drugi strani pa nadzorni odbori pre pogosto delujejo bodisi kot (politični) zavezniki županov bodisi kot njihovi nasprotniki oziroma kot orodje v rokah županu nasprotne politične opcije.
- V Sloveniji je treba *kritično pregledati celotni sistem lokalne samouprave* in na temelju kritične (neodvisne) strokovne analize dosedanjega razvoja lokalne samouprave pripraviti spremembe in dopolnitve zakonodaje (ZLS, ZFO in drugi), ki ureja vlogo in položaj občine kot temeljne samoupravne lokalne skupnosti. Gre zlasti za spremembe sistema financiranja občin (zlasti vprašanje lastnih davčnih in drugih virov), kritičen pregled pristojnosti občin, odpravo združljivosti državnih in lokalnih funkcij, krepitev udeležbe prebivalcev pri odločanju v občini, preprečevanje korupcije na lokalni ravni idr.

7 LITERATURA

1. Božič, L., v sodelovanju z dr. Polono Kovač, dr. Stanetom Vlajem, dr. Albinom Iglíčarjem, mag. Iztokom Rakarjem in Nežo Vodušek (2006). Model kodeksa etičnega upravljanja občin. V: Etično upravljanje občin z modelom kodeksa (ur. dr. Stane Vlaj), priročnik, Inštitut za lokalno samoupravo pri Fakulteti za upravo Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 2006, str. 89–106.
2. Declaration of the Budapest Ministerial Conference on delivering good local and regional governance, 14th Session, Budapest, 24–25. 2. 2005.
3. Evropski kodeks ravnanja lokalnih in regionalnih predstavnikov. Priporočilo Sveta Evrope (Recommendation 60 iz leta 1999), ki ga je sprejel Kongres lokalnih in regionalnih oblasti Evrope.
4. Declaration on Public Ethics in Regional and Local Government adopted at the Conference on Ethical Standards in the Public Sector, Noordwijkerhout, The Netherlands, 31. 3.–1. 4. 2004.
5. Hvala, M. (2005). Načrt integritete – sredstvo za preprečevanje nastanka korupcije, Časopis Skupnosti občin Slovenije, marec/april 2005, št. 24/25, str. 9–10.
6. Iglíčar, A. (2006). Moralna in pravna pravila za človekovo družbeno delovanje, v: Etično upravljanje občin z modelom kodeksa (ur. dr. Stane Vlaj), priročnik, Inštitut za lokalno samoupravo pri Fakulteti za upravo Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 2006, str. 9–22.
7. Koalicijski sporazum (SD, Zares, DeSUS in LDS) o sodelovanju v Vladi RS za mandat 2008–2012, Ljubljana, 6. november 2008.
8. Korupcija na občinski ravni, interni raziskovalni project, Fakulteta za upravo, končno poročilo, Ljubljana, junij 2006.
9. Kovač, P. Empirične ugotovitve o pojavnih oblikah korupcije. V: Priročnik Etično upravljanje občin z modelom kodeksa (ur. dr. Stane Vlaj), Inštitut za lokalno samoupravo pri Fakulteti za upravo, Ljubljana, 2006, str. 71–88.
10. Mlinar, Z. (2000). »Globalizacija« ali getoizacija lokalne demokracije?, Koper, Slovenska Istra in država, Teorija in praksa, št. 3/2000, Ljubljana.
11. Mlinar, Z. (2008). Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanja na Koprskem in v svetu, Fakulteta za družbene dejavnosti in Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
12. Model Initiatives Package on Public Ethics at local level, Council of Europe, Steering Committee on Local and Regional Democracy, Adopted at the International Conference on »Ethical Standard in the Public Sector« (Noordwijkerhout, 31. 3.–1. 4. 2004).
13. Priročnik Etično upravljanje občin z modelom kodeksa (ur. dr. Stane Vlaj), Inštitut za lokalno samoupravo pri Fakulteti za upravo, Ljubljana, 2006.
14. Rakar, I., Etika, korupcija, pravo. V: Priročnik Etično upravljanje občin z modelom kodeksa (ur. dr. Stane Vlaj), Inštitut za lokalno samoupravo pri Fakulteti za upravo, Ljubljana, 2006, str. 23–48.
15. Senčur, M. (2009). Lokalna samouprava – kriza ali razkošje. Pravna praksa, letnik 28, št. 5/09.

16. Šmidovnik, J., *Lokalna samouprava*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1995.
17. Stane V., (2004). *Upravljanje občin in javna etika*. V: Pečar, Zdravko (ur.). *Slovenska uprava po vstopu v EU: referati*. Ljubljana: Fakulteta za upravo, Ljubljana.
18. Vlaj, S. (2006). *Lokalna samouprava (tretja spremenjena in dopolnjena izdaja)*. Fakulteta za upravo, Ljubljana.
19. Vlaj, S. (2006). *Načela in dobre prakse upravljanja občin*. Uprava (ur. dr. Stanka Setnikar Cankar), Fakulteta za upravo, Ljubljana, št. I, letnik IV.
20. Vlaj, S. (2008): (Ne) vključenost prebivalcev v odločanje lokalne skupnosti. V: Klun, Maja (ur.). *Uprava in državljani – partnerji?: referati*. V Ljubljani: Fakulteta za upravo, 2008, 14 str.
21. Vlaj, S. (2010): Slovenija (še) nima izdelane strategije razvoja lokalne samouprave. V: Kovač, Polonca (ur.). *Kako do bolj kakovostne in racionalne uprave?: referati*. V Ljubljani: Fakulteta za upravo, 2010, 21 str.
22. Ustava Republike Slovenije, Ur. l. RS, št. 33/91 – I, 42/97, 66/00, 24/03, 69/04, 68/06.
23. Zakon o ratifikaciji Evropske listine lokalne samouprave (MELLS), Ur. l. RS, MP, št. 15/1996.
Zakon o ratifikaciji Dodatnega protokola k Evropski listini lokalne samouprave o pravici do sodelovanja pri vprašanih lokalne oblasti, Ur. l. RS, št. 16/2011.

V. POGLAVJE:
SPODBUJANJE ETIKE IN INTEGRITETE V
ŠOLSTVU, SODSTVU IN JAVNI UPRAVI

V. POGlavJE: SPODBUJANJE ETIKE IN INTEGRITETE V ŠOLSTVU, SODSTVU IN JAVNI UPRAVI

ETIKA V ŠOLSTVU

dr. Zdenko Kodelja

POVZETEK

Razprava o etiki v šolstvu je običajno razumljena kot razprava o aplikaciji etike na neko specifično področje. Toda takšno razumevanje je preozko, saj gre za problematiko, ki vključuje vsaj še pouk etike v šoli. Ta je v osnovni šoli omejen na spoznavanje temeljnih etičnih pojmov, na visokošolski ravni pa vključuje bodisi študij etike kot posebne filozofske discipline bodisi spoznavanje ene od aplikativnih ali poklicnih etik. Slednje so pogosto normativno predstavljene v kodeksih poklicne etike. To velja tudi za etični kodeks učiteljev. Vendar obstaja kar nekaj razlogov, ki pričajo o tem, da je zaradi pluralizma etičnih teorij in različnih razumevanj pravic in dolžnosti težko sestaviti etični kodeks, ki bi bil sprejemljiv za vse učitelje in bi jim bil lahko tudi uporaben vodnik za ravnanje v primerih, ko se znajdejo pred etičnimi dilemami. Če je na primer neko učiteljevo ravnanje v kodeksu opredeljeno na načelih utilitaristične etike, je moralno nesprejemljivo z vidika kantovske deontološke etike, in nasprotno, seveda. V kontekstu katere izmed teh dveh etik naj bo torej v kodeksu določeno neko učiteljevo ravnanje?

Ključne besede: etika, šola, poklicna etika, etični kodeks, akademska nepoštenost, korupcija.

Ko govorimo o etiki v šolstvu, navadno mislimo na aplikacijo etike na neko specifično področje: šolo. To pomeni, da gre po eni strani za aplikacijo etike na področje, ki je ožje od celotne vzgoje in izobraževanja, in zato nekaterih etičnih problemov, povezanih z vzgojo in izobraževanjem, ne obsega. Ne obsega tistih etičnih tem, ki so značilne za vzgojo izven šole, denimo v družini. Po drugi strani pa obsega več kot zgolj aplikacijo etike na področje vzgoje in izobraževanja v običajnem pomenu besede. Obsega, na primer, študij etike kot filozofske discipline na univerzi. Ta študij je seveda nekaj, kar spada v izobraževanje, vendar pri tem ne gre niti za aplikacijo etike na področje izobraževanja niti zgolj za študij aplikativnih etik (bioetika, ekološka etika, različne poklicne etike itd.). Tak študij namreč obsega tudi preučevanje filozofske etike oziroma moralne filozofije in v tem okviru tudi metaetike. Prav tako etika v šolstvu ni isto kot morala v šolstvu, pa čeprav se izvora obeh besed, etike in morale, razlikujeta le po tem, da je prva beseda grškega izvora, druga pa latinskega. Četudi obstajajo različne razlage njunega medsebojnega razmerja, bo izraz »etika« v nadaljevanju uporabljan le kot oznaka za

teorijo morale. Z etiko v šolstvu v tem prispevku tudi ne mislim na globalno etiko, ki obravnava moralne obveznosti vlad, institucij in posameznikov v odnosu do problemov globalnega značaja,¹ med katerimi je tudi ta, da več kot sto milijonov otrok v revnih državah nima dostopa niti do osnovne šole, čeprav živijo v državah, ki so večinoma podpisnice mednarodnih konvencij in paktov o človekovih pravicah, ki države moralno in legalno zavezujejo, da svojim državljanom zagotovijo osnovno izobraževanje, saj je le-to priznано kot temeljna človekova pravica.

A kljub vsem tem omejitvam je tematika, ki jo nakazuje naslov pričujočega besedila, še vedno tako obsežna, da ni mogoče podati niti kakšnega celovitega pregleda te tematike niti poglobljene razprave o posameznih problemih etike v šolstvu. Zato se bom omejil zgolj na elementarno analizo nekaterih. Najprej bom navedel ključni argument, ki podpira pouk etike v osnovni šoli. Nato bom poskušal na kratko predstaviti še nekaj tipičnih primerov aplikacije etike v šolstvu oziroma etičnih dilem, s katerimi se tisti, ki v šolstvu delujejo, soočajo.² V zadnjem delu pa bom v osnovnih potezah nakazal še nekaj tem, ki se nanašajo na etiko in korupcijo v šolstvu.

1 POUK ETIKE

V marsikateri evropski državi imajo v osnovni šoli učni predmet, ki se imenuje etika. Tudi v slovenskih šolah ga imamo. Toda primerjava predmetnika naše osnovne šole s predmetniki drugih evropskih držav pokaže neko pomembno razliko. V številnih državah ima namreč etika v osnovni šoli večji obseg in tudi obravnava se v veliko daljšem časovnem obdobju kot pri nas. Ta razlika je v glavnem posledica dejstva, da imajo v večini držav v osnovni šoli obvezen konfesionalni pouk določene religije, etiko pa v glavnem kot alternativni predmet za tiste, ki takega verskega pouka ne obiskujejo. Posledica teh razlik v predmetnikih je drugačna »struktura« izobrazbe, ki jo pridobijo otroci v osnovni šoli. V Sloveniji sicer imamo v zadnjem triletju devetletke obvezni predmet »Državljska in domovinska vzgoja ter etika«, poleg tega pa še obvezni izbirni predmet »Verstva in etika«, vendar ne pri enem ne pri drugem predmetu ni glavni poudarek na etiki. Poleg tega je pri izbirnem predmetu etična tematika še bistveno zožena, saj je tesno povezana z religioznimi temami in problemi. V obeh predmetih tudi manjka osnovna teoretska podlaga, ki z opredelitvami temeljnih etičnih pojmov (dobro, zlo, pravičnost

¹ T. Pogge, K. Horton (ur.), *Global Ethics*, Paragon House, St. Paul 2008.

² Te in še nekatere druge dileme sem nekoliko obširneje predstavil bodisi v referatih na mednarodnih konferencah s področja filozofije vzgoje bodisi v člankih ali znanstvenih publikacijah (npr. »Code éthique en tant que formalisation de l'éthique professionnelle des enseignants«, simpozij "l'éthique professionnelle des enseignants", *REF - Louvain - september 2011*; "Are university professors free to speak out?", v: *Annual conference 2009: Philosophy of education society of Great Britain*, 3.-5. 4. 2009, Oxford. Oxford: Philosophy of education society of Great Britain; *O pravičnosti v izobraževanju*, Krtina, Ljubljana 2006; "Etika, poklicne etike in kodeksi", *Vzgoja* 2011/49; »Apologija pouka etike«, *Šolski razgledi*, št. 11, 3. 6. 2011).

itd.) v kontekstu različnih etičnih teorij šele omogoča resnično razumevanje dilem tako v zvezi z zelo pomembnimi življenjskimi vprašanji (o etični dopustnosti abortusa, evtanazije, samomora, ubijanja v vojni, laganja z namenom preprečitve še večjega zla itd.), kakor tudi socialnimi vprašanji (o distributivni pravičnosti, pravicah posameznika v razmerju do interesov skupnosti, solidarnosti itd.) in vprašanji, ki so v zadnjem desetletju vedno bolj pereča in s katerimi se ukvarjata okoljska etika in bioetika (odgovornost do okolja, kloniranje, genetski inženiring itd.). Nekatera od teh vprašanj so lahko, in bi tudi morala biti, obravnavana pri posameznih učnih predmetih (državlanska vzgoja, biologija, geografija itd.), vendar bodo učenci težko dojeli njihovo etično razsežnost, če ne poznajo temeljnih etičnih pojmov in dilem. Zato je treba etiki nameniti več pozornosti in jo, če je mogoče, uvesti kot poseben predmet v osnovno šolo. Pouk etike v šoli je namreč potreben, četudi nas vednost o tem, kaj je dobro in kaj zlo, ne obvaruje pred delanjem zla. Zla res ne delamo, kot je menil Sokrat, samo zato, ker ne vemo, da je zlo; toda če ne vemo, kaj je zlo, ga vendarle lahko delamo v dobri veri, da ni zlo. Pouk etike, ki nauči otroke razlikovati med dobrim in zlom, lahko prepreči vsaj takšna dejanja. Že to ni ravno mala stvar. Če pa jim pomaga še razumeti, kaj bi v nekaterih specifičnih okoliščinah morali storiti ali kako bi morali živeti, si pouk etike zasluži ustrezno mesto v šoli – ne glede na to, da ne more niti preprečiti nemoralnega ravnanja niti narediti človeka krepostnega.

Etika se seveda ne poučuje le v osnovni šoli. V srednjih šolah je običajno del filozofije, v visokošolskih študijskih programih pa je vključena bodisi kot posebna filozofska disciplina bodisi kot ena od aplikativnih ali poklicnih etik. Norberto Bobbio pojasni razmerje med etiko in tako imenovanimi poklicnimi etikami prek analogije s pravom, ali natančneje rečeno, z razmerjem med *ius commune* in *ius singulare*. Ob tem poudari, da to ni razmerje med pravilom in izjemo, pri katerem gre za to, da upoštevamo posebnosti neke določene okoliščine, ampak razmerje, ki je utemeljeno na posebnosti določenih subjektov, na njihovem statusu, zaradi katerega uživajo ali trpijo drugačno normativno ureditev, kot velja za običajne ljudi. Če to opredelitev apliciramo na moralno področje, lahko rečemo, da je poklicna etika celota tistih pravil ravnanja, katerim bi se morale čutiti zavezane osebe, ki opravljajo neko določeno dejavnost. Ta pravila se razlikujejo od moralnih norm, ki naj bi veljale za vsakogar, po tem, da nalagajo osebam, ki opravljajo določen poklic, bodisi strožje obveznosti bodisi oprostivne izvrševanja določenih dolžnosti. O poklicnih etikah je torej mogoče govoriti kot o posebnih moralah v enakem smislu, kot se v pravnih teorijah govori o posebnih vrstah prava. Tem posebnim moralam oziroma poklicnim etikam pa njihovi uporabniki radi dajejo specifično in vzvišeno ime: deontologija.³

Deontologija je pogosto opredeljena kot nauk o dolžnostih, vendar ne o kantovsko razumljeni dolžnosti nasploh, temveč o različnih posebnih dolžnostih

³ N. Bobbio, *Elogio della mitezza e altri scritti morali*, Linea d'ombra, Milano 1994, str. 82–83.

in pravih ravnanja, ki so inherentni posameznim poklicem.⁴ Iz tega se vidi, da deontologija ni istovetna z etiko, čeprav imata izraza podoben pomen. Prva predstavlja določeno število pravil in empirično določljivih dolžnosti, druga pa neko koherentno metamorala, utemeljeno na določenih načelih.⁵

2 ETIČNI KODEKS UČITELJEV

Po analogiji s pravom, kjer se latinski izraz *codex* uporablja kot oznaka za zakonik oziroma knjigo zakonov, je tudi poklicni kodeks mišljen kot »nekakšen stanovski zakon, ki ga neko poklicno združenje naloži svojim članom.«⁶ Znotraj poklicne skupine služi bodisi kot kašipot pri konkretnem uresničevanju poklicnih nalog bodisi kot merilo za oceno ravnanj, ki škodujejo temu poklicu. Po eni strani je poklicni kodeks, kot poudarja Brezinka, normativna osnova, ki omogoča, da se znotraj neke poklicne skupine ukrepa zoper tiste člane, ki niso izpolnili svojih poklicnih dolžnosti in so s tem povzročili škodo vsej poklicni skupini. Po drugi strani pa poklicni kodeks varuje člane pred neupravičenimi napadi nanje, kajti samo na podlagi dovolj natančno določenih norm profesionalne morale je mogoče dokazati, da je nekdo v določenem primeru ravnal v skladu s svojo dolžnostjo.

Zunaj poklicne skupine služi poklicni kodeks drugačnemu cilju: vzpostavljanju zaupanja v sposobnost in odgovornost pripadnikov določenega poklica. Če namreč ljudje vedo, da se v nekem poklicu postavljajo visoki standardi tako na tehnični kot na moralni ravni, lahko z večjo gotovostjo verjamejo, da bo tudi sleherni posameznik, ki opravlja ta poklic, sposoben dobro služiti vsem, ki potrebujejo njegove storitve.⁷

To velja po Brezinkovem mnenju tudi za učiteljski poklic. Zapisi o poklicnih idealih in moralnih zapovedih, po katerih bi morali učitelji živeti in delati, so

⁴ A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Vol. I., Presses Universitaires de France, Paris 1988, str. 216. Deontologija (iz gr. *deon* = kar je treba storiti + *-logija* = nauk, veda) je običajno opredeljena kot del etike, kot veda o dolžnostih oziroma o tistem, kar je treba storiti. Termin *deontologija* je prvi uporabil angleški filozof J. Bentham v delu *Deontology or the Science of Morality*, ki je posthumno izšlo leta 1834. V njem je bil ta termin rabljen kot oznaka za vedo o obči morali, vendar je kmalu dobil specifičen pomen: začel je označevati celoto poklicnih pravil in dolžnosti v nekaterih svobodnih poklicih (J. Russ, *L'etica contemporanea*, Il Mulino, Bologna 1997, str. 80). Zato ne preseneča, da je (bil) v francoščini najpogosteje uporabljan prav v sintagmi *Déontologie médicale*, ki je oznaka za "terijo o poklicnih dolžnostih zdravnika" (A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, str. 216). O deontoloških teorijah v smislu klasičnih etičnih teorij oziroma koncepcij moralnosti pa je bilo nemara prvič govora v knjigi C. D. Broada: *Five Types of Ethical Theory* iz leta 1930 (T. L. Beauchamp, *Philosophical Ethics*, McGraw-Hill, Inc., New York 1991, str. 171).

⁵ J. Russ, *L'etica contemporanea*, str. 80. Metamorala je tu najverjetneje mišljena kot sinonim za *metaetiko*, to je za teoretsko etiko, ki se razlikuje od praktične oziroma normativne etike. Normativno etiko sestavljajo moralne norme, ki usmerjajo človekovo ravnanje, medtem ko so v metaetiki ravno te moralne norme in atributi predmet logične, gnoseološke in semantične analize.

⁶ W. Brezinka, *Morale ed educazione*, Armando Editore, Roma 1994, str. 163.

⁷ Ibid., str.163-164.

od antike dalje ohranjeni v številnih spisih.⁸ Nekaj od tega je še danes uporabnega, večji del pa sodobnim idejam poklicne etike prej škoduje kot koristi, ker učitelje bolj plaši, kot pa jim pomaga.⁹ Tudi zato so mnogi učitelji nezaupljivi do kakršnekoli ideje o učiteljski poklicni etiki. To se vidi tudi po tem, da so učitelji v veliki večini držav, v nasprotju s številnimi drugimi poklici, v svojih avtonomnih poklicnih združenjih zelo malo naredili v prid oblikovanja kodeksa poklicne etike, ki bi ga priznavali vsi učitelji. Niti priporočila Unesca iz leta 1966 niso kaj dosti prispevala k spremembi stanja.¹⁰ Tudi v Sloveniji etičnega kodeksa, ki bi veljal za vse učitelje, ni, čeprav je bilo več poizkusov, da bi ga sprejeli.¹¹ Eden od pomembnih razlogov za njegovo odsotnost so tudi nasprotujoče si etične teorije. Vprašanje je namreč, na kateri etični teoriji naj temelji etični kodeks učiteljev. Če je na primer neko učiteljevo ravnanje v kodeksu opredeljeno na načelih utilitaristične etike, je moralno nesprejemljivo z vidika kantovske deontološke etike, in nasprotno, seveda. V kontekstu katere izmed teh dveh etik naj bo torej v kodeksu določeno neko učiteljevo ravnanje? Recimo, da želi kodeks določiti moralno dopustno obliko kaznovanja učencev v šoli. Ali naj bo v tem primeru kolektivno kaznovanje celega šolskega razreda, ki vključuje tudi kaznovanje vsaj enega nedolžnega učenca (ker krivec za storjeno dejanje ni znan), dopuščeno ali prepovedano? Gledano iz utilitaristične perspektive, je odgovor pritrdilen, če so posledice take kazni boljše kot bi bile, če učenci ne bi bili kaznovani. Kaznovanje nedolžnih je v tem primeru moralno dopustno. Paradigmatski primer take argumentacije lahko najdemo v enem od klasičnih utilitarističnih besedil o kaznovanju. V njem Bentham pravi, da kaznovanje nedolžnih »ne samo sme, ampak mora biti uvedeno« vedno, ko

⁸ Brezinka omenja kot primer tovrstnih spisov drugo poglavje druge knjige znamenitega Kvintilijanovega dela *Institutio oratoria* (ibid. 182). V tem poglavju, ki nosi naslov "De moribus et officiis praeceptoris", govori Kvintilijan o moralnosti in dolžnostih učitelja retorike. Ta se mora odlikovati predvsem po svojih moralnih kvalitetah, po vrlinah, ki jih mora utelešati.

⁹ Takšen učinek imajo bržkone na današnje učiteljice spodaj navedena pravila, ki so leta 1930 veljala za ameriške učiteljice:

- Obljubim, da bom življensko zainteresirana za vse faze dela v nedeljski šoli in da bom brez omejevanja darovala svoj čas, pomoč in denar za moralni dvig skupnosti.
- Obljubim, da se bom odpovedala vsakemu plesu, nespodobnemu oblačenju in drugemu vedenju, ki ni primerno za učiteljico in damo.
- Obljubim, da ne bom šla ven z nobenim mladim moškim, razen če bi bilo to nujno za spodbujanje dela v nedeljski šoli.
- Obljubim, da se ne bom zaljubila, zaročila ali skrivoma poročila. Obljubim, da ne bom spodbujala ali dopuščala najmanjše domačnosti s svojimi učenci moškega spola.
- Obljubim, da bom ponoči spala najmanj osem ur, se skrbno prehranjevala in skrbela za ohranitev najboljšega zdravja in duha zato, da bom lahko bolj učinkovito služila svojim učencem. Obljubim, da se bom zavedala, da dolgujem službo meščanom, ki plačujejo za mojo plačo, da dolgujem spoštovanje šolskemu odboru in upravniku, ki so me zaposlili, da se bom vedno imela za ustrežljivo služabnico šolskega odbora in meščanov, ter da bom sodelovala z mestom, učenci in šolo (J. L. Nelson, K. Carlson, S. B. Palonsky, *Critical Issues in Education*, McGraw-Hill, New York 1993, str. 271-272).

¹⁰ W. Brezinka, *Morale ed educazione*, str. 164.

¹¹ Obstaja pa Etični kodeks članov Društva katoliških pedagogov Slovenije, ki vključuje tudi učitelje.

je taka kazen izbira, ki ima najboljše posledice. Kot primer take kazni navaja kolektivno kazen.¹² Toda če se strinjamo, da je moralno upravičeno kaznovati nedolžne vedno, ko ima kazen najboljše možne posledice, potem bi bilo napačno misliti, da so nedolžni učenci lahko kaznovani samo, ker učitelj ne more odkriti, kdo je krivec. Prav nasprotno, nedolžni učenci bi morali biti kaznovani vsakič, ko bi taka kazen imela najboljše možne posledice. Enako velja za kaznovanje posameznega nedolžnega učenca. V obeh primerih pa je učitelj soočen z istim problemom: kako lahko ve, kakšne bodo posledice njegovega kaznovanja? Pravzaprav ne more vnaprej vedeti, ali bodo posledice »kazni« boljše kot bi bile, če ne bi »kaznoval« nedolžnega učenca. Šele po preračunavanju pozitivnih in negativnih posledic je mogoče ugotoviti, ali je bilo njegovo dejanje »kaznovanja« nedolžnega učenca moralno upravičeno ali ne.

Prav nasproten odgovor na prej zastavljeno vprašanje pa sledi, če nanj skušamo odgovoriti v kontekstu deontološke etike. V tem primeru taka »kazen« ni v moralnem smislu dobra ali slaba zaradi svojih posledic, temveč zato, ker je zahtevana ali prepovedana s posebnimi moralnimi načeli. Kot nasprotje utilitarističnemu načelu maksimiziranja dobrega in minimiziranja slabega, ki v določenih okoliščinah zahteva »kaznovanje« nedolžnih, imamo Kantov kategorični imperativ, ki v eni od formulacij zahteva, da ravnamo samo v skladu s tisto maksimo, za katero lahko istočasno hočemo, da bi veljala kot načelo obče zakonodaje.¹³ Ali lahko hočemo, da bi utilitaristična maksima kaznovanja (»Kaznuj« nedolžnega, če bo to imelo najboljše možne posledice!) postala univerzalni zakon? Zdi se, da ne moremo hoteti, da bi takšna maksima kaznovanja postala univerzalni zakon, saj nihče ne želi biti kaznovan, če je nedolžen. Potemtakem je v kontekstu Kantove etike »kaznovanje« nedolžnih učencev moralno nesprejemljivo. Do istega sklepa vodi tudi preizkus z tako imenovano drugo formulacijo kategoričnega imperativa, ki zahteva, da moramo osebe vedno obravnavati kot cilje v sebi in nikoli zgolj kot sredstvo za cilje drugih. Če »kaznujemo« nedolžnega učenca, potem je evidentno, da ga obravnavamo zgolj kot sredstvo za cilje drugih, in ne, kot da je cilj sam po sebi.

Ta primer dileme glede moralne upravičenosti ali neupravičenosti kolektivne kazni učencev, ki vključuje tudi kaznovanje nedolžnih, lepo kaže na težave kodificiranja učiteljevih ravnanj v etičnem kodeksu zato, ker je vsaj nekatera mogoče bodisi moralno upravičiti bodisi zavrniti, pač odvisno od etične teorije, ki jo v ta namen uporabimo.

Toda katerokoli uporabimo, vedno bo v etičnem kodeksu predpisano ali prepovedano učiteljevo ravnanje z vidika nasprotne etične teorije moralno nespre-

¹² J. Bentham, *Principels of Penal Law*, in: J. Bowring (ed.), *The Works of Jeremy Bentham*, Russell and Russell, New York 1962, str. 24–26.

¹³ I. Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, v: I. Kant, *Political Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, IV, str. 421.

jemljivo. In nasprotno, sodba o tem, da je takšno učiteljevo ravnanje moralno nesprejemljivo, bo za tiste, ki se strinjajo z njegovo opredelitvijo v kodeksu, vedno krivična. Iz tega sledi, da je v kontekstu različnih etičnih teorij sicer mogoče eno in isto učiteljevo ravnanje upravičiti bodisi kot moralno dopustno bodisi kot nedopustno, ni pa ga na tak način mogoče opredeliti v etičnem kodeksu, saj kodeks, ki bi vključeval protislovne opredelitve nekega ravnanja, ne bi postal zgolj nekoherenten, ampak učiteljem sploh ne bi mogel služiti kot vodilo za njihovo ravnanje. Zato je v takih primerih nujno potrebno izbrati. Takšna ali drugačna izbira pa že preprečuje, da bi tak kodeks lahko bil sprejemljiv za vse učitelje, ne glede na njihove etične preference. Ena od posledic so etični kodeksi, ki jih sprejemajo le nekateri učitelji.¹⁴ Druga možnost so kodeksi, v katerih so navedene samo tiste norme ravnanja, ki so sprejemljive za vse. Težava z njimi pa je, da so v njih zapisane norme sprejemljive za vse le zato, ker so zapisane v tako splošni obliki, da se na tej ravni etične dileme sploh ne pokažejo.¹⁵ Vzemimo kot primer v kodeksu zapisano normo, da se univerzitetni profesorji ravna »po načelih akademske svobode«.¹⁶ Kaj to pravzaprav pomeni? Ali pomeni, da se morajo ravnati po načelih akademske svobode? Če da, potem je to v nasprotju z akademsko svobodo, saj je akademska svoboda opredeljena in v marsikateri državi tudi zakonsko varovana kot pravica univerzitetnih profesorjev do svobode poučevanja, raziskovanja in objavljanja. Pravica pa je pravica samo, če omogoča svobodno izbiro med tem, da pravico uporabimo ali pa ne uporabimo. Če te izbire ne omogoča, ni pravica, ampak je dolžnost. Dolžnost biti svoboden pa je svojevrsten paradoks. A tudi če pomeni, da imajo univerzitetni profesorji pravico in ne dolžnost ravnati v skladu z akademsko svobodo, s tem težav še ni konec. Po eni strani univerzitetni profesorji ne potrebujejo posebnega kodeksa, da bi to pravico lahko uporabili, saj jim je zajamčena z ustavo in zakonom. Po drugi strani pa je v kodeksu zapisana tako, da jim ne more služiti niti kot uporabno vodilo za ravnanje v primerih, ko uresničevanje

¹⁴ V Sloveniji je to recimo etični kodeks katoliških učiteljev. Vendar se v njem – čeprav velja le za člane Društva katoliških pedagogov Slovenije in je v njem zapisano, da so za katoliškega učitelja vir navdih evangeliji, Jezus Kristus pa mu je zgled za ravnanje – v glavnem odraža določen pogled na vzgojo, šolo, učitelja in učence, ki ni specifično katoliški. Nič specifično katoliškega ni na primer v opredelitvi učiteljevega ravnanja, s katerim se začne poglavje o poklicni etiki, in ki pravi: »Učitelj zagotavlja vsem učencem enake možnosti v vzgoji in izobraževanju. Ne dela razlik med učenci in jih spoštuje ne glede na raso, spol, jezik, vero, družbeno poreklo ...«. Gre namreč za opredelitev učiteljevega ravnanja, ki naj bi ustrezalo dolžnostim, ki izhajajo iz otrokovih pravic, ki jih zagotavljajo mednarodni akti o človekovih pravicah in slovenska ustava. Toda tako določeno ravnanje učitelju nič ne pove o tem, kako naj ravna, da bo zagotovil učencem enake izobraževalne možnosti. Lahko ga celo zavede, če svojo dolžnost razume tako, da med učenci ne sme delati nobenih razlik. Kajti v določenih primerih lahko zagotovi enake izobraževane možnosti samo tako, da učence obravnava različno. Le tako bo namreč ravnal tudi v skladu z enim temeljnih načel pravičnosti, ki pravi, da je treba enake obravnavati enako, različne pa različno.

¹⁵ Primer takšne formulacije norme učiteljevega ravnanja je recimo prvi del prvega člena *Kodeksa univerzitetnih profesorjev Slovenije*, ki pravi, da se profesorji ravna po načelih etične odgovornosti. Ker ni ne v tem ne v drugih členih opredeljeno, za kakšno etično odgovornost gre, je taka formulacija lahko sprejemljiva za vse univerzitetne profesorje, saj je nesprejemljiva le za nekoga, ki misli, da lahko ravna etično neodgovorno.

¹⁶ *Kodeksa univerzitetnih profesorjev Slovenije*, čl. 1.

te pravice sproža etične dileme. Vprašanje je recimo, ali se univerzitetni učitelji lahko svobodno odločijo, ali bodo nekaj objavili ali ne. To vprašanje je relevantno, če se strinjamo z Dworkinom, ki pravi, da imajo univerzitetni profesorji in znanstveniki moralno dolžnost iskati resnico in javno povedati, kaj je tisto, za kar verjamejo, da je resnica.¹⁷ V tem primeru se namreč zastavlja vprašanje, ali so svobodni tudi v tem smislu, da ne objavijo nečesa, za kar verjamejo, da je resnično in pomembno, a bo imelo zanje, če bo objavljeno, neželene posledice. Po eni strani je odgovor na to vprašanje seveda pritrdilen. Gre namreč za svoboščino, za pravico torej, da se svobodno odločimo, ali bomo nekaj storili ali ne. Toda po drugi strani bi odgovor lahko bil tudi ravno nasproten, če bi bilo vprašanje zastavljeno takole: Ali mora imeti želja univerzitetnih profesorjev in znanstvenikov, da se izognejo zanje neželenim posledicam, prednost pred njihovo moralno dolžnostjo, da povedo resnico?

Odgovor na tako zastavljeno vprašanje, ki ga je dal Van Parijs, je negativen. Po njegovem mnenju ima lahko veliko raziskovalnih izsledkov, ko se jih uporabi v javni razpravi, neželene posledice. Toda to je zanj nizka cena, ki jo je treba plačati za koristi, ki jih imamo od tega, da lahko zaupamo temu, da univerzitetni profesorji in znanstveniki, kadarkoli kaj objavijo ali javno povedo, objavijo le trditve ali ugotovitve, za katere resnično verjamejo, da so resnične, ne pa trditev ali ugotovitev, za katere verjamejo, da bo njihova objava imela dobre posledice zanje, njihove bralce ali poslušalce.¹⁸ Njihova moralna dolžnost je, da vedno, ko na podlagi svojega znanja prepoznajo in ocenijo prve znake kake večje nevarnosti, na to opozorijo tako tiste, ki so odgovorni za sprejemanje odločitev, kakor tudi širšo javnost, preden je že prepozno.¹⁹ Pri tem pa morajo vedno objaviti samo tisto, za kar verjamejo, da je resnica.²⁰ In nasprotno, moralno nedopustno in sramotno za univerzitetnega profesorja in znanstvenika je, če zagovarja nekaj, v kar ne verjame, ali pa če se odloči, da ne bo povedal tistega, kar res verjame, zaradi koristi, ki bi jih lahko od tega imel, ali pa zaradi kazni, ki bi se ji lahko s tem izognil. Ob tem Van Parijs priznava, da je takšno ravnanje v izjemnih primerih sicer opravičljivo, vendar vseeno škodljivo za digniteto statusa, ki ga univerzitetni profesorji in znanstveniki imajo. Ravno nasprotno pa velja za univerzitetne profesorje in znanstvenike, ki so pripravljene postaviti na kocko nekatere ugodnosti, povezane s statusom univerzitetnega profesorja in znanstvenika – privlačne pogodbe, pričakovano napredovanje v službi ali celo lastno kariero – zato, ker čutijo dolžnost, da objavijo in javno povedo tisto, za kar verjamejo, da je pomembno in resnično. Takšni univerzitetni profesorji in znanstveniki si po njegovem mnenju zaslužijo več

¹⁷ R. Dworkin, "We Need a New Interpretation of Academic Freedom", v: L. Menand (ur.), *The Future of Academic Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago 1996, str. 190.

¹⁸ Ph. Van Parijs, "What can we say, what must we say?", *Selective synthesis and personal conclusions, Free to speak out? On the right and responsibilities of academics in the public debate*, Third Ethical Forum of the University Foundation Brussels, 25. 11. 2004.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

kot spoštovanje, zaslužijo si naše občudovanje in hvalo, tudi če se le malokdo med nami strinja z vsebino povedanega.²¹

To je seveda samo nekaj razlogov, ki pričajo o tem, da je zaradi pluralizma etičnih teorij in različnih razumevanj pravic in dolžnosti težko sestaviti etični kodeks, ki bi bil sprejemljiv za vse učitelje in bi jim bil lahko tudi uporaben vodnik za ravnanje v primerih, ko se znajdejo pred etičnimi dilemami. To je morda eden od razlogov, da v mnogih državah nimajo etičnih kodeksov, vendar se tovrstni teoretski problemi, kolikor mi je znano, ne navajajo kot razlog za odsotnost etičnih kodeksov. Prav tako se kot razlog ne navaja vsaj ponekod še ne dovolj razvita poklicna etika učiteljev kot posebna vrsta aplikativne etike.²²

Bolj verjetno je, da je razlog čisto praktične narave, ki pa postavlja pod vprašaj smiselnost samega obstoja etičnega kodeksa za učitelje.²³ Gre za široko razširjeno prepričanje, da je tak kodeks pravzaprav nepotreben. Nepotreben pa se zdi iz različnih razlogov. V državah, kjer so učitelji javni uslužbenci, njihov status in ravnanje včasih urejajo kodeksi javnih uslužbencev. Toda v tem primeru specifičnost učiteljskega poklica ne more biti upoštevana. Upoštevano je lahko le tisto, kar velja za vse javne uslužbence. Zato obstoj etičnega kodeksa javnih uslužbencev ne more veljati za prepričljiv argument v prid tezi o nepotrebnosti etičnega kodeksa učiteljev. Naslednji argument, ki naj bi bolj prepričljivo govoril proti potrebi po takšnem kodeksu, pa je, da tak kodeks ni potreben zato, ker je ravnanje učiteljev opredeljeno z zakoni. Če so namreč vse pomembne pravice in dolžnosti učiteljev urejene z zakoni, potem jih nima smisla še enkrat urejati z etičnim kodeksom. Takšen sklep izhaja iz predpostavke, da je zakon v tem primeru posebna oblika uveljavitve etičnega kodeksa: če je nekaj moralno nesprejemljivo, mora biti nelegalno, če je legalno, mora biti v moralnem smislu zahtevano ali vsaj dovoljeno. Zato se zdi, da je etični kodeks odveč, saj ga nadomešča zakon. Ker zakon velja za vse, morajo v skladu z njim ravnati vsi učitelji. Ta nadomestitev etičnega kodeksa z zakoni pa etičnih dilem ne rešuje, ampak jih ohranja. Pravzaprav so učitelji v tem primeru še v težjem položaju, saj zakona ne morejo zavriniti, kot lahko zavrnejo etični kodeks, s katerim se ne strinjajo. V takem položaju so denimo učitelji, ki na podlagi rezultatov nekaterih raziskav vedo, da diferenciacija učencev po sposobnostih škodi večini učencev, koristi pa le majhnemu številu zelo nadarjenih, hkrati pa jih zakon zavezuje bodisi da organizirajo pouk v – z vidika sposobnosti učencev – homogenih ali heterogenih razredih, bodisi, da se o tem sami odločijo.

²¹ Ibid.

²² V Sloveniji poklicna etika učiteljev kot posebna vrsta aplikativne etike gotovo ni dovolj razvita. Zato tudi obstoječa etična kodeksa učiteljev nista formalizacija učiteljske poklicne etike, ampak sta prej njeno nadomestilo.

²³ Tako je mogoče sklepati vsaj na podlagi nekaterih uradnih odgovorov evropskih držav na vprašanje slovenskega urada za šolstvo, ali v njihovi državi imajo etični kodeks učiteljev, ki jim je bilo zastavljeno pred približno petnajstimi leti. Ti se namreč pogosto glasijo, da etičnih kodeksov nimajo, da pa status in pravice ter dolžnosti učiteljev določajo zakoni in sindikalne pogodbe, pričakovano ravnanje učiteljev pa je ponekod razvidno iz učnih načrtov.

Učitelji namreč vedo, da bodo v vsakem primeru nekomu škodili, kakorkoli se bodo odločili. Veliki večini učencev, če se ne odločijo za heterogene razrede, in manjšini nadarjenih, če se zanje odločijo. Soočeni so skratka z neizogibno moralno dilemo.²⁴ V tem primeru je izraz »dilema« uporabljen v obeh svojih pomenih, praktičnem in logičnem. Uporabljen je kot sinonim za praktični moralni »problem« in obenem kot označevalec specifične forme argumenta,²⁵ v katerem je ta praktični moralni problem lahko prepoznan kot resnična moralna dilema. Običajno pravimo, da smo soočeni z dilemo vsakokrat, ko moramo izbrati med medsebojno izključujočimi se alternativami. Toda v skladu z nekaterimi interpretacijami ni vsaka dilema že tudi moralna dilema. V ožjem smislu lahko govorimo o moralni dilemi samo takrat, ko moramo izbrati med alternativami, ki so v moralnem smislu *enako* nesprejemljive, torej takrat, ko moramo izbrati »med slabim« in ne »med dobrim«.²⁶ Če je tako, potem je mogoče praktični problem, ali se odločiti za heterogene razrede ali ne, razumeti kot moralno dilemo ne glede na dejstvo, da so oboji, tako heterogeni kakor tudi homogeni razredi razumljeni kot nekaj dobrega, če so eni in drugi obravnavani sami zase, to je ločeno eni od drugih (heterogeni razredi so dobri za večino učencev, homogeni pa za najbolj talentirane). Zakaj je to mogoče? Zakaj bi bila izbira med dvema dobrima alternativama resnična moralna dilema, če pa zanjo velja, da se pojavi le takrat, ko moramo izbrati med alternativami, ki so vse slabe? Odgovor na to vprašanje bi lahko bil, da zato, ker moramo izbrati med razvrščanjem učencev po sposobnostih v homogene ali heterogene razrede, četudi vemo, da katerokoli obliko razvrščanja izberemo, vedno izberemo nekaj slabega. Če izberemo razvrščanje v homogene razrede (zunanjo diferenciacijo), škodujemo manj sposobnim učencem, če pa izberemo razvrščanje v heterogene razrede, škodujemo najbolj talentiranim učencem. Skratka, obstoj ali neobstoj homogenih razredov bo vedno v škodo nekomu: večini učencev, če so, in manjšini najbolj talentiranih učencev, če jih ni.

Z vidika utilitaristične etike, ki je bila v anglosaksonskem svetu dolgo dominantna etična teorija, se o tem, kaj moramo storiti v taki situaciji, odločamo tako, da premislimo dobre in slabe posledice obeh alternativnih odločitev in se nato odločimo za tisto, ki bo po naši presoji proizvedla največ dobrega oziroma najmanj zla. Ker je moralnost našega ravnanja merjena s stopnjo dobrih ali slabih posledic, povzročenih z odločitvijo, v moralnem pogledu ni proble-

²⁴ »Dileme se pojavijo vsakokrat, ko je mogoče navesti dobre razloge za alternative, ki se medsebojno izključujejo. Ti razlogi so običajno ukoreninjeni v nasprotnih načelih, za katera se zdi, da obvezujejo osebo, da izvrši dve medsebojno izključujoči se dejanji v okoliščinah, v katerih je mogoče izvršiti le eno« (T. L. Beauchamp, *Philosophical Ethics*, McGraw-Hill, New York, 1991, str. 128). S. Winebrenner and B. Devlin, *Cluster Grouping of Gifted Students: How to Provide Full-Time Services on a Part-Time Budget*, ERIC EC Digest št. E538 EC304950, avgust 1996)

²⁵ Dilema je v svojem logičnem pomenu »forma argumentacije, ki je podobna formama *modus ponens* ali *reductio ad absurdum*; njena osnovna oblika pa je: p ali q , p implicira r , q implicira r , torej r « (R. Hursthouse, »Fallacies and Moral Dilemmas«, *Argumentation* 1995/4, str. 618).

²⁶ *Ibid.*, str. 618–619.

matična, če se v skladu z načelom, po katerem je največja dobrobit največjega števila ljudi edini racionalni kriterij za delovanje, odločimo za heterogene razrede. Toda problematičnost sprejemanja odločitev na podlagi utilitarističnih načel se kaže v sistematičnem zanemarjanju razlik med ljudmi in dopuščanju žrtvovanja posameznikov in manjšine: v našem primeru nadarjenih učencev. Za utilitaristično etiko je moralno povsem sprejemljiva redukcija nadarjenih učencev na golo sredstvo, če bi na ta način dosegli največje možno dobro ali najmanjše možno zlo za največje število učencev.

Kaj takega je v kontekstu Kantove deontološke etike moralno nedopustno, saj je v nasprotju z drugo formulacijo kategoričnega imperativa, ki se glasi: »Deluj tako, da boš humanost, tako v svoji lastni osebi kakor tudi v osebi vsakega drugega, vedno jemal kot cilj in nikoli samo kot sredstvo«. ²⁷ V tej formulaciji nam kategorični imperativ nalaga, da v odnosu do drugih, v našem primeru nadarjenih učencev, vedno upoštevamo tudi njihova legitimna pričakovanja, interese, cilje, pravice, in jih nikoli ne uporabimo zgolj kot sredstvo za doseg ciljev, ki niso njihovi. Ne nalaga pa nam, da drugih sploh ne uporabimo kot sredstvo. Zato uporaba nadarjenih učencev kot pozitivnih zgledov za druge učence v heterogenih razredih ni v nasprotju s kategoričnim imperativom vse dotlej, dokler niso zreducirani zgolj na sredstvo za doseg ciljev, ki so lastni samo drugim učencem. Nič ni narobe, pravi Allan, če nadarjeni učenci priložnostno služijo drugim kot pozitivni zgled, toda moralno vprašljivo je, če drugi vidijo v njih predvsem vzor za druge. ²⁸

V kontekstu kantovsko naravnane deontološke etike se moramo torej ravnati v skladu s kategoričnim imperativom, ki nam nalaga dolžnost, da vsakega učenca obravnavamo kot cilj, in ne zgolj kot sredstvo za druge vzgojno-izobraževalne ali širše družbene cilje, ki bi jih bilo dobro doseči. Pomembnost teh ciljev ne igra pri tem nobene vloge. Povsem drugačna so utilitaristična vodila za moralno ravnanje in odločanje. To niso kategorični, ampak hipotetični imperativi, katerih obvezujočnost je pogojena z najboljšimi možnimi posledicami, ki naj bi jih proizvedlo izvrševanje imperativa. Ta bi se v zvezi s sprejemanjem odločitev za ali proti zunanji diferenciaciji lahko glasil: Če hočeš doseči največjo možno korist za večino učencev, se moraš odločiti proti zunanji diferenciaciji. In to tudi v primeru, če veš, da bo manjšina s tem žrtvovana na oltarju blagostanja večine. To je pač cena, ki jo je treba plačati, da ne bi v nasprotnem primeru plačali še višje. Toda iz dosedanje tematizacije problema odločitve glede zunanje diferenciacije pouka v kontekstu utilitaristične moralne filozofije nikakor ne sledi, da sprejetje utilitarističnih vodil za odločanje nujno implicira odločitev za heterogene razrede in s tem žrtvovanje nadarjenih učencev. Na podlagi istih utilitarističnih moralnih načel in izraču-

²⁷ I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten / Fondazione della metafisica dei costumi*, Rusconi, Milano 1994, str. 140–141.

²⁸ S. D. Allan, »Ability Grouping Research Reviews: What Do They Say about Grouping and the Gifted«, *Educational Leadership*, 1991/6, str. 63–64.

navanja koristi je namreč mogoče zagovarjati tudi privilegiranje nadarjenih in zunanjo diferenciacijo, kolikor menimo, da je to za nadarjene najbolj koristna oblika organizacije pouka. Če namreč ne upoštevamo samo največje možne koristi za največje število učencev, temveč tudi največjo možno korist za družbo, in če račun pokaže, da je vlaganje v nadarjene najbolj koristno za celotno družbo, potem jim je v skladu z utilitarističnimi načeli treba nameniti iz omejenih izobraževalnih resursov toliko sredstev, kolikor jih lahko uporabijo,²⁹ tudi če bo s tako šolsko politiko prikrajšana večina drugih učencev, in ohraniti zunanjo diferenciacijo pouka ne glede na njene škodljive posledice za večino učencev. Gledano s tega zornega kota, bi se sedaj hipotetični imperativ glede odločitve o zunanji diferenciaciji pouka moral glasiti nasprotno kot prejšnji. Torej: Če hočeš doseči največjo možno korist za družbo (za največje možno število ljudi), se moraš odločiti za zunanjo diferenciacijo. Tudi če si prepričan, da je škodljiva za večino učencev.

Na prvi pogled se zdi, da so učitelji s to in podobnimi etičnimi dilemami soočeni samo, če zakon ne določa učiteljevega ravnanja. Če ga določa, recimo tako, da v našem primeru predpiše pouk bodisi v homogenih bodisi v heterogenih razredih, se zdi, da je bil s to dilemo soočen zakonodajalec, preden je sprejel odločitev, medtem ko se učitelji po sprejetju zakona o tem ne morejo več odločati, saj jim zakon predpisuje, kako morajo ravnati. Toda to bi bilo res samo, če bi se učitelji morali zakonu brezpogojno podrediti tudi takrat, ko so prepričani, da od njih zahteva nekaj, kar je v nasprotju z njihovimi etičnimi načeli. Tega pa učitelji niso dolžni storiti. V nekaterih etičnih kodeksih je celo eksplicitno zapisano, da imajo učitelji v takih primerih pravico, da ravnajo po svoji vesti. Ravnanje po svoji vesti pa pomeni, da je v zadnji instanci od njih samih odvisno, ali se bodo odločili podrediti zakonu ali ne. Zato se, kot poudarja Perelman, nihče, ki priznava načelo svobode vesti, ne more osvoboditi svoje moralne odgovornosti s sklicevanjem na to, da se je zgolj pokoril zakonu. Kajti pokoritev ali nepokoritev zakonu mora biti stvar svobodne odločitve, ki kot taka ne dopušča, da se izognemo svoji moralni odgovornosti.³⁰

Iz tega se vidi, da zakon, ki ureja učiteljeve dolžnosti, in etični kodeks, ki priznava učiteljem svobodo ugovora vesti, nista nujno skladna. Zato tudi obstoj takega zakona še ne dokazuje, da je etični kodeks učiteljev odveč. Torej tudi zakonska ureditev učiteljevih pravic in dolžnosti ne more biti pravi razlog za odsotnost etičnih kodeksov učiteljev v številnih državah. Razlog je torej drugače. Kje, je odprto vprašanje. Gotovo pa je, da večina učiteljev ne kaže kake posebne potrebe po etičnem kodeksu. Kajti če bi jo čutili, bi ga imeli. Nihče jim namreč ne prepričuje, da bi ga imeli, če bi tako hoteli.

²⁹ Prim. R. M. Hare, *Essays on Religion and Education*, Clarendon Press, Oxford 1992, str. 212–227.

³⁰ Ch. Perelman, *Ethique et droit*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruselj 1990, str. 391–392.

3 ETIKA, AKADEMSKA NEPOŠTENOST IN KORUPCIJA V ŠOLSTVU

Na mnogih univerzah posvečajo problematiki akademske nepoštenosti zelo veliko pozornost in jo tudi ostro sankcionirajo. Običajno jo obravnavajo v kontekstu dolžnosti in etičnih norm, ki jih univerze nalagajo svojim študentom in profesorjem. Te norme so zapisane v neke vrste etičnih kodeksih, ki se denimo na ameriških univerzah najbolj pogosto imenujejo bodisi »kodeks akademske poštenosti« bodisi »kodeks časti« neke določene univerze. Ti kodeksi so namenjeni zagotavljanju akademske poštenosti, ki je poleg iskanja resnice razumljena kot bistvena predpostavka takega delovanja univerze, ki je primereno in dostojno univerze kot akademske skupnosti profesorjev in študentov.³¹

V tem kontekstu je akademska nepoštenost videna kot nekaj, kar razjeda akademsko življenje univerze. Ogroža namreč kvaliteto izobraževanja in razvrednoti avtentične dosežke drugih. Zato je naloga in dolžnost vsakega člana akademske skupnosti, da aktivno preprečuje pojave akademske nepoštenosti. Brezbrižnost do teh pojavov ni nevtralnno dejanje, saj izkušnje dokazujejo, da jih krepi in prispeva k njihovemu ponavljanju in razširjanju. Zato morajo študentje in profesorji prijaviti vsak primer akademske nepoštenosti. Obenem pa morajo profesorji kazati svoje zaupanje v poštenost študentov tako, da se na primer vzdržijo uporabe nenavadnih in nerazumnih varnostnih ukrepov, ki naj bi preprečili dejanja, ki sodijo v repertoar akademske nepoštenosti, in da se izogibajo uporabe akademskih procedur, ki ustvarjajo skušnjavo za kršitev kodeksa akademske poštenosti.

Najbolj tipična primera akademske nepoštenosti, ki ju lahko zagrešijo študentje, sta goljufija in plagiatorstvo. Goljufija je opredeljena kot namerna uporaba ali namera uporabiti nedovoljena učna gradiva, informacije ali študijske pripomočke.³² Plagiatorstvo pa je definirano kot dejanje, ko nekdo namerno ali vede predstavlja besede, ideje ali mnenja drugih kot njegova v katerikoli obliki akademskega dela (seminarska naloga, diplomska naloga, doktorat, predavanje, referat, članek itd.). Primeri plagiatorstva so: če pri citiranju ne uporabimo narekovajev, saj mora biti vsak navedek oz. citat zapisan v narekovajih in na koncu opremljen z referenco avtorja in natančno stranjo dela, iz katerega je citat vzet; če ne navedemo avtorja in strani dela, iz katerega smo povzeli ali parafrazirali kako misel; če potvorimo ali si izmislimo navedeni vir ali stran besedila.³³

Poleg teh oblik nepoštenosti, ki so – kot na primer goljufije – marsikdaj prisotne tudi na nižjih ravneh šolanja, pa je v zadnjih letih več pozornosti posvečene tudi problemu korupcije v šolstvu. Različne koruptivne prakse (pristranskost, neupoštevanje veljavnih kriterijev, poneverbe itd.) imajo izrazito negativen vpliv na šolstvo, saj zmanjšujejo tako pravičnost kot kvaliteto iz-

³¹ K. A. Strike, P. A. Moss, *Ethics and College Student Life*, Allyn and Bacon, Boston 1997, str. 12–28.

³² *Ibid.*, str. 20.

³³ *Ibid.*, str. 21.

obraževalnega sistema. Poleg tega so takšne prakse negativni zgledi tako za učence kakor tudi za učitelje. Njihov vpliv pa je lahko posreden ali neposreden. Tako imajo denimo koruptivne prakse pri zaposlovanju in napredovanju učiteljev neposredni vpliv na kakovost izobraževanja, druge tovrstne prakse, povezane z gradnjo šol, dobavo in distribucijo opreme, hrane in učbenikov, pa imajo posredni vpliv na kakovost. Katere koruptivne prakse imajo najbolj škodljiv vpliv na kakovost in pravičnost v šolstvu, je včasih težko presoditi, vsekakor pa se zdi, da je to odvisno od države do države.³⁴ To je tudi razlog, da različne države uporabljajo različne pristope pri reševanju korupcije v šolstvu. Nekatere strategije preprečevanja korupcije vključujejo tudi poučevanje etike in uvedbo etičnih kodeksov za učitelje in druge uslužbenke, ki delajo v šolstvu.³⁵ Kljub razlikam pa je vsem skupno prepričanje, da ima korupcija v šolstvu še posebej negativne učinke, saj ni mogoče učiti otroke etike ali motivirati učitelje, da spremenijo svoje vedenje, če vedo, da so ravnatelji in višji administrativni uradniki vpleteni v koruptivne prakse.³⁶

Že iz teh nekaj primerov se vidi, da je problem etike v šolstvu obsežen, večplasten in marsikdaj težko rešljiv teoretski in praktični problem. Še posebej slabo raziskana pa je povezava med etiko in korupcijo.

4 LITERATURA

1. Allan, S. D., »Ability Grouping Research Reviews: What Do They Say about Grouping and the Gifted«, *Educational Leadership*, 1991/6.
2. Beauchamp, T. L., *Philosophical Ethics*, McGraw-Hill, Inc., New York 1991.
3. Bentham, J., *Principels of Penal Law*, v: J. Bowring (ur.), *The Works of Jeremy Bentham*, Russell and Russell, New York 1962.
4. Bobbio, N., *Elogio della mitezza e altri scritti morali*, Linea d'ombra, Milano 1994.
5. Brezinka, W., *Morale ed educazione*, Armando Editore, Roma 1994.
6. Dworkin, R., "We Need a New Interpretation of Academic Freedom", v: L. Menand (ur.), *The Future of Academic Freedom*, The University of Chicago Press, Chicago 1996.
7. Hallak, J., and Poisson, M., "Ethics and Corruption in Education", International Institute for Educational Planing", UNESCO, Paris 2002.
8. Hare, R. M., *Essays on Religion and Education*, Clarendon Press, Oxford 1992.
9. Hursthouse, R., »Fallacies and Moral Dilemmas«, *Argumentation* 1995/4.
10. Kant, I., *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, v: I. Kant, *Political Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

³⁴ J. Hallak and M. Poisson, "Ethics and Corruption in Education", International Institute for Educational Planing", UNESCO, Paris 2002, str. 19-20.

³⁵ Ibid., str. 26-36.

³⁶ Ibid., str. 60-62.

11. Kant, I., *Grundlegung zur Metaphysik den Sitten / Fondazione della metafisica dei costumi*, Rusconi, Milano 1994.
12. Kodelja, Z., "Are university professors free to speak out?", v: Annual conference 2009: Philosophy of education society of Great Britain, 3.-5. 4. 2009, Oxford. Oxford: Philosophy of education society of Great Britain.
13. "Etika, poklicne etike in kodeksi", *Vzgoja* 2011/49.
14. »Apologija pouka etike«, *Šolski razgledi*, št. 11, 3. 6. 2011.
15. »Code éthique en tant que formalisation de l'éthique professionnelle des enseignants«, smpozij »l'éthique professionnelle des enseignants«, *REF - Louvain - september 2011*.
16. *O pravičnosti v izobraževanju*, Krtina, Ljubljana 2006.
17. Lalande, A., *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Vol. I., Presses Universitaires de France, Paris 1988.
18. Nelson, J. L., Carlson, K., Palonsky, S. B., *Critical Issues in Education*, McGraw-Hill, New York 1993.
19. Perelman, Ch., *Ethique et droit*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles 1990.
20. Pogge, T., Horton, K. (ur.), *Global Ethics*, Paragon House, St. Paul 2008.
21. Russ, J., *L'etica contemporanea*, Il Mulino, Bologna 1997.
22. Strike, K. A.; Moss, P. A.; *Ethics and College Student Life*, Allyn and Bacon, Boston 1997.
23. Van Parijs, Ph., "What can we say, what must we say?", Selective synthesis and personal conclusions, Free to speak out? On the right and responsibilities of academics in the public debate, Third Ethical Forum of the University Foundation Brussels, 25. 11. 2004.
24. Winebrenner, S., and Devlin, B., *Cluster Grouping of Gifted Students: How to Provide Full-Time Services on a Part-Time Budget*, ERIC EC Digest št. E538 EC304950, avgust 1996.

V. POGlavJE: SPODBUJANJE ETIKE IN INTEGRITETE V ŠOLSTVU, SODSTVU IN JAVNI UPRAVI

ETIKA SODNIKA¹

dr. Miro Cerar

POVZETEK

Prispevek ugotavlja, da so pravo, politika, običaji in drugi vrednotno-normativni svetovi nujni spremljevalci etične družbene zavesti, pri čemer je slednja za velik del teh svetov temeljna predpostavka in osnovno vodilo. Temeljna predpostavka prava in s tem tudi sodniškega poklica je predvsem *univerzalna etika*, to je tista etika, ki ji pripisujemo veljavnost in relevantnost za vsa človeška bitja, ne glede na razlike v njihovih osebnih lastnostih in življenjskih okoliščinah (rasa, nacionalnost, verska pripadnost, spol, starost, intelektualna in voljna sposobnost itd.). V zvezi s sodniško etiko kot zvrstjo praktične normativne etike prispevek poudarja tudi zahtevo po nekaterih *vrlinah* sodnika. Takšne lastnosti oziroma vrline so zajete v sklopu etičnih načel, ki jih je v obliki kodeksa sodniške etike (*Judicial Ethics*) sprejela Evropska mreža sodnih svetov (ENCJ). V uvodnem pojasnilu tega dela kodeksa je navedeno, da zaupanje v sodstvo ni zagotovljeno zgolj z neodvisnimi, nepristranskimi, poštenimi, kompetentnimi in zavzetimi sodniki, pač pa tudi s sodniki, ki pri opravljanju svoje vloge izkazujejo naslednje vrline: *modrost, lojalnost, človečnost, pogum, resnost, preudarnost, delavnost ter sposobnost prisluhni in komunicirati*. Ob vseh navedenih etičnih temeljih sodnikovega odločanja prispevek omenja (*samo*)*spoštovanje sodnika*. Le sodnik, ki spoštuje sodniško funkcijo ter sebe v sodniški vlogi, je resnično motiviran za svoje etično in pravno delovanje ter lahko odgovorno in kakovostno opravlja sodniško delo.

Ključne besede: etika, vrednote, vrline, pravno odločanje, etika sodnika, sodniški poklic, integriteta, (samo)spoštovanje.

1 O (SODNIKOVI) MORALI IN ETIKI

Aktualna finančna, ekonomsko-socialna in širša družbena kriza, ki je predvsem posledica obče vrednotne krize moderne družbe, nas opominja, da je treba (tudi) v Sloveniji širše in pogosteje (spre)govoriti o etičnih vrednotah, o etiki pravnih poklicev ter v tem okviru tudi o sodniški etiki. Po eni strani je treba (tudi) v pravnikih prebuditi več etičnega čuta in znanja, po drugi strani pa je treba s širjenjem in poglobljanjem etične zavesti postopno preprečevati negativne vidike panjuridizacije² in birokratizacije prava³.

¹ Pričujoči prispevek je skrajšana ter delno spremenjena in dopolnjena verzija avtorjevega prispevka z naslovom: Etični temelji (ustavno)sodnega odločanja, v: Podjetje in delo. Let. XXXVII (2011), št. 6-7, str. 1264-1274.

² O panjuridizaciji glej strnjeno v Igličar 2004, str. 424-426.

³ Na zaskrbljujoče dejstvo, da je danes pravo v veliki meri zreducirano na brezosebno tehniko, njegovi izvrševalci pa na vlogo tehokratov, opozarja npr. Bučar 2008, str. 3.

Vedno bolj se kaže, da potrebujemo več etike in manj prava. To ne pomeni zmanjševanja vloge prava v družbi, pač pa njegovo osredotočenost na tiste vidike družbenih razmerij, ki resnično terjajo pravno urejanje, ter sprostitve prostora za tiste vidike, kjer se s pravnim normiranjem pretirava in tako škodljivo oži prostor za družbena področja, na katerih morajo ostati temeljna vodila delovanja človeško sočutje, občutek za čast, spoštovanje sočloveka ter nenazadnje vse tiste vrste človeške iznajdljivosti in ustvarjalnosti, ki bogatijo človeškega duha ter tvorno prispevajo k raznolikosti, razvoju in kakovosti družbenih razmerij.

Za obstoj (še vedno velike količine) prava nam vsekakor ni treba »skrbeti«, kajti na (do)sedanji razvojni stopnji človeštva etika nikakor ne zadostuje za urejanje vseh vrst in ravni družbenih odnosov. Pravo, politika, običaji in drugi vrednotno-normativni svetovi so in bodo še dolgo časa nujni spremljevalci etične družbene zavesti, pri čemer pa je slednja za velik del teh svetov temeljna predpostavka in osnovno vodilo. V tem pogledu je izjemnega pomena prav razmerje med etiko in pravom. Slikovito lahko rečemo, da *brez etike ni prava in sočutja, brez prava in sočutja ni pravičnosti in solidarnosti, brez pravičnosti in solidarnosti pa ni človeške družbe*.

Etika je torej nekakšna podstat pravne (pa tudi politične, ekonomske, kulturne itd.) družbene zgradbe, ki pa, kot rečeno, na dani stopnji družbene zavesti človeštva nikakor ne more v celoti nadomestiti prava in drugih omenjenih vrednotno-normativnih svetov. Etika in pravo torej potrebujeta drug drugega. To pomeni, da je *prava mera* prava pogojena s *pravo mero* obče oziroma univerzalne etike, posebej pa tudi s *pravo mero* pravne (sodniške, odvetniške itd.) etike. »Več etike, manj prava«⁴ zato pomeni, da je treba hipertrofijo pravnih aktov ter *pretirano vero* v *pravno* urejanje družbenih razmerij in v *pravno* reševanje sporov⁵ »zdraviti« predvsem tudi s povečevanjem obsega in doseganjem *prave mere* obče družbene etike ter pravne etike.

Že v pravkar povedanem je nakazano, da etičnih temeljev sodniške etike ne tvori zgolj specifična etika sodniškega poklica, pač pa tudi druge vrste etike. Temeljna predpostavka prava in s tem tudi sodniškega poklica je predvsem *univerzalna etika*, to je tista etika, ki ji pripisujemo veljavnost in relevantnost za vsa človeška bitja, ne glede na razlike v njihovih osebnih lastnostih in življenjskih okoliščinah (rasa, nacionalnost, verska pripadnost, spol, starost, intelektualna in voljna sposobnost itd.). Nadalje sodijo v sklop predpostavk

⁴ To misel so na različne načine artikulirali že mnogi stari misleci, npr. Konfucij, ki je verjel, da je treba družbene odnose v čim večji meri urejati z etičnimi pravili (kitajski koncept *li*), ki diferencirano (diskriminatorno) upoštevajo različen pomen in funkcijo družbenih vlog. Konfucij in konfucijanci so zavračali koncept *fa*, tj. zakonodajno urejanje družbenih odnosov, za katero so menili, da zaradi svoje splošnosti in zunanje prisile ne more biti ustrezno prilagojeno raznovrstnosti družbenih vlog in zato kvari družbene odnose (o konceptu *li* in *fa* temeljno David, Grasmann 1998–1999, str. 431–433). Kitajski filozof Lao Ce je v zvezi s tem dejal: »Čim več zakonov in uredb, tem več tatov in roparjev.« Nav. ibid., str. 431.

⁵ O škodljivosti takšnega ideologiziranja prava glej Cerar 2009, str. 94–96.

pravnega urejanja in odločanja različne *partikularne etike z »nepravnih«* *področij*, kamor sodijo predvsem etike različnih nepravniških poklicev (npr. medicinska etika, novinarska etika ali poslovna etika), ki bistveno zaznamujejo zadevna področja življenja in delovanja. Končno so seveda del sfere pravkar omenjenih predpostavk tudi etike različnih pravnih poklicev (npr. sodniška etika, odvetniška etika), ki neposredno vplivajo na ravnanje pravnikov v pravnih postopkih ter na njihovo širjenje pravnega znanja in pravne zavesti.

Na pravno urejanje in delovanje poleg etike neposredno vplivajo tudi prevladujoča družbena morala oziroma različne skupnostne morale.⁶ *Morala* je etimološko zelo blizu *etiki*,⁷ vendar pa se je skozi čas vzpostavila razlika med pojmom. Ker tu ni mesto za podrobnejše pojasnjevanje razmerja med moralo, etiko in pravom, naj za namen tega prispevka *moralo* strnjeno opredelim kot človekovo individualno notranje čutenje in zavest o dolžnostni potrebi in zavezanosti delati dobro in pomagati drugim. Temeljna vrednotna opredelilna znaka moralnosti sta *dobro* kot nasprotovanje slabemu oziroma zlu ter *človečnost* (*humanost*) kot delovanje v korist človeka oziroma ljudi.⁸ Za razliko od normativne *etike*, ki sicer išče svojo vsebino v določeni prevladujoči morali, vendar pa nato zavezuje posameznika *od zunaj* (npr. preko načel, postavljenih v kakem etičnem kodeksu ali v kaki izdelani etični teoriji), je *morala* sklop norm, ki se skozi socializacijo pretežno spontano oblikujejo v posameznikovi notranjosti in ga zavezujejo le intimno, tj. *od znotraj*. Posameznikova morala je pogosto, ne pa vedno, v sozvočju z moralo pripadnikov njegove ožje ali širše skupnosti, ali širše družbe, zato v tem smislu govorimo o različnih kolektivnih moralah (npr. plemenska morala, vaška morala, novinarska morala, pravniška morala, krščanska morala, morala zahodne družbe).

Morala pomeni odgovornost posameznika do njegove lastne vesti. Ravno zato je avtentično moralno ravnanje zgolj tisto, ki ga posamezniku avtonomno-dolžnostno nalaga njegova vest, posledično pa je edina avtentična moralna sankcija pečenje vesti (t. i. avtosankcija). Zunanje moralne sankcije, tj. tiste, ki jih zoper nemoralnega posameznika uveljavlja neka skupnost, npr. v obliki kritike, začasnega bojkota, telesne kazni ali izločitve posameznika iz skupnosti, z vidika dotičnega posameznika niso avtentične moralne sankcije, saj se ga resnično »notranje dotaknejo« oziroma ga »prepričajo« le toliko, kolikor sovpadajo z njegovo vestjo, tj. z njegovo avtentično, avtonomno moralno. V preostalem delu so takšne bolj ali manj skupnostno usklajene moralne norme vedenja oziroma ravnanja in moralne sankcije za posameznika zgolj *heteronomne*, mu torej predstavljajo zgolj zunanjo prisilo, ki ga osebno ne prepriča

⁶ Temeljno o razmerju med pravom in moralno glej npr. v Pavčnik 2007, str. 333–343.

⁷ Glej npr. Hutchings 2010, str. 7; Stres 1999, str. 10–11. Slednji opozarja na Ricoeurjevo ugotovitev, da sta oba pojma povezana z dvema prvinama pogleda na življenje. Ti prvini sta: 1. zavest o tistem, kar je za človeka *dobro*; 2. zavest o *dolžnostih*, ki jih mora človek izpolniti (Stres 1999, str. 11).

⁸ Kot je znano, mora biti v skladu s slavnim Kantovim kategoričnim imperativom človeku človečnost v njegovi lastni osebi in v osebi drugih vedno samo cilj in nikoli le preprosto sredstvo.

v nemoralnost njegovega ravnanja⁹ (seveda lahko na daljši rok skupnostna morala vpliva na spremembo morale posameznika, v izjemnih primerih pa je mogoča tudi nasprotna situacija).

Sodnikovo temeljno *moralno* vodilo pri njegovem sojenju je torej njegova *vest*. To dejstvo je povzdignjeno tudi na raven *pravnega* načela, saj se sodnik ob nastopu svoje funkcije v skladu z zakonom zaveže, da bo pri sojenju sodil po svoji vesti.¹⁰ Ob tem vsebuje sodniška prisega tudi zavezo sodnika ustavi in zakonu (tj. pravu), s čimer je zagotovljeno, da bo sodnik pri odločanju uveljavljal načela splošnosti, predvidljivosti, enakopravnosti, formalizma ter vse druge norme modernega prava, ki zagotavljajo zakonito in ustaljeno sodno prakso ter uveljavljanje pravne države. Seveda pa je tudi znotraj takšnega pravnega okvira še vedno relativno veliko prostora za sodnikovo delovanje po lastni vesti, kar vnaša v njegovo pravno odločanje, ki naj bi bilo zaradi zagotavljanja enotne sodne prakse čim bolj racionalizirano in objektivizirano, relativno »vpliven« subjektivni element.¹¹ Morebitni »zelo specifični« moralni nazori posameznega sodnika (npr. določeni pred-sodki glede osebnostnih lastnosti udeležencev v sodnem postopku) lahko namreč pri sojenju v znatni meri vplivajo na izid obravnavane zadeve, bodisi s sodnikovimi odločitvami o pomembnejših procesnih dejanjih bodisi neposredno pri njegovem sprejemanju končne odločitve.

Vseh takšnih in drugačnih sodnikovih moralnih nazorov, ki bi utegnili neustrezno vplivati na pravno odločanje, ni mogoče ustrezno nadzirati ali omejiti s pravnimi normami, saj se pravo ne more in tudi ne sme v tolikšni meri usmeriti na urejanje sodnikovih notranjih moralnih občutij in prepričanj.¹² Na tej točki vstopi »v igro« sodniška etika. Ob tem je treba ponovno poudariti, da na sodnika ne vpliva zgolj *sodniška poklicna* etika, pač pa tudi vsaka druga etika, ki ji je tako ali drugače privržen. Seveda pa imajo najneposrednejši vpliv na sodnikovo odločanje prav načela sodniške etike.

Na najširši ravni se etika opredeljuje kot filozofija morale. V tem pomenu je etika poglobljeni premislek o pojavih in procesih, ki so moralno relevantni.

⁹ Nekaj primerov za ponazoritev: nadomestna mati je moralno obsojana s strani ožje skupnosti, ki ji pripada, vendar pa je sama prepričana, da je s tem storila moralno dobro in nesporno dejanje pomoči paru, ki jima je prepustila rojenega otroka; oseba, ki moralno tolerira homoseksualnost, je moralno obsojana s strani skupnosti, v kateri živi; oseba je s strani skupnosti moralno obsojana za javno izrečeno laž, pri čemer ta oseba meni, da je bila zaradi dobrega namena ali koristnih učinkov laž moralno upravičena.

¹⁰ V skladu s 23. členom Zakona o sodniški službi (Ur. l. RS, št. 19/94, zadnja sprememba 18. 5. 2011 – v nadaljevanju ZSS) sodnik nastopi sodniško službo z dnem, ko pred predsednikom Državnega zbora izreče naslednjo prisego: »Prisegam, da bom sodniško funkcijo opravljal/-a v skladu z ustavo in zakonom ter sodil/-a po svoji vesti in nepristransko.«

¹¹ Prim. Merc 2005, str. 10-12.

¹² Tu velja omeniti misel, da obstaja med pravom in *moralo* vselej ustrezná napetost, ki je del pravne in moralne igre, pri čemer je ta napetost produktivna, če utrjuje moralnost prava, in neustvarjalna, če duši moralno tam, kjer jo mora pravo spoštovati in nadgrajevati (Pavčnik 2007-I, str. 3). Smiselno enako lahko rečemo tudi za razmerje med *etiko* in pravom.

Glede na poglobitni vrsti svojih nalog se etika deli na dve temeljni področji. Teoretična etika utemeljuje obstoj in smisel morale, raziskuje vlogo človeka pri nrvstvenem presojanju ter teoretično obravnava moralno-etične kategorije, vprašanja in probleme (osebnost, vest, svoboda volje, dobro, zlo, sreča, blaženost, smisel človekovega bivanja itd.). Praktična etika pa sprejema moralne opredelitve, stališča in sodbe ter določa, kaj je moralno pozitivno in kaj negativno.¹³ Med praktično normativno etiko sodi tudi sodniška etika, ki je zajeta v sodniškem kodeksu.

Zapisani normativni etični kodeksi (deontološki kodeksi) so racionalizirana objektivizacija prevladujočih moralnih norm na določenem poklicnem ali drugačnem področju, kar pomeni, da kot takšni vedno nekoliko odstopajo od avtentične morale¹⁴ ter se s tem vzpostavljajo kot relativno avtonomne pojavnosti. Ti kodeksi vsebujejo poleg tipičnih etičnih norm, s katerimi usmerjajo mišljenje in ravnanje svojih naslovljencev, tudi norme, ki se po svoji naravi oddaljujejo od etično-moralnih norm ter se približujejo običajnim ali pravnim normam (npr. norme, ki urejajo postopke ugotavljanja etične odgovornosti, organe za ugotavljanje takšne odgovornosti in sankcije za primere ugotovljenih kršitev, ter norme, ki urejajo postopek spreminjanja oziroma dopolnjevanja kodeksa).

Naslovljenec etičnega kodeksa je z vsebino kodeksa vezan sorazmerno toliko, kolikor po položaju in delovanju pripada družbeni skupini, ki je sprejela etični kodeks. Za sodnike to pomeni, da jih etično veže sodniški kodeks, ki ga je sprejela sodniška organizacija, ki ji pripadajo. Ta kodeks ima glede sodnikovega poklicnega in širšega družbenega ravnanja višjo zavezujočo moč od njegove osebne morale oziroma moralne vesti. Dokler torej nekdo opravlja funkcijo sodnika, se mora pri svojem sodniškem delu in vseh družbenih dejavnostih, ki imajo etično relevanten pomen za njegovo sodniško delo, ravnati po etičnih normah, ki jih določa zanj zavezujoči sodniški kodeks, četudi njegova (osebna, notranja) morala nekaterim od teh etičnih norm nasprotuje. Podobno velja, da se mora sodnik (in vsakdo drugi) podrediti državnemu pravu, četudi ga bodisi njegova morala bodisi njegova poklicna etika odvrča od spoštovanja nekaterih pravnih norm. V takšnih primerih je sicer sodnik v skrajno neprijetnih notranjih – vrednotnih in funkcionalnih – dilemah in precepih, toda dokler opravlja funkcijo sodnika, mora vsekakor na prvem mestu dosledno (in zgledno) spoštovati pravo. Seveda pa lahko na ustrezen način s svoje moralne, etične, intelektualne ali drugačne pozicije izrazi kritiko zanj sporne pravne ureditve, npr. v obliki strokovnega članka ali pobude za spremembo zakonske ureditve.

¹³ Prim. Sruck 1999, str. 138. Glej npr. tudi Poel, Royackers 2011, str. 71.

¹⁴ Etični oziroma deontološki kodeksi skušajo v jezikovne formule zajeti snov, ki se izmika ubeseditvi; moralno vodilo namreč z zapisom izgubi del svoje narave, saj se odpove delu svoje notranje gibkosti (Novak 2001, str. 1084).

2 ETIČNI TEMELJI SODNEGA ODLOČANJA

Etični temelji sodnikovega ali sodnega odločanja so vse tiste etične norme, ki jih mora pri sprejemanju svojih sodniških odločitev nujno upoštevati sleher- ni sodnik. Pri tem je treba pojasniti, da je pojem *odločanje* mogoče razume- ti na dva načina. V širšem smislu zajema odločanje sodnika njegov miselni proces, ki ga vodi k sodbi, sklepu ali drugačni dokončni formalni odločitvi o obravnavani zadevi v celotnem postopku njenega obravnavanja. V tem pomenu zajema proces odločanja predvsem sodnikov študij gradiv iz spisa, njegovo seznanitev z izjavami udeležencev postopka na glavni obravnavi, morebitni ogled na terenu, študij relevantne pravne ureditve in pravne prakse ter nenazadnje končni (sklepni) premislek in odločitev o celotni zadevi, pri čemer sodi pri senatnih sojenjih v širši okvir tega premisleka in odločitve tudi razprava z drugimi člani sodnega senata. V *ožjem smislu* zajema odločanje sodnika zgolj omenjeno zadnjo fazo, tj. njegov končni premislek in odločitev o obravnavani zadevi.

Očitno je, da sodnikova etika v marsičem neposredno vpliva na *pravno odlo- čanje* v širšem smislu. Strnjeno lahko ugotovimo, da že načela slovenskega Kodeksa sodniške etike (zagotavljanje neodvisnosti in nepristranskosti, pre- danost izvrševanju sodniške funkcije, upoštevanje (ne)združljivosti sodniške funkcije z drugimi dejavnostmi, spoštovanje diskretnosti, vzdrževanje spo- štljivih in korektnih odnosov z udeleženci v postopkih ter varovanje ugleda sodstva)¹⁵ jasno izpričujejo etične temelje, ki jih mora sodnik upoštevati v vseh fazah tako razumljenega procesa odločanja. Nekateri izmed teh etičnih temeljev so povzdignjeni na raven pravne norme,¹⁶ pri čemer pa jim vsebino bistveno sodoloča njihovo etično pojmovanje, kajti ustavno in zakonsko so te norme izražene le lapidarno. Drugi etični temelji, ki izhajajo iz sodniškega kodeksa, ostajajo izhodiščno v domeni sodniške etike¹⁷ in kot takšni vplivajo na pravno odločanje. Tako npr. spoštovanje etičnega načela predanosti izvr-

¹⁵ *Kodeks sodniške etike* je sprejel Občni zbor Slovenskega sodniškega društva, pri čemer ta kodeks, kot je zapisano v njegovem uvodnem pojasnilu, zavezuje le člane navedenega društva. Toda hkrati je v uvodu zapisano, da bodo v kodeksu zajeta etična načela in praktični standardi lahko uporabljeni tudi kot relevantno razlagalno merilo formalno zavezujočih pravil, ki jih morajo upoštevati pristojni državni organi, ki skrbijo za uveljavljanje sodnikove neodvisnosti in odgovornosti. Temu je treba dodati, da so ta in podobna načela zapisana tudi v nekaterih mednarodnih dokumentih, ki vsebujejo etične smernice za delo sodnikov, pri čemer tem smernicam ti dokumenti pripisujejo univerzalistični etično-sodniški pomen in usmeritev. Med takšne mednarodne dokumente sodita npr.: a) Bangalorska načela sodniškega obnašanja (*Bangalore Principles of Judicial Conduct*), ki so bila leta 2001 v indijskem kraju Bangalore zasnovana s strani mednarodne skupine sodnikov ter nato dograjena leta 2005 na Dunaju - načela in njihov komentar se še nadalje izpopolnjujejo; b) Sodniška etika (*Judicial Ethics*) - sklop etičnih načel, ki jih je leta 2010 pripravila delovna skupina Evropske mreže sodnih svetov (*European Network of Councils for the Judiciary - ENCJ*).

¹⁶ Že ustava v 125. členu določa, da so sodniki pri opravljanju sodniške funkcije neodvisni, ZSS pa poleg sodniške neodvisnosti izrecno poudarja še nekatere druge norme, ki jih vsebuje tudi etični kodeks sodnikov, npr. sodnikovo nepristranskost in skrb za ugled sodniške službe (2. člen ZSS).

¹⁷ Toda ta kodeks ni namenjen le sodnikom, pač pa tudi širši javnosti, ker pojasnjuje, kaj lahko slednja pričakuje od njih (Zalar, 2004, str. 3).

ševanju sodniške funkcije pri posameznem sodniku pripomore k najboljši možni kakovosti izpeljave sodnega postopka ter sodne odločitve in njene obrazložitve (seveda v okviru realnih intelektualnih, voljnih in drugih sposobnosti sodnika), saj si sodnik v skladu s tem načelom v največji možni meri prizadeva, da bi v okviru sodnega postopka uporabil vse svoje znanje ter čim bolj preučil vsa relevantna pravna in dejanska vprašanja.

Če se strnjeno posvetimo še *sodnikovemu odločanju v ožjem smislu*, vidimo, da poteka to odločanje primarno in pretežno po ustaljenih poteh logičnega mišljenja in pravne argumentacije, ki med svoje osnovne opredelilne znake ne prišteva tudi etičnih norm. Na prvi pogled bi lahko rekli, da je etični vpliv na ta sodnikov miselni proces predvsem posreden, saj se, če izhajamo iz sodniškega etičnega kodeksa, sestoji prvenstveno iz etičnih norm, ki opredeljujejo sodnikov položaj in njegove splošne miselne in dejavnostne usmeritve (npr. etični načeli neodvisnosti in nezdružljivosti), ki nimajo neposrednega učinka na uporabo samih notranjih zakonitosti metod pravne razlage oziroma argumentacije (npr. jezikovna, logična, sistematična, zgodovinska in namenska razlaga pravnih aktov)¹⁸. Toda podrobnejša preučitev nam hitro pokaže, da že nekatera načela iz kodeksa sodniške etike povsem neposredno vplivajo na sodnikovo odločanje. Tako, denimo, sodnika etično (in pravno) načelo nepristranskosti odvrča od tega, da bi zakon ali dejanske okoliščine primera razlagal pod etično nedopustnim vplivom osebnih predsodkov, političnih, zasebnih in drugih preferenc ipd. Vsekakor se sodnik kot (so)oblikovalec prava v polju pravne argumentacije ne more izogniti vrednotenju, v okviru katerega je poleg pravne komponente vedno prisotna tudi etična komponenta.¹⁹

V zvezi s sodniško etiko kot zvrstjo praktične normativne etike je treba omeniti, da lahko ta vsebuje tudi zahtevo po nekaterih *etičnih vrlinah* sodnika. To postavlja pred sodnika nalogo, da razvija in ohranja v sebi tiste splošne človeške in poklicne lastnosti oziroma vrline, ki pripomorejo k njegovemu uredniševanju sodniških etičnih načel. Takšne lastnosti oziroma vrline navaja že omenjeni sklop etičnih načel, ki ga je v obliki kodeksa z naslovom Sodniška etika (*Judicial Ethics*) sprejela Evropska mreža sodnih svetov (ENCJ). V uvodnem pojasnilu tega dela kodeksa je pojasnjeno, da zaupanje v sodstvo ni zagotovljeno zgolj z neodvisnimi, nepristranskimi, poštenimi, kompetentnimi in zavzetimi sodniki, pač pa tudi s sodniki, ki pri opravljanju svoje vloge izkazujejo naslednje vrline: *modrost, lojalnost, človečnost, pogum, resnost, preudarnost, delavnost ter sposobnost prisluhniti in komunicirati*.²⁰

¹⁸ O metodah razlage pravnih aktov ter o pravni argumentaciji glej Pavčnik 2004.

¹⁹ Prim. Pavčnik 2004, str. 382. Kritično o (ne)etičnih komponentah v okviru nekaterih praktičnih sodnih razlag razpravlja npr. Zobec 2007, str. 1564–1570.

²⁰ Glej navedeni kodeks, razdelek II, ki nosi naslov: The qualities or virtues of a judge. V angleškem originalu gre za naslednje lastnosti ali vrline sodnika: *wisdom, loyalty, humanity, courage, seirousness and prudence, work, listening and communication*.

3 (SAMO)SPOŠTOVANJE SODNIKA

Ob vseh navedenih etičnih temeljih sodnikovega odločanja je treba omeniti še enega: *(samo)spoštovanje sodnika*. Čeprav tega načela ali vodila ni mogoče izrecno najti v omenjenih etičnih kodeksih, je po mojem mnenju to eno pomembnejših načel sodniške etike. V njem se srečajo in povežejo vsa druga načela. Le sodnik, ki spoštuje sodniško funkcijo ter sebe v sodniški vlogi, je resnično motiviran za svoje etično in pravno delovanje ter lahko odgovorno in kakovostno opravlja sodniško delo. Na ta način se skozi njegovo samospoštovanje in hkrati spoštovanje kolegov v njihovih sodniških vlogah v največji možni meri realizirajo tudi druga načela oziroma zahteve sodniške etike (neodvisnost, nepristranskost, usposobljenost, predanost, ugled itd.), ki jih lahko na ta način sodnik, kjer je to možno in dopustno, ustrezno dopolnjuje še z drugimi etičnimi nazori, ki v konkretnih primerih okrepijo njegovo etično delovanje.

Pri načelni zahtevi po sodnikovem samospoštovanju ne gre in ne sme iti za kakršnokoli povelečevanje osebnosti posameznika ali za kolektivno izgrajevanje kulta sodnika. Ravno nasprotno. Načelo sodnikovega samospoštovanja se nanaša zgolj na posameznikovo sodniško vlogo ter pomeni zahtevo po sodnikovem doslednem etičnem in pravnem delovanju. To načelo se manifestira individualno in kolektivno. Individualno se konkretni sodnik osredotoča na to, da bo sam čim bolje in etično izvrševal svoje naloge ter tako izgrajeval in ohranjal svoj lastni sodniški ugled, na kolektivni ravni pa gre za to, da vsak sodnik tako in na druge načine (npr. s pomočjo in spodbujanjem sodniških kolegov) zavestno prispeva svoj delež k izgrajevanju in ohranjanju kakovostnega sodstva.

Načelo sodnikovega samospoštovanja ne sme krepiti sodnikovega človeškega ali poklicnega ega. Ne sme torej voditi v samohvalo, neskromnost, pretiravanje ali druge podobne osebne napihnjenosti.²¹ Po drugi strani pa to načelo od sodnika terja odločnost in vztrajnost pri uresničevanju sodniške etike in prava. Sodnik, ki se kot takšen resnično samospoštuje, se je sposoben v vsakem primeru upreti korupcijskim skušnjavam ter pred politikanti in nevedneži dostojanstveno, jasno in odločno braniti sodniško neodvisnost in ugled sodstva. Takšen sodnik (si) ne dovoli, da mu udeleženci v postopkih z zavlačevanji, žaljivimi nastopi, zlorabami procesnih in drugih pravic ter na katerikoli drug način zmanjšujejo sodniško avtoriteto. Takšen sodnik si ne dovoli lenariti ali napisati površne odločbe. Takšen sodnik si v primeru, ko je obdolžen hujšega protipravnega ali neetičnega ravnanja, na vse dopustne in primerne načine prizadeva dokazati svojo nedolžnost, pri tem pa se hkrati začasno umakne »v ozadje«, da ne bi njegova tovrstna izpostavljenost škodovala ugledu sodstva kot celote. Takšen sodnik ne opravlja in ne obrekuje, pač pa morebitno kritiko drugih sodnikov ali kritiko pravne ureditve artikulira na etično in pravno dopusten in sprejemljiv način.

21 Prim. npr. Zobec 2007, str. 1563.

Smisel načela sodnikovega samospoštovanja je predvsem v specifičnem (dodatnem) etičnem poudarku, v katerem so, kot rečeno, integrirana vsa druga načela sodniške etike. Sodniki morajo ustrezno vrednotiti sami sebe ter vlogo sodstva kot tretje veje oblasti. Tako kot vsa druga etična načela je seveda tudi to v svoji popolnosti zgolj neuresničljivi ideal. Toda Slovenija ta hip močno potrebuje sodstvo in sodnike, ki se dovolj spoštujejo, da ne dovolijo nadaljnje-ga usihanja ali morebiti celo potopa pravne države.

4 SODNIK IN ETIČNA PRIZADEVNOST

Sodniško etiko je pomembno osvetliti tudi s posebnega vidika *praktične* etike, ki ga imenujem *etična prizadevnost*. Biti etičen namreč na splošno ne pomeni le, da posameznik (že) poseduje večino etičnih vrlin. Biti etičen pomeni tudi, da si človek *iskreno in po najboljših močeh prizadeva* razvijati etične vrline, uresničevati etične vrednote in slediti etičnim ciljem. Svoje etične napake prizna, jih iskreno obžaluje ter se trudi izboljšati. Vse to velja tudi za sodnika pri opravljanju njegove poklicne funkcije.

Etična prizadevnost je vsak hip dostopna vsakomur. Kot takšna je izredno pomembna, saj daje tukaj in zdaj vsakomur *realno upanje* v možnost etične preusmeritve njegove življenjske poti ter hkrati *možnost takojšnjega etičnega pripoznanja*. Že v trenutku, ko se, denimo, tudi najhujši zločinec iskreno odloči za takšno etično pot, tj. ko vstopi v sfero etične prizadevnosti, je v tem pogledu že postal etična oseba, četudi verjetno ta nastajajoči pozitivni etični naboj še dlje časa ne bo zasenčil in presegel negativnih posledic njegovih preteklih neetičnih dejanj.

Etična prizadevnost je izraz ene najpomembnejših duhovno-moralno-etičnih univerzalnih vrednot: vrednote *odpuščanja*. Če posameznik najprej sam sebi toliko in na takšen način notranje odpusti svojo neetičnost, da se je nato sposoben podati na pot iskrenega prizadevanja za etični razvoj, s tem stori dobro sebi in družbenemu okolju. Če mu ob tem tudi drugi vsaj v večji meri *notranje (intimno)* odpustijo njegova pretekla etično zavržna dejanja, s tem spodbudijo njegov etični razvoj in hkrati delajo dobro sebi in družbi kot celoti. Seveda pa je treba biti pri tem previden, kajti *navidezno oziroma lažno* etično prizadevanje je pogosto sredstvo neetičnih posameznikov. Takšne poskuse negativnega zavajanja je treba javno razkriti ter preprečiti, da bi jim ljudje naivno oziroma zmotno pripisovali etični značaj in vrednost. Ob vsem tem se je treba tudi zavedati, da notranje etično odpuščanje ne pomeni neuveljavitve ustrezne zunanje moralno-etične, običajne, pravne ali druge sankcije za pretekla dejanja skesanega kršitelja.

Sodnik je že po svojem *poklicu* zavezan k etični prizadevnosti. K temu ga formalno zavezuje tudi zakon in kodeks sodniške etike. Bistveno pri tem pa je, da sodnik prepozna etično prizadevnost kot tisto usmeritev, ki tako poklicno kot tudi osebno globlje osmišlja njegovo življenje. To ne pomeni, da bi

moral sodnik delati zgolj ali pretežno na »etični pogon« (kot običajno rečemo v pogovornem jeziku), kajti poklic sodnika vsekakor zahteva tudi ustrezne institucionalne, materialne, organizacijske in druge predpostavke oziroma možnosti, brez katerih ni mogoče zagotoviti neodvisnega in kakovostnega sodstva. Vendar pa mora sodnik zaradi velike odgovornosti, ki mu jo prinaša njegov položaj, vsekakor vlagati nadpovprečne napore v razvijanje svojega pravnega in etičnega znanja (intelektualna komponenta etičnosti) ter hkrati, ob ohranjanju svoje objektivne in nepristranske sodne drže, razvijati tudi ustrezno človeško empatijo (sočutenjska komponenta etičnosti).

5 LITERATURA

1. Bučar, France: »Ne« prisilnemu jopiču prava, v: Pravna praksa 2008, str. 3.
2. Cerar, Miro: Etični temelji (ustavno)sodnega odločanja, v: Podjetje in delo. Let. XXXVII (2011), št. 6-7, str. 1264-1274.
3. Cerar, Miro: (Ne)ideološkost pravne države, v: Pravna država (ur. Marijan Pavčnik), GV Založba: Ljubljana 2009, str. 57-99.
4. David, René, Grasmann, Günther (nosilca): Uvod v velike sodobne pravne sisteme, Druga knjiga. Cankarjeva založba: Ljubljana 1998-1999.
5. Hutchings, Kimberly: Global Ethics (An Introduction). Polity Press: Cambridge 2010.
6. Igličar, Albin: Sociologija prava. Pravna fakulteta in Cankarjeva založba: Ljubljana 2004.
7. Merc, Božidar: Sodno odločanje kot človeški proces, v: Pravniki (2005) št. 1/3, str. 5-32.
8. Novak, Aleš: Pravo in vrednote: Deontološki kodeksi pravniških poklicev - med moralo in pravom, v: Podjetje in delo (2001) št. 6, str. 1081-1089.
9. Pavčnik, Marijan: Argumentacija v pravu (Od življenjskega primera do pravne odločitve), 2. spremenjena in dopolnjena izdaja. Pravna fakulteta in Cankarjeva založba: Ljubljana 2004.
10. Pavčnik, Marijan: Etika in pravo, v: Pravna praksa (2007-I), str. 3.
11. Pavčnik, Marijan: Teorija prava, Prispevek k razumevanju prava, 3. razširjena, spremenjena in dopolnjena izdaja. GV Založba: Ljubljana 2007.
12. Van de Poel, Ibo; Royakkers, Lamber: Ethics, Technology and Engineering (An Introduction). Wiley Blackwell: West Sussex 2011.
13. Sruk, Vlado: Leksikon morale in etike. Ekonomsko-poslovna fakulteta: Maribor 1999
14. Stres, Anton: Etika ali filozofija morale. Družina d. o. o.: Ljubljana 1999.
15. Zalar, Aleš: O sodniški etiki, v: Pravna praksa (2004) št. 21, str. 3-4.
16. Zobec, Jan: Sodnikove etične dileme, v: Podjetje in delo (2007 št. 6-7, str. 1553-1572.

V. POGLAVJE: SPODBUJANJE ETIKE IN INTEGRITETE V ŠOLSTVU, SODSTVU IN JAVNI UPRAVI

URADNIŠKI ETOS IN DOBRA JAVNA UPRAVA

dr. Polonca Kovač

POVZETEK

Avtorica v prispevku obravnava različne vidike etičnega ravnanja na ravni uradnikov in celotne javne uprave v okviru dobrega vladanja. Izpostavlja, da je ključni etični izziv uradnikov kot nosilcev javnih nalog odzivnost na potrebe družbe pri vseh tipih dejavnostih, za katere so upravni organi pristojni, zlasti pri snovanju novih predpisov in odločanju v konkretnih upravnih zadevah. Zaradi posebnega pomena javne uprave za družbeni razvoj temelje etičnega ravnanja uradnikov opredeljuje v dobršni meri že upravno pravo. Uradniško delo ni mehanicistično, pomeni ustvarjanje prava, čeprav na instrumentalni ravni javnega upravljanja, zato je odgovorno in etično determinirano. Uradniki izpolnjujejo svoje poslanstvo, če delujejo v okviru danih pooblastil zakonito, pri tem pa razumejo celoto pravnega reda, da (za)ščitijo splošno družbeno korist in javni interes ter hkrati človekove oziroma pravno varovane pravice in interese posameznikov. V mejah pristojnosti in predpisov morajo reševati življenjske probleme. Le tako prispevajo k demokratični in učinkoviti upravi. V prispevku je podana analiza izbranih elementov, dilem in praks, ki se pojavljajo na ravneh posameznika in slovenskega upravnega sistema v preseku med koncepti delovne etike, upravnega prava in dobre javne uprave. Deklarativno je Slovenija glede na pravna načela in etične kodekse srednje uspešna evropska država, v praksi pa je za sistemsko ozaveščenost in udejanjenje uradniškega etosa potrebno več proaktivnega vladanja in vodenja.

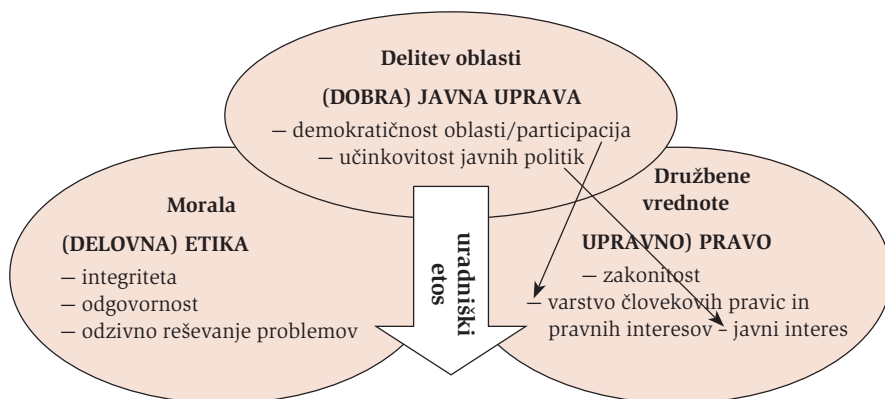
Ključne besede: etika, uradniki, dobra javna uprava, upravno pravo, načela, zakonitost, javni interes, odgovornost, participacija, učinkovitost, odzivnost.

1 JAVNA UPRAVA IN URADNIKI

Pojma javne uprave in uradnikov

Etika je pojem, ki se navezuje na raven človeka in skupin ljudi, saj je pogojena z intelektualnim in čustvenim razumevanjem posameznika, kaj je prav in kaj narobe (kot narekujejo skupaj »razum, srce in želodec«). Zato lahko pri obravnavi etike v javni upravi izhajamo iz etike posamičnih uradnikov, a z etiko posameznikov so pogojene ne le družbene, skupnostne in individualne vrednote, temveč tudi vrednote in standardi ter upravna kultura, h kateri stremljiva celotna moderna javna uprava v našem prostoru. Družbena vpetost oziroma multidimenzionalnost pojava je posebej izrazita za etiko pri delu ali

delovno etiko (*work ethic*), saj gre za stališča in prepričanja, ki se nanašajo na delo in z njim povezane aktivnosti, kar kot motivacijski konstrukt vpliva na vedenje delavcev (Meriac in sodelavci, 2010: 315). Zato je treba o (delovni) etiki razpravljati na ravneh uradnikov kot posameznih ljudi in javne uprave kot delovne organizacije in nadalje družbenega podsistema. V tem prispevku obravnavam izbrane vidike etičnih vodil in pravil, ki usmerjajo uradnike, kot izhajajo iz presečišča konceptov etike, (dobre) javne uprave in upravnega prava, saj tudi slednje zaradi pravne determiniranosti in narave upravnopravnih razmerij v javni upravi igra ključno vlogo (slika 1).

Slika 1: Uradniški etos kot presek (delovne) etike, (upravnega) prava in (dobre) javne uprave

Javna uprava je celovit pojem, ki ga različni avtorji opredeljujejo upoštevaje različna merila, od funkcij (izvajanje javnih nalog, vsaj delno avtoritativnih), strukture (organi državne uprave, občinske uprave in nosilci javnih pooblastil oziroma izvajalci javnih služb), delovnopravne in javnofinančne razsežnosti (npr. uslužbenki in plačni sistem v javnem sektorju, katerega del je javna uprava, oziroma financiranje sektorja država idr. iz javnih sredstev) itd. (Go-dec in sodelavci, 1993, Virant, 2009: 18). V tem prispevku razumem javno upravo kot razmeroma širok pojem, ki ga sestavljajo statusno različno opredeljeni subjekti ali organi, a izvajajo javne naloge oblastne (zlasti sodelovanje pri pripravi in izdaji predpisov in odločanje v upravnih postopkih) in servisne narave z vsaj delno oblastno konotacijo (npr. izvajanje javnih služb na državni ravni in znotraj lokalne samouprave). Te v nadaljevanju pretežno delim na dejavnosti reguliranja in implementacije regulative (predpisov in drugih aktov, ki urejajo izvajanje javnih nalog). Javna uprava pomeni krovni sistem vseh, ki odločajo o javnih zadevah in zagotavljajo javne službe ter tako skrbijo

za zadovoljitev javnih koristi¹ in celokupnost pravnih interesov vseh fizičnih in pravnih oseb v razmerju do oblasti oziroma javnih služb v skladu s sprejetimi predpisi. Predstavlja pa ožji pojem kot celoten javni sektor (po številu zaposlenih pribl. eno tretjino izmed zaokroženo 160.000 javnih uslužbencev v slovenskem javnem sektorju). Že uvodoma je treba poudariti, da je za razumevanje pojmov javna uprava in uradniki ključno načelo delitve oblasti, po katerem uradništvo sodi v izvršilno vejo oblasti. Zanj zaradi demokratičnosti sistema oblasti veljajo mestoma drugačna načela in pravila kot npr. za sodstvo. Zato se uradniki srečujejo pri delu z enakimi in različnimi etičnimi dilemami kot npr. sodniki.²

Pojem uradnikov prav tako kot javno upravo obravnavam v najširšem smislu, ne le po definiciji Zakona o javnih uslužbencih (Ur. l. RS, št. 56/02 in novele, ZJU), torej med »uradnike« štejem ljudi, ki v svoji profesionalni dejavnosti izvajajo (tudi) javne (oblastne) naloge, čeprav so npr. zaposleni v organih državne uprave na strokovno-tehničnih delovnih mestih ali celo pri zasebniku, a v vlogi uradnih oseb. Med uradnike pa ne vštevam funkcionarjev v javni upravi (npr. ministrov, županov), saj gre pri delovanju uradnikov v primerjavi s funkcionarji za eno ključnih razlikovalnih meril v etičnem smislu, tj. pri (tudi mandatnih najvišjih položajnih) uradnikih načelna apolitična strokovnost.³ Uradniki v po-

¹ Javnih koristi ali javnih interesov je več (Kaye v Huberts, Maesschalck in Jurkiewicz, 2008: 197), predvsem po področjih javnih nalog, vendar v nadaljevanju tega prispevka zaradi poudarka o potrebni razrešitvi kolizije pri delovanju javne uprave med prevladujočim javnim interesom proti več parcialnim (skupinskim ali posameznim) zasebnim interesom uporabljam edninsko obliko za javni interes in množinsko za zasebne interese.

² Uvodoma želim poudariti, da je v tem kontekstu najmanj nekorektno (in strokovno nepravilno, če že pogojno sprejemljivo recimo v literaturi) izraz »uradnik« uporabljati kot negativno oznako birokratskega in nevednostno pogojenega dela sodnika ali celo s konotacijo žalitve. Npr. češ da sodnik deluje formalistično kot »brezhiben uradnik«, a nič več kot to ... Ali: »sodnik ni uradnik, ni reševalec spisov na akord«, kot navaja celo predsednica Slovenskega sodniškega društva (Roblek, 2011: 3). Tudi uradnik ni stroj, ki bi enoznačno apliciral pravo na konkretno dejansko stanje. Še več, neredko je pri hkratnem upoštevanju javnega interesa in pravic strank npr. v upravnem postopku uradnik bolj etično obremenjen in razpet, saj v nasprotju s sodnikom v pravdi ni njegova naloga le učinkovito pravno varstvo strank, ampak »shizofreno« neizogibno deluje v isti osebi kot zaščitnik pravic strank, branik javne koristi in istočasno še odločevalec (Jerovšek in Kovač, 2010: 4). Pri tem pa ima zaradi načela delitve oblasti in vezanosti uprave na zakon oziroma akte »višjih« normodajalcev dolžnost razbirati javni interes samo iz veljavnih predpisov, čeprav so morda izvedbeni v nasprotju z višjimi, medtem ko ima sodnik po Ustavi RS pooblastilo odločanja neposredno na podlagi zakona (exceptio illegalis).

³ Politiko oziroma (a)političnost v tem prispevku razumem kot mehanizem (demokratične) prevlade in boju za oblast (politics), medtem ko gre pri pojmu »javne politike« (policy) za javnointeresno oziroma skupnim dobrim podprto politično delovanje oblasti (Kustec Lipicer, 2009: 43, tudi o politiki kot polity, tj. institucionalni strukturi oblasti). Več o javnih uslužbencih in razmerju med njimi ter političnimi funkcionarji gl. Korade-Purg v Kovač in Virant, 2011: 119–147, in Virant, 2009: 195. Prim. nadalje tezo (Brezovšek in Haček, 2004: 147), da je odnos med javnimi uslužbenci in političnimi funkcionarji v sodobni upravni znanosti viden kot eden najspeficičnejših problemov sodobne države, saj odseva nasprotje med tehnično učinkovitostjo in demokratično odgovornostjo ter je zato pomemben aspekt refleksivnega vedenja v javnih organizacijah. Vendar je pri tem nujno doumeti pomembnost in nenadomestljivost obeh akterjev v procesu vladanja, tj. politike oziroma funkcionarjev na institucionalni ravni in javne uprave oziroma uradnikov na instrumentalni ravni javnega upravljanja (Žagar, 2011: 2). Popolna apolitičnost javne uprave in uradnikov je tako ovržen koncept v moderni družbi in znanosti (Brezovšek in Haček, 2004: 28). Kljub specifikii političnih funkcionarjev, pri katerih v Sloveniji poseben

menu tega prispevka so torej zaposleni v različnih organizacijah, ki so pooblašene za izvajanje javnih nalog (npr. tudi učitelji, ko odločajo o vzgojnih ukrepih, zasebni zdravniki koncesionarji, ko gre za odločitve v sklopu obveznega zdravstvenega zavarovanja, uslužbenci v zbornicah z obveznih članstvom ali v javnih agencijah, predvsem pa uslužbenci v državni (pribl. 35.000 ljudi) in 211 slovenskih občinskih upravah (pribl. 4.000 ljudi)). Po generacijski plati, ki je eden od dejavnikov delovne etike (Bluhm in Heineman, 2007: 18), je trenutno tudi v upravi zaposlenih največ pripadnikov t. i. *baby boom* generacije (rojeni 1946–1964) in generacije X (rojeni 1965–1980), le malo je generacije Y (rojeni 1981–1999). Slednje ima na etičnem področju opazen vpliv, saj raziskovalci (npr. Meriac in sodelavci, 2010: 321) ugotavljajo, da je za najstarejšo izmed omenjenih generacij značilna opazno višja stopnja delovne etike kot pri drugih dveh, skozi čas pa je zaznaven splošen upad delovnih vrednot na skupnostni ravni).

1.2 Dobro vladanje in dobra uprava

Sodobna javna uprava (v zahodnem svetu) naj bi odražala spremenjeno vlogo države in oblasti v družbi v smislu koncepta dobrega vladanja (*good governance*). Nosilci oblasti naj bi delovali prek participativnih strateških partnerstev z drugimi družbenimi podsistemi, npr. gospodarstvom ali civilno družbo.⁴ Temeljni smoter oblasti naj bi bilo stremenje k blaginji posameznika in družbe, zato je potrebno etično upravljanje za prevlado javnega interesa pred zasebnimi (Bluhm in Heineman, 2007: 6). Država v sistemu dobrega vladanja zagotavlja oblast s ciljem varstva splošne družbene koristi, ni pa njen izključni nosilec.

Znotraj dobrega vladanja se je razvil institut ali zbir načel in pravil dobre uprave (*good administration*), ki je največji razmah doživel prek vključitve pravice do dobre uprave v pravo EU (41. in 47. člen Listine EU o temeljnih pravicah, Ur. l. EU, C 83/337). Pravico so razdel(ov)ali v posameznih članicah EU (gl.

zakon npr. izrecno omejuje njihovo delovanje v zvezi z nezdružljivostjo funkcij in konfliktom interesov, je treba omeniti, da je imela Vlada RS v mandatu 2004–2008 sprejet poseben etični kodeks za ministre in njihove državne sekretarje, ki je vsebinsko skladen z v nadaljevanju opredeljenimi splošnimi načeli demokratične države in dobre uprave. Ta kodeks je imel sklepno določbo, da naj bi funkcionar, ki je deloval v nasprotju s kodeksom, ponudil odstop, do česar pa v praksi ni prišlo ...

⁴ O različnih vidikih vladanja Bevir in sodelavci (2011) in o etiki pri vladanju Huberts in sodelavci (2008). Npr. danes se lahko ločita dva sistema oblasti, na eni strani vlada s trdim javnim pravom, le javnopravnimi regulatorji in državnocentričnim sistemom demokracije ter parlamentarno hierarhično vodenimi reformami, medtem ko je po drugi strani znanost (manj praksa) že opredelila sistem vladanja z mehkim, zasebnemu izenačenim pravom, ki ga sprejemajo skupaj javni in zasebni subjekti, demokratične reforme pa se vodijo kot družbeno utemeljene prek mreženja in odprtih struktur (Schuppert v Bevir, 2011: 289). O jedrni vsebini in razmerju med dobrim vladanjem in dobro upravo gl. Venice Commission (2011: 14–19), konkretneje npr. o predvidljivosti in sorazmernosti, pravicah obrambe posameznika v razmerju do uprave, odločanju v razumnih rokih ipd. Kljub globalizaciji trendov in prava EU pri interpretaciji na ravni regulacije in implementacije načel med posameznimi državami obstajajo ključne razlike, tudi s specifikami t. i. tranzicijskih držav (Boštic, 1997: 17, Statskontoret, 2005: 73).

Statskontoret, 2005) in na globalni ravni Sveta Evrope (npr. s Kodeksom dobre uprave, Recommendation CM/Rec (2007)7), OECD in EU približno od sredine devetdesetih, zlasti pa evropski ombudsman s kodeksom dobrega ravnanja, potrjen v Evropskem parlamentu leta 2001 in prenovljen leta 2005.⁵ Evropski varuh človekovih pravic se skupaj z nacionalnimi kolegi bori za dobro ali primerno oziroma ustrezno (*proper*) upravo kot nasprotje slabe (*maladministration*), s poudarkom na načelih zakonitosti, utemeljenih pričakovanj, dolžnostnega ravnanja oziroma poštenega postopka⁶, prepovedi zlorabe oblasti, sorazmernosti, razumnosti ipd.⁷ Dobra uprava predstavlja operacionalizacijo ustavnih kavtel na temelju človekovega spoštovanja oziroma dostojanstva: delitev oblasti, enakost, sorazmernost, zakonitost. Bistvo pravice do dobre uprave (in dobrega vladanja) je, da posamezniku in vsaki pravni osebi odmerja nepristransko, pravično in časovno razumno obravnavo njegove zadeve, pri čemer mora imeti možnost zaslišanja oziroma izjav v kateremkoli jeziku EU in dostopa do vseh podatkov v lastni zadevi; upravna odločitev mora biti obrazložena in oškodovancu dana možnost odškodnine (za analizo stanja v Sloveniji glede na regulacijo in prakso gl. Kovač in Virant, 2011: 208). Dobra uprava pomeni, da mora ta naslovniku oblastne norme oziroma nosilcu pravice zagotoviti uresničenje njegovih interesov, če niso v nasprotju z javnim. Tako določa tudi Zakon o splošnem upravnem postopku (Ur. l. RS, št. 80/99 in novele, ZUP) v 7. členu – primarno je naloga uradnika stranki zagotoviti uresničitev njene pravice, šele drugotno, čeprav kumulativno, se preverja morebitna kolizija z javnim interesom in pravicami tretjih, saj gre praviloma za t. i. pravice pozitivnega statusa, katerih priznanje sicer država preverja skozi posamičen ugotovitveni postopek, a jih zagotavlja ob izpolnitvi vnaprej določenih pogojev.

Dobro upravo morajo zagotavljati posamezni uradniki, a sistemsko sta zanj odgovorna pravna ureditev oblasti in javne uprave v državi in gibek mene-

⁵ Enega prvih poskusov globalnega kodificiranja sta predstavljala analiza OECD z definiranjem ključnih vrednot javne uprave v posamičnih državah in vzorčni kodeks etike javnih uslužbencev Sigmee (1998). Kodeks EU ombudsmana iz leta 2005 pa je delno nadomestil za uslužbence v EU novi kodeks dobrega ravnanja javnih uslužbencev, ki ga je z uveljavitvijo 1. 7. 2011 sprejel Evropski center za razvoj poklicnega usposabljanja (Ur. l. EU, C 285/03). Ta kodeks poudarja načela zakonitosti, prepovedi diskriminacije, sorazmernosti, nezlorabe položaja, nepristranskosti in neodvisnosti, zakonitega pričakovanja, doslednosti, poštenosti, vljudnosti, odzivnosti, pravice do zaslišanja, obrazložitve in pritožbe ter varstva oziroma odprtosti podatkov.

⁶ Saj so etični standardi procesni in vsebinski (Dorbeck-Jung v Hondenghem, 1998: 51). Na povezanost kaže tudi večji pomen kodeksov, kjer procesne kavtele niso uzakonjene (npr. Francija, ZDA, Suway in Rieger in sodelavci, 2009: 149). Celotna infrastruktura integritete naj bi po OECD zajemala pravni okvir in s tem nadzor, etične kodekse in s tem vodila oziroma smernice ter koordinacijsko telo in s tem menedžment sistema.

⁷ Pri tem v določenih primerih dobro upravo celo razpoznajo v položajih, ki so izjemoma lahko celo v nasprotju z zakonitostjo (*lawfulness*), če in ko bi sorazmerno ukrepanje po diskreciji terjalo milejši ali drugačen ukrep od izbranega, a sicer tudi zakonitega (gl. modele in primere iz prakse britanskega in nizozemskega ombudsmana po Remac in Langbroek, 2011: 5–16). Torej se pričakuje zakonito, a ustrezno in nebirokratsko ukrepanje. Orodja proti »misgovernment« so zato kombinacija nadzora, solidarnosti in samoregulacije, konkurence in naključnosti (Hood v Hondenghem, 1998: 10–14).

džment, zlasti predstojnik posameznega upravnega organa. Pravo je namreč statično in po naravi splošno, zato ne more določno opredeliti vseh možnih življenjskih položajev (le normativni idealizem in posledična kazuistika oblikovanja predpisov kažeta drugače, o tem kritično Boštich, 1997: 13, Vlaj in sodelavci, 2006: 16, Igličar, 2011: 22). Toliko bolj morajo (položajni) uradniki skrbeti za to, da v primeru zaznanih odstopanj med cilji regulacije javnih nalog in njeno implementacijo z regulatorno povratno zanko posredujejo potrebo po spremembi predpisov, da bi oblast delovala zakonito (po veljavnih predpisih) in legitimno (da bi bila veljavna regulacija skladna z večinskimi vrednotami v skupnosti in družbeno stvarnostjo). To velja tako znotraj regulacijske kot implementacijske funkcije javne uprave (Barnes v Rose-Ackerman in Lindseth, 2011: 349).

2 UPRAVNO PRAVO KOT ODSLIKAVA IN VIR ETIČNIH VODIL

Ko uradniki, predvsem v razmerju do zasebnih nosilcev dejavnosti, nastopajo kot oblast ali javni servis, njihovo delovanje zaradi javnosti nalog in pomena javnega upravljanja v družbi usmerja že javno pravo, zlasti ustavno in upravno. Kršitev etičnih načel in standardov v razmerju med predstavnikom javne uprave in uporabnikom javne storitve oziroma naslovnikom oblastne norme zato pomeni protipravno ravnanje, ne le slabo prakso. Tipično npr. pristranska uradna oseba po ZUP ne sme sodelovati v upravnem postopku, ker je tak položaj zaradi bodisi nepriznavanja pravic stranki, ki ji uradna oseba ni naklonjena, čeprav izpolnjuje pogoje, bodisi ob priznavanju prekomerne koristi v nasprotju s predpisi in javnim interesom, neposredno ne le neetičen, ampak protizakonit (Androjna in Kerševan, 2006: 152, Jerovšek in Kovač, 2010: 7, 81).⁸ Namen izločitve pa ni samo varstvo objektivnosti v postopku, ampak tudi varovanje integritete uradne osebe oziroma organa (Rakar v Vlaj, 2006: 42).

(Upravno) pravo je zato (tudi) orodje etičnega javnega upravljanja oziroma vladanja. In nasprotno – pravna načela oziroma načela, opredeljena s pravom, so zavezujoča v etičnem smislu, saj pomenijo vrednostna merila, ki usmerjajo vsebinsko opredeljevanje določnejših pravnih pravil in njihovo izvrševanje (Androjna in Kerševan, 2006: 74), zato morajo uradniki upoštevati presek moralnih in pravnih norm (slika 1, Igličar v Vlaj, 2006: 10). Ni presenetljivo, da nekateri ugotavljajo, da se – sploh ob družbenih krizah – zato pravo celo

⁸ ZUP določa ravnanje glede izločitve uradne osebe v členih 35–39, kršitve pa sankcionira kot bistveno postopkovno napako v pritožbenem ali obnovitvenem postopku (6. točka drugega odstavka 237. in 6. točka 260. člena ZUP). Pri tem se loči absolutna pristranskost kot neizpodbojna fikcija (*iudex in habilis*), ko je npr. uradna oseba v tesnem sorodstvu s stranko, in relativna (*iudex suspectus*), ki se presoja od primera do primera. Razlika se kaže tudi v tem, da mora uradna oseba, kjer obstaja absolutni izločitveni razlog, takoj prenehati z vodenjem postopka, medtem ko to ne velja pri relativnih razlogih. Naj še dodam, da je 37. člen ZUP, ki opredeljuje kot razlog za izločitev kakršnekoli »okoliščine, ki vzbujajo dvom« v nepristranskost, namenoma nedoločen, da zajame vse potencialne položaje kolizij interesov. Znotraj pravila pa morajo uradna oseba, njen predstojnik in stranka z osebno integriteto napolniti nedoločnost pravnega pojma s konkretno vsebino.

uporablja kot metoda preverjanja, kaj so (bile) temeljne družbene vrednote. Obojne norme šele, multidisciplinarno, tvorijo integriteto uradnika.⁹ Integriteta kot notranja moralna norma in odgovornost kot zunanja norma skupaj tvorita refleksijo pri uradniku in tako potrebno avtonomijo in odzivnost delovanja javne uprave, zato lahko govorimo o treh oblikah integritete: osebni, politični (avtonomija uprave proti politiki) in finančni (nepridobitnost), skupaj oblikovanimi v t. i. *Beamtenethos* (Dorbeck-Jung v Hondenghem, 1998: 49, 155).

2.1 Vrednote kot vir upravnega prava, javne uprave in javnega interesa

Pravo sestavljajo norme, odnosi in vrednote, pri čemer so vrednote kot zasledovane ideje pri ravnanju ljudi in interesi predpostavka urejanja družbenih odnosov in hkrati predmet urejanja s pravnimi normami (Igličar, 2011: 15, 26; Pavčnik, 2007: 599). Pravo torej ni le abstraktna ureditev odnosov med posamezniki in skupnostmi, ampak naj bi težilo k pravičnosti v družbi. Če javna uprava pripravlja in izvaja pravo drugače, deluje le kot birokratski administrativni aparat. Toda javna uprava oziroma uradniki morajo vedno ravnati zakonito, zato bi zašli na pota samovolje in prekoračenja ustavnega načela delitve oblasti, če bi lahko mimo zakona presojali, kdaj je predpis legitimen in kdaj morda ne (več). Upošteva je temeljno vrednoto in načelo javnega prava, to je na zakon vezano varstvo javnega interesa, torej uradnikom predstavlja zakonitost minimalno predpostavko etičnega ravnanja. Vendar vezanost na zakon ne pomeni črkobralskega upoštevanja (le) posamezne norme, ampak je treba pravo ustvarjati in tolmačiti oziroma uporabljati v kontekstu celotnega ustavnega reda, zlasti zaradi splošnosti pravnih aktov nujno pojavljajoče se nedoločne pojme razlagati v skladu s temeljnimi načeli javnega prava in poustvarjati predpise, če in ko niso več skladni s potrebami posameznikov in skupnosti.

Tako pravna pravila kot etični standardi morajo izhajati iz posameznikovih, skupinskih in družbenih vrednot. Metodološko gre tako v pravo kot v etiki za sosledje (a) vrednote, (b) načela in (c) pravila oziroma standardi (Vermeulen v Hondenghem, 1998: 523, npr. načelo delitve oblasti se operacionalizira s standardi preglednosti in poročanja ter pravnega varstva zoper upravo pred sodiščem). Hierarhija teh konceptov naj bi nas vodila k upoštevanju (bolj) pomembnega. A kdaj se določen pojem opredeli kot vrednota ali načelo ali (samo) standard, je tako v teoriji kot predpisih izrazito neenotno, saj se recimo enakost pojavlja kot vrednota v Pogodbi o EU ter velja kot načelo (npr. po 14. členu Ustave RS) in pogosto pravilo v posameznih nižjih aktih. Čeprav gre za dokajšnjo

⁹ Tako več avtorjev, npr. Six in Huberts v Huberts, Maesschalck in Jurkiewicz, 2008: 66, 252. Z etiko in integriteto se ukvarjajo filozofija (kot mati vseh znanosti), pravo in kriminologija, sociologija, zgodovina, psihologija, ekonomija, politologija (oziroma analiza javnih politik, Bluhm in Heineman, 2007: 22-69), poslovna uprava, upravna znanost. Etika proučuje moralno vrednotenje na ravneh človeka ter poklicnih ali drugače povezanih skupin. Zato ločimo metaetiko, normativno in uporabno etiko (Suway in sodelavci, 2009: 20).

zmedo pri razmejevanju in razumevanju pojmov,¹⁰ nam ravno ta prepletenost kaže, da so temeljne človekove pravice in svoboščine jedrna vrednota ter istočasno pravno in etično načelo oziroma vodilo in pravilo oziroma standard. To velja za različne pravice, tako sistemske (npr. varstvo človekovega dostojanstva), materialnopravne (npr. prepoved mučenja) ali proceduralne (npr. pravica do učinkovitega pravnega sredstva). Zakonodajalec (parlament) je torej poklican, da pravno oblikuje večinsko sprejete vrednote (Igličar, 2011: 19), vendar ima tako pri sodelovanju oblikovanja javnih politik (npr. z analizo stanja in pripravo strokovnih gradiv oziroma osnutkov predlogov predpisov) kot pri izvrševanju le-teh skupaj s pravosodjem izvršna oblast in njena javna uprava neizogibno vlogo in posledično odgovornost. Enako velja pri procesih modernizacije javne uprave in novega javnega menedžmenta, čeprav z vnosom nekaterih novih vrednot in načel, kot so uspešnost in učinkovitost ali podjetništvo med klasične vrednote ali celo proti njim, kar lahko ovira etično presojo (npr. z delegiranjem javnih nalog izven uprave ogroženost demokratične odgovornosti oblasti, Hondenghem, 1998: 3, Kovač in Virant, 2011: 30). Nekateri vrednote delijo v tem okviru na (Brezovšek in Haček, 2004: 29, 31, prim. tabelo 1):

1. tržne, politične (odgovornost, odzivnost, legitimnost, pravičnost, odprtost idr.) in pravne (zakonitost, varstvo pravic, pravični postopki, odgovornost itd.) ali
2. demokratične in profesionalne (učinkovitost, pristojnost, zaupnost idr., OECD, 1996).

Ker javna uprava deluje v sklopu izvršilne veje oblasti z izrazito politično konotacijo (ki se kaže npr. z dvojno vlogo ministrov kot članov politične vlade in obenem predstojnikov temeljnega upravnega organa, tj. ministrstva), se na plečih uradnikov in strank uprave neizogibno prepletajo prvine pravne, politične, upravne in menedžerske kulture.¹¹

Tabela 1: Tipi organizacijske kulture v javni upravi (Koprić, 1999: 281)

TIPI KULTURE		Vrednote	
<i>Usmerjenost uradnikov</i>	<i>Pravne</i>	<i>Politične</i>	<i>Ekonomske (tržne)</i>
strokovno-proaktivna	legalistična	participativna	podjetniška
uradniško-reaktivna	birokratska	avtoritarna	upravljalvska

Zaradi kompleksnosti javne uprave je nenazadnje etičnega pomena pojav različnih kultur in praks v različnih okoljih (pravnih sistemih) in analogno v se-

¹⁰ Prim. recimo formalno ločene in hkrati vsebinsko prekrivajoče se člene Sklepa kodeksa EU (2011), o zakonitosti, nepristranskosti in objektivnosti.

¹¹ Strokovno-proaktivno usmerjenost po tabeli 1 bi lahko poimenovali kot utemeljeno na vrednotah (*value-based*) ali osredotočeno na rezultate, uradniško-reaktivno pa kot utemeljeno na skladnosti (*compliance-based*) ali osredotočeno na postopkovna pravila (prim. Hoextra v Huberts, Maesschalck in Jurkiewicz, 2008: 149).

gmentih javne uprave posamične države.¹² A moderni upravi je glede na procese globalizacije in konvergenčnih povezovanj skupen preplet vseh pristopov, pri čemer je za razvitejše demokracije od severa proti jugu in od zahoda proti vzhodu značilno kljub spoštovanju temeljnih zakonitosti in odgovornosti čedalje več proaktivnosti, odzivnosti in participativnosti. Slovenska ureditev in praksa tako pri sprejemanju splošnih aktov kot za področje upravnih postopkov stremi k prepodrobnemu urejanju in birokratskemu videnju zgolj delčka življenjske situacije stranke brez systemske odgovornosti (Kovač in Virant, 2011: 198). Zato bi bilo treba v prihodnje slediti vzoru držav z abstraktnejšo pravno ureditvijo, s poudarkom na temeljnih načelih kot osnovnih vrednostnih merilih.¹³ Dobra uprava je tista, ki regulacijo tvori in izvaja ne le po goli črki zakona, ampak s smotrom, zaradi katerega je bila sprejeta za splošno dobro. Ker pa kultura odraža vrednote, pričakovanja in temu primerno ravnanje ljudi v upravi in do uprave, je nujno etično obravnavati obe razsežnosti ravnanja, tako uradnikov do strank kot obratno (Maes v Hondenghem, 1998: 119, Six in Huberts v Huberts, Maeschalck in Jurkiewicz, 2008: 69). Z drugimi besedami – etičnost uradnikov in javne uprave je medsebojno pogojena z etičnostjo ravnanja oseb in organizacij, ki vstopajo v razmerja z javno upravo. Le skupaj se lahko gradi višja stopnja (pravne) kulture in demokratičnosti. Zato naj bi po priporočilih EU med drugim spodbujali »izobraževanje za demokratično državljanstvo« (Žagar, 2011: 10). Stranka uprave naj bi ne bila samo uporabnik, ki išče svoje koristi tudi s prekomerno rabo (procesnih) pravic, ampak izkazuje svoj del odgovornosti v sistemu dobrega vladanja. Pravo je namreč utemeljeno samo na predpostavkah svobodne volje in racionalnosti ravnanja ljudi, zato je treba dodati vzgoji ljudi etično razsežnost delovanja kot stranke. Vsi, tudi politiki in druga skrajnost – zavezanci javnopravnih obveznosti, bi morali na personalni ravni uporabljati pravice ne le zaradi formalizma ali naključne koristi, ki jo pravo prinaša posamezniku, temveč tedaj, ko je pravica pravno in tudi etično (u)pravič(e)na. Zlasti pa je neetična (zlo)raba procesnega prava za nasproten namen kot izhaja iz materialnopravne opredelitve nekega pravnega upravičenja. S takimi praksami se žal ne uveljavlja pozitivna proaktivna podjetniška kultura, ampak komercializacija in razprodaja javnega interesa.

V javnih zadevah morajo pravo, javna uprava in uradniki ravnati, da bi delovali legitimno in pravično, v skladu s splošnimi družbenimi interesi.¹⁴ A ni vsaka

¹² Koprić (1999: 275) navaja pravno-politične vrednote bolj kot značilnost kontinenta, politično-ekonomske pa naj bi izhajale iz pragmatičnega duha v oziroma iz ZDA. Ali znotraj posamične države: zaradi večje vezanosti na lokalno okolje so očitne razlike v delovanju občinskih uprav in uradnikov v primerjavi z državnimi (več Vljaj in sodelavci, 2006).

¹³ To velja tudi za same etične kodekse! Prim. v tem smislu koncept kodeksa, ki ga je sprejel slovenski Uradniški svet (2011), temelji na le desetih, kratko in vrednotno opredeljenih vodilih etičnega ravnanja javnih uslužbencev. Kodeks, ki je osredotočen na vrednote in na splošen, tj. prenosljiv v različne položaje, način razčlenjuje etične dileme, bo situacijsko, časovno in praktično uporaben (Stare, 2011: 3).

¹⁴ Prim. o interesih in kolizijah med njimi v zakonodajni politiki in na konkretni ravni (Godec in sodelavci, 1993, Considine in Afzal v Bevir, 2011: 374 in nasl., Igljčar: 2011: 25–31). V naravi državnih organov je, da so vseskozi interesno vezani in podrejeni določenim javnim interesom, za najrazličnejša

korist za družbo ali večino že »javni interes«. Slednji ima namreč vsebinsko in formalno komponento. Vsebinsko mora biti določeno v javnem interesu v dobro družbene večine in kumulativno v skladu s temeljnimi človekovimi pravicami oziroma pravicami manjšin, formalno pa lahko o javnem interesu govorimo šele, ko določene vrednote kot take vključi v veljavno pravo pristojen normodajalec. Pri izvrševanju predpisov je javna uprava zaradi načela delitve oblasti strogo vezana na zakonsko definiran javni interes, čeprav mora v konkretni stvari uradnik izraz javnega interesa šele ugotoviti oziroma napolniti glede na dejansko stanje. Kaj in v kolikšnem obsegu bodo večinske in demokratične vrednote ter potrebe prakse vključene v predpis, pa javna uprava vendar kofinira v funkciji sodelovanja pri oblikovanju javnih politik kot t. i. materialni zakonodajalec. Javno(politično) delovanje funkcionarjev kot (programskih) uradnikov naj bi uresničevalo temeljne vrednote, kot so demokracija, spoštovanje človekovih pravic in človekovega dostojanstva ter družbene blaginje.¹⁵ Delovanje uradnikov kot sestavina javnega upravljanja je zato posebnega pomena, ideološko pogojeno in etično bolj občutljivo kot npr. delovanje v zasebnem sektorju. Še zlasti, če upoštevamo kompleksnost sodobnega življenja in posledično čedalje večjo moč in obseg javne uprave. Zato je delovanje javne uprave v neposredni povezavi z zaupanjem (*trust* ali pomensko pravilneje: *trustworthiness*) v demokratičnost oblasti in države (Brezovšek in Haček, 2004: 19, 44, 255), po čemer se tudi razlikujejo vrednote in etika javnih menedžerjev od zasebnih (Fawcett in Wardman v Huberts, Maesschalck in Jurkiewicz, 2008: 123). Uradniki so nosilci zaupanja in moči, zato pa dolžni upravičiti zaupanje in ne zlorabiti moči. Etika je v javni sferi pomembna za zagotovitev demokratičnosti in zakonitosti, s tem pa varnosti (Maquire in Vermeulen v Hondenghem, 1998: 24, 173, Boštic, 1997: 14).

2.2 Uprava med demokratično omejitvijo oblastne samovolje in učinkovitostjo javnih politik

Javni sektor deluje v demokratični družbi legitimno, če njegova oblast izvira iz volje ljudi in so vzpostavljeni mehanizmi odgovornosti, pri tem pa oblast deluje sodelovalno (t. i. koncept *collaborative governance*) oziroma po načelih participacije in dialoga tako pri sprejemu splošnih politik kot izvajanju le-teh na konkretni ravni. Legitimnost temelji na določenih ciljih javnih politik, preglednosti rezultatov, odgovornosti za napake in reviziji programov. Pri izva-

»upravičenja«, za navidezne »dispozitivne« dispozicije in celo za »pravico do prostega preudarka« (Pavčnik, 2007: 128). Naloga prava in njegovih uporabnikov je reševanje konfliktov interesov v medsebojnih odnosih, v upravnih razmerjih s sorazmerno prednostno prevlado javne koristi (Androjna in Kerševan, 2006: 93 in nasl.). Osební, čeprav pravni interesi, se lahko uveljavijo le v okviru javnega. Javni interes je »kardinalna« vrednota javnega sektorja, ki zagotavlja legitimnost rezultatov njegovega delovanja nazven (output legitimacy - v nasprotju s spoštovanjem procesnih pravil med udeleženci procesov kot input legitimacy; Considine in Afzal v Bevir, 2011: 371).

¹⁵ Kustec Lipicer, 2009: 59, po Lasswell, 1951. Prim. isto za zasebne menedžerje (Primožič in Andolšek, 2011: 264), kar je odraz povezanosti družbenih podsistemov oziroma koncepta družbene odgovornosti tudi v profitni sferi.

janju javnih nalog morajo uprava in uradniki zato presečno upoštevati (Bevir, 2011: 12):

- a) pravna pravila (upravnega prava),
- b) strokovne standarde (po področjih dela, npr. socialno delo, okolje, biotehnologija, obramba, prim. analizo (ne)etičnih praks v Bluhm in Heineman, 2007: 130-194) in
- c) osebno etiko.

Upravno pravo in strokovni upravni standardi terjajo, da mora biti oblast hkrati demokratična z varovanjem temeljnih človekovih pravic in učinkovita pri realizaciji javnega interesa (Kovač in Virant, 2011: 206). Uprava je (bila) učinkovita, posebej v avtoritarnem sistemu, če zagotavlja oblast vladajoči opciji, medtem ko sodobna država učinkovitost svoje uprave v skladu z mednarodnimi standardi meri komplementarno z učinkovitostjo varstva pravic posameznikov, torej z elementi dostopnosti uprave, hitrosti uveljavljanja pravic in pravnih koristi, enakostjo strank pred zakonom ipd.¹⁶ Da bi javna korist prevladala, upravni organ ureja in odloča v razmerjih do naslovnikov norm z vnaprej opredeljeno nadrejeno močjo do posameznikov. A pri tem uprava praviloma uporabnikom omogoči participacijo v postopkovnem smislu, tako s sodelovanjem javnosti pri sprejemanju predpisov kot s procesnimi upravičenji v upravnih postopkih. Če se različni interesi ustrezno in pravočasno soočijo, se maksimizira konsezenost odnosov in odločitev, kar pripomore k pravni državi, saj se tudi oblastne in posamezniku neljube odločitve posledično dosledneje spoštuje, in nenazadnje razreši etične vidike. Učinkovitost torej lahko pojmuje kot pravilnost delovanja (polno implementacijo veljavnega prava), kjer pa gre teoretično vzeto za racionalnost v smislu skladnosti pravnega reda z življenjskimi dejstvi, kjer prihaja do odstopanj, pa s povratno zanko za spremembo prava. Primarno za učinkovito implementacijo pa je predvsem enotno in nedvoumno razumevanje namena predpisa.

Celo v konkretnih in posamičnih upravnih razmerjih, kjer je določnost pravil (*lex certa*) in apriorna zaščita javne koristi v primerjavi s pravnimi interesi posameznikov, s tem pa determiniranost (enotnega) postopanja ter izjemnost in nizka stopnja diskrecije uradnikov po naravi dejavnosti največja, temeljni ZUP vsebuje partnerska načela oziroma pravila. Slednje je čedalje izraziteje s spreminjanjem ZUP v smeri dobre uprave, odprave administrativnih ovir, uvajanjem alternativnih metod reševanja sporov ipd. v upravnih zadevah (Jerovšek in Kovač, 2010: 9). Upravni organ naj bi bil s stranko partner in naj bi posloval s stranko, dokler njen interes ne posega v pravice drugih in javno korist, po načelu usmerjenosti k uporabnikom javnih storitev, kot ga

¹⁶ Po Webbru gre pri tem za t. i. tehnično racionalnost v smislu doseganja ciljev (Zweckrationalität), ko je uprava oziroma njena dejavnost racionalna, če pričakovani rezultati presegajo bremena, poleg tega je ključna vrednostna racionalnost (Wertrationalität) (Kovač in Virant, 2011: 211). Odgovornost za takšno delovanje sloni v prvi vrsti na zakonodajalcu, a tudi na izvrševalcih predpisov, torej v javni upravi, ki sodeluje pri normiranju in implementira predpise.

določa tudi Zakon o državni upravi (Ur. l. RS, št. 52/02 in novele, ZDU-1). Modernizacija slovenskega splošnega upravnega postopka sledi razvojnemu bistvu upravnega postopka, ki izhaja iz omejitve absolutistične oblasti, zato je treba v dvomu posamezne določbe vendar gledati v korist posameznikov (*in dubio pro reo*), kar je klasično pravno in obenem etično načelo (oblasti). Tej ideji sledi zakonodajalec, npr. ko prenaša breme pridobivanja podatkov s strank na upravne organe, odpravlja omejeno krajevno pristojnost, uvaja e-poslovanje, dopušča odpoved pritožbi in se celo pri inšpiciranju preusmerja od izključno arbitrarnega odločanja k servisu in svetovanju. Po drugi strani se upravno pravo in delovanje javne uprave čedalje bolj preusmerja k večji (tehnični) učinkovitosti, saj vnaprejšnje polnomočno zagotavljanje procesnih kvantel ob odsotnosti spora ali teže zadeve vodi v (nepotrebno) porabo časa in (omejenih) virov ter omejitev prilagodljivosti za doseg ciljev upravnega organa. Potreba po urejenosti razmerij med udeleženci v postopku naj bi bila sorazmerna s stopnjo ne le konfliktnosti razmerij, ampak tudi težo posega, saj večji poseg terja višjo stopnjo varstva strank (Harlow in Rawlings, 1997: 504–523). V upravnih razmerjih se torej nujno kaže upravi poverjeno tehtanje (*trade-off*) med učinkovitostjo in poštenim rezultatom. Osnovno sporočilo moderne javne uprave je prizadevanje za uravnoteženje oziroma hkratno dvojnost garancij, tako javnega interesa kot pravic ter pravnih interesov strank in zainteresiranih oseb (Statskontoret, 2005: 78).

Ker ni mogoče enoznačno s pravom opredeliti vseh življenjskih položajev, je nujna večja nedoločnost in posledičen prevzem odgovornosti za vrednostno in pravno pravilne odločitve uradnikov. Z vidika stremljenja k učinkoviti javni upravi pa lahko pride ob večji abstraktnosti predpisov in javnega interesa kljub spoštovanju (minimalne ali parcialne) zakonitosti do napačnega razumevanja odnosa med politiko na eni strani in upravo oziroma predpisi in strokovnimi standardi upravnega dela na drugi strani. Delo uradnika pa ni le servis političnim strukturam (Boštic in Košir, 1997: 20). Kot navaja Igličar (2011: 46), je funkcija politike prioritiziranje vrednot po programu politične stranke v družbeno pravila z močjo oziroma oblastjo, čeprav s preglasovanjem, medtem ko je funkcija prava in na zakon vezane javne uprave stabilizacija odnosov z regulacijo konflikta z vnaprej sprejeto pravno normo, enako za vse. Gre za koncept *rule of law*, *Rechtsstaat*, ki povezuje zakonito in legitimno.

2.3 Določnost (upravnega) prava in odgovornost v upravi v sorazmerju z etiko

Predpostavka zakonitega in hkrati legitimnega ravnanja ljudi (v javni upravi in do nje) v skladu z javnim interesom je jasnost in določnost (upravnega) prava. Zato je kljub abstrahiranju jasnost predpisa dejavnik pravne varnosti, pravne pravila pa ni pravno dopustno niti etično širiti na primere, ki z njim niso povsem nedvoumno zajeti (Igličar, 2011: 174). Nejasnost predpisov, preveč zakonov in njihova neizvedljivost, neustrezno nadzorstvo nadzornih institucij

in preveč diskrecijskih pravic so neposredni razlogi, ki vodijo v korupcijo (Dobovšek v Brezovšek in Haček, 2004: 221). Ali po formuli (Suwaj in sodelavci, 2009: 356): monopol + diskrecija – odgovornost = korupcija v upravi.

Po drugi strani zaradi splošnosti predpisov kljub prizadevanju za njihovo kakovost in določnost vedno ostaja mera ustvarjalnosti oziroma (nepravno rečeno) »diskrecije« (pravilneje: ustvarjanja) pri oblikovanju splošnih pravnih aktov nižje hierarhije in aplikaciji splošnih pravil v konkretni zadevi. Zaradi izrecne dinamičnosti družbenega okolja mora uprava celo v svoje konkretno odločanje vključevati nove vrednostne in etično pogojene premise.¹⁷ Tudi uradniki oziroma javna uprava, čeprav nosilec nižje, tj. instrumentalne ravni javnega upravljanja, določa javne politike, ko implementira predpise in drugo regulativo institucionalnih upravljavcev (političnih teles).¹⁸ V primerjavi z institucionalnim upravljanjem na ravni parlamenta in vlade je delovanje uprave nepolitično in strokovno. Suverena država temelji na demokratičnih volitvah in legitimnosti, uprava ima instrumentalni značaj. Uprava in uradniki so zato idealno gledano politično nevtralni, ko izvršujejo politično definirane cilje, čemur služi standardna ministrska struktura, za katero so značilni vezanost na zakon, hierarhija, odgovornost ter sodni in parlamentarni nadzor. V rešnici imajo uradniki »politično vlogo«, saj prek diskrecije v razvoju in izvrševanju javnih politik delujejo v okviru vrednostnih in etičnih razsežnosti (Koprić, 1999: 276).

Javni upravi kljub vezanosti na predpise in razlago teh s strani zakonodajalca in sodišč ostaja stopnja ustvarjalnosti, a v mejah zakonsko dane diskrecije, ki tako ne pomeni nespoštovanja javnega interesa, ampak ga šele omogoča. Zato v upravnem pravu, celo upravnih postopkih, obstaja poleg materialno-pravne diskrecije tudi procesna (Androjna in Kerševan, 2006: 85), prek katerih se omogoči, da je odločitev čim primernejša. A ravnanje po prostem preudarku je omejeno na položaje, ko ga zakon izrecno dopusti, in na skladnost s temeljnimi pravnimi načeli, predvsem sorazmernostjo (recimo ZUP določa, da pri prisilitvi stranke k ravnanju po odločitvi organa v javnem interesu, npr.

¹⁷ Adams in Balfour (v Huberts, Maeschalck in Jurkiewicz, 2008: 85) kot ilustracijo t. i. etičnega paradoksa, kako družba sodi posameznikovo etično vedenje manj kot rezultat samega (objektivnega) vedenja in bolj v družbenem in kulturnem okolju, v katerem se vedenje pojavi, primera von Brauna in Schindlerja v času nacizma. Von Braun je bil priznan znanstvenik tudi po vojni v ZDA kljub očitnemu doprinosu k uspehu nacistične Nemčije, medtem ko je Schindler kljub reševanju židovskih življenj po letu 1945 ostal neuspeh podjetnik, vstop v ZDA pa so mu zavrnil.

¹⁸ Več o javnem upravljanju Godec in sodelavci, 1993, Pavčnik, 2007: 406, Virant, 2009: 14 in nasl. Upravna dejavnost ni sama sebi namen (Pavčnik, 2007: 577), saj je uprava »... vselej strokovna in nujno potrebna, a pomožna dejavnost, ki omogoča potek temeljne dejavnosti«. Ti opredelivi sta pomembni, ker nam prva kaže na povezanost in odvisnost uprave od celotnega upravno-političnega podsistema, druga pa poudarja instrumentalno funkcijo uprave za razvoj in delo družbe kot celote. Na tej temeljni delitvi so osnovane dualistične teorije (npr. Kelsen) načela delitve oblasti, po kateri se državna oblast deli na funkcijo odločanja (zakonodajni organi) in funkcijo izvrševanja (izvršilni in sodni organi). Med upravnimi in drugimi zadevami pa se loči po težišču upravnega delovanja oziroma pravnega sojenja in odločanja (Pavčnik, 2007: 287). Glede na vlogo javne uprave je ta nujen in zelo pomemben element policy-omrežij (Brezovšek in Haček, 2004: 255).

sanaciji črnogradnje, izvršilni organ glede na okoliščine primera določi prisilitev z denarno kaznijo ali izvršbo po drugi osebi – kar je mileje za zavezanca, toda še zadosti predpisanemu). Akt uporabljanja prava, čeprav s posamičnim upravnim aktom, je torej akt njegovega ustvarjanja in političen proces sam po sebi. To velja zlasti, ker se obseg diskrecije, tako materialnopravne kot procesne, razvojno v upravnem pravu veča, saj zaradi kompleksnosti predmeta pravnega urejanja stopnja določnosti in hierarhičnost normodajalca upadata. Zato v tem smislu narašča pomen procesnega upravnega prava, saj je slednje v neposrednem sorazmerju z manjšo določnostjo materialnega prava (Barnes v Rose-Ackerman in Lindseth, 2011: 342). Pogoj za pravilni sklep pa je pravilna opredelitev obeh premis, torej v prvi vrsti (poenoteno) razumevanje splošne (materialno- in procesnopravne) norme oziroma abstraktnega zakonskega dejanskega stanu. Vloga javne uprave pri tolmačenju zakona je glede na načelo delitve oblasti nujno ne povsem enoznačno determinirana, a omejena, čeprav razmejitev med klasičnimi vejami oblasti s časom in ob globalizaciji ni več tako stroga kot v 19. in 20. stoletju.

Posebna značilnost javne uprave in uradniškega sistema, predvsem kot razlikovalni moment glede na sodnike, ki sicer prav tako aplicirajo predpise v konkretnih primerih, je hierarhija. Danes ta seveda ni (več) mehanicističen koncept kot v času Maxa Webra, vendar ostaja ključna zaradi opredelitve odgovornosti posameznikov (subjektivno in objektivno npr. na ravni predstojnikov), organov in države oziroma oblasti kot celote (26. člen Ustave RS). Teoretično ločimo različne oblike oziroma vidike odgovornosti:

institucionalno ali upravno v razmerju izven sistema uprave ali uradnika (*answerability*) ter pravno v primeru napak (*responsibility*),

strokovno v smislu pripadnosti vrednostnemu istemu javnih uslužbencev (*professional accountability*) in osebno, ki vključuje ravnanje v sozvočju z osebno etiko (*personal accountability*; po Bevir, 2011: 373–5, prim. Suway in sodelavci, 2009: 152).

Učinkovit mehanizem odgovornosti vključuje funkcionalni in etični vidik; prvi naj zagotovi smotrnost javnih politik z javnim interesom in drugi njihovo oprtost na moralne standarde. Pri tem je za vzpostavitev odgovornosti na katerikoli ravni nujno oblikovati sovpadajoči sistem odgovornosti in pooblastil, saj naj vsak odgovarja (le) za območje svojega vpliva.¹⁹

Odgovornost je treba zagotoviti zlasti pri delegiranju javnih pooblastil izven uprave (*contracting out*), kjer je v veljavi manj tesna povezanost z resornimi politično odgovornimi ministrstvi, drugačna kultura od upravne in nižja stopnja občutljivosti in kompetentnosti za klasične vrednote uprave ter zato večja

¹⁹ Zato niso nepomembna na videz formalistična pravila, npr. 216. člena ZUP, po katerem se mora pri izdaji odločbe v posamični upravni zadevi uradnik, ki je vodil postopek, čeprav se ne strinja z odločitvijo nadrejenega kot odločujočega, podpisati na odločbo, saj odgovarja za zakonito vodenje postopka, pač v okviru svojih pooblastil.

možnost korupcije.²⁰ S hierarhičnostjo razmerij znotraj uprave ter med javno upravo in drugimi institucijami ter odgovornostjo vseh za odzivnost in napake se namreč zagotavlja predstavniška demokracija (Bevir, 2011: 8). Npr. kljub načelu samostojnosti upravnih organov (120. člen Ustave RS in 12. člen ZUP) se opredelitev odgovornosti v upravnih zadevah odraža prek internih hierarhičnih razmerij v upravi s pravnimi sredstvi v okviru nadzorstvene pravice oziroma odgovornosti področnih ministrstev in Vlade RS v odnosu do nižjih organov ter v vezanosti upravnih organov na odločitve sodišča (prim. 251. in 274. člen ZUP ter 64. člen Zakona o upravnem sporu, Ur. l. RS, št. 105/06 in novele, ZUS-1). S pravili o hierarhiji se (že po ZUP) zagotavlja odgovornost posameznih delov uprave in njene celote ter ustavna načela, kot so delitev oblasti (3. člen Ustave RS) v horizontalnem (v razmerju med akti uprave kot izvrševanjem odločitev zakonodajne veje oblasti in hkrati podrejenosti sodni oblasti) in vertikalnem smislu (v razmerju med državo in samoupravnimi lokalnimi skupnostmi). Odgovornost obstaja nadalje na ravni posameznikov v upravi, poleg neposredno pooblaščenega uradnika zlasti za predstojnika uradnika in organa kot javnega menedžerja za zakonito in etično delo, čeprav tudi učinkovito. Predstojnik je posredno oziroma objektivno odgovoren navzven²¹, neposredno pa z načinom vodenja in dialoga z ljudmi, strankami in uradniki.²²

3 PРАВNA IN ETIČNA NAČELA ZA URADNIKE IN (SLOVENSKO) UPRAVO

Da bi dobili pregled, ali in kako sovpadajo veljavni predpisi v Sloveniji s teorijo in mednarodnimi standardi, smo pregledali najbolj široko veljavne predpise, ki določajo pravna in etična načela, pa naj se nanašajo na javno upravo ali uradnike. Zbirno lahko (po tabeli 2) ugotovimo vsebinsko skladnost slovenske

²⁰ V zasebnem sektorju, čeprav je npr. gospodarska družba koncesionar in izvajalec javne službe, veljajo že drugačne vrednote in mehanizmi osebne motivacije (npr. vezanost plače posameznika na dobiček organizacije), kar je gojišče konflikta interesov. Zato večanje obsega upravne dejavnosti in prenos javnih nalog na zasebni sektor pomeni večanje tveganja za neetično vedenje (Cohen in Eimicke v Bevir, 2011: 245–249). Decentralizacijo odločanja spremlja decentralizacija etičnih vrednot, saj se odgovornost razprši (Žagar, 2011: 6). Zato je treba oblikovati kontrolne mehanizme, npr. določiti, katere javne naloge se ne smejo delegirati na privatne izvajalce (npr. v ZDA to velja za pobiranje davkov, policijo ali požarno zaščito) in predvsem razviti pravne metode za uresničitev javnih vrednot (npr. s procesnimi pravicami strank) tudi pri zasebnikih (Auby v Rose-Ackerman in Lindseth, 2011: 515).

²¹ Androjna in Kerševan, 2006: 118. Toda objektivna odgovornost (in prekrškova odgovornost za (ne) delovanje pravne osebe (javnega prava)) nastopi le, če je odgovornost oziroma dolžnost nadzora predstojnika nad npr. opustitvijo podrejenega določno opredeljena v zakonu in odgovorni osebi ni moč očitati opustitve dolžnega nadzorstva. Tako npr. sodba Vrhovnega sodišča RS, št. Iv Ips 92/2008, pri presoji odgovornosti župana kot predstojnika občinske uprave, v kateri deluje režijski obrat za preskrbo s pitno vodo. Ker so v konkretnem primeru predpisi in akti o notranji organizaciji uprave določali neposredno odgovornost uradnika, vodje oddelka v občinski upravi, je odgovornost pripisana uradniku kot vodji pristojne enote, ne pa direktno zakonitemu zastopniku občine (županu).

²² Denhardt in Denhardt v Bevir, 2011: 428–431. Ali: prisilne odredbe niso učinkovite pri ponotranjenju etičnih pravil (Koprić, 1999: 279). Zato naj bi bil predstojnik predvsem zgled, pa tudi npr. promotor razvoja kompetentnosti podrejenih uradnikov (Vlaj in sodelavci, 2006: 103).

regulacije z globalnimi trendi, kar je nujni, čeprav še ne zadostni temelj dobre prakse, saj je po mednarodnih primerjavah za Slovenijo značilno, da ima na normativni ravni zgledno ureditev, ki pa ne zagotavlja visoke stopnje etičnih standardov niti funkcionarjev niti uradnikov v praksi (Integriteta, 2011).

Tabela 2: Pregled načel po nekaterih sistemskih predpisih za javno upravo in/ali uradnike

	Ustava RS	ZJU ²⁴	ZJU uradniki	ZDU-1	ZUP
Splošna pravna načela (demokratičnosti) oblasti (in javne uprave)					
Pravna varnost in predvidljivost	X			X	
Zakonitost	X	X		X	X
Spoštovanje človekovega dostojanstva ²⁵	X			z usmerjenostjo k strankam	del varstva pravic strank
Varstvo človekovih in manjšinskih pravic	X		s pravili (npr. jezik)	s pravili (npr. jezik)	s pravili (npr. jezik)
Enakost	X			z zakonitostjo	z zakonitostjo
Odgovornost	X	X - rezultati in dober gospodar		kot del učinkovitosti	
Učinkovito pravno sredstvo in sodni nadzor	X			X	X
Posebna načela dobre javne uprave (poleg splošnih načel)					
Samostojnost	X - delitev oblasti			X	X

²⁴ Zakon ločeno določa deset skupnih načel vseh javnih uslužbencev v celotnem javnem sektorju (členi 7-15. a ZJU, načelo prepovedi nadlegovanja dodano z novelo) in pet načel za uradnike, ki izvajajo oblastne javne naloge v državi in občinskih upravah (členi 27-32 ZJU, z novelo črtano načelo varovanja poklicnih interesov). Zato ni presenetljivo večje ujemanje med načeli za uradnike po ZJU in načeli za upravo po ZDU-1.

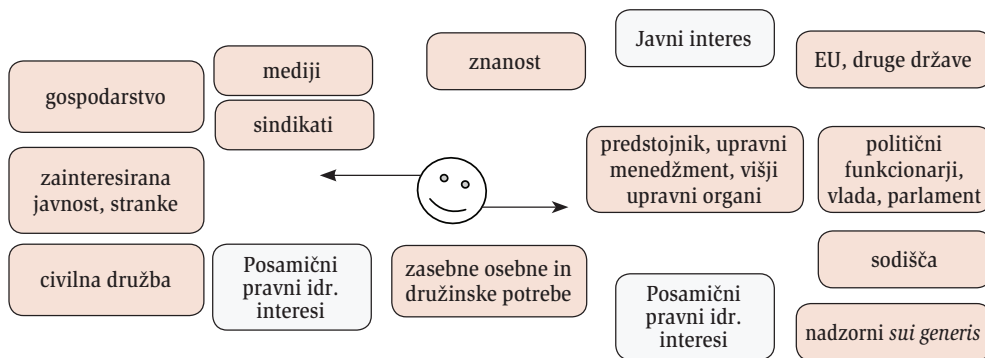
²⁵ O tem »pranačelu« 21. in 34. člen Ustave RS. Ustava RS opredeljuje v 21. členu varstvo človekove osebnosti in dostojanstva v pravnih postopkih, v 34. členu pa pravico do osebnega dostojanstva in varnosti kot upravičenega vsakogar (tudi izven pravnih postopkov). Primerjalno ima npr. nemški Grundgesetz to temeljno vrednoto, na kateri temelji (zahodna) demokracija, definirano že v 1. členu kot nedotakljivo, dostojanstvo človeka pa je obveznost vseh državnih oblasti (Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt ...). Podobno lahko ugotovimo za (pravico do) dobro(-e) upravo(-e), ta v slovenskem pravnem redu sploh ni opredeljena, čeprav velja na podlagi neposrednega učinka Listine EU o temeljnih pravicah. Drugače je dobra uprava tudi pravno načelo, celo na ustavni ravni npr. na Finskem (21. člen, prim. Statskontoret, 2005: 15), v Romuniji naj bi se kavela vključila ob tekoči ustavni reviziji v letu 2012.

	Ustava RS	ZJU ²⁴	ZJU uradniki	ZDU-1	ZUP
Politična nevtralnost			X	X	
Strokovnost		X		X	
Nepriistranskost			X	X	del zakonitosti
Odprtost, javnost in preglednost	X		X	X	
Zaupnost, varstvo podatkov	X	X		delno	kot pravilo
Raba (uradnega) jezika	X			X	kot pravilo
Usmerjenost k strankam				X	X - parti- cipacija
Varstvo javnega interesa	z zakoni- tostjo			X	X
Učinkovitost in ekonomičnost				X	X
Profesionalna načela javnih uslužbencev					
Enakopravna dostopnost	X	X	X - z javnim natečajem		

Iz tabele 2 je razvidno, da v Sloveniji različni predpisi na najvišji ali najsplošnejši ravni določajo podobna načela, čeprav šele njihova klasifikacija po predmetu obravnave pokaže, da gre za skup tako demokratičnih načel kot profesionalnih standardov. Pravno-politična načela lahko opredelimo kot:

- splošna za katerikoli družbeni podsistem ali enotna za vse nosilce oblasti (npr. enakost pred zakonom) ter
- tista, ki so (bolj) značilna ravno za javno upravo ob razlikovanju do drugih oblasti in/ali zasebnega sektorja (npr. vezanost na zakon in zato omejena samostojnost ali učinkovitost, nepristranskost).

S tem nastajajo za uradnika specifične etične in pravne dileme, ki izvirajo iz njegove razpetosti do drugih ljudi oziroma institucij pri javnem upravljanju, zlasti ambivalentnost med strankami in predpostavljene (prim. Stare, 2011: 4, Primožič in Andolšek, 2011: 264, 272). Poglavitna pa je razpetost med javnim interesom in drugimi pravno zaščitenimi posameznimi interesi (slika 2), katerih kolizijo mora uradnik razrešiti v akutni življenjski situaciji.

Slika 2: Uradnik med družbenimi igralci in njihovimi interesi

Glede na kompleksnost razmerij ni presenetljivo, da se je za javno upravo in uradnike po svetu in v Sloveniji oblikovala vrsta etičnih kodeksov, ki naj (še bolj) osmislijo pravo, ki uradnike sicer zavezuje pri delu. Če različne kodekse klasificiramo, lahko oblikujemo naslednja merila, po katerih se razlikujejo:

- za javno upravo kot sistem ali uradnike kot poklicno skupino oziroma posameznike;
- vzorčni in sprejeti v določenem okolju;
- mednarodni, na državni ali občinski ravni in na ravni enega organa;²⁶
- splošni in parcialni (za dele uprave ali področja ali profil uradnika);
- izdani s strani predstojnika ali oblikovani med uradniki samimi;
- metodološko abstraktni na temelju vrednost ali detajlni z opredelitvijo dolžnostnih ravnanj (slednji praviloma z opredelitvijo organa kot častnega razsodišča) ipd.

V slovenski upravi je večinoma prisoten pojav poklicnih kodeksov ali kodeksov organov, izdanih s strani predstojnika.²⁷ Taki kodeksi so bili sprejeti v slovenski upravi kot orodje razvoja pripadnosti in upravne (pod)kulture (Igličar v Vlaj, 2006: 20). Zato ima vsak vsaj kako posebnost: npr. kodeks Upravne enote Krško zavezuje h kakovosti in poudarja pomen sprejema in upoštevanja kritik in pohval (strank), kodeks Protokola Vlade RS poudarja fleksibilnost delovnega časa v tej službi, kodeks državnih revizorjev poudarja, da morajo biti rezultati dela podprti z dokazi in neoporečni, policijski kodeks omenja delovanje na podlagi avtoritete argumenta in ne moči, davčni kodeks varstvo in

²⁶ Zato ne moremo govoriti o (neposredni) sodni praksi v zvezi s kršitvami kodeksov oziroma etičnih norm, saj se disciplinski ipd. postopki v javni upravi ter sodni delovni spori izvajajo na podlagi ZJU oziroma zakonodaje, ki ureja delovna razmerja, torej se kršitve in sankcije presojuje po pravnih podlagah, ne kodeksih, ki nimajo pravne narave predpisa.

²⁷ Nekaj kodeksov pa velja za določen poklic, ki se opravlja v javnem ali zasebnem sektorju (npr. za medicinsko osebje). Vsi citirani kodeksi in podobni so bili sprejeti v zadnjih desetih letih, pred tem v slovenski javni upravi kodeksov ob bok pravilom, sploh oblikovanih s strani poklicnih skupin samih, ni bilo.

zaupnost podatkov, vojaški kodeks dobro fizično in psihično kondicijo vojakov, kodeks Univerze v Ljubljani zavezanost akademski odličnosti. Vsi veljavni kodeksi v slovenski javni upravi imajo skoraj enake značilnosti:

- veljajo za javno upravo kot sistem, vodila ali pravila na ravni uradnikov so podrejena umestitvi uradnikov kot zaposlenih v javni upravi oziroma določeni enoti uprave;
- nanašajo se (samo) na določen poklic ali delovno mesto ali organ;
- so razmeroma podrobni, navajajo nekatera vodila, a pretežno želena in prepovedana ravnanja;
- izdajatelj je predstojnik ali hierarhično višja institucija – v najboljšem primeru bolj ali manj reprezentativen organ posameznih uradnikov na področju;
- pretežno se prekrivajo s pravnimi pravili, sankcije so določene v regularnih delovnopравnih postopkih.²⁸

Da bi kopico predpisov in etičnih kodeksov upoštevali z enim aktom, je bil v Sloveniji aprila 2011 sprejet skupni etični kodeks za javne uslužbence v večinskem delu javne uprave (v državnih organih in občinskih upravah) na temelju 174. člena ZJU. Kodeks je sprejel Uradniški svet kot leta 2003 ustanovljeno apolitično telo, ki ga sestavljajo predvsem predstavniki uradnikov samih (direktno ali prek sindikatov). Uradniški svet naj bi bil prek sestave in pristojnosti, predvsem oblikovanja standardov strokovne usposobljenosti in etičnega kodeksa kot reprezentativni predstavnik javnih uslužbencev agent razvoja upravne kulture, strokovnosti in kakovosti (Korade-Purg v Brezovšek in Haček, 2004: 118). S tem namenom je bil po dveletni analizi obstoječih aktov in usklajevanju res sprejet kodeks z desetimi načelnimi, k vrednotam in spodbujanju usmerjenimi vodili. Natančneje, gre predvsem za zakonitost in upoštevanje splošnega dobra ter delovanje slovenskih uradnikov v evropskem prostoru (Uradniški svet, 2011). Na teh treh temeljih so oblikovana vodila z vrednotami oziroma načeli, ki bi jih po zgornji klasifikaciji (tabela 2) razvrstili v tri skupine in dodatno skupino osebnih kvalitete:

1. splošna politično-pravna: zakonitost, odgovornost do naravnega in družbenega okolja, spoštovanje, delovanje v dobro Slovenije;
2. posebna za javno upravo: transparentnost, strokovnost, učinkovitost, uspešnost in odličnost, sodelovanje, odzivnost, dostopnost, gospodarnost, smotrnost delovanja in rabe podatkov in virov, nepristranskost in neodvisnost do zasebnih interesov;
3. profesionalna: kompetentnost, vestnost, častnost, integriteta in nepodkupljivost;
4. osebno-človeška: poštenost, zaupanja vredno ravnanje, iskrenost, zanesljivost.

²⁸ Zato ne moremo govoriti o (neposredni) sodni praksi v zvezi s kršitvami kodeksov oziroma etičnih norm, saj se disciplinski ipd. postopki v javni upravi ter sodni delovni spori izvajajo na podlagi ZJU oziroma zakonodaje, ki ureja delovna razmerja, torej se kršitve in sankcije presojujejo po pravnih podlagah, ne kodeksih, ki nimajo pravne narave predpisa.

Največ elementov je v skupini posebnih načel za javno upravo, ker se tu prepletata uradništvo kot poklicna skupina in demokratičnost oblasti. Zaradi značilnosti tega kodeksa kot osredotočenega na vrednote, splošnega in oblikovanega od spodaj navzgor (zato slovnično raba prve osebe množine pri opredeljevanju ravnanja naslovnikov²⁹), naj bi v nasprotju s Kodeksom ravnanja javnih uslužbencev (Ur. l. RS, št. 8/01), ki ga je sprejela Vlada RS kot podrobnega v vlogi usmerjevalca državne uprave po vzoru Sigmee (1998) in priporočil Sveta Evrope (2000), ne obstajal kot mrtva črka na papirju (čeprav je tedaj Vlada RS sprejela zavezo na delovnopравни ravni, da naj predstojniki v pogodbe o zaposlitvi vključijo obvezo seznanitve s kodeksom, ta kodeks ni niti poznan niti kršitve sankcionirane). Z dialogom med družbenimi akterji naj bi torej novi kodeks zaživel ter predstavljal podlago ali krovni stik za oziroma med kodeksi po poklicnih skupinah ali enotah uprave. K navedenemu naj bi posredno botrovala še določila ZJU, po katerih je kršitev kodeksa (lahko) lažja disciplinska kršitev³⁰, čeprav kodeks ni predpis v klasičnem smislu, a je izdan na podlagi zakona. Slednje naj bi kodeksu dajalo še večjo težo, saj je vsebina ne le sprejeta s strani uslužbencev oziroma njihovih legitimno izvoljenih predstavnikov samih, temveč tudi podprta s sankcijo za kršitev.

4 ETIČNE DILEME GLEDE NA DEJAVNOSTI URADNIKOV V SLOVENIJI

Dejavnost javne uprave je večplastna, a ključna je njena vloga pri javnem upravljanju oziroma vladanju, zlasti ko deluje kot oblast. Uradniki v upravi zato delujejo v grobem na dveh različnih ravneh, tj. (a) regulacije in (b) implementacije (upravnega) prava oziroma javnih politik.³¹ Javna uprava sama regulacije ne sprejema (kvečjemu je izdajatelj pravilnika kot podzakonskega pred-

²⁹ Npr.: »Javni uslužbenci ravnajo zakonito. Delujemo transparentno in družbeno odgovorno ... Javni uslužbenci ravnajo pošteno ... Javni uslužbenci smo predani vrednotam in poslanstvu našega dela ...«.

³⁰ 93. člen ZJU v poglavju o pravicah in obveznostih javnih uslužbencev določa, da mora javni uslužbenec opravljati delo »v skladu s predpisi, kolektivno pogodbo, pogodbo o zaposlitvi, splošnimi akti organa in kodeksom etike«, vsi akti pa morajo biti izdani v mejah predpisov, sicer so njihove določbe nične. V 100. členu so izrecno opredeljena nekatera vodila načel ZJU in tudi kodeksa Uradniškega sveta, in če ravna uslužbenec pri določenih dejavnostih brez soglasja predstojnika ali v nasprotju z njim, gre za lažjo disciplinsko kršitev (npr. če bi bila dejavnost v nasprotju s konkurenčno prepovedjo ali konkurenčno klavzulo ali bi vplivala na nepristranskost ali pomenila zlorabo informacij ali škodovala ugledu organa).

³¹ Več avtorjev (npr. izčrpno Barnes v Rose-Ackerman in Lindseth, 2011: 338) opozarja, da je glede na globalizacijske trende v javni upravi predvsem vpliv supranacionalnih organizacij (EU), prepletanja javnega in zasebnega (*outsourcinga*), širitve pooblastil reguliranja zaradi tehničnih standardov s parlamenta in vlad na upravne agencije, ta dvodelba presežena. S tem naj bi bila tudi izhodišča delitev oblasti in posledična vloga uprave (npr. v razmerju do sodstva) stvar preteklosti. Ne velja (več), da naj bi enoznačno parlament sprejemal predpise in druge oblike določanja javnih politik, vlada z upravo naj bi jih izvrševala, sodstvo pa preverjalo skladnost, temveč so vse temeljne dejavnosti klasičnih nosilcev treh vej oblasti danes razpršene med vse, tudi na upravo. Zato naj bi moderno upravno pravo enotno urejalo regulacijsko in implementacijsko funkcijo uprave (npr. pri obeh sta v demokratični državi potrebna participacija naslovnikov in odprtost oblasti). Toda v prispevku ohranjam dvojnost upravnih dejavnosti, saj izhajam iz veljavnega upravnega prava, sploh v tem pogledu še zelo tradicionalnega slovenskega prostora s konzervativnimi praksami.

pisa ministrstvo, a z ministrovim podpisom). Normodajna dejavnost je v fazi sprejema zakonodaje pridržana politikom, vendar imajo uradniki v regulatorni zanki ključno vlogo, ker predvsem pripravljajo strokovne podlage za predpise in jih izvršujejo. Ravni regulacije in implementacije, zlasti v sklopu oblastnih upravnih pooblastil, se v več elementih razlikujeta, npr. glede razmerja med dopustnostjo oziroma obsegom vnosa političnih prvin v razmerju do strogo strokovnih oziroma določno predpisanih, mere prostega preudarka o splošni družbeni koristi oziroma javnega interesa.³² Zato nekaj etičnih dilem sega na celoto delovanja uradnikov, nekaj pa je specifičnih glede na dejavnost uradnika oziroma njegovo delo v upravnem organu z določeno pristojnostjo. Uradniki, ki odločajo v upravnih postopkih, v upravnih enotah ali davčnih uradih, se bodo verjetneje soočali z drugimi problemi kot sooblikovalci javnih politik v ministrstvih ali regulatornih agencijah. Učitelji in zdravniki bodo imeli pri javnem servisu druge dileme kot inšpektorji ali policisti pri represivnih nalogah. Zato je tudi največ neetičnosti oziroma koruptivnosti zaznati v različnih dejavnostih in delih javne uprave. Npr. mikrokorupcija se kaže³³ v slovenski upravi kot najbolj prisotna med uradniki, ki izdajajo dovoljenja v upravnih postopkih, mezokorupcija na lokalnem in makrokorupcija na državnem nivoju, slednja nivoja predvsem na področju javnih naročil (po Dobovšek v Brezovšek in Haček, 2004: 223; Kovač v Vlaj, 2006: 84; Integriteta, 2011).

Če skušamo te dileme oziroma pojavnost problemov identificirati vsaj primeroma in jih klasificirati po predhodni tipologiji vrednot oziroma načel kot splošnih politično-pravnih, značilnih za dobro javno upravo in profesionalnih (tabela 2), dobimo zbirno sliko. Neetične prakse se, kot izhaja iz popisa v tabeli 3³⁴, pojavljajo pri vseh upravnih področjih in dejavnostih, čeprav je njihov obseg in predvsem delež v primerjavi z zakonitimi in etičnim ravnanjem mogoče vrednotiti le kvalitativno ali primerjalno, kjer po regijskih raziskavah v evropskem okviru Slovenija kotira kot srednje uspešna država.

³² Dodatno navaja Rakar (v Vlaj, 2006: 25), da sta zaradi večje razvidnosti vsebine koristi in njenega nosilca pri konkretnih upravnih aktih interes za vplivanje in korupcija (raven implementacije) večja kot pri splošnih aktih (regulaciji). Toda nasprotno je ustaljenost postopkov nadzora v smislu določnosti preizkusa zakonitosti dejavnosti manjše možnosti vplivov.

³³ Navedeno izhaja iz empiričnih kvantitativnih in kvalitativnih raziskav, tudi na temelju indecev, kot so preko- ali nezakonite ali nerazložljive odločitve, različne presoje v istovrstnih primerih, pomanjkljiva dokumentacija, pospeševanje le določenih zadev, zavračanje premestitve ipd. Prim. zlasti ugotovitve Dobovška in sodelavcev po Nacionalnem sistemu integritete za Slovenijo in druge države (Integriteta, 2011), kjer v stebru javnega sektorja avtorji izpostavljajo npr. pogoste posege politike v strokovne odločitve ali korupcijo pri kadrovanju, kar vse pripomore k vtisu ali objektivnih dokazih o neoptimalni učinkovitosti javne uprave.

³⁴ Navedbe oziroma prakse so opredeljene po več virih (zbirno tako na splošno kot posebej za normodajno dejavnost v upravi ali odločanje v posamičnih upravnih zadevah zlasti po Boštic in sodelavci, 1997; Brezovšek in sodelavci, 2004; Vlaj in sodelavci, 2006; Kovač in Virant, 2011; Igljičar, 2011; Žagar, 2011; Integriteta, 2011), kar kljub posamičnim subjektivnim ocenam daje ugotovitvam minimalno objektivno težo, še zlasti ob pojavljanju navedb istih ravnanih oziroma opustitev v več desetletjih.

Tabela 3: Izbrani etični problemi glede na tip dejavnosti uradnikov oziroma javne uprave

Skupni problemi uradnikov oziroma javne uprave pri regulaciji in implementaciji		
<i>Demokratičnost oblasti</i>	<i>Učinkovitost javne uprave</i>	<i>Profesionalnost uradnikov</i>
zloraba moči	prevelik vpliv politike oziroma parcialnih interesov	nezadostna strokovna kompetentnost
upravni in sodni zaostanki	nizka raven pravne kulture pri strankah, celo (zlo)raba pravic	nesorazmerje med viri v upravi in zahtevami politike in strank (premalo virov glede na pričakovane rezultate)
...	mehanicistično ali rutinizirano izvajanje (dela) predpisa brez posredovanja informacij regulatorjem, ko je predpis neskladen z družbeno stvarnostjo, ali celo navodil višjih, čeprav so neskladna s predpisi in ustavnimi načeli	sprejem daril
	...	konflikt interesov
		(neprijavljeno) lobiranje ...
Problem, pretežno pri sodelovanju uradnikov oziroma javne uprave pri oblikovanju zakonov, podzakonskih predpisov in javnih politik (institucionalno oziroma strateško instrumentalno javno upravljanje)		
<i>Demokratičnost oblasti</i>	<i>Učinkovitost javne uprave</i>	<i>Profesionalnost uradnikov</i>
partitokracija in korporativizem	normativni idealizem (vse je mogoče urediti (samo) s pravom; pravo celo kot orodje za reševanje nepravilnih problemov	nepoznavanje ali ignoranca nomotehnik in metod boljšega reguliranja
prepogosto noveliranje	kazuistično normiranje	...
takojšna uveljavitev novega predpisa zaradi »potreb prakse«	časovni pritisk zaradi nujnosti učinkov v praksi oziroma med volivci	
odsotnost vnaprejšnje in naknadne (ex post in ex ante) evalvacije, zato ni odgovornosti	
Problemi, pretežno pri izvrševanju predpisov in javnih politik – izvajanju javnih služb in konkretnem upravnem odločanju (operativno instrumentalno javno upravljanje)		
<i>Demokratičnost oblasti</i>	<i>Učinkovitost javne uprave</i>	<i>Profesionalnost uradnikov</i>
samovolja	birokratizem: oklepanje obrazcev in na več strani preverjanje pravilnosti odločitev (nesamostojnost, neprevzem odgovornosti)	vztrajanje pri napačnih preteklih praksah, češ da bi sicer ogrozili enakost strank

pristranskost in zato nezakonnost zaradi ogroženosti ali podreditve javnega interesa	neodločanje in nerazumno dolgo odločanje oziroma odlašanje odločitve	podrejanje načina dela in vsebin odločitev le ministrstvu s ciljem ugodne upravne statistike, namesto ustavne skladnega reševanja zadev
zaradi lovljenja rokov neupoštevanje poštenega postopka in pravic strank glede participacije	razkritje zaupnih podatkov	neprevzem odgovornosti pri reševanju kolizij med nasprotnimi (zasebnimi) interesi
neupoštevanje temeljnih procesnih kvatel v servisnih dejavnostih	nezakonit prevzem ali prenos pristojnosti pri organih in dajanje pooblastil uradnikom prekomerno glede na njihov položaj ali delovno mesto (neskladnost mandata in odgovornosti)	konflikt interesov v lokalnem okolju (brez izločitve uradnika)
nezakonit prevzem pristojnosti na drug organ	agresivni nastop strank, tudi s pomočjo odvetnikov, na meji ali čez mejo (zlo)rabe pravic	premalo (kompetentnih) kadrov glede na pristojnosti npr. v inšpektoratih
de facto nedevolutivnost pritožbe (odločitev pripravi ista oseba, ki je oblikovala izpodbijani akt)	pomanjkanje zakonitosti, kompetentnosti in odgovornosti (v neposredni upravi in še več izven nje)	neredko nižja kompetentnost uradnikov na višji (ministrski) stopnji odločanja
dajanje neobjavljenih navodil nižjim organom in uradnikom z eksternim učinkom za stranke

K razširjenosti in obsegu navedenih disfunkcij žal čedalje več prispeva tudi ekonomsko okolje z gospodarsko krizo, na kar se vlade povsem kratkoročno odzivajo zgolj s krčenjem virov (kritično o tem za Slovenijo Kovač in Virant, 2011: 44, 76). Ukrepi spreminjanja dela v javni upravi ne smejo biti podkrepiljeni samo z vpogledom v stroškovno plat, npr. z uvajanjem institutov sporazumnega reševanja kolizije javnega in zasebnih interesov samo s ciljem razbremenitve pristojnih organov (Harlow in Rawlings, 1997: 391). V kriznih pogojih mora namreč narasti učinkovitost javnega sektorja in (*sic!*) gospodarstva, da bi zagotovili skupnostno stabilnost in napredek.

Znotraj javnega upravljanja in uprave je odgovornost za zakonito, etično in učinkovito delo predvsem na vodenju oziroma vladanju, ki je strateško prilagojeno družbenim spremembam. Rešitev za izpostavljene in druge neetične prakse je zato v razvoju modelov dobrega vladanja, to pomeni na temelju družbene identifikacije in promocije sodelovalnih vrednot najprej spremeniti nekatere (čeprav klasične) koncepte upravnega prava in vzporedno način organizacije in izvajanja javnih politik z veljavnimi predpisi na operativni ravni. Osredotočenje delovanja v upravi bi moralo biti usmerjeno v rezultate, ne (le)

v procese. Pravno korektno in moralno-etično bi bilo, da bi uradniki imeli za to na abstraktni in konkretni ravni mandat oziroma avtonomijo kot odgovornost reševati (ali po možnosti celo preprečevati) družbene probleme, ne pa da bi delovali rutinizirano in birokratsko, tako da bi skrbeli, da je urejen samo njihov »predal«. Resnični kamen preizkusa uradniškega etosa je zato stopnja odzivnosti javne uprave in uradnikov, ali in do katere mere (lahko) premagujejo odprte težave med udeleženci javnopravnega razmerja, tako da ne prelagajo zadev na druge ali iščejo izgovora v kompleksnosti predpisov (kar pomeni njihovo nepoznavanje ali nepripravljenost za sprejem odgovornosti za odločitve), temveč rešujejo probleme posamičnih strank in celotne skupnosti.

5 ZAKLJUČEK

Zaradi posebnega pomena javne uprave v sistemu demokratične države, ki zlasti v razmerah omejenih virov stremi k učinkoviti skrbi za razvoj družbe, je vloga etičnega ravnanja uradnikov na individualni in sistemski ravni čedalje bolj poudarjena. To velja kljub sistemskim okoljskim značilnostim, kot so demografske oziroma generacijske spremembe, globalizacija in gospodarska kriza, ali pa še posebej zaradi njih. Uradniki in javna uprava morajo od spodaj (od uradnikov, ki imajo najneposrednejše stike s strankami, čeprav na nivoju najbolj operativne implementacije, navzgor) in od zgoraj (višji organi in predstojniki navzdol) usklajeno uresničevati vrednote javnega upravljanja. Poleg nekdanj bolj ali manj golega spoštovanja zakonitosti s poudarkom na procesih dela in hierarhiji, je ključni vir, a hkrati vodilo razreševanja etičnih dilem uradnikov, upoštevanje preseka različnih vrednot. Nasprotje med njimi mora postati umetno, dilemo je treba razrešiti tako, da se ne da prednost le eni vrednoti, temveč zadosti vsem temeljnim vrednotam javne uprave: (a) zakonitost s sledenjem javnemu interesu), (b) odzivnost na demokratične zaznane družbene potrebe in postopkovna participacija pri opredelitvi in uresničevanju javnih koristi, (c) uspešnost in učinkovitost organizacije in izvrševanja javnih politik ter (č) posameznikova oziroma delavčeva etičnost in integriteta. Zgolj pravo kljub strogi vezanosti uprave v sistemu delitve oblasti na zakon ne more biti edina pot za razrešitev vseh akutnih položajev. A v demokratični državi bosta etično vzdržna odločitev in ravnanje vedno tudi pravno nesporna. K temu si morajo prizadevati vsi, tako uradniki in vodje v upravi kot stranke uprave. Toda javna uprava je sistemsko dolžna prispevati k legitimnemu pravu, tako da vedno odloča po predpisih. Te pa naj, če odstopajo od družbene stvarnosti, pomaga oblikovati kot skladne s tradicijo demokracije in stremljenjem k učinkovitemu varstvu splošnega dobra in rešitvi družbenih in življenjskih problemov posameznikov. Krovna naloga in zato etično vodilo javne uprave in uradnikov je in naj bo proaktivno vzpostavljanje in ohranjanje skupnostne blaginje.

6 LITERATURA

1. Androjna, V., in Kerševan, E. (2006). *Upravno procesno pravo*. Ljubljana, GV Založba.
2. Bluhm, W. T., in Heineman, R. A. (2007). *Ethics and Public Policy*. New Jersey, Pearson.
3. Bevir, M. (ur.), in sodelavci (2011). *The SAGE Handbook of Governance*. Los Angeles idr., Sage.
4. Boštich, A., Košir, M., in Rajh, V. (1997). *Etika upravnega dela*. Ljubljana, Paco.
5. Brezovšek, M., in Haček, M. (ur.), in sodelavci (2004). *Upravna kultura*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
6. European Commission for Democracy through Law, Venice Commission (2011). *Stocktaking on the notions of »good governance« and »good administration«*, Study no. 470/2008, CDL-AD(2001)009. Dobljeno 30. 9. 2011 na [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)009-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)009-e.pdf).
7. *Evropski varuh človekovih pravic (2005)*. *Evropski kodeks dobrega ravnanja javnih uslužbencev*. Luksemburg, Urad za uradne publikacije evropskih skupnosti. Dobljeno dne 30. 9. 2011 na http://www.ombudsman.europa.eu/code/pdf/sl/code2005_sl.pdf.
8. Godec, R. (ur.), in sodelavci (1993). *Upravni zbornik*. Ljubljana, Inštitut za javno upravo.
9. Harlow, C., in Rawlings, R. (1997). *Law and Administration*. London idr. Butterworths.
10. Hondeghem, A. (ur.), in sodelavci (1998). *Ethics and Accountability in a Context of Governance and New Public Management*. Amsterdam, Berlin, Oxford, Tokyo, Washington DC, EGPA, IOS Press.
11. Huberts, L. W. J. C., Maeschalek, J., in Jurkiewicz, C. L. (ur.), in sodelavci (2008). *Ethics and Integrity of Governance (Perspectives Across Frontiers)*. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar.
12. Igličar, A. (2011). *Zakonodajna dejavnost*. Ljubljana, GV Založba.
13. *Integriteta, Transparency International Slovenia (2011)*. *Nacionalni sistem integritete*. Dobljeno dne 13. 10. 2011, na <http://www.integriteta.si/projekti/173-nacionalni-sistem-integritete-nis>.
14. Koprić, I. (1999). *Struktura in komuniciranje u upravnim organizacijama*. Zagreb, Pravni fakultet.
15. Kovač, P., in Virant, G. (ur.), in sodelavci (2011). *Razvoj slovenske javne uprave 1991-2011*. Ljubljana, Uradni list RS.
16. Kustec Lipicer, S. (2009). *Vrednotenje javnih politik*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
17. Meriac, J. P., Woehr, D. J., in Banister, C. (2010). *Generational Differences in Work Ethics: An Examination of Measurement Equivalence across Three Cohorts*. *Journal of Business and Psychology*, 25, 315-324.
18. OECD (1996). *Ethics in the Public Service, Current Issues and Practice*, PUMA Occasional Papers No. 14. Dobljeno. Dobljeno dne 13. 10. 2011 na <http://www.oecd.org/dataoecd/59/24/1898992.pdf>.

19. Pavčnik, M. (2007). *Teorija prava – Prispevek k razumevanju prava*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
20. Primožič, M., in Andolšek D. M. (2011). Managerji HRM in njihove etične dileme. *Management*, 6(3): 263–281.
21. Register predpisov RS (2011). Dobljeno dne 10. 10. 2011 na <http://zakonodaja.gov.si/>.
22. Remac, M., in Langbroek, P. (2011). The normative function of ombudsmen between citizens, public administration and courts. EGPA Conference, 7.–10. 9. 2011, Bucharest. Dobljeno dne 11. 10. 2011 na <http://egpa-conference2011.org/documents/PSG10/Remac-Langbroek.pdf>.
23. Roblek, J (2011). Možno sodstvo – garant praven države. *Pravna praksa*, 30 (39–40), 3.
24. Rose-Ackerman, S., in Lindseth, P. L. (ur.), in sodelavci (2011). *Comparative Administrative Law*. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar.
25. Sklep o kodeksu dobrega ravnanja javnih uslužbencev (2011), Ur. l. EU, C 285/03, 5–9. Dobljeno dne 11. 10. 2011 na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:285:FULL:SL:PDF>.
26. Stare, J. (2011). Kodeks etike javnih uslužbencev v državnih organih in upravah lokalnih skupnosti. V: Stare, J. *Odgovornost javnega sektorja. Dnevi slovenske uprave*, 22.–24. 9. 2011, Portorož, Fakulteta za upravo.
27. Statskontoret (2005). *Principles of Good Administration in the Member States of the European Union* (Statskontoret). Dobljeno dne 30. 9. 2011 na <http://www.statskontoret.se/upload/Publikationer/2005/200504.pdf>.
28. Suwaj, P. J., in Rieger, H. (ur.), in sodelavci (2009). *Public Integrity: Theories and Public Instruments*. Bratislava, NISPACE.
29. Uradniški svet (2011). Dobljeno dne 25. 9. 2011 na http://www.mju.gov.si/si/delovna_podrocja/uradniski_svet/.
30. Virant, G. (2009). *Javna uprava*. Ljubljana, Fakulteta za upravo Univerze v Ljubljani.
31. Vlaj, S. (ur.) in sodelavci (2006). *Etično upravljanje občin*. Ljubljana, Fakulteta za upravo.
32. Žagar, K. (2011). Med etičnim odločanjem in etičnim obnašanjem. V: Stare, J. *Odgovornost javnega sektorja. Dnevi slovenske uprave*, 22.–24. 9. 2011, Portorož, Fakulteta za upravo.

V. POGLAVJE: SPODBUJANJE ETIKE IN INTEGRITETE V ŠOLSTVU, SODSTVU IN JAVNI UPRAVI

VREDNOTE IN ZAZNAVE URESNIČENOSTI TERMINALNIH, INSTRUMENTALNIH IN VOJAŠKIH VREDNOT PRIPADNIKOV SLOVENSKE VOJSKE

dr. Manica Jakič Brezočnik

POVZETEK

Ustava zavezuje državo, da na svojem ozemlju varuje temeljne vrednote, na prvem mestu človekove pravice in temeljne svoboščine, vključno s tistimi, ki so zajete v splošno veljavnih načelih mednarodnega prava in ratificiranih pogodbah. Vojska in policija sta od nekdaj edina organa države, poklicana, da v izjemnih situacijah, ko temeljnih vrednot ljudi in države ni mogoče zavarovati na noben drug način, uporabita oboroženo silo. Z globalizacijo in prevzemanjem mednarodnih obveznosti pri zagotavljanju regionalne in mednarodne varnosti pripadniki oboroženih organov sodelujejo pri zaščiti temeljnih vrednot tudi izven državnega ozemlja. Zaščita temeljnih vrednot z uporabo oborožene sile pa vedno poteka v zelo nevarnih, dramatičnih razmerah, ko navadno ni časa za daljši premislek, ker je treba ukrepati hitro in učinkovito. Zato imajo vrednote v organizaciji in organizacijski kulturi pripadnikov oboroženih organov države ključno vlogo, ne le kot vrednostni cilji, pač pa tudi kot motivacijski dejavniki. V prispevku je predstavljen del širše raziskave, v kateri se avtorica ukvarja s socialnimi reprezentacijami in organizacijsko kulturo v Slovenski vojski. Zadeva tematiko, vezano na vrednote ter zaznavo uresničenosti terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot pripadnikov Slovenske vojske. Ukvarja se z vprašanjem, ali se vrednote pomembno razlikujejo glede na pet skupin (častniki, podčastniki, vojaki, vojaški uslužbenci in civilne osebe) zaposlenih v Slovenski vojski in ali obstajajo razlike med njimi glede zaznave uresničenosti vrednot med pripadniki Slovenske vojske. Od 7126 zaposlenih v Slovenski vojski je v raziskavi sodeloval več kot 10-odstotni reprezentativni vzorec pripadnikov stalne sestave Slovenske vojske. Rezultati so hipotezo o razlikah rangiranja terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot glede na različne ciljne skupine pripadnikov Slovenske vojske v veliki meri zavrnil. Rezultati kažejo, da ne obstajajo bistvene razlike glede zaznavanja uresničenosti terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot pri različnih ciljnih skupinah pripadnikov Slovenske vojske.

Ključne besede: terminalne vrednote, instrumentalne vrednote, vojaške vrednote, etika, organizacijska kultura, vojaška organizacija, Slovenska vojska.

1 UVOD

Vrednote so element, ki ga definicije največkrat navajajo kot pomemben del organizacijske kulture. Teorije novega institucionalizma poudarjajo njihovo

vlogo tudi v povezavi s spoznavnimi in moralno-etičnimi razsežnostmi vednja in ravnanja organizacij (institucij) in njihovih pripadnikov.¹ Vsaka družbena skupnost, vsaka kultura in vsako zgodovinsko obdobje oblikuje poleg univerzalnih vrednot svoje specifične vrednote in vrednostne hierarhije, ki se dandanes v procesu globalizacije zelo hitro spreminjajo, saj vdirajo nove in rušijo ali spreminjajo stare vrednote. Človek se mora zato hitro prilagoditi novim vrednotam, saj bolj ko je prilagojen, bolj ga ljudje sprejemajo. Vrednote so tiste kategorije znotraj etike, estetike in spoznavne teorije, ki imajo za teorijo posebno vrednost (človekov odnos do nečesa, kar ima zanj večjo ceno, veljavnost v primerjavi z drugimi), ker učinkujejo na razvoj in vedenje človeštva. Vrednote so merilo, ki usmerja ravnanje in omogoča odločanje med različnimi možnostmi ureditve posameznikovega ali družbenega življenja; z večjo skladnostjo vrednot in njihovo celovitejšo uresničitvijo v vsakdanjem življenju se verjetnost konfliktov zmanjšuje. Vrednote sprejema posameznik preko norm v socializaciji in so neločljiva sestavina organizacije življenja posameznika in družbenih skupin.²

Vrednote lahko opredelimo kot posplošena in relativno trajna pojmovanja o ciljih in pojavih, ki jih visoko cenimo, ki se nanašajo na široke kategorije podrejenih objektov in odnosov in ki usmerjajo naše interese in naše vedenje³. Da lahko vrednote ustrezno pojmujejo kot cilje, se strinjata tudi Schwartz in Blisky⁴, ki opredeljujeta vrednote kot (a) pojmovanja ali prepričanja o (b) zaželenih končnih stanjih ali vedenjih, ki (c) presegajo specifične situacije, (d) usmerjajo in vodijo izbiro ali pa oceno ravnanj in pojavov in (e) so urejena glede na relativno pomembnost. Avtorja opozarjata na motivacijski vidik vrednot in menita, da so vrednote kot posebne vrste ciljev povezane z različnimi interesi (individualnimi, kolektivnimi ali pa oboje), z različnimi motivacijskimi področji ali domenami (uživanje, varnost, storilnost, samousmerjanje, socialna prilagojenost, socialna moč in zrelost).

Krech, Crutchfield in Ballachey definirajo vrednote kot posebno vrsto prepričanja, ki se nanaša na to, kateri objekti so dobri in kateri so nezaželeni in slabi. Hkrati s tem poudarjajo tudi družbeno in kulturno pogojenost vrednot.⁵

Podobno definicijo podaja tudi Rokeach⁶, ki pravi, da je vrednota zanj trajno prepričanje, specifična oblika vedenja ali končnega stanja eksistence, osebno ali družbeno bolj zaželeno od nasprotne oblike vedenja oz. končnega stanja eksistence.⁷

¹ Gl. o tem Kečanović, prispevek v tem zborniku.

² CZ, 1988.

³ Povzeto po Musek, 1993.

⁴ Povzeto po Schwartz in Blisky, 1987.

⁵ Povzeto po Musek, 1982.

⁶ Povzeto po Rokeach, 1973.

⁷ Povzeto po Rus, 1999.

2 TERMINALNE, INSTRUMENTALNE IN VOJAŠKE VREDNOTE

Rokeach utemeljuje svoje preučevanje vrednot na petih podmenah: – skupno število vrednot, ki jih goji posameznik, je razmeroma majhno; – vsi ljudje gojijo enake vrednote, a v različni meri; – vrednote so organizirane v vrednotni sistem; – vrednote izvirajo iz kulture, družbe in njenih institucij ter iz osebnosti posameznika; – vrednote se manifestirajo v prav vseh fenomenih, ki jih družboslovci raziskujejo in jih poskušajo razumeti. Kot pravi, se lahko nanašajo na predstavo o zaželenih končnih stanjih (terminalne vrednote, npr. svoboda, sreča, vera, modrost ...), ali pa predstavo o vedenju, ki omogoča doseganje zaželenega oz. višjih ciljev (instrumentalne vrednote, npr. iskrenost, ljubeznivost, sposobnost ...). Nadalje deli terminalne vrednote v osebne (npr. modrost) in družbene oz. societalne (npr. mir na svetu), instrumentalne pa prav tako deli na dve podkategoriji na moralne vrednote (poštenost) in vrednote kompetentnosti (sposobnost).⁸

TERMINALNE VREDNOTE	INSTRUMENTALNE VREDNOTE
Osebne vrednote Societalne vrednote	Moralne vrednote Vrednote kompetence

Slika 1: Rokeacheva klasifikacija vrednot

Med terminalnimi in instrumentalnimi vrednotami ni enosmernega odnosa, kar pomeni, da visoka pomembnost osebnih terminalnih vrednot še ne pomeni visoke pomembnosti kompetenčnih vrednot oziroma visoka pomembnost societalnih vrednot še ne pomeni visoke pomembnosti moralnih vrednot. Vendar drži, da instrumentalne vrednote vodijo k uresničevanju terminalnih vrednot, a ne tako, da bi posamezna instrumentalna vrednota vodila k uresničevanju zgolj ene terminalne vrednote – več instrumentalnih vrednot vodi k uresničevanju ene terminalne vrednote in ena instrumentalna vrednota vodi k uresničevanju več terminalnih vrednot.⁹

Po Rokeachu je vrednota prepričanje, ki se nanaša na načine vedenja oz. eksistenčna stanja, ki jih preferiramo pred nasprotnimi, drugačnimi načini vedenja in eksistenčnimi stanji. Vrednotni sistem pa je trajnejša organizacija prepričanj, ki se nanašajo na prednostne načine vedenja ali na eksistenčna stanja na kontinuumu pomembnosti. Rokeach loči tri vrste prepričanj: – deskriptivna oz. eksistencialna, ki so lahko resnična ali napačna, – evaluativna prepričanja, objekt prepričanja je lahko dober ali slab ter – preskriptivna, kjer je določeno dejanje zaželeno oz. nezaželeno.¹⁰

O vrednotah govori kot o absolutnih „vse ali nič“ prepričanjih. Vsaka vrednota se sprejema (kot naučena) brez zveze z drugimi vrednotami. Šele postopoma,

⁸ Povzeto po Rokeach, 1973.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

izkustveno ter v procesih dozorevanja in razvoja se naučimo izolirano oblikovane vrednote integrirati in uvrščati v hierarhično organiziran sistem, kjer je vsaka vrednota po pomembnosti določena relativno, tj. glede na druge vrednote.¹¹

2.1 Vojaške vrednote

Tradicionalistična logika vrednot v delovanju vojaške organizacije temelji predvsem na naslednjih vrednotah: čast, ponos, patriotizem, nacionalizem, dolžnost, red in disciplina, zaupanje institucijam, tovarištvo, predanost vodji, skupini in načelom, uniformiranost, tekmovalnost, hierarhija, enostarešinstvo, analitičnost, poveljevanje in brezpogojno izvrševanje nalog. Postmoderni teoretiki pa kritizirajo hierarhičnost, močno poudarjanje nacionalne tradicije, unitarna načela oblasti in birokratsko vsiljevanje uradnih vrednot, prednost dajejo drugim vrednotam pred zagotavljanjem vojaške varnosti, v večji meri se zavzemajo za varnostno sodelovanje, razoroževanje, bližja so jim mirovna gibanja, zanje sta manj značilna nacionalizem in patriotizem, zaradi česar tudi niso naklonjeni vojaški obveznosti. Zmanjšuje se pomen nacionalne zavesti in patriotizma, vse večja je razširjenost ugovora vesti, zmanjšuje se pomen socialnih odnosov in mrež, posameznik se zanaša nase, se izogiba dolgoročnim obvezam, motiviranost pa je rezultat trenutne preračunljivosti in ozkih osebnih interesov.¹²

Ob prebiranju literature se ne moremo znebiti občutka, da o vrednotah največ govorijo in pišejo v vojski Združenih držav Amerike. Evropske vojske so na tem področju precej skromne. Zato naj ne preseneča, da je večina predstavljenih vrednot vojaških organizacij povzetih po ameriški literaturi.¹³

Vojaške vrednote so več kot samo sistem pravil, saj opredeljujejo način življenja pripadnikov vojaške organizacije. Za vojaške vrednote velja:

- da niso prenosljive, ampak veljajo za vse pripadnike vojaške organizacije in v vseh okoliščinah;
- so osnovni elementi, ki omogočajo, da lahko vojaški vodja v vsakem trenutku in vsaki situaciji loči dobro od slabega;
- so skladne, podpirajo ena drugo in se ne izključujejo;
- seznanjajo in opozarjajo vse, ki delujejo zunaj vojaške organizacije, kdo so pripadniki vojaške organizacije, kako živijo in za kaj se zavzemajo.¹⁴

Franke navaja, da so tradicionalne vrednote vojaških organizacij: patriotizem, lojalnost, disciplina, integriteta, pogum, bojevništvo. Zaradi sprememb samih voja-

¹¹ Prav tam.

¹² Kotnik-Dvojmoč 2002, str. 128.

¹³ Vojska Združenih držav Amerike je opredelila naslednje vrednote (FM 22-100, 1999): lojalnost ustavi, vojski, enoti in sovojakom, dolžnost: izpolnjev svoje obveznosti, spoštovanje: delaj z ljudmi tako, kakor se z njimi mora delati, nesebično služenje: delaj tisto, kar je prav, in postavi blaginjo naroda, vojske in podrejenih pred svoj lastni interes, čast je samostojna vrednota, hkrati pa vrednota, ki povezuje vse druge med seboj, osebni pogum: spopadanje s strahom, nevarnostjo in težkimi razmerami, moralnost (integriteta): naredi, kar je prav – legalno in moralno.

¹⁴ FM-22-100, 1999.

ških organizacij pa prihajajo v ospredje tudi naslednje vrednote: nepristranskost, strpnost (prepoznati in spoštovati kulturne posebnosti), vključevanje v mirovne operacije, podpora globalnim institucijam (kakršni so Združeni narodi).¹⁵

Murphy kot temeljne vrednote kanadskega častnika našteva: lojalnost, integriteto – slednjo opredeljuje kot konsistentnost v vedenju, ki je v skladu z moralnimi načeli¹⁶ – pogum, človekoljubnost in usposobljenost.¹⁷

Garb¹⁸ povzema po literaturi in oblikuje naslednji seznam vojaških vrednot: nacionalizem, konservatizem, tradicionalizem, profesionalnost, patriotizem, altruizem, avtoritarnost, militarističnost, agresivnost. Te vrednote naj bi bile med pripadniki vojske bolj izražene kakor pri drugih, a avtorji opozarjajo, da tudi znotraj vojaške organizacije najdemo razlike v izraženosti navedenih vrednot. Predvsem so izrazite pri tistih, ki nameravajo v vojski delati poklicno kariero.¹⁹

3 **NORMATIVNI VIDIK TEMELJNIH VREDNOT OBRAMBE IN VARNOSTI**

Obramba in varnost ljudi in države sta pri nas ustavni kategoriji. Temeljne vrednote obrambe in varnosti so prav tako določene z ustavo, kar pomeni, da v celoti veljajo tudi za vojsko in njene pripadnike.²⁰

Vlada Republike Slovenije je vrednote vojske natančneje opredelila v Pravilih službe Slovenske vojske. Na 76. seji, dne 1. junija 2006, pa je sprejela Vojaško doktrino²¹, ki je najvišji vojaško strokovni dokument in podlaga za organiziranje in delovanje Slovenske vojske. Vojaška doktrina Slovenske vojske temelji na zgodovinskih izkušnjah in teoretičnih spoznanjih o vojskovanju. Je obvezujoča, vendar zahteva preudarnost pri uporabi v praksi.

¹⁵ Franke, 1999.

¹⁶ Več o integriteti v prispevkih avtorjev Strahovnika, Pribca, Cerarja, Žagarjeve, Vlaja, Kodelje, Kovačeve, Kečanovića, objavljenih v tem zborniku.

¹⁷ Murphy, 2004.

¹⁸ Garb, 2002.

¹⁹ Povzeto po Bachman in drugi, 1987.

²⁰ V Ustavi Republike Slovenije so zapisane naslednje vrednote, ki naj bi bile najpomembnejše vrednote vsakega pripadnika vojske: enakost pred zakonom (14. člen), ravnanje z ujetniki (21. člen), spoštovanje zasebnega življenja (35. člen), svoboda izražanja (39. člen), politična neopredeljenost (42. člen), ugovor vesti (46. člen), vsako delovno mesto je dostopno vsem, pod enakimi pogoji (49. člen), zagotavljanje socialne varnosti (50. člen), zdravstveno varstvo (51. člen), varstvo invalidov (52. člen), prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepoved spodbujanja k nasilju in vojni (63. člen), razglasitev vojnega in izrednega stanja (93. člen), dolžnost sodelovanja pri obrambi države (123. člen), obramba države (124. člen).

²¹ Vojaška doktrina upošteva dejstvo, da je Republika Slovenija postala članica zveze Nato in Evropske unije in da so se zgodile spremembe v Slovenski vojski, ko je bila iz naborniške vojske preoblikovana v poklicno vojsko, dopolnjeno z obvezno in pogodbeno rezervo. Namenjena je poveljnikom in nosilcem načrtovanja razvoja in uporabe Slovenske vojske ter izvajalcem izobraževanja in usposabljanja, cilj pa je, v praksi zagotoviti enotna načela pri uresničevanju poslanstva v miru, krizah in vojni danes in v bližnji prihodnosti.

Pomembno poglavje doktrine, ki opredeljuje vrednote in motivacijo, je vojskovalna moč Slovenske vojske, ki opredeljuje njeno sposobnost za vojskovanje. V njem so opredeljene institucionalne vrednote, ki naj bi jih imel vsak poklicni vojak, kar pomeni, da naj bi jih ponotranjil skozi proces socializacije v vojaški instituciji.

Zapisane vrednote so opredeljene kot gonilna sila uresničevanja poslanstva Slovenske vojske. Temeljna skupna opredeljena vrednota pripadnikov Slovenske vojske je domoljubje, ki je izraženo skozi zavest pripadnosti domovini Sloveniji in nesebično izvrševanje dolžnosti pri uresničevanju skupnih ciljev. Poleg domoljubja Slovenska vojska razvija še pet opredeljenih vrednot, tako v mirodobnem, kot v vojnem času, in sicer čast²², pogum²³, lojalnost²⁴, tovarištvo²⁵ in predanost²⁶. Izhajajo iz splošnih civilizacijskih vrednot²⁷, vrednot slovenske družbe in posebnosti narave delovanja vojske. Ker so družbene vrednote najbolj splošne, nedvomno vplivajo na razvoj osebnih vrednot pripadnikov družbe, pa tudi na razvoj institucionalnih vrednot, torej na razvoj vrednot vojaške organizacije.

3.1 Raziskava o rangiranju in uresničenosti vrednot pripadnikov Slovenske vojske

Na osnovi teoretičnega uvoda tega prispevka, ki definira terminalne, instrumentalne in vojaške vrednote, sta določeni dve predpostavki: prva zadeva

²² Čast – pripadnik Slovenske vojske je ponosen in mu je v čast, ker mu je zaupano, da podpira nacionalne interese ter prispeva k varnosti in blaginji državljanov Republike Slovenije. Ponosen je, ker lahko prispeva k zmanjšanju trpljenja in k stabilnemu okolju v svetu. Svoje naloge izvaja pošteno in vestno ter skrbi za doseganje vojaških vrednot in vrednot družbe. Zaveda se, da je pripadnik učinkovite vojaške organizacije, ki ima ugled v slovenski družbi. Je pripadnik vojske, ki nadaljuje tradicijo boja Slovencev proti agresorjem in je odločilno prispevala k vzpostavitvi samostojne slovenske države (Furlan in drugi, 2006).

²³ Pogum – pripadnik Slovenske vojske je pri izvajanju nalog pripravljen uporabiti orožje, s skrajnim namenom odvzeti življenje. Zaveda se, da je lahko pri uresničevanju poslanstva enote ogroženo njegovo življenje, življenje njegovih soborcev in podrejenih. Nadaljuje z izvajanjem nalog, čeprav so njegovi soborci ranjeni ali so izgubili življenje. Izraža iniciativo in vztraja na visokih standardih ne glede na čas trajanja naloge, intenzivnost naporov ali morebitno negativno sprejemanje njegovih naporov in javnosti (Furlan in drugi, 2006).

²⁴ Lojalnost – lojalnost Republiki Sloveniji, Slovenski vojski in enoti povezuje pripadnike Slovenske vojske med seboj. Lojalnost Slovenski vojski pripadniku enote narekuje skrb za njeno učinkovitost. Lojalnost slovenski državi mu narekuje skrb za zaščito njenih interesov in krepitev ugleda v svetu. Lojalnost podrejenih do svojih nadrejenih je sestavni del lojalnosti vojaški organizaciji.

²⁵ Tovarištvo – tovarištvo je jedro notranje povezanosti in trdnosti enote. Izraža se z medsebojnim spoštovanjem, s pomočjo in prijateljstvom. Tovarištvo povezuje pripadnike Slovenske vojske v negotovem in nevarnem okolju in prispeva k ohranjanju bojne morale. Je dejavnik zadovoljstva pri opravljanju vojaške službe (Furlan in drugi, 2006).

²⁶ Predanost – z vstopom v Slovensko vojsko se državljan Republike Slovenije obveže, da bo služil in izvajal svoje naloge povsod in vedno, ko bo to potrebno, ne glede na težave ali nevarnost. Predanost pri izvajanju vojaške službe od pripadnika Slovenske vojske zahteva požrtvovalnost in podrejanje osebnih ciljev vojski (Furlan in drugi, 2006).

²⁷ Civilizacijske vrednote so: pravica do življenja, pravica do samoupravljanja, ekološke pravice, svoboda osebnosti, posebne osebne pravice in svobodščine, pravica do dela, delavčeve svobodščine in pravice, svoboda mišljenja in opredeljevanja oziroma odločanja, pravica do izobraževanja, pravica informiranosti, ustvarjalna svoboda, nacionalne pravice in svobodščine, pravica vsakega človeka do enakopravnosti z drugimi ljudmi, enakopravnost moških in žensk, svoboda veroizpovedi, pravica do obrambe in zaščite in izvedene in dopolnilne pravice človeka (Splošna deklaracija o človekovih pravicah, 1948; po Jakič 2008).

rangiranje terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot med pripadniki Slovenske vojske²⁸, druga pa zaznavo uresničenosti terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot pripadnikov Slovenske vojske²⁹.

Raziskava je zajela več kot 10-odstotni reprezentativni/kvotni vzorec pripadnikov stalne sestave Slovenske vojske od 7126 zaposlenih v Slovenski vojski. Anketiranih je bilo 730 pripadnikov in pripadnic, od tega 615 pripadnikov in 115 pripadnic, zaposlenih v vojaški organizaciji.

Anketiranih je bilo 54 civilnih oseb, 72 vojaških uslužbencev, 272 vojakov, 196 podčastnikov in 133 častnikov. Tri osebe se ob vprašanju pripadnosti določenemu statusu oziroma skupini niso opredelile.

Zajema tudi starost³⁰, izobrazbeno strukturo³¹, zakonski stan³², regijsko pripadnost³³ ter dobo službovanja³⁴.

Uporabljen je bil izvirno sestavljen vprašalnik³⁵, sestavljen skupaj z dr. Veljkom S. Rusom, (so) avtorico izbranih lestvic dr. Majo Rus Makovec, dr. med., prof. dr. Ljubico Jelušič ter z delno pomočjo prof. dr. Avgusta Lešnika. Vprašalnik³⁶ zajema 391 vprašanj oz. spremenljivk ter dve vprašanji odprtega tipa.

²⁸ Ciljne skupine pripadnikov Slovenske vojske različno rangirajo pomembnost podanih terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot (Jakič, 2010).

²⁹ Obstaja pomembna verjetnost razlik v zaznavi uresničenosti terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot glede na proučevanje ciljnih skupin Slovenske vojske (Jakič, 2010).

³⁰ Starih do 30 let je bilo 261 anketirancev, v intervalu od 31 do 45 leta je bilo 359 anketirancev, v intervalu od 46 do 60 leta je anketo izpolnilo 108 anketirancev. Dve osebi se ob tem vprašanju nista opredelili.

³¹ Glede na izobrazbeno strukturo ima osnovnošolsko in poklicno izobrazbo 188 anketiranih pripadnikov Slovenske vojske, srednješolsko izobrazbo ima 388 anketiranih pripadnikov, medtem ko ima višjo oz. visoko izobrazbo in več 154 anketiranih pripadnikov Slovenske vojske.

³² Glede na zakonski stan je samskih 211 anketiranih pripadnikov Slovenske vojske, 69 je razvezanih, 29 je vdovcev, poročenih 254, živečih v izvenzakonski skupnosti pa 164 anketiranih pripadnikov Slovenske vojske. Trije anketiranci se ob tem vprašanju niso opredelili.

³³ Poleg tega so bili anketiranci povprašani tudi po regijski pripadnosti. Razdeljeni so bili na 12 regij, in sicer pomursko, od koder prihaja 82 anketiranih pripadnikov stalne sestave, mariborsko, od koder prihaja 122 anketiranih pripadnikov stalne sestave, koroško, od koder prihaja 34 anketiranih pripadnikov stalne sestave, celjsko, od koder prihaja 76 anketiranih pripadnikov stalne sestave, zasavsko-revirsko, od koder prihaja 31 anketiranih pripadnikov stalne sestave, posavsko, od koder prihaja 58 anketiranih pripadnikov stalne sestave, dolensko, od koder prihaja 61 anketiranih pripadnikov stalne sestave, ljubljansko, od koder prihaja 94 anketiranih pripadnikov stalne sestave, kraško-notranjsko, od koder prihaja 36 anketiranih pripadnikov stalne sestave, gorenjsko, od koder prihaja 79 anketiranih pripadnikov stalne sestave, severno primorsko, od koder prihaja 33 anketiranih pripadnikov stalne sestave, in obalno-kraško, od koder prihaja 20 anketiranih pripadnikov stalne sestave Slovenske vojske. Ob tem odgovoru se niso opredelile štiri osebe.

³⁴ Doba službovanja anketiranih se giblje od enega meseca do 35 let. Do treh let je zaposlenih 183 anketirancev, od 3 do 6 let je zaposlenih 184 anketirancev, od 6 do 10 let je zaposlenih 85 anketirancev, od 10 do 15 let 141 anketirancev ter od 16 let in več 126 anketirancev pripadnikov stalne sestave Slovenske vojske. 11 anketirancev se pri tem vprašanju ni opredelilo. V raziskavi so bili razdeljeni pripadniki tudi glede na zaposlitev za določen oz. nedoločen čas. Zaposlenih za določen čas je 410 anketirancev, za nedoločen čas pa 309. 11 pripadnikov se pri tem vprašanju ni opredelilo.

³⁵ Jakič, 2008.

³⁶ Vprašalnik je razdeljen na uvodni del in preostala dva dela. V uvodu so bili anketiranci povprašani po starosti, spolu, zakonskem stanju, regijski pripadnosti, izobrazbi, v katerem organu, enoti oziroma po veljstvu so zaposleni, kakšen je njihov sedanjí osebni čin, statusu oziroma vlogi v vojaški organizaciji,

Poleg tega je bila izvedena metoda opazovanja z neposredno udeležbo³⁷. Anketiranje je potekalo v skupinskih pogojih³⁸.

V tem primeru so izpostavljene le tiste spremenljivke oziroma vprašanja, ki se navezujejo na prispevek, in sicer zaznave v zvezi z vrednotnimi orientacijami v Slovenski vojski. Navedenih je osemnajst terminalnih, osemnajst instrumentalnih in osemnajst vojaških vrednot, pri katerih so anketiranci označili s številko oz. rangom 1 vrednoto, ki je za njih najpomembnejša, vrednoto, ki je za njih druga najpomembnejša, s številko oz. rangom 2 itd., vrednoti, ki je za njih najmanj pomembna, pa so pripisali številko 18. Ko so vrednote rangirali z rangi od 1 do 18 so vsako vrednoto posebej ocenili, v kolikšni meri so jo znotraj Slovenske vojske uresničili na 5-stopenjski lestvici (prav nič ni uresničena = 1 ... 5 = v celoti je uresničena).

3.1.1 Rezultati raziskave

Po uvodni razlagi in predstavitvi metode raziskovanja sledijo rezultati oz. ugotovitve o razlikah in podobnosti med ciljnim skupinami zaposlenih v Slovenski vojski glede izbora terminalnih, instrumentalnih in vojaških vrednot in zaznavi uresničenosti le-teh med pripadniki znotraj organizacije.

V nadaljevanju so v tabelah prikazani rezultati tako, da je vsaka opazovana lastnost prikazana z medianskimi vrednostmi rangov vrednot vsake ciljne skupine v raziskavi ter medianske vrednosti, sredine in standardne deviacije zaznave uresničenosti vseh treh sklopov vrednot za različne skupine pripadnikov Slovenske vojske.

Kot je razvidno iz tabele 1, so pripadniki različnih skupin Slovenske vojske rangirali kot *najvišjo vrednoto* družinsko varnost, srečo in svobodo. Vsem petim skupinam predstavlja družinska varnost najvišjo vrednoto, nato sledi kot drugo rangirana vrednota sreča in tretje rangirana vrednota svobode. Kot relativno *najnižje* rangirano *vrednoto* na lestvici je vseh pet skupin pripadnikov Slovenske vojske opredelilo vero.

dobi službovanja in statusu zaposlitve. V prvem delu je sledilo 145 spremenljivk, ki se navezujejo na vrednotne orientacije, zaznave zadovoljenosti lastnih psihosocialnih potreb, zaznavo kakovosti lastnega življenja, zaupanja institucijam v Republiki Sloveniji in drugim ljudem ter versko orientacijo. Drugi del vprašalnika je usmerjen na vojaško sfero. Sledilo je 233 spremenljivk, ki se tičejo zaznave uglednosti določenih dolžnosti znotraj Slovenske vojske, stališč do vojaškega poklica, zaznave razlogov za odločitev poklicnega opravljanja vojaške službe, zaznave v zvezi z zadovoljstvom v Slovenski vojski, zaznave v zvezi z motivacijo v Slovenski vojski, zaznave v zvezi z vedenjskimi pravili in normativno ureditvijo, zaznave medosebnih odnosov in klime znotraj Slovenske vojske ter zaznave, ki se tičejo simbolike in prostočasni dejavnosti pripadnikov in pripadnic Slovenske vojske.

³⁷ Metoda opazovanja z neposredno udeležbo je bila izvedena z namenom pridobiti informacije glede vojaških vrednot in uresničenosti le-teh med pripadniki Slovenske vojske. Ta metoda je pomagalo pri dodatni verifikaciji obeh hipotez. Opazovanje kot kvalitativna metoda analize organizacijske kulture v Slovenski vojski pomeni neposredno opazovanje vseh vidikov organizacijske kulture, ki so dostopni temu metodološkemu pristopu.

³⁸ Izpolnjevanje vprašalnikov je potekalo v učilnicah znotraj poveljstev/enot Slovenske vojske, na terenu, v jedilnicah ter v vojaških hangarjih. Udeležence in udeleženci so bili večinoma motivirani za sodelovanje in niso imeli težav z razumevanjem navodil. Obdelava podatkov je potekala ob pomoči statističnega orodja (SPSS). Raziskovalni načrt je (bil) oblikovan kot korelacijski oz. kvaziekperimentalni načrt.

Tabela 1: Medianske vrednosti rangov terminalnih vrednot za različne skupine pripadnikov Slovenske vojske

	SK1 (n = 54)		SK2 (n = 72)		SK3 (n = 272)		SK4 (n = 196)		SK5 (n = 132)	
	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R
Terminalne vrednote (Rokeach)										
Vznemirljivo življenje	13.5	17	12	13.5	11	12.5	12	15.5	14	16.5
Udobno življenje	9	9	9	8	7	4.5	10	11	11	13
Izpolnjen smisel življenja	8	8	10	10	11	12.5	11	12.5	9	8
Mir na svetu	11	12.5	10	10	9	8.5	10	11	10	10.5
Svet lepote in estetike	13	16	14	16.5	14	17	14	17	14	16.5
Enakost vseh ljudi	11.5	15	14	16.5	11	12.5	12	15.5	9	8
Družinska varnost	3	1	2	1	3	1	2	1	3	1
Svoboda	5	3	5	3	5	3	5	3	5	3
Sreča	4	2	4	2	4	2	4	2	4	2
Notranja harmonija	6	4	7	5	9	8.5	8	7	7	4.5
Zrela ljubezen	6.5	5	8	7	7	4.5	7	5	9	8
Nacionalna suverenost	11	12.5	12	13.5	12	15.5	10	11	11	13
Užitki	11	12.5	13	15	10	10	11	12.5	13.5	15
Vera	17	18	18	18	16	18	18	18	18	18
Samospoštovanje	7	6.5	7	5	8	6.5	7	5	7	4.5
Resnično prijateljstvo	7	6.5	7	5	8	6.5	7	5	8	6
Socialno priznanje	11	12.5	11	12	12	15.5	11	12.5	11	13
Modrost	10	10	10	10	11	12.5	11	12.5	10	10.5

Opomba: SK1 = civilne osebe; SK2 = vojaški uslužbeni; SK3 = vojaki; SK4 = podčastniki; SK5 = častniki; Mdn = mediani rangi; R = rang.

Poleg rangiranja terminalnih vrednot so pripadniki različnih skupin določili za vsako rangirano vrednoto tudi zaznavo uresničenosti te vrednote v njihovem življenju³⁹. Večina pripadnikov oz. pripadnic Slovenske vojske bolj ali manj podobno zaznava uresničenosti terminalnih vrednot v svojem življenju. V primerih zaznav uresničenosti vrednot izpolnjenega smisla življenja, lepote in estetičnosti, družinske varnosti, svobode, sreče, notranje harmonije, zrele ljubezni, nacionalne suverenosti, samospoštovanja, resničnega prijateljstva in modrosti je vseh pet skupin enako evalviralo uresničenost posameznih vrednot. Pri vseh drugih vrednotah so se med skupinami pokazale minimalne razlike.

V naslednjem primeru tabele 2, ki predstavlja rangiranje instrumentalnih vrednot, so odgovornost kot *najvišjo vrednoto* v njihovem življenju rangirale civilne osebe, vojaški uslužbenci in podčastniki. Vojaki so rangirali intelektualnost kot *najvišjo vrednoto*, medtem ko so častniki na sam vrh svoje lestvice uvrstili vrednoto iskrenosti. Vseh pet skupin pripadnikov Slovenske vojske je ubogljivost rangiralo na *najnižje* mesto.

Tako kot v primeru terminalnih vrednot so anketiranci tudi v tem primeru določili, da so rangirane instrumentalne vrednote bolj ali manj uresničene v njihovem življenju. Minimalne razlike so vidne pri civilnih osebah glede na druge skupine, pri katerih sta vrednoti hrabrosti in neodvisnosti manj uresničeni. V primeru skupine vojakov pa je bilo odkrito, da se le-ti v primeru uresničenosti vrednote ubogljivosti razlikujejo glede na druge skupine, in sicer je ta vrednota pri njih bolj uresničena kot pri drugih⁴⁰.

Poleg Rokeachevih terminalnih in instrumentalnih vrednot so bili anketiranci povprašani tudi po tem, katere vojaške vrednote, zapisane v različnih virih dokumentov⁴¹ Slovenske vojske, se jim zdijo v njihovem življenju bolj ali manj pomembne.

V naslednjem primeru tabele 3, ki predstavlja rangiranje vojaških vrednot, so poštenost kot *najvišjo vrednoto* v Slovenski vojski rangirali vsi pripadniki Slovenske vojske. Kot drugo rangirano vrednoto so civilne osebe uvrstile tovarišstvo, vojaški uslužbenci in vojaki pa vrednoto spoštovanje. Podčastniki so v drugo najpomembnejšo vrednoto v vojaški organizaciji združili spoštovanje, tovarišstvo in čast, medtem ko so se častniki odločili za tovarišstvo in spoštovanje. Vseh pet skupin pripadnikov Slovenske vojske je ponižnost rangiralo na *najnižje* mesto.

Glede uresničenosti vojaških vrednot znotraj vojaške organizacije je iz tabele 4 razvidno, da večina bolj ali manj podobno zaznava uresničenosti vojaških vrednot v Slovenski vojski. V primerih uresničenosti vrednot tovarišstva,

³⁹ Jakič, 2010.

⁴⁰ Jakič, 2010.

⁴¹ Viri: Pravila službe Slovenske vojske (1996), osnutek Etičnega kodeksa Slovenske vojske (18. 5. 2007), zloženka Oddelka za pridobivanje kadra, Vodnik za častnike stalne sestave Slovenske vojske, Vojaška doktrina (Furlan in drugi, 2006), Vrednote vojaka in kristjana (Plut, 2003).

Tabela 2: Medianske vrednosti rangov instrumentalnih vrednot po Rokeachu za različne skupine pripadnikov Slovenske vojske

	SK1 (n = 54)		SK2 (n = 72)		SK3 (n = 272)		SK4 (n = 196)		SK5 (n = 132)	
	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R
Instrumentalne vrednote (Rokeach)										
Prizadevnost	7	4.5	7	4.5	6	3.5	6	4	6	4
Širokosrčnost	9	8.5	10	10	10	11	9	8	10	8.5
Sposobnost	5	3	6	2.5	6	3.5	5	2.5	5	3
Vedrost	10	11.5	9	7.5	9.5	8	11	14	10.5	11
Urejenost	8	6.5	11	14	10	11	9	8	9	7.5
Hrabrost	12	16	10	10	8	6	9	8	11	12.5
Odpuščanje	12	16	11	14	11	15.5	12	15.5	13	16.5
Uslužnost	12	16	14	17	11	15.5	11	14	13	16.5
Iskrenost	4	2	6	2.5	5	2	5	2.5	3.5	1
Iznajdljivost	7	4.5	8	6		7	8	5	8	5.5
Neodvisnost	10	11.5	10	10	11	15.5	12	15.5	11	12.5
Intelektualnost	8	6.5	7	4.5	1.5	1	9	8	8	5.5
Ljubeznivost	11	13.5	11	14	11	15.5	10	11.5	12	14.5
Logičnost	9	8.5	9	7.5	10	11	10	11.5	9	7.5
Ubogljivost	17	18	17	18	14	18	16	18	17	18
Odgovornost	3	1	4	1	7	5	4	1	4	2
Vljudnost	11	13.5	11	14	10	11	11	14	12	14.5
Obvladovanje	9.5	10	11	14	10	11	9	8	10	8.5

Opomba: SK1 = civilne osebe; SK2 = vojaški uslužbenci; SK3 = vojak; SK4 = podčastniki; SK5 = častniki; Mdn = median ranga; R = rang.

Tabela 3: Medianske vrednosti rangov vojaških vrednot za različne skupine pripadnikov Slovenske vojske

	SK1 (n = 54)		SK2 (n = 72)		SK3 (n = 272)		SK4 (n = 196)		SK5 (n = 132)	
	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R	Mdn	R
*Vojaške vrednote										
Čast	8	8.5	10	10.5	6	4.5	5	3	7	5
Lojalnost	7	6	10	10.5	8	7.5	7	6	7	5
Predanost	6	4	9	8	7	6	7	6	7	5
Pogum	9	10.5	9	8	6	4.5	7	6	8	7
Tovarištvo	4	2	6	3	5	3	5	3	5	2.5
Spoštovanje	5	3	3	2	4	2	5	3	5	2.5
Vztrajnost	7	6	8	5	8	7.5	9	8.5	9	9.5
Poštenost	2	1	2	1	3.5	1	2	1	2	1
Skrbnost	7	6	8	5	10	10	10	10.5	9	9.5
Domoljubje	10	12	11	12.5	10	10	9	8.5	9	9.5
Urejenost	9	10.5	9	8	11	12	11	12	11	12
Moč	13	15.5	13	15.5	11.5	13	13	14	14	14.5
Ponižnost	18	18	18	18	16	18	17	18	18	18
Inovativnost	13	15.5	12	14	14	17	13	14	13	13
Sočutje	11	13	14	17	13	15	13	14	14	14.5
Ambicioznost	13	15.5	11	12.5	13	15	14	16.5	14	14.5
Uspešnost	8	8.5	8	5	10	10	10	10.5	9	9.5
Altruizem	13	15.5	13	15.5	13	15	14	16.5	14	14.5

Opomba: * Zabeležene v različnih dokumentiranih virih Slovenske vojske; SK1 = civilne osebe; SK2 = vojaški uslužbenci; SK3 = vojaški; SK4 = vojak; SK5 = podčastniki; SK5 = častniki; Mdn = median ranga; R = rang.

Tabela 4: Medianske vrednosti, sredine in standardne deviacije zaznave uresničenosti vojaških vrednot za različne skupine pripadnikov Slovenske vojske

Zaznave uresničenosti* vojaških vrednot	SK1 (n = 54)			SK2 (n = 72)			SK3 (n = 272)			SK4 (n = 196)			SK5 (n = 132)		
	M	Me	SD	M	Me	SD	M	Me	SD	M	Me	SD	M	Me	SD
Čast	3,4	4	0,87	2,9	3	1,01	3,2	3	1,07	3,5	4	0,97	3,3	3	0,99
Lojalnost	3,5	4	0,88	3,2	3	0,89	3,4	3	0,94	3,6	4	0,95	3,6	4	0,91
Predanost	3,5	3	0,90	3,4	4	0,94	3,5	4	0,94	3,7	4	0,98	3,6	4	0,89
Pogum	3,5	4	0,81	3,3	3	0,97	3,7	4	0,90	3,7	4	0,94	3,6	4	0,82
Tovarištvo	3,8	4	0,94	3,4	4	1,00	3,7	4	1,06	3,8	4	0,95	3,7	4	0,90
Spoštovanje	3,7	4	1,06	3,4	3	1,06	3,4	4	1,04	3,6	4	1,03	3,6	4	1,02
Vztrajnost	3,6	4	1,02	3,4	4	0,96	3,6	4	0,92	3,7	4	0,91	3,7	4	0,84
Poštenost	4,0	4	1,06	3,5	4	1,18	3,6	4	1,19	3,8	4	1,12	3,7	4	1,14
Skrbnost	3,7	4	1,10	3,6	4	1,02	3,4	3	1,00	3,6	4	0,98	3,5	4	0,96
Domoljubje	3,7	4	0,89	3,4	4	0,88	3,6	4	1,04	3,8	4	1,01	3,8	4	0,95
Urejenost	3,7	4	1,00	3,5	4	0,91	3,6	4	0,93	3,6	4	0,97	3,5	4	0,91
Moč	3,1	3	0,86	3,4	3	0,87	3,4	3	0,93	3,2	3	0,89	3,1	3	0,85
Ponižnost	2,6	3	1,02	2,8	3	0,99	2,9	3	0,99	2,7	3	0,95	2,7	3	0,99
Inovativnost	3,4	3	0,94	3,0	3	1,03	3,2	3	0,95	3,3	3	0,94	3,2	3	0,98
Sočutje	3,5	3	0,90	3,2	3	0,88	3,3	3	0,94	3,3	3	0,99	3,1	3	0,94
Ambicioznost	3,4	3	0,83	3,4	3	0,82	3,4	3	0,93	3,4	4	0,92	3,4	4	0,94
Uspešnost	3,4	3	0,90	3,3	3	0,88	3,3	3	0,99	3,4	4	1,00	3,4	3	0,88
Altruizem	3,5	4	0,95	3,2	3	0,92	3,3	3	1,12	3,5	3	1,06	3,3	3	0,99

Opomba: * Zabeležene vrednote v različnih virih Slovenske vojske; SK1 = civilne osebe, SK2 = vojaški uslužbenci, SK3 = vojaški uslužbenci, SK4 = vojaški, SK5 = podčastniki, SK5 = častniki; Me = median ranga, SD = standardna deviacija; M = aritmetična sredina; Ocenjevalna lestvica (1 – prav nič ni uresničena, 2 – v glavnem ni uresničena, 3 – ne eno ne drugo, 4 – v glavnem je uresničena, 5 – v celoti je uresničena).

vztrajnosti, poštenosti, domoljubja, urejenosti, moči, ponižnosti, inovativnosti ter sočutja je vseh pet skupin enako evalviralo uresničenost posameznih vrednot. Pri vseh drugih vrednotah so se pokazale minimalne razlike med skupinami.

Kot so že v teoretičnem uvodu opisane vrednote zapisane v najvišjem vojaškostrokovnem dokumentu in podlagi za organiziranje in delovanje Slovenske vojske »Vojaški doktrini«, naj bi bile temeljne vrednote vsakega pripadnika Slovenske vojske: domoljubje, čast, lojalnost, pogum, predanost in tovarištvo. Iz tabele 4 je glede na različne ciljne skupine razvidno, da tako civilne osebe kot vojaški uslužbenci, vojaki, podčastniki in častniki podobno/različno evalvirajo uresničenost doktriniranih vrednot. Domoljubje in tovarištvo vseh pet skupin evalvira kot v glavnem uresničeno vrednoto v Slovenski vojski. Čast evalvirajo civilne osebe in podčastniki kot v glavnem uresničeno vrednoto, medtem ko jo druge tri skupine evalvirajo nižje. Vojaški uslužbenci pogum evalvirajo nižje kot druge štiri skupine, pri katerih je ta vrednota v glavnem uresničena. Lojalnost je za civilne osebe, podčastnike in častnike v glavnem uresničena, medtem ko vojaški uslužbenci in vojaki lojalnost evalvirajo nižje. V primeru predanosti so se za odgovor v glavnem uresničena vrednota v Slovenski vojski odločile vse štiri ciljne skupine, razen civilnih oseb, pri katerih je ta uresničenost evalvirana nižje.

4 SKLEPNA MISEL

Vsaka organizacija je edinstvena in prav tako Slovenska vojska. Ima svojo zgodovino, filozofijo, zgodbe, mite, lastne vzorce komuniciranja, norme in vrednote, kar vse opredeljuje kulturo. Vsaka družba, skupina in posameznik imajo svojo hierarhijo ciljev, idealov, preferenc (prednosti), ki se jim skušajo približati in h katerim usmerjajo svoja dejanja in njihov smisel. Raziskovalci vrednot vidijo v krizi vrednot enega od glavnih virov krize sodobne družbe in civilizacije. Šlo naj bi za odsotnost vrednot nasploh. Maslow⁴² piše: »Največja bolezen sodobnega sveta je pomanjkanje vrednot ... To stanje je dandanes bolj nevarno kot kadarkoli v zgodovini«.

Razvoj Slovenske vojske je bil vseskozi vpet v spreminjanje političnega sistema oziroma celotne slovenske družbe po osamosvojitvi. Slovenija si je že ob osamosvojitvi leta 1991 za enega izmed prioritarnih zunanjepolitičnih ciljev zastavila članstvo v Severnoatlantskem zavezništvu. Za članstvo v Natu se je odločila zaradi temeljnih vrednot, ki jih ta organizacija zagovarja, pa tudi zaradi svojih strateških varnostnih interesov in vitalnih nacionalnih državnih interesov⁴³. Zato ne preseneča, da je večina vrednot, zapisanih v »Doktrini Slovenske vojske«, povzetih po ameriški literaturi.

⁴² Maslow, 1962.

⁴³ Povzeto po Grizold, 1999.

Rezultati raziskave kažejo na bolj ali manj podobne vrednotne orientacije pripadnikov⁴⁴ Slovenske vojske in njihovo zaznavo uresničenosti vrednot⁴⁵, kar predstavlja nekakšno ogledalo socialne resničnosti.

Prikazani rezultati so zelo pomembno pozitivno dejstvo v orisu organizacijske kulture v Slovenski vojski. Zaznava uresničenosti vojaških vrednot namreč zajema predpostavko o retrogradni percepciji učinkovite dejavnosti, kajti uresničenost nečesa implicira nujno tudi predpostavko o predhodni dejavnosti. Ustrezna uresničenost vojaških vrednot torej implicira relativno učinkovito oz. ustrezno dejavnost, kajti ravno vojaške vrednote so cilj te iste dejavnosti. Gre za pristop, ki posnema pristop oz. je analogija pristopa z vidika zaznav uresničenosti Rokeachevih terminalnih oz. instrumentalnih vrednot⁴⁶, le da ima Rokeacheva lestvica splošen organizacijski oz. psihološki pomen v organizaciji, medtem ko vojaške vrednote poudarjajo predvsem pomen vojaške organizacije. Zato je vključitev teh vrednot in hkrati upoštevanje enakega pristopa kot pri Rokeachevi lestvici raziskovalna novost, ki je zanesljivo ne moremo zaslediti v nobeni od dosedanjih podobnih raziskav organizacijske kulture, ne v vojaških in ne v nevojaških organizacijah. Zaznava uresničenosti vrednot je hkrati pomemben skupni psihološki imenovalac različnih procesov, percepcij in predstav, ki prispevajo k njihovemu uresničevanju. Tovrstne ocene uresničenosti so hkrati jedrnata informacija o izbranih vidikih tako organizacijske kulture kot socialnih reprezentacij.

⁴⁴ V primeru rangiranja terminalnih vrednot so pripadniki različnih ciljnih skupin Slovenske vojske najvišje rangirali družinsko varnost, srečo in svobodo, medtem ko so najnižje rangirali vero. Poleg rangiranja terminalnih vrednot so pripadniki različnih skupin določili za vsako rangirano vrednoto tudi zaznavo uresničenosti te vrednote v njihovem življenju. V primeru rangiranja instrumentalnih vrednot so se izkazale razlike, saj so odgovornost kot najvišjo vrednoto v njihovem življenju rangirale civilne osebe, vojaški uslužbenci in podčastniki. Vojaki so rangirali intelektualnost kot najvišjo vrednoto, medtem ko so častniki na sam vrh svoje lestvice uvrstili vrednoto iskrenosti. Vseh pet skupin pripadnikov Slovenske vojske je ubogljivost rangiralo na najnižje mesto. Pri rangiranju vojaških vrednot so poštenost kot najvišjo vojaško vrednoto v Slovenski vojski rangirali vsi pripadniki Slovenske vojske. Kot drugo rangirano vrednoto so civilne osebe uvrstile tovarištvo, vojaški uslužbenci in vojaki pa vrednoto spoštovanje. Podčastniki so v drugo najpomembnejšo vrednoto v vojaški organizaciji združili spoštovanje, tovarištvo in čast, medtem ko so se častniki odločili za tovarištvo in spoštovanje. Vseh pet skupin pripadnikov Slovenske vojske je ponižnost rangiralo na najnižje mesto.

⁴⁵ V primerih zaznav uresničenosti terminalnih vrednot izpolnjenega smisla življenja, lepote in estetike, družinske varnosti, svobode, sreče, notranje harmonije, zrele ljubezni, nacionalne suverenosti, samospoštovanja, resničnega prijateljstva in modrosti je vseh pet skupin enako evalviralo uresničenost posameznih vrednot. Pri vseh drugih vrednotah so se med skupinami pokazale minimalne razlike. Minimalne razlike so se izkazale tudi v primeru uresničenosti instrumentalnih vrednot, ki so bile vidne pri civilnih osebah glede na druge skupine, pri katerih sta vrednoti hrabrosti in neodvisnosti manj uresničeni. Zaradi dejstva, da civilne osebe niso uniformirane in delujejo v vojaški organizaciji, je bilo pričakovati odstopanja pri teh dveh vrednotah. V primeru skupine vojakov so bile odkrite razlike v primeru uresničenosti vrednote ubogljivosti glede na druge skupine, in sicer je ta vrednota pri njih bolj uresničena kot pri drugih. To je bilo pričakovati, kajti le-ti so v položaju, ki od njih zahteva veliko tolerančnosti in poslušnosti. V primerih uresničenosti vojaških vrednot, in sicer tovarištva, vztrajnosti, poštenosti, domoljubja, urejenosti, moči, ponižnosti, inovativnosti ter sočutja je vseh pet skupin enako evalviralo uresničenost posameznih vrednot, medtem ko so se pri drugih vrednotah pokazale minimalne razlike med skupinami.

⁴⁶ Jakič, 2010.

Na splošno lahko rečemo, da je varstvo temeljnih vrednot s prevzemanjem mednarodnih pravnih in etičnih standardov pridobilo značaj univerzalnosti. V tem kontekstu normativno določene vrednote ne predstavljajo večjih težav. Problemi se navadno začno takrat, ko je treba le-te udejanjiti v konkretnih življenjskih situacijah. To pa je sposoben le tisti, ki ima visok občutek pripadnosti organizaciji oziroma vrednotnemu sistemu le-te in je v povezavi s tem zmožen dobro presoјati, kdaj in kako je treba delovati. Najpomembnejša notranja funkcija vojaške organizacije je socializacija njenih članov. Pri socialnem učenju srečujemo vrednotna merila, ki jih glede na lastne cilje sprejmemo, osvojimo ali ponotranjimo. Ključne vsebinske aspekte vrednotnega sistema nedvomno pridobivamo v kompleksnem procesu socializacije. Danes se to dosega z usposabljanji in izobraževanjem njenih članov. Na ta način državne avtoritete prepričujejo posameznika za nacionalno predanost in svojevrstno, homogeno kulturo. Z uporabo simbolov – zastav, denarja, himen, uniform, spomenikov in ceremonij – člane opominjajo na njihovo skupno dediščino in kulturno sorodnost. Člani se počutijo močnejše in vzvišene s tem občutkom skupne identitete in pripadnosti⁴⁷.

Vsekakor pa ne moremo mimo dejstva, da je v situacijah, za katere so pristojni obrambni organi države, od pravilne presoje in delovanja marsikdaj odvisna varnost življenja ljudi in obstoj drugih temeljnih vrednot. Pristojnost obrambnih organov, da v takšnih situacijah odločajo in ukrepajo na podlagi razmeroma širokih diskrecijskih pooblastil za uporabo oborožene sile, je prvovrstno vprašanje javne etike in integritete njihovih pripadnikov.

Glede na podobno vrednotno naravnost ciljnih skupin, ki je ključnega pomena za nadaljnji razvoj Slovenske vojske, lahko sklenemo, da imamo vendarle opraviti z motiviranimi posamezniki, ki težijo k »idealni« organizaciji in posledično k dobri organizacijski kulturi.

5 LITERATURA

1. Bachman, J. G., Sigelman, L., Diamond, G. (1987). Self-selection, Socialization, and Distinctive Military Values: Attitudes of High School Seniors. *Armed Forces and Society*, 13-2, str. 169-187.
2. Field Manual št. 22-100: Army Leadership (FM 22-100), 1999. Washington, DC: Headquarters of the Army.
3. Furlan, B., Rečnik, D., Vrabič, R., Maraš, V., Cerkovnik, J., Špur, B., Šonc, M., Tušak, M., Ivanuša, M., Gorjup, M., Kojadin, M., Lasič, K., Unger, M. (2006). Vojaška doktrina. Poveljstvo za doktrino, razvoj, izobraževanje in usposabljanje: Defensor, d.o.o.
4. Garb, M. (2002). Demobilizacija in reintegracija vojaškega osebja v razmerah sodobne družbene tranzicije. Doktorsko delo. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.

⁴⁷ Povzeto po Smith, 1980.

5. Grizold, A. (1999). Obrambni sistem Republike Slovenije. Ministrstvo za notranje zadeve. Visoka policijsko- varnostna šola, Ljubljana.
6. Jakič, M. (2008). Socialne reprezentacije in organizacijska kultura v Slovenski vojski. Univerza v Ljubljani: Fakulteta za družbene vede.
7. Jakič, M., Rus, S. V., Jelušič, L., Grizold, A. (2008). Samozaznava, vrednote in zaznava socialne klime v slovenski vojski pri reprezentativnemu vzorcu njenih pripadnikov/pripadnic. *Anthropos*, 2008, 3-4, 211-212.
8. Jakič, M. (2010). Organizacijska kultura in socialne reprezentacije v Slovenski vojski. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
9. Kotnik-Dvojmoč (2002): Preoblikovanje oboroženih sil sodobnih evropskih držav. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede
10. Leksikon Cankarjeve založbe (nova izdaja) (1988). Cankarjeva založba: Ljubljana.
11. Maslow, A. (1982). *Toward a Psychology of Being*. Van Nostrand, New York.
12. Murphy, D. (2004). *Military Ethics, Ethos and Professionalism: Can the Martial Spirit Forces After the Cold War*. Oxford: Oxford University Press.
13. Musek, J. (1982). *Osebnost*. Ljubljana: Univerzum.
14. Musek, J. (1993). *Osebnost in vrednote*. Ljubljana: Educy, d.o.o.
15. Pravila službe v Slovenski vojski. Uradni list RS, št. 55/2009, z dne 17. 7. 2009.
16. Rokeach, M. (1975). *Beliefs, attitudes and values*. San Francisco: Jossey-Bass.
17. Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York, The Free Press.
18. Rus, S. V. (1999). Sociopsihologija kot sodobna paradigma socialne psihologije. Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Ljubljana.
19. Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1987). Toward a Universal Psychological Structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, str. 550-562.
20. Smith, W. (1980): *Flags and Arms across the World*. Cassell: London.
21. Ustava Republike Slovenije (1991). Ljubljana.

VI. POGLAVJE:
DRUŽBENA ODGOVORNOST IN
POSLOVNA ETIKA

VI. POGLAVJE: DRUŽBENA ODGOVORNOST IN POSLOVNA ETIKA

DRUŽBENA ODGOVORNOST POLITIKOV NAMESTO PODPORE ZA NEOLIBERALIZEM

dr. dr. Matjaž Mulej, Anita Hrast

POVZETEK

Prispevek šteje družbeno odgovornost za pot Slovenije iz dane mednarodne in slovenske družbeno-gospodarske krize. Ponuja alternativo namesto neoliberalizma - dosedanje uničevalne prakse globalnega kapitalizma, ki je pozabil na svoje korenine in bistvo: odpraviti fevdalno zlorabo oblasti. Predlog je zasnovan na uspešnih, a izjemnih mednarodnih praksah.

Ključne besede: družbeno odgovornost, poslovna odličnost, neoliberalizem

1 IZBRANI PROBLEM IN VIDIK OBRAVNAVE

Kam naj v opredelitvi družbene odgovornosti umestimo delo politikov, ki usmerjajo družbo? Zato se vprašajmo, (1) kaj je družbeno odgovornost, npr. po definiciji iz najširše sprejetih novih dokumentov ISO 26000 (ISO 2010) in Evropske unije (EU, 2011), (2) kaj je končni smisel truda politikov, (3) kako bi oboje zmogli združiti.

2 POVZETEK RAZLOGOV ZA UVELJAVLJANJE DRUŽBENE ODGOVORNOSTI

Začnimo z oceno, zakaj se je pojem družbeno odgovornost pojavil v dokumentih OZN, svetovnih združenj zelo odgovornih podjetij, EU in novembra 2010 tudi v ISO 26000, ki ga je desetletje sestavljala ekipa strokovnjakov, politikov in sindikalistov iz več kot 90 držav skupaj s predstavniki več kot 40 drugih organizacij za ISO (Mednarodno organizacijo za standarde), ki združuje več kot 160 tovrstnih organov (ISO, 2010). EU je izdala še akcijski dokument (EU, 2011).

Staro izkustvo izraža rek: 'denar je sveta vladar'. Tudi danes je, a zelo enostranski: po letu 1995 je delež ameriškega bogastva v rokah enega samega odstotka Američanov poskočil od 37 % na neverjetnih 70 %; hkrati je (tudi) ZDA na robu bankrota kot velika večina držav. Poleg tega je polovica občanov Amerike, najbogatejše države sveta, revna ali živi z nizkimi prejemki (Damon,

2011). Slika sveta je še slabša: že pred sedanjo krizo je živelo kar 85 % človeštva z manj kot 6 dolarji dnevno (Nixon, 2004), kar je 120 evrov mesečno. Ni torej čudno, da so jeseni 2011 v New Yorku in preko sto drugih mestih v gospodarsko najrazvitejšem svetu (razen Skandinavije) protestirali zoper tak gospodarski položaj. Bistvo kapitalizma zdaj ni tržno gospodarstvo, kot ga je definiral Adam Smith, tj. medsebojno upoštevanje udeležencev z etiko soodvisnosti, ne neodvisnosti in odvisnosti (Smith, 2010; Petzinger, 2000), ampak je trg le orodje za oblast podjetnikov namesto nekdanjih fevdalcev in s podobno zlorabo v razmerah globalnega fevdalnega kapitalizma, ne tržnega, kar je vsaj v ZDA protiustavno (Goerner idr., 2008). Protesti napadajo zlorabo, saj je kapitalizem v motu francoske revolucije obljubil enakost, bratstvo in svobodo.

Protestniki zahtevajo, naj: (1) oblastniki omogočijo novi generaciji vsaj enako kakovost življenja kot njihovim staršem, (2) kakovost ne zajema samo izdelkov, ampak življenje kot celoto, (3) kakovost pomeni dosti manj razlik med sloji prebivalstva, saj so zrasle do fevdalnih razmer, zoper katere je nastal kapitalizem, (4) kakovost pomeni, da (ameriški) študent konča študij brez več deset tisoč dolarjev dolga za šolnino, (5) kakovost pomeni zanesljivejšo možnost za zaposlitev in družinsko življenje mladih, (6) kakovost pomeni enakopravnost iz ustave tudi v vsakdanji praksi, (7) omejijo razlike med prejemki ljudi na razlike s podlago v inovacijskih dosežkih, ne pa v zlorabi položaja in vpliva, (8) itd. (Mulej, 2011). Pri tem je pomembno, da se v 55 letih nenehne rasti BDP zadovoljstvo ljudi v najbogatejših državah sveta ni spremenilo (Casiers idr., 2011).

Torej: na zunaj koristni, a v resnici uničevalni neoliberalizem naj neha prevladovati in ljudje postanejo ljudje, upravičeni do odličnega – ustvarjalnega in prijetnega življenja zaradi kakovosti svojega dela, ne le stroji in priveski strojev za dobiček zelo majhnega deleža človeštva. Odličnost je seveda vrhunska kakovost, opredeljena s celovitim pristopom, ne enostransko. To velja tudi za politike. Tako pravita tudi ISO 26000 in Evropska unija, ki šteje družbeno odgovornost podjetij za koristno za organizacije in za vso družbo; definira jo kot 'odgovornost organizacij za vplive na družbo' (EU 2011). Družbena odgovornost torej sega daleč preko dobrodelnosti, ki je njen droben, četudi pomemben del. EU (2011) tudi ne omenja več prostovoljnosti niti tega, da družbena odgovornost sega preko pravnih obveznosti, ampak predvideva akcije držav članic in večjih podjetij. To kaže, da družbena odgovornost rešuje hud problem neoliberalne uničevalne gospodarske teorije in prakse.

3 DRUŽBENA ODGOVORNOST V DOKUMENTIH OZN, EU IN ISO – TUDI V SLOVENSKI NAGRADI HORUS

Pred desetletjem sta se za družbeno odgovornost kot nov družbeno-ekonomski sistem zavzeli OZN in EU. To vidimo, če dokumentov ne beremo površinsko, ampak upoštevamo stanje svetovnega gospodarstva in družbe, ki ga

vidimo danes lažje kot tedaj. Naslovi govorijo o družbeni odgovornosti podjetij. ISO 26000 je ne omejuje na podjetja, ampak širi na vse ljudi: govori o organizacijah, a te so orodja in združbe ljudi. EU tudi zajema vse ljudi in njihove naravne pogoje za obstoj.

Inštitut za razvoj družbene odgovornosti IRDO, Slovensko društvo za odnose z javnostmi in partnerji z nagrado Horus, ki smo jo podelili tretjič novembra 2011, podpirajo trud OZN in EU v Sloveniji: ljudje z družbeno odgovornostjo so sodobni, ker so pošteni do sodelavcev, partnerjev, širše družbe in naravnih danosti kot pogojev za obstoj ljudi. To se splača: preprečuje stroške stavk, pridobivanja novih partnerjev, vključno z dobrimi sodelavci, odjemalcev, zdravljenja; krepi ugled itd.

Neoliberalni ekonomisti so družbeno odgovornost (in njene posledice) pred desetletji žal prepovedali; kriza je zato tu. Zlorabe vpliva so jo povzročile; niti trg sam niti država sama niti mednarodno pravo jih niso znali in hoteli preprečiti. Zato številni avtorji vidijo, da imamo namesto kapitalizma ali socializma fevdalni kapitalizem. Vplivni podjetniki, zlasti globalni, so nedotakljivi kot fevdalci. Dolgov države ne obvladajo, celo ZDA so pred bankrotom, krizo pričakujejo tudi Kitajci, da o dobri postarani, leni in razvajeni Evropi niti ne govorimo. Severna Afrika je pokazala, da zlorablajoči oblastniki slej ko prej doživijo hude posledice, enako New York in mnoga druga mesta v ZDA in drugod s protesti.

Odločitev OZN, ISO in EU podpreti razvoj družbene odgovornosti (organizacij) ima torej resne gospodarske razloge: *nujno je najti novo pot iz slepe ulice, v katero je privedla človeštvo sodobna kombinacija globalnega vpliva s kratkoročnim in ozkim ravnanjem vplivnih*, ki ga je dvignil na vrhunec neoliberalizem, namesto primerne celovitosti. Vsiljene navidezne potrebe ne vodijo iz krize, ljudje jih vse manj sprejemajo (Gerzema, 2010; Zgonik, 2011).

ISO 26000 o družbeni odgovornosti iz 2010 gre dlje kot EU in OZN v starejših dokumentih: uveljavlja *celovitost pristopa in soodvisnost*, ko gre za vse vsebine družbene odgovornosti. ISO tako pomaga preseči uničevalno (do)sedanje prakso (slika 1). EU (2011) to podpira akcijsko.

Družbena odgovornost je nujna nova praksa (poslovno) odličnih in tistih na poti k odličnosti namesto v propad. Zato jo (tudi) s Horusom razvijamo dalje, saj ljudje brez družbene odgovornosti povzročajo spreglede, zato napake vse do svetovnih vojn in kriz, kakršno doživljamo po vsem svetu zdaj. Nagradimo podjetja, ustanove, novinarje, slovenske podjetnike v tujini in za njen razvoj zaslužne posameznike. Upoštevamo druge nagrade, dobro vodenje in vse, kar pospešuje povezanost poslovne odličnosti in družbene odgovornosti ter zadovoljstva sodelavcev, partnerjev in širše družbe. Uporaben je tudi za merilo doseganja le-tega.

Morda bi bilo treba uvesti Horus tudi za politike.

4 DRUŽBENA ODGOVORNOST IN (POSLOVNA) ODLIČNOST, CELOVITOST TER INOVACIJE

Produktivnost in dobiček sta še vedno glavni temi in družbena odgovornost podjetij. Podpirajo ju tudi politiki, zato jih ljudje, zlasti lastniki, podjetniki in menedžerji izvolijo in z njimi sodelujejo. Če bi delodajalci pridelali dobiček skladno s pravili družbe, zakoni in etičnimi običaji, brez zlorabe, ki jo vidimo množično, ISO 26000 ne bi bil nujen, niti dokumenti EU o družbeni odgovornosti. Dobička in produktivnosti družbena odgovornost, kot jo definira ISO 26000, ne šteje za nepomembna niti ju ne ogroža, ampak podpira. Krepitev produktivnosti in dobička je odvisna od uspeha v invencijsko-inovacijsko-difuzijskih procesih; uspeh je odvisen od celovitosti pristopa, ki ga lažje doseže, kdor ga zasnuje dolgoročno in nepristransko; zato specialisti različnih strok dojemajo in prakticirajo svojo soodvisnost in delajo v interdisciplinarnem ustvarjalnem sodelovanju. Enako velja za odnose med ljudmi in med organizacijami. Obstaja tudi jasna in s priročnikom podprta povezava med družbeno odgovornostjo in poslovno odličnostjo, tudi v slovenščini (SFPO, 2010). Pojem odličnosti postaja celovitejši, soodvisnost in celovit pristop sta osrednja povezovalna pojma v ISO 26000 (gl. sliko 1).

Slika 1: Slovenski prevod slikovnega prikaza 7 osrednjih vsebin in obeh povezovalnih kategorij družbene odgovornosti po ISO 26000 (ISO, 2010)

5 DRUŽBENA ODGOVORNOST ZOPER NAVIDEZNO ODLIČNOST NEOLIBERALIZMA

Družbena odgovornost je po tisočletjih, ko so jo vplivni ljudje podpirali v obliki navodil, danih v praktično vseh religijah (npr. v desetih božjih zapovedih), doživela prepoved za poslovne ljudi (kot da so fevdalci in torej nad zakoni), ko so okoli l. 1970 sprejeli neoliberalno ekonomsko teorijo, prakso pa že prej. Pod njunim vplivom pa se ni uveljavil svobodni trg, o katerem govori liberalizem A. Smitha, ampak monopolizem velikih podjetij in z njim zloraba svobodnega trga; tudi države so jim podrejene. V zadnjem desetletju se je še izraziteje kot prej pokazalo vsaj naslednje (Mulej, Hrast, 2011a):

1. Rast obsega poslovanja ne more biti nenehna, ker potrebe ljudi ne morejo nenehno rasti. Niti ne morejo nenehno rasti razlike med ljudmi znotraj držav in globalno. Ne more rasti uničevanje naravnih danosti za obstoj človeštva. Vse to je raslo ves čas po 2. svetovni vojni, a to nujno vodi v globalno krizo. Sedanja zadolženost tako rekoč vseh držav je njen zunanji izraz, saj je segla mimo potreb ljudi in se neznosno kopičila.
2. Družbeno-gospodarskega razvoja ne moremo obvladati, če delujemo enostransko namesto po zakonu zadostne in potrebne celovitosti. Z enostranskim ravnanjem pač povzročamo spreglede in posledice, ki so hude, vse do sedanjega spleta kriz in vojn, celo svetovnih vojn. Če bi trg res deloval kot svobodni trg, torej kot nevidna roka, ki uveljavlja soodvisnost namesto zlorabe pogajalske moči (Smith, 2010), takih posledic ne bi bilo. Neoliberalizem je onemogočil trg; ni preprečil monopolizacije, ampak jo je podpiral. Pripeljal je od svobodnega trga v fevdalni kapitalizem, ki je v bistvu pristranska oblast velikih podjetnikov, ne nad njimi (Goerner idr., 2008; Fleissner, Wanek, ur., 2008).
3. V organizacijah vplivni ljudje, ki so vzpostavili najbolj enakopravne, medsebojno poštene in dolgoročne poslovne odnose s svojimi sodelavci in drugimi poslovnimi partnerji, prakticirajo družbeno odgovornost. To dejstvo jim preprečuje stroške, ki bi jih povzročile stavke, pridobivanje novih dobaviteljev in novih odjemalcev namesto dotedanjih, pravni spori, odsotnost – zaradi slabe ekološke skrbi bolnih – sodelavcev z dela, slabo motivirani in zato za povzročanje težav zainteresirani zaposleni ipd. (npr.: Collins, Porras, 1997; Collins, 2001).
4. Organizacije, ki imajo učinkovit in uspešen skrben odnos do naravnih danosti kot pogojev za preživetje ljudi okrog sebe, tudi izkazujejo družbeno odgovornost. To dejstvo jim preprečuje stroške, ki bi jih imeli zaradi odpora ljudi, bolni sodelavcev in drugih ljudi, s temi boleznimi povzročeni potreb po dajatvah v državne in druge sklade itd. (npr.: Ećimović idr., 2002; Božičnik idr., 2008; Ećimović idr., 2012).
5. Število ljudi, obsedenih s kupovanjem, že več let upada: v ZDA pod šest, v Nemčiji pod en odstotek; drugi vse bolj pazijo, da kupujejo od dobaviteljev z družbeno odgovornostjo (Gerzema, 2010; Zgonik, 2011). 85 % ljudi na svetu zna živeti skromno, z manj kot 6 dolarjev na dan.

Skratka, družbena odgovornost se spleča, brž ko računamo z logiko oportunitetnih stroškov; o njih običajno računovodsko poročanje molči, a so v rabi za predkalkulacije. Razkazovanje z nepotrebno potrošnjo je droben vir trga, resnične potrebe ga dajo več, a jih v sodobni krizi izobilja ni veliko (James, 2007). Odličnost (osebna, poslovna, državna in mednarodna) odseva celovitost namesto enostranskosti in pristranskosti; vidna je v njihovih dejanjih, odločitvah, zakonih itd.

Ta zahteva odjemalcev vključuje tudi politike, če prispevajo k poslovni odličnosti, ker delajo s primerno celovitostjo, torej upoštevajo soodvisnost vseh bistvenih strok in interesov. Zato morajo tudi politiki upoštevati in razvijati družbeno odgovornost pri sebi in odjemalcih svojih dosežkov, npr. spodbudnih razmer kot pogojev za poslovanje organizacij in življenje ustvarjalnih in inovativnih ljudi, nesposobnih za lenuhe, a solidarnih do pomoči potrebnih, kar so bolni, stari, otroci, starši majhnih otrok, brezposelni, a brez pretiravanja, znanega iz t. i. socialističnih in prejšnjih časov, v katerih je prevladovala predindustrijska solidarnost (vsaj na vasi, tj. večinsko).

6 DRUŽBENA ODGOVORNOST – (POSLOVNA) ODLIČNOST PO ODLOČITVAH ODJEMALCEV

Četudi družbena odgovornost po ISO 26000 ni pravno predpisana, je v sodobnih razmerah vse bolj tržna nuja: odjemalci vse bolj pazijo, ali kupujejo izdelke in storitve družbeno odgovornih ali drugih podjetij (Gerzema, 2010). Edino monopolisti se te izkušnje še ne držijo, a vsaj politični monopolisti so, npr. v deželah severne Afrike in Bližnjega vzhoda, doživeli težke posledice zlorabe njihove vplivnosti za njih same. Kombinacija 'oblast, last, krast in slast' je bila tisočletja pravica (privatnih) lastnikov in oblastnikov do uporabe in zlorabe, zdaj pa nastaja pravica do uporabe brez zlorabe; to so podjetniki/menedžerji uvedli za svoje podrejene (s pojmom 'lastnik procesa'), zdaj pa še zase – z družbeno odgovornostjo. Ljudje kot odjemalci in občani pač kaznujejo tiste, ki si jemljejo pravico do zlorabe. Z izgovarjanjem na prosti trg je neoliberalizem krepil pravico do zlorabe. Danes so njegove globalne posledice grozljive. Zato po ISO 26000 družbena odgovornost velja za vse organizacije, torej za vse ljudi. Tudi EU (2011) pospešuje družbeno odgovornost držav članic, podjetij in drugih organizacij ter občanov.

Skratka, družbena odgovornost se spleča vsaj dolgoročno, pogosto pa tudi kratkoročno. Če bi trg deloval po teoriji A. Smitha, niti ISO 26000 niti dokumenti EU (2011 in prej) ne bi bili ekonomsko potrebni, tako pa so nujni. Nudijo pot iz slepe ulice, v katero je neoliberalizem pripeljal svet; z neoliberalnimi ukrepi je nujna vojna kot pri vseh velikih krizah doslej. A te, z izjemo dveh svetovnih vojn, so bile bolj lokalne kot globalne in brez atomskega orožja. Sedanja je poleg tega kriza izobilja, slepe ulice brez resničnih potreb in zato brez ambicij možnih odjemalcev, da bi garali za kupovanje namesto uživali

v prostem času (a ustvarjalno, ne s popivanjem in podobnim uničevanjem samih sebe).

Taka spoznanja podpira tudi citat iz ISO 26000: 'Družbena odgovornost podpira:

- konkurenčno prednost,
- ugled,
- sposobnost pritegniti in zadržati sodelavce ali člane, odjemalce, stranke ali uporabnike,
- vzdrževanje morale, zagnanosti in produktivnosti zaposlenih,
- stališča investitorjev, lastnikov, dajalcev, darovalcev in finančnikov ter
- odnose s podjetji, oblastnimi organi, mediji, dobavitelji, kolegi, odjemalci in družbeno,
- skupnostjo, v kateri organizacija deluje.

K temu morajo prispevati tudi politiki, sicer niso sodobni, družbeno odgovorni.

7 DRUŽBENA ODGOVORNOST – (POSLOVNA) ODLIČNOST PO MERILIH LIBERALIZMA NAMESTO NEOLIBERALIZMA IN FEVDALNEGA KAPITALIZMA

Pod vplivom neoliberalne kratkoročne in ozkosrčne namesto primerno celovite in dolgoročne gospodarske prakse je človeštvo v slepi ulici. Bogati in vplivni so družbo odmaknili od treh načel francoske revolucije: enakosti, svobode in bratstva. Enakost je samo pravna, ne ekonomska, svoboda vključuje pravico vplivnih do zlorabe odvisnih (četudi mimo uzanc), bratstvo je zoženo na delno solidarnost, ki jo štejejo za breme. Zato zadovoljstvo ljudi ne rase, ko rase BDP (Cassiers, 2011). Tako družbena odgovornost nudi možnost za nov družbeno-ekonomski red, a ta bo nastal postopno v zapletenem invenijsko-inovacijsko-difuzijskem procesu (IIDP) kot netehnološka inovacija. Za ta proces ve in zna človeštvo dovolj (bolj tehnološko kot ekonomsko), a ima premalo volje najvplivnejših ljudi, da bi uveljavili liberalizem (ne socializma, sploh pa ne tiste njegove farse, ki smo jo doživljali v 20. stoletju). Za IIDP gl. druge naše zapise.

Bistvo liberalizma je zgodovinar Prunk (2010) povzel kot splet vrste lastnosti, ki so: individualna človekova svoboda, strpnost, delitev oblasti, največji blagor za največje število ljudi, svobodno gospodarsko udejstvovanje, podjetništvo; na daljši rok brezrazredna družba svobodnih in enakih posameznikov, na kratek rok družba srednjega sloja, brez bistvenih razlik v premoženju; varnost pred državno samovoljo, oblast skupaj z odgovornostjo; znanost, šolstvo in umetnost, civilna družba.

Dodajmo nekaj podlag za oceno, da imamo namesto liberalizma fevdalni kapitalizem: 70 % imetja v ZDA ima samo 1 % ljudi; samo 500 podjetij obvladuje

53 % GDP sveta; brezperspektivnost za mlade; svet bogatih; dolgovi; srednji razred izginja; razpon bogastva v Veliki Britaniji je več kot 100 : 1, v svetu več kot 550 : 1, 28 vojn poteka; marsikje so upori; terorizem je odziv na zlorabe in zloraba; le 15 % ljudi ima prejemke nad 6 USD na dan; izobilje brez ambicij in stvarnih potreb pri bogatejših; šibka kupna moč drugih; tretjina hrane v smeteh dnevno in smrtna lakota hkrati; kratka, prevladuje enostranskost brez soodvisnosti in celovitosti (povzeto po dosti virih v: Mulej, 2011). Brez družbene odgovornosti poti iz slepe ulice neoliberalizma ni: liberalizem ne zmore vzpostaviti veljave in prevlade liberalizma in na drugi strani ukiniti svoje 'mehurčkasto gospodarstvo' (Senge idr., 2008).

Zato je človeštvo pred dilemo 'neoliberalizem ali obstoj'. Napovedi, da se bliža nov val krize, to potrjujejo.

To postavlja pred nove naloge tudi politike, če so doslej slepo služili neoliberalno usmerjenim podjetnikom in menedžerjem.

8 DRUŽBENA ODGOVORNOST – NOVA (POSLOVNA) ODLIČNOST NA OSNOVI DEJANJ LJUDI

Predlagamo pet temeljnih smeri **potrebnih ukrepov** (Mulej, Hrast, 2011 b, dopolnjeno):

1. Posamezniki:

- kot odjemalci: dajati prednost resničnim potrebam pred praznim postavljanjem s potrošnjo zaradi pogoltnosti in
- dajati prednost dobaviteljem z dobro utemeljenim ugledom, da prakticirajo družbeno odgovornost;
- kot občani: pritiskati na organizacije (podjetja, javni sektor, NVO) in vlade, naj prakticirajo več družbene odgovornosti.

2. Organizacije:

- prakticirati družbeno odgovornost kot človeško lastnost/vrednoto pri vodstvu, sodelavcih, drugih ljudeh in kot poslovno strategijo, da bo manj stroškov, ki jih povzročajo
 - nezadovoljstvo (ustvarjalnih, ne kronično lenih) ljudi,
 - nezdravo naravno okolje,
 - slab ugled
 - itd.
- pritiskati na organizacije (podjetja, javni sektor, NVO) in vlade, naj se obnašajo bolj družbeno odgovorno.

3. Države/vlade:

- javni sektor kot celota je največji odjemalec, zato naj določijo, da so njegovi nakupni pogoji: kateri koli organizaciji javnega sektorja (od vrtcev itd. preko državne uprave do vojske) smejo dobavljati samo ponudniki, ki so na samem vrhu v kombinaciji lastnosti:

1. družbena odgovornost (merjena z merili nagrade Horus),
2. inovacije, vidne v vrhunski poslovni odličnosti (merjeni z merili iz - morda dopolnjenega - zakona o nagradi RS za poslovno odličnost, skladno z EFQM) in totalni kakovosti dobav v svoji interni in zunanji poslovni praksi, ki:
 - sega vse do ‘*sistemske kakovosti*’ = primerno celovite sinergije, ki združuje
 - normalne cene, plače, razvojne sklade,
 - tehnično in komercialno kakovost,
 - inovativnost vse do odličnosti dobav,
 - ustrezno izbiro,
 - sonaravno/trajnostno skrb za naravno okolje in
 - druge vsebine družbene odgovornosti,
 - in vključuje tudi javne uslužbence in politike ter druge vplivne osebnosti,
3. doseganje enakih lastnosti pri vseh dobaviteljih.
(Podrobneje v: Mulej, 2007, tu delno dopolnjeno);
 - pritiskati na organizacije (podjetja, javni sektor, NVO) in vlade, naj se obnašajo bolj družbeno odgovorno, tudi s podpiranjem izkušnje, da so najuspešnejši tam, kjer so najbolj uveljavili skupni imenovalec podlag za uspeh, izražen s 3T: toleranca privablja talente in tam je smiselno investirati v tehnologijo (Florida, 2005). Ocena slovenskega stanja po enakih merilih je pokazala enako sliko v Sloveniji (Malačič idr., 2006, za vlado RS).

4. Mednarodna skupnost:

- dodati k mednarodnemu pravu novo svetovno, za vse obvezno pravo, ki zajema
 - mir na svetu,
 - osnovne človeške pravice in
 - družbeno odgovornost, in to:
- S svetovno demokracijo, ki vključuje svetovno vlado, sestavljeno iz zelo poštenih in družbeno odgovornih oseb, ki ne zlorabljajo svojega vpliva, ampak nadzirajo, kako je z družbeno odgovornostjo multinacionalk.

5. Znanstveniki, učitelji vseh ravni šolanja, starši, drugi ustvarjalci javnega mnenja:

- ustvarjanje zavesti, da ljudje za preživetje potrebujejo:
 - etiko soodvisnosti namesto odvisnosti in neodvisnosti (razen pravne neodvisnosti) po vzoru dobrih družin, prijateljev in resnih poslovnih partnerjev, zato družbena odgovornost,
 - potrebno in zadostno celovitost, ki jo omogoča medstrokovno ustvarjalno sodelovanje, za kar so metode znane, a jih le redko uporabljajo;

- ponudbo metod, ki podpirajo medstrokovno ustvarjalno sodelovanje in etiko soodvisnosti, da se strokovno znanje lažje uveljavi, ker je del medstrokovnega v sinergiji. Precej metod že obstaja in so preverjene v slovenskih in mednarodnih organizacijah, tudi med politiki;
- poklicno izpostavljanje tem o družbeni odgovornosti, zlasti obeh povezovalnih konceptov: SOODVISNOST IN PRISTOP Z ZADOSTNO IN POTREBNO CELOVITOSTJO. Sem spadajo seveda tudi politiki in njihovi sodelavci.

Tako nam bo kot človeštvu morda uspelo uveljaviti liberalizem in zato najti pot iz slepe ulice sedanje krize, ki so jo navzven povzročili svetovni bančniki, v bistvu pa nasprotovanje neoliberalcev celovitosti in svobodnemu trgu brez monopolov.

Takšna prenova (žal) seveda ni dosegljiva kar v trenutku, ampak kot (najbrž) dolgoročen IIDP. V tem besedilu se mu ne moremo posvetiti.

Skratka: končni smisel truda politikov, ki bi ga zmogli združiti z družbeno odgovornostjo, je: krepiti celovitost in inovativnost ter utemeljen ugled države in organizacij.

Na kaj se kaže nasloniti na poti iz teorije v prakso uveljavljanja družbene odgovornosti, smo objavili v Hrast idr. (ur.), 2012.

9 SKLEP

Če so mediji prav prikazali vsebine programov političnih strank v Sloveniji, bi v luči tega zapisa morali reči, da se stranke večinoma niso ukvarjale niti z vizijo niti s politiko niti s strategijo, ampak s taktiko. Torej je njihova strategija ohraniti dosedanje ozko in kratkoročno ravnanje neoliberalnega tipa namesto rešiti Slovenijo in ne le vladno krizo. To pa je zelo nevarno.

10 LITERATURA

1. Božičnik, S., Ećimović, T., Mulej, M. (ur.) (2008): *Sustainable future, requisite holism, and social responsibility*. ANSTED University, Penang in co-operation with SEM Institute for climate change, Korte, and IRDO Institute for Development of Social Responsibility, Maribor. On CD. Dostopno na: www.institut.climatechange.si.
2. Cassiers, I. (2011): Beyond the crisis: what prosperity? *Acta Europæana Systemica*, 1, On-line journal of EUS (European Union of Systemics), <http://aes.ues-eus-eu/aes2011enteteAESZ011.html> N.B. Knjiga za podlago: Cassiers, I., idr.: *Redefinir la prosperite. Jalons pour un debat public*. 2011, l'Aube.
3. Collins, C., Porras, I. (1997): *Built to Last: Successful Habits of Visionary Companies*. Harper Business, New York.
4. Collins, J. (2001): *Why Some Companies Make the Leap ... and others Don't, from Good to Great*. Random House, Sydney.

5. Čibej, B. (2011 a): Ameriška gospodarska kriza: Novim težavam naproti: Delo, 28. 9., 6.
6. Ečimovič, T., Mulej, M., Mayur, R. (2002): Systems Thinking and Climate Change System (Against a Big »Tragedy of the Commons« of All of Us). SEM Institute for Climate Change, Korte. www.institut-climatechange.si.
7. Ečimovič, T., idr. (2012): »The World Thinkers' Panel on the Sustainable Future of Humankind«. V: Hrast idr., citirano tu.
8. EU (2000): Communication Concerning Corporate Social Responsibility: A Business Contribution to Sustainable Development (COM, 2000).
9. EU (2001): Green Paper on Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility. Brussels: European Union.
10. EU (2011): Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions. A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. COM(2011) 681 final. Brussels, 25. 10. 2011.
11. Fleissner, P., Wanek, N., ur. (2008), Bruchstücke: kritische Ansätze zu Politik und Ökonomie im globalisierten Kapitalismus: Materialien zu Ringvorlesung, Sommersemester 2008, Universität Wien, Wien.
12. Florida, R. (2005): Vzpon ustvarjalnega razreda. Ipak, Velenje.
13. Gerzema, J. (2010): The Power of the Post-recession Consumer: strategy + business. <http://www.strategy-business.com/article/00054?pg=all&tid=27782251>. Brano 10. 12. 2011.
14. Goerner, S., Dyck, G., Lagerroos, D. (2008): The New Science of Sustainability. TCCS, Chapel Hill, N.C.
15. Hrast, A., Mulej, M., Knez-Riedl, J. (ur.) (2006): Družbena odgovornost in izzivi časa. IRDO, Maribor.
16. Hrast, A., Mulej, M., Knez-Riedl, J. (ur.) (2007): Družbena odgovornost. Vloga menedžerjev pri razvoju družbene odgovornosti v pridobitnih in nepridobitnih dejavnostih. IRDO, Maribor.
17. Hrast, A., Mulej, M. (ur.) (2008): Družbena odgovornost in izzivi časa, 2008. Prispevki družbene odgovornosti k dolgoročni uspešnosti vseh udeležencev na trgu. IRDO, Maribor.
18. Hrast, A., Mulej, M. (ur.) (2009): Družbena odgovornost in izzivi časa. Delo – most za sodelovanje: odnosi s sodelavci in med generacijami. IRDO, Maribor.
19. Hrast, A., Mulej, M. (ur.) (2010): Družbena odgovornost in izzivi časa. Narava in človek = Social responsibility: Nature and humans [Na CD]. IRDO, Maribor.
20. Hrast, A., Kojc, S., Fistravec, A., Mulej, M., Anterer, A. (ur.) (2011): 6th IRDO International Conference: Social Responsibility and Current Challenges 2011 Youth in Focus of World Changes. Conference Proceedings. Zbirka Družbena odgovornost. IRDO Institute for development of social responsibility, Maribor.
21. Hrast, A., idr (ur.): The 7th IRDO International Conference – Social Responsibility and Current Challenges 2012, Innovation of culture toward more social responsibility - the way out of crisis”, Maribor, Slovenija, 8.-10. 3. 2012. IRDO Institute for development of social responsibility, and partners.

22. ISO 2010: *ISO 26000*; http://www.iso.org/iso/ discovering_iso_26000.pdf.
23. Mulej, M. (1994): Three Years of Support for a Theory: two-generation cycles in the transition from a pre-industrial to a modern society. *Cybernetics and Systems*, 25: 861-877.
24. Mulej, M. (2006): Zakaj v Sloveniji še ni dovolj inoviranja – gospodarsko- in kulturnorazvojni razlogi = Why Slovenia has not reached a sufficient level of innovation - reasons of economic and cultural development. *Naše gospodarstvo.*, 52, št. 3-4: 39-48.
25. Mulej, M. (2007): Inoviranje navad države in manjših podjetij. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za management.
26. Mulej, M. (2011): Socially Responsible Entrepreneurship and Business Ethics. Gradivo za delavnico KEN 2011, Knowledge Economy Forum, V Gradcu 21. 4. 2011 in v Mariboru, 6.-7. 6. 2011. SBRA Slovenian Business and Research Association, Bruselj.
27. Mulej, M., and co-authors (pred izidom): Dialectical Systems Thinking and the Law of Requisite Holism. ISCE Publishing, Goodyear, Arizona.
28. Mulej, M., de Zeeuw, G., Espejo, R., Flood, R., Jackson, M., Kajzer, S., Mingers, J., Rafolt, B., Rebernik, M., Suojanen, W., Thornton, P., Ursic, D. (1992): *Teorije sistemov*. Maribor. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
29. Mulej, M., Espejo, R., Jackson, M., Kajzer, S., Mingers, J., Mlakar, P., Mulej, N., Potočan, V., Rebernik, M., Rosicky, A., Schiemenz, B., Umpleby, S., Uršič, D., Vallee, R., (2000): *Dialektična in druge mehkosistemske teorije (podlaga za uspešen management)*. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
30. Mulej, M., Hrast, A. (ur.) (2010): *Eseji o družbeni odgovornosti. [Zbirka Družbena odgovornost]*. IRDO Inštitut za razvoj družbene odgovornosti, Maribor, ECPD Slovenija, Ljubljana, Ypsilon, Ljubljana.
31. Mulej, M., Hrast, A. (2011 a): Družbena odgovornost – konkurenčna prednost rešnih podjetij. *Delo (Ljubljana)*, 26. 9. 2011, leto 53.
32. Mulej, M., Hrast, A. (2011 b): Kriza in neodgovorno vedenje vodita v propad. *Delo (Ljubljana)*, 12. 12. 2011, leto 53, št. 287, str. 28.
33. Mulej, M., Kajzer, S. (1998): Ethic of interdependence and the law of requisite holism. In: Proc. of *STIQE '98*, ISRUM, Maribor: 56-67.
34. Mulej, M., Mulej, N. (2006). Innovation and/by systemic thinking. V: Proc. of 18th ECSR, ASCS, Vienna: 416-421.
35. Nixon, B. (2004): Speaking Plainly – A New Agenda for the 21st Century. V: Crowther, D., Caliyut, K. T. (ur.) (2004 a): *Stakeholders and Social Responsibility*. AN-STED University, Penang.
36. Petzinger, T. (2000): *The New Pioneers*. Simon & Schusters, New York.
37. Prunk, J. (2010): Racionalistična civilizacija 1776-2000, del 25. Maribor: *Večer*, 9. 2.: 26.
38. Senge, P., Smith, B., Kruschwitz, N., Lau, J., Schley, S. (2008): *The Necessary Revolution. How Individuals and Organizations Are Working Together to Create a Sustainable World*. Dobleday, New York, London, Toronto, Sydney, Auckland.

39. Smith, A. (2010): *Bogastvo narodov. Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov*. Studia humanitatis, Ljubljana.
40. SFPO, EFQM (2010): *Priročnik z orodji za družbeno odgovornost podjetij*. SFPO (Slovenska fundacija za poslovno odličnost), Ljubljana; (prevod: Excellence One Toolbook for Corporate Social Responsibility).
41. www.horus.si.
42. Zgonik, A. (2011): Odvisnost od nakupovanja. *Delo*, 25. 1.: 19.
43. Ženko, Z., Mulej, M. (2011 a): Innovating measurement of economic success for more accurate information = Inoviranje merjenja ekonomskega uspeha za bolj ustrezne informacije. *Naše gospod.*, 2011, letn. 57, št. 5/6, str. 11-19.
44. Ženko, Z., Mulej, M. (2011 b): Diffusion of innovative behaviour with social responsibility. *Kybernetes*, 2011, vol. 40, no. 9/10, str. 1258-1272.

VI. POGLAVJE: DRUŽBENA ODGOVORNOST IN POSLOVNA ETIKA

DILEME POSLOVNE ETIKE V SLOVENIJI

dr. Vojko Potočan, dr. dr. Matjaž Mulej

POVZETEK

Poslovna etika temelji na poštenosti, enakovrednosti in zanesljivosti, kar vključuje skrbnost do ljudi, živali in okolja ter zavzetost za ukvarjanje z vplivi dejavnosti in odločitev na interese deležnikov. Opredelitev pomeni, da je odprto vprašanje, kakšna etika prevladuje kot pri ljudeh sprejeto merilo, kaj je prav in kaj narobe. Poslovna etika je aktualna, ker je med bistvenimi viri sedanje krize, potem ko je neoliberalizem namesto »nevidne roke« Adama Smitha kot etike soodvisnosti uveljavil etiko sebične pristranskosti, ki je uničila prevlado svobodnega trga in države.

Ključne besede: poslovna etika, organizacija, skrbnost in odgovornost.

1 IZBRANI PROBLEM IN VIDIK OBRAVNAVE

Odmevni primeri iz poslovne prakse dokazujejo, da poslovna etika (PE) organizacij ni vedno usklajena s potrebami in zahtevami njihovega notranjega in/ali zunanjega okolja (Potocan, Mulej, 2007; Potocan, 2009; Potocan, 2010; Potocan, Nedelko, Mulej, 2011; Potocan, Nedelko, Mulej, 2012).

V menedžmentski in organizacijski literaturi se potreba po PE opredeljuje z naslednjimi argumenti (Boatright, 2006; Certo, Certo, 2009; Mullins, 2010; Trevino, Nelson, 2001): 1) najvplivnejši udeleženci organizacij ne morejo v celoti institucionalno opredeliti delovanja vseh udeležencev organizacije, 2) organizacije za svoje vplivanje na dogajanje zato potrebujejo neinstitucionalne instrumente – PE predstavlja možnost in priložnost za opredelitev vedenja udeležencev organizacije, 3) z ustrezno PE lahko organizacija bistveno izboljša odnose v organizaciji, izboljša motivacijo udeležencev organizacije in izboljša ugled organizacije in 4) z ustrezno PE lahko organizacija podpre doseganje sinergijske celote vseh pomembnih ciljev organizacije – ekonomskih, ekoloških in socialnih, tj. širše družbenih ciljev delovanja in vedenja.

V poslovnem okolju prevladuje normativno razumevanje PE, ki poskuša vnaprej definirati želeno odgovorno, pošteno in zanesljivo delovanje in vedenje udeležencev, ki ga organizacija poskuša implementirati na različne načine (npr. z organizacijsko socializacijo, prilagoditvijo vedenja itd.) (Lafollette, 2005; Lawrence, Weber, 2007; Stanwick, Stanwick, 2008; Mullins, 2010).

2 RAZLIČNOST MOŽNIH IZHODIŠČ IN PRISTOPOV ZA OBRAVNAVO POSLOVNE ETIKE

Poslovno etiko (PE) lahko najsplošneje opredelimo kot zbirko moralnih principov in vrednot, ki vodijo vedenje ljudi ali skupin z upoštevanjem prevladujočih meril, ali je dejanje dobro ali slabo. Pri tem lahko etiko opredelimo kot področje med svobodno izbiro (osebni standardi) in zakonodajo (pravni standardi) (Bauchamp, Bowie, 2004; Brooks, 2006; Certo, Certo, 2009; Quick, Nelson, 2009).

Znanstvena obravnava PE je stara manj kot sto let, če pustimo religije ob strani (Lafollette, 2005; Jennings, 2011; Crane, Matten, 2010). V menedžmentu se je intenzivnejša obravnava PE začela po letu 1982, ko sta Peters in Waterman izdala knjigo *V iskanju odličnosti*, s katero sta postavila izhodišča za menedžmentsko obravnavo mehkih (predvsem vedenjskih) dejavnikov organizacije – torej tudi vrednot, kulture, etike in norm, ki pomembno vplivajo na delovanje organizacije (Peters, Waterman, 1982).

Večina menedžmentskih avtorjev se strinja, da je PE prešla več razvojnih faz, in sicer faze: ekonomske odgovornosti, zakonske odgovornosti, etične odgovornosti in celovitejše odgovornosti. Organizacije lahko za svoje delovanje, glede na zahteve in potrebe okolja (normativne, nenormativne) ter svoje cilje oblikujejo PE v skladu z izbrano zeleno ravniyo razvitosti etike (Darwall, Gibbard, Railton, 1997; Brenkert, Beauchamp, 2010; Ferrell, Fraedrich, Ferrell, 2010; Trevino, Nelson, 2011).

Obstaja veliko različnih filozofskih doktrin in metodoloških pristopov v obravnavi PE, razlik v pojmovanju, kako se oblikuje PE glede na ekonomsko in družbeno okolje ter različna razumevanja razmerja med ekonomiko in etiko. Pomembno vsebinsko vprašanje je npr. razmerje med metaetiko (najširše veljavno) ter normativno (predpisano) in aplikativno (uporabljano) etiko (Brenkert, Beauchamp, 2010; Buchanan, Huczynski, 2010; Crane, Matten, 2010; Hartman, DesJardins, 2010; Trevino, Nelson, 2011).

Za obravnavo posameznega metaetičnega vprašanja (npr. ali je profit etičen) lahko namreč uporabimo različne filozofske doktrine. Te pojasnjujejo, kako izbrati rešitev, ki bo hkrati najboljša za posameznika in družbo v celoti (tj. kako oblikovati raven profita, ki bo etična za udeležence poslovanja). – V rabi so tudi različna normativna izhodišča (ki predstavljajo reprezentativne normativne principe), da bi utemeljili raven etičnosti zelo različnih odločitev (npr. kako etično utemeljiti izbrano delitev profita).

Z vidika delovanja organizacij je pomembno tudi vprašanje o opredelitvi razmerja med ekonomiko in etiko (Brooks, 2006; Stanwick, Stanwick, 2008; Daft, 2009; Buchanan, Huczynski, 2010; Mullins, 2010; Jennings, 2011). Tako npr. del znanstvenikov in gospodarstvenikov meni, da je ekonomika pomembnejša od etike (npr. Milton Friedman – delovanje menedžerjev mora biti samo legalno, niti legitimnost ni nujna, če ogroža korist lastnikov). Druga skupina

obravnava etiko bolj enakovredno, npr. etika in ekonomika sta enakovredni (npr. Homann), ali pa celo zagovarja tezo, da je etika pomembnejša od ekonomike (npr. Steinmann, Ulrich). Hkrati se organizacije pri oblikovanju etike soočajo tudi z razlikami v razumevanju vsebinskega oblikovanja PE, ki jo npr. lahko: 1) prevladujoče določa okolje organizacije, 2) organizacija samostojno oblikuje ne glede na okolje in 3) organizacija oblikuje na temelju interakcije med cilji in interesi okolja in organizacije.

S tem se odpira tudi dilema o razmerju med etiko okolja (npr. gospodarsko, širše družbeno in socialno, tj. dobrodelno etiko) in PE organizacije. V Evropi obstaja tradicija oblikovanja in tudi normativnega opredeljevanja gospodarske etike kot okvira za oblikovanje podjetniške oz. poslovne etike organizacij, ki je bila še posebej izpostavljena v okviru koncepta »Socialne države« (Crane, Matten, 2010; Trevino, Nelson, 2011). V ZDA in Aziji se PE oblikuje predvsem na ravni organizacij, zato na teh območjih tudi ni normativno opredeljene gospodarske etike, ki bi bila vodilo za oblikovanje PE v organizacijah (Certo, Certo, 2009; Ferrell, Fraedrich, Ferrell, 2010). V ZDA in v Aziji so gospodarsko etiko začeli razvijati šele v zadnjih 15 letih, in še to večinoma v okviru strokovnih združenj (tj. profesionalnih etik), ne na ravni države (tj. gospodarske etike).

Znani so etični kodeksi npr. za zdravnike in njihove sodelavce, novinarje, medžerje, računovodje, učitelje itd., a se z njimi tukaj ne utegnemo ukvarjati (Boatright, 2006; Stanwick, Stanwick, 2008; Buchanan, Huczynski, 2010). Ob strani moramo pustiti tudi uzance ipd.

3 RAZUMEVANJE OBLIKOVANJA IN VSEBINE POSLOVNE ETIKE V ORGANIZACIJI

V menedžmentski literaturi temelji obravnava poslovne etike (PE) prevladujoče na funkcionalnem pristopu (na uporabi pozitivizma, tj. upoštevanja in obvladovanja dejanskih procesov kot izhodišča) in na predpostavki o možnosti in potrebi po menedžmentu PE (Buchanan, Huczynski, 2010; Crane, Matten, 2010; Mullins, 2010). Nasprotno njena obravnava v socialnih znanostih temelji na socialnem konstruktivizmu (tj. na določanju, kaj je primerno za dano družbo) (Lafollette, 2005; Darwall, Gibbard, Railton, 1997; Quick, Nelson, 2009; Buchanan, Huczynski, 2010).

PE v organizaciji najbolj določajo najvplivnejše skupine udeležencev (npr. lastniki, menedžerji), zato PE organizacije pogosto ne upošteva dovolj enakopravno interesov vseh njenih deležnikov (Bauchamp, Bowie, 2004; Brooks, 2006; Potocan, 2009; Buchanan, Huczynski, 2010; Crane, Matten, 2010; Potocan, 2010; Potocan, Nedelko, Mulej, 2012).

Večina menedžmentske literature o PE predpostavlja (idealno) situacijo, da so usklajeni (etično) delovanje in vedenje deležnikov organizacije in (etični)

cilji organizacije, tj. vodstva le-te. Pri tem je treba upoštevati potrebo po čim celovitejši obravnavi PE s: 1) profesionalnega vidika – ki vključuje celovito opredelitev temeljnih lastnosti PE, ki temelji na znanju, izkušnjah in profesionalnih interesih in je relativno objektivni in racionalen, ter 2) političnega vidika, ki vključuje opredelitev interesov in njihovo uskladitev s temeljnimi čustvenimi izhodišči, torej temelji na različnih interesih v določenem obdobju in je subjektivni in racionalen.

Neusklajenosti med vidikoma so lahko posledice različnih vzrokov, kot npr. razlik med osebnimi cilji udeležencev in organizacijskimi cilji, vrednotami udeležencev in organizacije ter interesi posameznih skupin deležnikov in organizacije.

Zaradi razlik so deležniki organizacije soočeni s situacijo, da npr.: 1) ne morejo (ali nočejo) slediti enotno določenim ciljem PE in zato njihovo delo ni usklajeno s PE organizacije ali npr. 2) poskušajo v največji možni meri uskladiti svoje delovanje in vedenje z organizacijo, vendar so soočeni z nizom dilem pri tem (npr. katere interese naj upoštevajo, kako naj presojujejo pomembnost interesov, kakšno kombinacijo interesov naj upoštevajo itd.).

V večini organizacij je etika tako ali drugače določena normativno. To ima svoje prednosti (npr. prepoznavnost uradne PE), lahko pa je tudi ovira, če je PE preveč normirana (npr. prepodrobno določeni etični kodeksi). V menedžmentski teoriji prevladuje mnenje, da mora organizacija oblikovati enotno PE, ki jo nato sprejmejo in izvajajo vsi udeleženci organizacije. Hkrati pa morajo organizacije tudi upoštevati, da se PE spreminja (s stopnjo razvoja okolja, ravni znanja v okolju in razvitostjo etike v okolju, v krizi ali izobilju), in morajo tem spremembam hkrati tudi slediti – koncept dinamičnega razvoja PE.

Organizacije s svojo PE vplivajo na okolje, hkrati pa okolje (s svojimi potrebami in interesi) prav tako vpliva na njihovo PE.

Organizacije praviloma razlikujejo med svojo PE in prevladujočim razumevanjem PE ter etičnim delovanjem po merilih različnih skupin ali ravni etičnosti v praksi svojih udeležencev, kar je ponovno razlog za nastanek različnih etičnih dilem – tj. etičnih vrzeli.

Na vedenje vsakega udeleženca organizacije sinergijsko vplivajo osebna in profesionalna etika, etika pozicije in etika razmer za delovanje.

4 STANJE POSLOVNE ETIKE V SLOVENSKIH ORGANIZACIJAH

V Sloveniji se veliko govori o etiki, vendar ni celovitejših reprezentativnih raziskav na v daljšem časovnem obdobju, ki bi omogočale spoznanje dejanskega stanja PE (glej npr. Potocan, Mulej, 2007; Potocan, Mulej, Cancer, 2008; Potocan, 2009; Potocan, 2010; Ralston, Potocan, 2011; Potocan, Nedelko, Mulej, 2012).

Čeprav ne poznamo dovolj dobro stanja PE, se v javnosti vedno pogosteje pojavlja prepričanje, da PE predstavlja tudi možno rešitev za različne probleme, ki so teoretično v domeni drugih področjih. Vedno pogosteje želijo različne poslovne zadeve (npr. neplačevanje prispevkov zaposlenim) predstaviti predvsem/samo kot etične probleme, čeprav je njihovo reševanje znano, normativno določeno (in tudi sankcionirano) z ustrežno zakonodajo na ustreznih področjih (npr. delovna, finančna in davčna zakonodaja).

Dosedanje raziskave o PE v slovenskih organizacijah so bile večinoma usmerjene na manjše vzorce populacij (npr. študente, posamezne tipe in vrste organizacij itd.) in na izbrane vidike obravnave (npr. odnos do okolja, medosebne odnose). Tako npr. na Ekonomsko-poslovni fakulteti Univerze v Mariboru zadnjih deset let izvajamo raziskavo o delovnih vrednotah, v katero vsako leto vključimo 200 zaposlenih – večinoma menedžerjev organizacij. V raziskavi obravnavamo dejansko PE in percepcijo anketirancev o potrebnih PE organizacij (Potocan, 2009; Potocan, 2010).

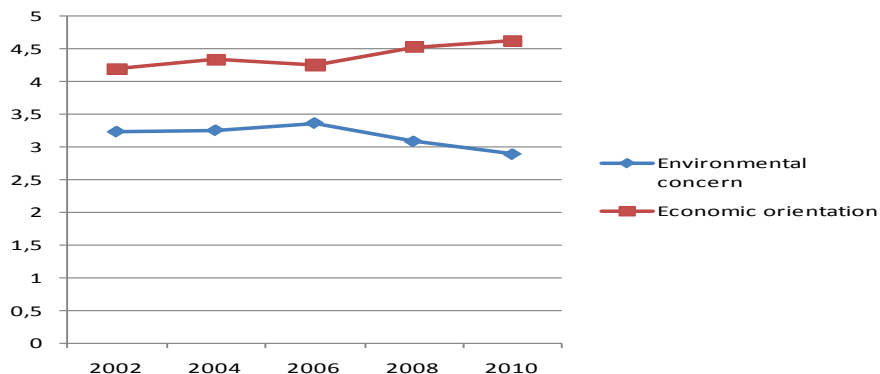
Največ raziskav o PE v Sloveniji je usmerjenih na obravnavo etičnosti delovanja in vedenja deležnikov ali organizacij v odnosu do ekoloških vprašanj (več o tem glej npr. v Potocan, Mulej, 2007; Potocan, 2010; Potocan, Nedelko, Mulej, 2012).

Rezultati različnih raziskav v Sloveniji nakazujejo, da je stanje PE v Sloveniji primerljivo s stanjem PE v organizacijah na zahodu. To velja predvsem za področja odnosa do okolja, delno pa tudi za področja socialne odgovornosti. Zanimivo je tudi, da v večini raziskav anketiranci visoko opredeljujejo pomen PE za njihovo delovanje in vedenje in opredeljujejo tudi relativno visoke etične kriterije. Dejansko stanje PE ocenjujejo kot zadovoljivo z možnostjo izboljšanja.

Primeri stanja PE v Sloveniji: na vzorcu 2000 zaposlenih v slovenskih organizacijah smo preučili usmerjenost zaposlenih v doseganje ciljev, povezanih z varovanjem okolja in doseganjem ekonomskih ciljev. Podatke o usmerjenosti zaposlenih v doseganje obravnavanih ciljev prikazuje tabela 1, trende skrbi za cilje pa slika 1 (Potocan, 2010).

Tabela 1: Skrb za okolje glede na skrb za ekonomske rezultate

Usmerjenost \ Leto	Leto				
	2002	2004	2006	2008	2010
v skrb za okolje	3.2390	3.2603	3.3700	3.0909	2.8955
v ekonomske rezultate	4.1940	4.3364	4.2576	4.5314	4.6224

Slika 1: Trendi skrbi za okolje (rdeče) glede na skrb za ekonomske rezultate v podjetju (modro)

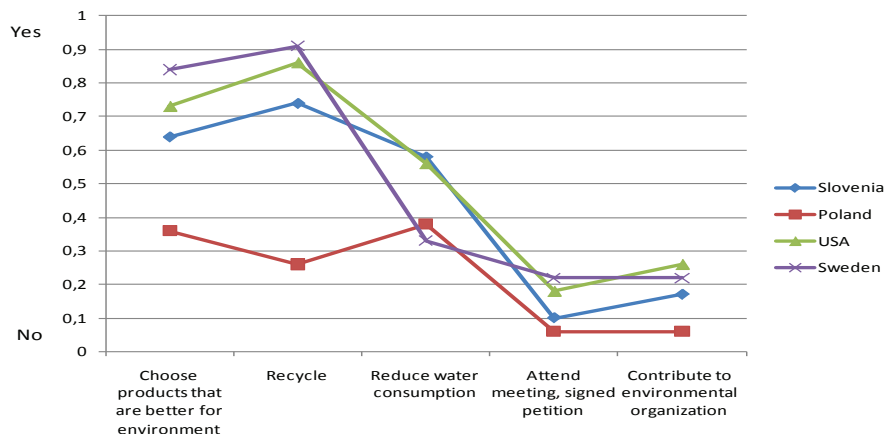
Predstavljeni rezultati so skladni z razvojem v Evropi. Tako se trendi slovenskega razvoja popolnoma ujemajo z razvojem PE v večini držav srednje Evrope. Hkrati pa lahko na temelju predstavljenih trendov razvoja slovenske PE tudi ugotovimo, da razlike v razvoju PE med Slovenijo in večino Evropskih držav (npr. skupino skandinavskih držav, skupino novih članic EU idr.) – razmerja med stanji ostajajo nespremenjena (glej npr. Potocan, Mulej, 2007; Potocan, Mulej, Cancer, 2008; Potocan, Nedelko, Mulej, 2011; Ralston, Potocan, 2011).

Hkrati lahko ugotovimo, da še vedno obstajajo pomembne vsebinske razlike med PE v Sloveniji in PE v drugih evropskih državah. To je rezultat preteklega razvoja družbe in organizacij v Sloveniji v primerjavi s stanjem v drugih evropskih državah (glej npr. Potocan, Mulej, 2007; Ralston, Potocan, 2009; Potocan, 2010).

Tako smo za Slovenijo, Poljsko, ZDA in Švedsko preučili, kakšno je vedenje zaposlenih glede varovanja okolja – kakšne akcije izvajajo za varovanje okolja. V anketi je bilo vključenih po 300 zaposlenih iz posamezne države, potekala pa je leta 2010. Podatke o akcijah zaposlenih za varovanje okolja prikazuje tabela 2. Slika grafično prikazuje razlike v izvajanju akcij za varovanje okolja (Potocan, Nedelko, Mulej, 2012).

Tabela 2: Akcije zaposlenih za varovanje okolja

Environmental action		Slovenia	Poland	USA	Sweden
Choose products that are better for environment	(1) Yes	63.9%	36.5%	73.3%	83.7%
	(2) New	36.1%	63.5%	26.7%	16.3%
Recycle	(1) Yes	74.2%	26.0%	86.1%	91.2%
	(2) New	25.8%	74.0%	13.9%	8.8%
Reduce water consumption	(1) Yes	58.2%	38.0%	55.6%	33.3%
	(2) New	41.8%	62.0%	44.4%	66.7%
Attend meeting, signed petition	(1) Yes	10.3%	5.9%	18.2%	21.5%
	(2) New	89.7%	94.1%	81.8%	78.5%
Contribute to environmental organization	(1) Yes	17.3%	6.0%	25.9%	21.5%
	(2) New	82.7%	94.0%	74.1%	78.5%

Slika 2: Razlike v izvajanju akcij za varovanje okolja

Predstavljene tabele so samo primeri, ki prikazujejo stanje na izbranem področju varovanja okolja kot dela PE slovenskih organizacij. Celovitejša predstavitev stanja zaradi kompleksnosti in obsežnosti presega okvire tega prispevka. Podatki odpirajo vprašanje, kako se da PE izboljšati.

5 MOŽNOSTI ZA IZBOLJŠANJE POSLOVNE ETIKE ORGANIZACIJ

PE se da pomembno izboljšati na različne načine in z delovanjem na različnih hierarhično-organizacijskih ravneh družbe.

Na PE je mogoče v največji meri vplivati na ravni organizacije. V literaturi in poslovni praksi poznajo dve temeljni možnosti za izboljšanje PE. Organizacija lahko na različne načine poskuša vplivati na:

1) povečanje etičnosti udeležencev organizacije kot celote, a) sposobnosti udeležencev za etično delovanje (ki je odvisna predvsem od osebnih veščin) in b) njihove namere etično delovati in se vesti (ki je odvisna od vrednot, moči in zaupanja). Pri tem lahko organizacija uporabi različne rešitve, npr. organizacijsko socializacijo, izobraževanje, usposabljanje itd., ali

2) oblikovanje/izboljšanje možnosti za etičnost delovanja organizacije. Pri tem lahko organizacija uporabi različne rešitve, kot so npr. jasni opisi del in nalog, priročniki in organizacijski predpisi, usmeritve in obrazci za vrednotenje dela, formalne in neformalne organizacijske in/ali etične strukture, etični kodeksi itd.

Hkrati je za izboljšanje poslovne etike nujno zagotoviti ustrezno okolje in mehanizme, ki bodo organizacije podpirali ali spodbujali pri razvoju njihove PE. Z vidika okolja so možne različne rešitve. Najpogosteje omenjajo kot možne rešitve strokovno okolje. Pri tem je treba izpostaviti predvsem razvoj in večjo

skrb za ohranjanje ustrezne ravni profesionalne etike kot sestavine PE. V tem okviru bi morala predvsem različna interesna in profesionalna združenja povečati prizadevanja za razvoj etičnih sposobnosti in namer svojih članov. Hkrati bi morala različna interesna in profesionalna združenja v večji meri uporabiti institucionalne instrumente, s katerimi bi lahko usmerjala svoje člane v zeleno etično vedenje. Tako bi morala združenja tudi bolj proaktivno delovati v smeri zagotavljanja ustrezne profesionalne etike z oblikovanjem takšnih etičnih meril in sodil, ki bodo podpirala in spodbujala zeleno etičnost vedenja članov.

Hkrati pa bi bile potrebne tudi spremembe na ravni družbenega okolja, ki bi v večji meri podpirale in usmerjale delovanje organizacij v resnično etično delovanje organizacij. Pri tem je treba izpostaviti razvoj ustreznih vrednot na vseh ravneh in področjih družbe (tj. raven posameznika, skupin, organizacij, družbe kot celote), ki bi podpirale etično vedenje in delovanje. Osrednjo vlogo pri tem imajo seveda družina, kolegi, oblikovalci javnega menja in vzgojno-izobraževalne ustanove, ki lahko najbolj vplivajo na razvoj vrednot.

Hkrati bi morala družba, tudi s pravnimi sredstvi in pospeševanjem družbene odgovornosti dosledno skrbeti, da bi uporabljali vse razvite mehanizme za dosledno spoštovanje dogovorjenih in/ali zakonsko določenih kriterijev, kako naj delujejo in ravnajo vsi člani družbe. V tem okviru bi bilo smiselno tudi dopolniti zakonodajo, da bi čim več dobrih etičnih praks preoblikovali v ustrezne pravne standarde.

6 SKLEP: GLEDE POSLOVNE ETIKE V SLOVENIJI JE DOSTI VEČ DILEM KOT JASNIH ODGOVOROV

Slovenske organizacije pogosto oblikujejo PE, ki odstopa od relativno dobro razvite in normativno določene gospodarske etike. Vendar je večina znanih problemov PE v slovenskih organizacijah v zadnjih 10 letih posledica neupoštevanja dogovorjene gospodarske etike na ravni organizacij, pa tudi neustreznega spremljanja in vrednotenja (ter sankcioniranja) takšnega vedenja.

Vzrokov za takšno stanje je veliko in jih tudi ni mogoče enostavno preseči. Pri tem je treba izpostaviti vsaj naslednja vprašanja.

V slovenski družbi ne obstaja soglasje o zelenih vrednotah oz. vrednotnem sistemu. V javnosti je zelo popularna paradigma, da se je ta v Sloveniji zlomil. Pri tem smo soočeni z dilemo, da dejansko ne poznamo celovitega stanja vrednot in tudi nimamo jasno opredeljenega razvojnega koncepta, ki bi določal okvir za razvoj zelenih vrednot. Preprosto povedano, glede vrednotnega sistema ne vemo, kje smo, in tudi ne vemo, kam dolgoročno želimo. V takšnem stanju je seveda nemogoče objektivno presojeti vrednotni sistem in/ali razvijati primeren vrednotni sistem za prihodnji razvoj Slovenije.

Stanje PE v veliki meri odraža tudi probleme, ki so rezultat preteklega turbulentnega obdobja lastninskega preoblikovanja in centralizacije bogastva

v slovenski družbi. Vsa odprta vprašanja gospodarske tranzicije, ki z vidika vrednot in PE ni končana, so v veliki meri vplivala tudi na stanje PE v organizacijah, posameznih deležnikov in v organizacijah (npr. lastnikov, menedžerjev, delavcev), a tudi celotne organizacije (npr. stanje *corporate governance*). Hkrati je tranzicija povzročila hitro spreminjaje presoje o etičnosti odločitev najvplivnejših skupin v organizacijah. Tako javnost pogosto isto dejanje, ki je zakonsko legitimno in legalno, zelo različno etično ocenjuje. Npr. uspešno menedžersko lastninjenje podjetja javnost obravnava predvsem kot etično dejanje. Hkrati pa se neuspešni menedžerski prevzem podjetja v večini primerov označuje kot nekaj neetičnega. Isto velja tudi za pravno legalno in poslovno legitimno selitev proizvodnje podjetja v tujino. Z vidika javnosti, ker želi dobro živeti tu, je takšna selitev pogosto označena kot neetična, čeprav v razmerah globalne ekonomije lahko pomeni edino možnost za preživetje številnih podjetij.

Treba pa je izpostaviti tudi potrebo, da bi (ponovno) vzpostavili zavest o medsebojni povezanosti in soodvisnosti vseh članov družbe in to na vseh ravneh njenega delovanja. Etika soodvisnosti postaja nujen pogoj za obstoj in razvoj vsake družbe in vseh subjektov njenega delovanja. Trajnostni razvoj in družbena odgovornost sta načina, ki nam lahko omogočita preživetje in nadaljnji razvoj, pri čemer ima PE organizacij osrednjo vlogo pri njunem doseganju.

7 LITERATURA

1. Beauchamp, T.; Bowie, N. (ur.) (2004). *Ethical Theory and Business*. Pearson Prentice Hall, New York.
2. Boatright, J. (2006). *Ethics and the Conduct of Business*. Prentice Hall, New York.
3. Brenkert, G.; Beauchamp, T. (2010). *The Oxford handbook of business ethics*. Oxford University Press, Oxford.
4. Brooks, L. (2006). *Business and Professional Ethics for Directors, Executives, and Accountants*. South-Western College, Brentford.
5. Buchanan, F.; Huczynski, A. (2010). *Organizational Behaviour*. Pearson, Harlow.
6. Certo, S.; Certo, T. (2009). *Modern Management: Concepts and Skills*. Pearson, Upper Saddle River.
7. Crane, A.; Matten, D. (2010). *Business Ethics*. Oxford University Press, Oxford.
8. Daft, R. (2009). *The New Era of Management*. South-Western College, Cincinnati.
9. Darwall, S.; Gibbard, A.; Railton, P. (ur.) (1997). *Moral Discourse and Practice*. Oxford University Press, Oxford.
10. Ferrell, C.; Fraedrich, J.; Ferrell, L. (2010). *Business Ethics*. South-Western College Pub, Cincinnati.
11. Hartman, L.; DesJardins, J. (2010). *Business Ethics: Decision-Making for Personal Integrity & Social Responsibility*. McGraw-Hill/Irwin, New York.

12. Jennings, M. (2011). *Business Ethics: Case Studies and Selected Readings*. South-Western College, Brentford.
13. Lafollette, H. (ur.) (2005). *The Oxford Handbook of Practical Ethics*. Oxford University Press, Oxford.
14. Lawrence, A.; Weber, J. (2007). *Business and Society: Stakeholders, Ethics, Public Policy*. McGraw-Hill, New York.
15. Mullins, L. (2010). *Management and Organisational Behaviour*. Prentice Hall, New York.
16. Peters, T.; Waterman, R. (1988). *In Search of Excellence: Lessons From Americas Best Run Companies*. Grand Central Publishig, New York.
17. Potocan, V. (2009). What culture do we need for economic development. *The Business Review*, 12(1), str.. 102-107.
18. Potocan, V. (2010). *Socially Responsible Ethics of Enterprise*. V: O'Sullivan, Grażyna (ur.), Toruński, Janusz (ur.), Wyrębek, Henryk (ur.) (2010). *Corporate social responsibility and ethical aspects of business*. Warsaw: Studio Emka.
19. Potocan, V.; Mulej, M. (2007). *Transition into an innovative enterprise*. Maribor: Faculty of Economics and Business.
20. Potocan, V.; Mulej, M.; Cancer, V. (2008). Influence of values, culture, ethics and norms on economic results: Case of Slovenia. *Društvena istraživanja (Zagreb)*, 17(3), str. 373-395.
21. Potocan, V.; Nedelko, Z.; Mulej, M. (2011). What is New with Organization of E-Business: Organizational Viewpoint of the Business Ethics. In: Cruz-Cunha, Maria Manuela (ur.), Varajao, Joao (ur.) (2011). *E-business issues, challenges and opportunities for SMEs: Driving competitiveness*. New York: Business Science Reference.
22. Potocan, V.; Nedelko, Z.; Mulej, M. (2012). *Evolving from Institutional Transition to Socially Responsible Development*. V: Boleslaw Rok, Wojciech W. Gasparski (ur.) (2012). *Praxiology: The International Annual of Practical Philosophy and Methodology, Vol. 20*. New Jersey, Transaction Publishers.
23. Ralston, D.; Potocan, V. (2009). Ethical preferences for influencing superiors: A 41-society study. *Journal of international business study*, 40(6), str. 1022-1045.
24. Ralston, D.; Potocan, V. (2011). A twenty-first century assessment of values across the global workforce. *Journal of Business ethics*, 104(1), str. 1-31.
25. Quick, J.; Nelson, D. (2009). *Principles of Organization Behavior*. South-Western College, Cincinnati.
26. Stanwick, P.; Stanwick, S. (2008). *Understanding Business Ethics*. Prentice Hall, New York.
27. Trevino, L.; Nelson, K. (2011). *Managing Business Ethics*. Wiley, New York.

JAVNA ETIKA IN INTEGRITETA: ODGOVORNOST ZA SKUPNE VREDNOTE

Zbornik Javna etika in integriteta: Odgovornost za skupne vrednote prihaja v času, ki se zdi kot ustvarjen za dela, kot je pričujoča monografija. Zdi se, da dogajanja, povezana s ključnimi vprašanji razvoja sodobnih družb, tudi slovenske, bolj kot kadarkoli zožujejo prostor demokratični debati in refleksiji, hkrati z ustvarjanjem razmer, ki narekujejo pretirano pragmatične in včasih radikalne rešitve. Vendar pa se pri obravnavi tem, ki so pred nami, lahko kaj hitro ujamemo v frazo o tem, kako je delo nastalo v najprimernejšem trenutku. Četudi bi bilo to res, je hkrati res tudi, da mora biti čas za spraševanja o temah, ki jih ponuja zbornik, vedno primeren.

Zbornik na najboljši način odgovarja na vprašanja, kaj je javna etika in kako pomembno je zavedanje o njenem vplivu na kakovost naših življenj. Zavezanosti etičnemu ravnanju vseh, ki na tak ali drugačen način posegajo v javni prostor, ne moremo preprosto obrniti hrbta in misliti, da erozija javne etike ali primanjkljaj odgovornosti za skupne vrednote ne bosta bistveno vplivala na našo osebno srečo.

Četudi je to pomembno vprašanje, pa je poudarek, ki ga s svojimi prispevki oblikujejo avtorji monografije, drugje. Empirična spoznanja o naravi sodobnih družb in načinih njihovega upravljanja jih zanimajo v luči ciljev in vrednot, za katere menijo, da so univerzalno gibalo naše civilizacije. Vprašanja, ki se jih dotika zbornik, so seveda nadvse aktualna. Bralci se bodo lahko seznanili s pomembnimi dilemami, s katerimi se soočamo pri temah, kot so globalizacija, skrb za okolje, prihodnost družb, in drugimi v kontekstu etike in vrednot. Pri tem pa je treba poudariti, da se avtorji pri obravnavi teh vprašanj in ponujanju odgovorov ne sklicujejo na posebne okoliščine ali lokalno vednost, ki bi opravičevale odmik od etičnih ravnanj za doseg pragmatičnih ciljev. S tem bralce vabijo, naj razmislijo o lastni drži in vrednotah in naj po premisleku ugotovijo, kako ravnanja nas vseh odpirajo ali pa zapirajo možnosti razvoja sodobnih družb.

Samo Uhan

ISBN 961-93390-0-8

9 789619 339008